حکومەتـــا هەرێما کوردستـــانێ — عیراق

وەزارەتا پەروەردێ

ڕێڤەبەریا گشتی یا پرۆگرام و چاپەمەنییا

جوگرافییا ئابووری

بۆ پۆلا دوازدێ ئامادەیی وێژەیی

دانانا

د. صالح فليح حسن — د. أحمد سعيد حديد

د. بسام عبدالرحمن عبيد — د. عبدالرزاق محمد البطيحى

هاتییە کرمانجیکرن ژ لایێ

قيس صباح حميد — كروان مصطفى مصطفى

لشكر حاجي محمد طاهر

پێداچوونا زمانی — پێداچوونا زانستی

محمد عبدالله أحمد — قيس صباح حميد

,÷٦÷ پققق هـ هـ — لهبرلىتر خمفتبك — لهبرلختر ت×ققعك

سەرپەرشتیٚ زانستی یێ چاپێ: نمقث ح/÷آ بجقب

سەرپەرشتیٚ هونەری یێ چاپێ: نج٧ظـغپیرـ×فـبخمف×تلجپنحبس ڤبجتقبمحـگ ا

تایپکرن: نجبعـغ)بجب آـطب

دیــزاین: غنظ نجـ.ب تظـغ

بــــەرگ: نج٪بظ تـتـ×تـ)ظ٪ق٪غ

پشكا ئێكێ

جوگرافیا ئابووری

پێشكوتنەک لدور جوگرافیا ئابووری

جوگرافیا مرۆڤی گرنگییێ ب وان ڤەکۆلینان ددەت یێن کو ب مرۆڤی و چالاکیێن ویڤە گرێدای، ژ ڤان دیاردانژی وەکو ئاکنجییان و چاندن و خۆ جهبوونێ (ئاکنجیبوونێ).

ئەڤ خانەژی لگۆڕ خۆرستێ وان دیاردێن کو لێ ڤەدکۆلیت کرینە چەند خانەکێن دیتر. ئەڤجا نهو کو دەربارەی ئابووری د ئاخڤین، پێدڤییە سەرنجێ بۆ هندێ ڕاکێشین کو جوگرافیا ئابووری ئێکە ژ بیاڤێن جوگرافیا مرۆڤی کو یا تایبەتە ب ڤەکۆلینا وان دیاردێن ب چالاکیا ئابوورییا مرۆڤی ڤە د گرێدای، ل دەستپێکێ ژ قۆناغا بەرهەمئینانا (شمەکان) متای هەتا دگەهیتە پێککوهوڕینا شمەکان (متایان) هەتا بکار برنێژێ.

ژبەر هندێ جوگرافییێ گەلەك لق ژێ پەیدابووینە وەکو جوگرافیا چاندنێ، جوگرافیا پیشەسازی، جوگرافیا داهاتی و ڤەگوهاستنێ، ئەڤە زێدەباری جوگرافیا بازرگانی.

تێگەهشتنا جوگرافیا ئابووری پێدڤی ب نیاسینا قۆناغێن چالاکیێن ئابووری یێن مرۆڤی هەیە کو ڕەنگڤەدانا خەباتێ نە ژ پێخەمەت ژیانێ.

جوگرافیا ئابووری ب بەرنامەکێ دیارکری ژ زانستێن دی دهێتە جوداکرن کو دیاردێن ئابووری ڤەدکۆلیت. پێنگاڤێن ئەڤی بەرنامەی ژی ئارمانجا جوگرافیا ئابووری دیار دکەت ژ ڕێباز و شێوازێ چالاکیێن ئابووری و لێکدانەڤە یا ئەڤان جۆرە ڕێباز و شێوازانە و هەولدانە بۆ گرێدان ب وان هۆکارێن کارتێکرنێ لێ دکەن و دشێین ئەڤان پێنگاڤان ژی د چەند پرسیارەکاندا بەرچاڤ بکەین کو ئەڤەنە:

١- دياردا ئابووری دكەڤیتە كیڤە؟

گرنگییا ئەڤێ پرسیارێ د هندێدایە كو ئەوی جهی وەك ڕاستییەكا بنەڕەتی (بنگەهین) د ڤەكۆلینا جوگرافیدا نیشاندەت. بەرسڤدانا دیاركرنا جهێ وێ دیاردا جوگرافی وەسا پێدڤی دكەت كو لسەر نەخشەی بهێتە دابەشكرن. ژبەر هندێ نەخشە د جوگرافیا ئابووریدا وەكی هەمی پشكێن دی یێن جوگرافیێ گرنگیەكا تایبەت هەیە. نەخشە ئامرازەكێ پێدڤییە، تێگەهـ و لایەنێن جوگرافی ددەتە بەر وێ ڤەكۆلینێ.

٢- سالوخەتێن دیاردا ئابووری چنە؟

بۆ بەرسڤدانا ڤێ پرسێ وەسا پێدڤی دكەت ئەوان سالوخەتان بزانین یێن كو (دیاردێن ڤەكۆلین لسەر هاتینە كرن) جوداكرین. دەربارەی دیاردەیەكا چاندنێ بۆ نموونە، وەكو چاندنا برنجی، دڤێت ئەوی ڕووبەرێ ب چاندنا برنجی دهێتە وەبەرهێنان ل دەڤەرا ڤەكۆلینێ بهێتە دیاركرن، وەك ئەندازێ بەرهەمێ ئێنانێ و تێكراییێ (بەرێ) یەكا ڕووبەری (وەك دۆنەم) و وەرزێ بەرهەمێ ئێنانێ. ئەڤ حالەتە دەربارەی هەر دیاردەیەكا دیژی یا ڕاستە كو ڤەكۆلینێ پێدڤی ب زانینا هژمارا دەستێ كاری و بهایێ زێدەكری و سالوخەتێن دی هەیە كو جودا دكەتن.

٣- ئەو دیاردە چنە كو لدویڤ جهی ب وێ دیاردا ڤەكۆلین لسەر هاتیە كرن د گرێدایینە؟

تێگەهشتنا شێوێ دابەشكرنێ وەسا پێدڤی دكەت كو ئەوان دیاردێن جوگرافیێین هەمە جۆر بزانن كو ب دابەشكرنێ ڤە د گرێدایینە - دابەشكرنژی لگۆڕ چاندنا بەروبوومەكی ب ڕێكا ئاڤدێریێ یان ئەندازێ دەستێ كاری و جۆرێ ئاخێ و بازاری و چڕیا ئاكنجییان دبیت. دیسان لەزاتییا گوهۆڕێنێ ساخلەتەكێ دییێ جوگرافیا ئابوورییە و ئەڤ گوهۆڕینە

ژی نە بتنێ بۆ ناڤەرۆكا وێ یە، چونكی ژ لایێ بۆ چوونا جوگرافی ڤە چارەسەرییا بابەتێ وەسا دكەت كو د گوهۆڕینەكا بەردەوامدانە وەك چاندنێ و پیشەسازی و ڤەگوهاستن و بازرگانییێ، بەلێ دەربارەی وان هۆییێن د جوگرافیا ئابووریدا بكار دهێن، ئەوژی مل ب ملێ بجهئینانا ڕێكێن زانستییێن هەڤچەرخ گوهۆڕین بسەردا هاتینە بۆ بدەستڤەئینانا پیڤان و نیشادانا هویریا ئەڤان دیاردان بتایبەتی ڕێكێن بیركاری و سەر ژمێریاری (ئاماری) گوهۆڕین بسەردا هاتینە. هەروەسا ئاماژە ب بیردۆز و یاسایان كریە بتایبەتی ئەوێن كو بنەماییێن جهێن ئابووری ڤەدگرن وەكی بیردۆزا (ڤۆن تۆنن) د جوگرافیا چاندنێ دا و هەردوو بیردۆزێن (ئەلفرید ڤیێر و ئوگۆست لۆش) د جوگرافییا پیشەسازیدا. ئەڤان گوهۆڕینان ژی دووپاتكرنا لایەنێ بجهئینانێ د گەلدابوو.

ئەو چالاكییێن ئابووری یێن مرۆڤ پێكۆلا بدەستڤەئینانا ژیانێ بۆ دكەت ب لایەنێن هەمە جۆرێن ژیانێ ڤە دگرێداینە، وەكو لایەنێ چڤاكی. ژبەر هندێ هندەك وەك شێوازەكێ ژیانێ جودا دكەن و جوگرافیناسان ناڤەكێ تایبەت لێنایە كو ئەوژی (پیشە)یە. ژبەر هندێ پێدڤییە ئێكەم جار دەربارەی پیشەیان باخڤین داكو ژ لایەكیڤە ڤەكۆلین لایەنێ جوگرافیا ئابووری وەربگریت و پێشگۆتنەك بیت ژی بۆ ڤەكۆلینا چالاكییێن ئابوورییێن مرۆڤی بشێوەكێ بەرفرەهـ د پشكێن دیێین ئەڤێ پەرتووكێدا ژ لایەكێ دیڤە.

چالاكییێن مرۆڤی و پیشەیێن وی:-

پیشە ژ پیشەگەرییێ هاتییە، كو ئەوژی دەسكەفتە. عەرەبان پیشە ب هۆیەكی دانایە ب دەسكەفت ژ چاندنێ و پیشەسازییێ و بازرگانییێ و تشتێن دی. كو **ڕێكخستنەكە پێكهاتێن وی یێن هونەری یێن بەرهەم ئینانێ تێدا وەكی ئێكن**

وەکو ئەو ئامراز و ئامیرێن تێدا بکارهاتین و ئارمانج ئەوە کو کەل و پەل و خزمەتگوزارییێن دیارکری بەرهەم بینیت کو ژێدەرێ داهاتی پێکدئینن.

پیشە لدویڤ قۆناغێن دیرۆکی یێن کو بسەر مرۆڤیدا دەربازبووین هاتییە گوهۆڕین ئەوژی یا گرێدایە ب ڕاددێ پشکەفتنا تەکنیکیڤە و ئەڤ پێشکەفتنەژی شیانا زێدەکرنا شیانا مرۆڤی دگەلدایە بۆ دەستبسەر داگرتنا دەڤەرێن خورست (ژینگەها سروشتی).

ژبەر هندێ هەر پیشەیەك ئەڤرۆ ب دیاردێن شارستانییەتا تایبەتی و دەستنیشانکریڤە گرێدایە و لبەر ڤێ ڕۆناهیێ پیشەیا ئابووری یا مرۆڤی دبیتە دوو کۆم:-

ئێک:- پیشەیا ژیارییا ئابووری:-

شیانا مرۆڤی د ڤێرەدا هەر هندە کو بشێت پێدڤیێن خۆ و خێزانا خۆ ژ خوارنێ و جل و بەرگ و خانی و ئەو ئامیرێن د کاریدا بکار دئینیت بەرهەم بینیت.

دوو:- پیشەیا ئابوورییا بازرگانی:-

مرۆڤی شیانا هندێ هەیە کو ژ پێدڤییا خۆ پتر بەرهەمی بینیت و ئەوا کو ژ پێدڤییا وی زێدەتر دێ بۆ دەڤەرێن دی هنێریت کو وان ئەڤ جۆرێ بەرهەمی نینە.

ئێک:- پیشەیێن ئابووری یێن ژیاری: ئەڤان پیشەیێن خوارێ ڤەدگرن:

أ- پیشەیێن ژیاری یێن دەستپێکی کو پێکهاتینە ژ:-

١- کۆمکرنا دەستپێکی.

٢- شڤانکارییا دەستپێکی.

٣- چاندنا دەستپێکی.

ب- پیشەیێن چاندنا ژ یارییا چرڕ:-

دوو: پیشەیێن ئابووری یێن بازرگانی ئەوژی پێکهاتینە ژ:-

١- پیشەیا نێچیرا پەزێ کویڤی و ڕاڤا ماسییان بۆ مەرەما بازرگانییێ.

٢- پیشەیا کۆمکرنا بازرگانی د دارستاناندا.

٣- پیشەیا چاندنا بازرگانی.

٤- پیشەیا کانزا کاری.

٥- پیشەسازی.

٦- پیشەیا بازرگانی و ڤەگوهاستنێ.

دێ هەولدەین ئێك لدویڤ ئێکێ لسەر باخڤین:-

ئێک:- ڕاددێ پشکەفتنا ئابووری د پیشەیێن ژیاریدا دهێتە گوهۆڕین و دشێین بڤی ڕەنگی بکەینە دوو کۆم:-

أ- پیشەیێن ژیاری یێن دەستپێکی.

ب- پیشەیێن چاندنا ژیارییا چڕ.

أ- پیشەیێن ژیارییا دەستپێکی:-

پیشەیێن ژیارییا دەستپێکی ژ چەند پیشەیەکان پەیدابووینە کو هەر ئێك ژ وان ڕەنگڤەدانا چالاکییەکا ئابووری یا تایبەتییە کو ئێك ئێکە دێ بەحس کەین و ئەوژی:-

١- کۆمکرنا دەستپێکی:-

دابەشکرنا جوگرافی ئەوێ ئاشکرا دکەت کو کۆمکرنا دەستپێکی د دەڤەرێن خۆلگەیی (بازنەیی) و ژووریدا وەکیئێك هەنە د چارچۆڤەکێ تەنگدانە بیت د بازنێن مام ناڤنجیدا دەرناکەڤیت.

دەڤەرێن کۆمکرنا دەستپێکی ب ئاسایی دکەڤنە دەڤەرێن گەلەك ڤەدەر.

ئەڤ ڕاستییە ژی هەمی بازنان ڤەدگریت و بویە ئەگەرێ هندێ کو ئاکنجییێن ڤان دەڤەران ژ پێلێن (تەوژم) شارستانیەتا جیهانی بهێنە ڤەقەتاندن و هەر ل ئاستێ شارستانیەتا دەستپێکێ بمینن و ژ بوو ب دەستڤە ئینانا پێدڤییێن خۆییێن سادە ژ خوارنێ و جل و بەرگان و ئەو ئامیر و ئامرازێن د ژیانا خۆ یا ڕۆژانەدا ب کار دئینن پشت ب سروشتی گرێدەن. ژبەر هندێ یا سەیر نینە کو ببینین ژبەر کێمیا ژێدەرێ ژیارێ هەردەم ب دویڤ خوارنێ دا هەر د مشەخت بوونێ دابن، ئەڤ کێمیا داهاتی بوویە ئەگەرێ کێمیا چڕیا ئاکنجیان د وان دەڤەراندا کو ئەڤ پیشەتێدا بەلاڤە، چونکی سروشت د ڤێرە دا کێم شییانە و ئەڤ جۆرێ ئاستێ بەرهەم ئینانێ ژی نەشێت هژمارەکا زۆر لێ بژینیت، هەتا ئەڤ چڕیە دگەلەك جهان دا ئێك تاکە کەس بۆ (٣٢٠) کم٢ دبیت و د جهێن دوویرێن دارستانێن دەڤەرێن یەکسانی ئەڤە دهێتە دیتن ب تایبەتی پشکێن دناڤدا. ڕووەکێ درستانێن وان ل ٧٠ م بلند بووینە و ناهێلن تیرۆژکا ڕۆژێ بگەهیتە دناڤدا و ب نیمچە تاری دمینن وەکو دارستانێن دەڤەرێن یەکسانی ل **گۆلا** (**ئاڤزێلا**) ئەمەزۆن ل بەرازیل و ئێکوادۆر و ڤەنزەویلا کو چەند کۆمەك ژ **هندوکێن سور** لێ دژین. هەروەسا ل دارستانێن یەکسانێن کونغۆ ل زائیر کو **کورتە بالا** لێ دژین و دارستانێن یەکسانی ل مالیزیا و باشوورێ تایلاند کو یا ئێکێ مالیزی و یا دوویێ (**سیمانک**) تێدا دژین ئەڤ کۆمەل دەڤەرێن یەکسانی ب بەروبوومێ ڕووەکی دژین وەك فێقی و بەلگ و دگەل نێچیرا گیانەوەراندا. ماسی ژی د گزیرتێن زەریایێ ئارام دا پشکەکا بنەڕەتی یا خوارنا وان پێك دئینیت. بەلێ د بازنێن ژووریدا پیشەیا کۆمکرنێ ل باکوورێ کەنەدا و ئوراسیا دەردکەڤیت کو هەتا ڕادەکی پلا گەرمێ نزم دبیت و هەتا وەرزێ

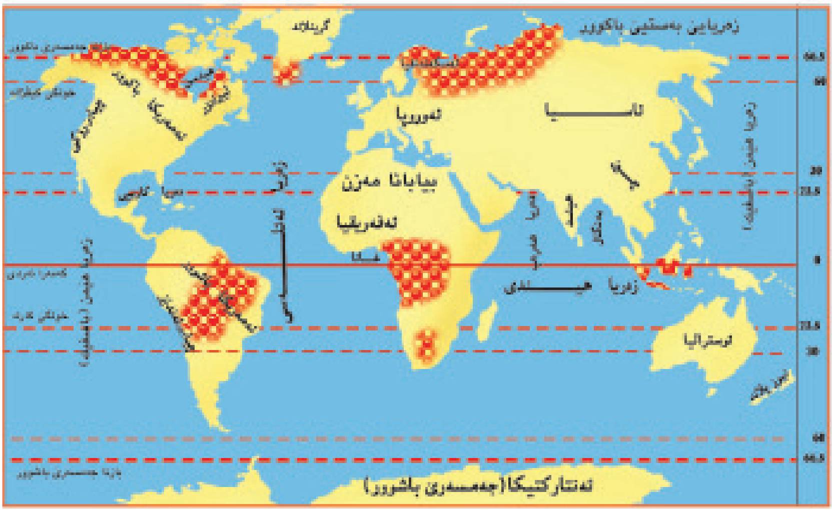

نەخشێ هژمارە (١) دابەشکرنا جوگرافی یا کۆمکرنا دەستپێکی

بەستیی درێژدبیت و پرانیا ڕۆژێن سالێ ڤەدگریت. ژبەر هندێ کو ڕووەك یێ کێمە ژبلی گیانەوەرێ (**کاریبۆ**) و (**ڕەنە**) چ یێن دی تێدا ناژین کۆما **ئەسکیمۆژێ** دڤان دەڤەراندا بەلاڤبووینە کو ژیانا وان ب نێچیرا گیانەوەرێن کویڤی و دەریایی ڤە یا گرێدایە. ئەڤ پیشە د بازنێن ناڤەندا د هندەك دەڤەرێن هشك دا یا هەی کو بتنێ چەند ڕووەکێن بیابانی تێدا دژین کو دگەل ئەوێ جۆرێ باردۆخی دا د گونجیت وەکو ل بیابانا (**کەلەهاری**) ل باشوورێ ڕۆژئاڤایێ ئەفریقیا کو (**بۆشمەنان**) کریە پیشە، هەروەسا دناڤەڕاستا ئوستراليا ژێ داکو ئاکنجیێن و یێن بەراهیێ کریە پیشە.

٢- شڤانکاریا دەستپێکی:-

ئەگەر دگەل پیشەیا کۆمکرنێ دا بهێتە هەڤبەرکرن دێ ب قۆناغەکا پێشکەفتی تر هێتە دانان، مرۆڤ شیایە بۆ ئێکەم جار پێدڤیێن خۆ ب ڕێیا ب خودانکرنا ئاژەلی بەرهەم بینیت. ژبەر هندێ چونکی ئاژەل ستووینا ئابووریێ و خوارن و جل و بەرگێن وی ژێ ب دەست دکەڤیت.

ئەڤ پیشه د دەڤەرێن کێم باراندا بەلاڤبوویه کو شیانا چاندنێ تێدا یا کێمه، لەورا سەیر نینه کو بەرفرهەترین دەڤەرێن کنارێن زەریایێ ئەتلەسی ل ئەفریقیا هەتا ناڤەڕاستا ئاسیا ڤەگریت د ماوەکی دا کو ژ دەه هزار کیلو مەتران پتره دناڤبەرا بازنا پانی (٥) پله ل باشووری و (٥٠) پلەیا باکووری. ئەڤ دەڤەره ژی ب گشتی ڕووەکێ سروشتی تێدا یێ کێمه، بەلێ ڕادێ ئەڤێ ژ دەڤەرەکێ هەتا دەڤەرەکا دی دهێته گوهۆڕین و کاری ژی دکەته سەر جۆرێ وان ئاژەلان کو د هەر ئێکی ژ واندا دئێنه جودا کرن.

ل دەڤەرێن گەلەك ڕوویت کو ڕووەکێ سروشتی تێدا یێ کێمه، حێشتر دهێته ب خودانکرن، بەلێ ئەو دەڤەرێن گژوگیایێ وان زۆر وەك دەوروپشتێن بیابانان کو دبێژنێ (ئستێپس) تەرش و تەوال لێ دهێته چەراندن، د دەمەکی دا ئەو دەڤەرێن ڕووەکێ سروشتییێ وان زۆر وەکو گیایێ (ساڤانا) (چێل و گول) تێدا دهێنه ب خودان کرن.

ئەڤە پیشه دووباره ل دەڤەرێن دی یێن کیشوەرێ ئەفریقیا و ئاسیا

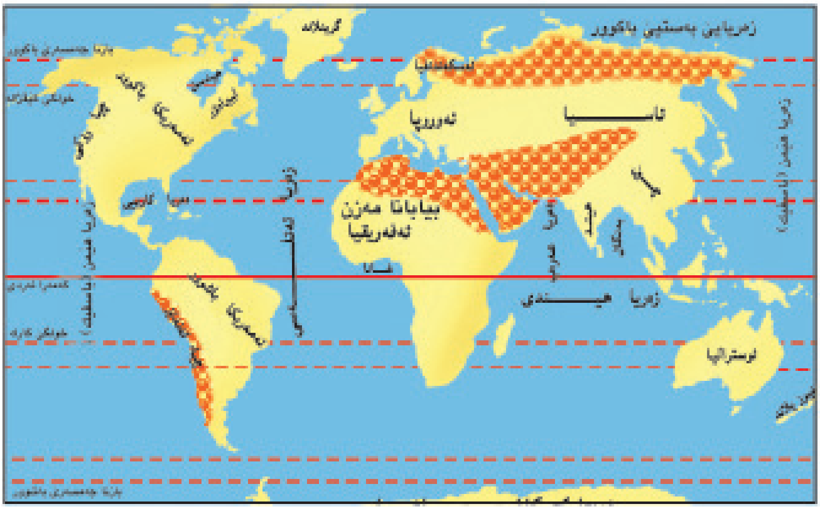

نەخشێ هژماره (٢) دابەشکرنا جوگرافی یا پیشەیا شڤانکاریا دەستپێکی

دەردکەڤیت کو گژوگیایێ ئستێپسی ل باشوورێ ڕۆژئاڤایێ ڤان کیشوەران هاریکاریا ب خودانکرنا تەرش و تەوالان دکەت، د دەمەکی دا دەڤەرا (تەندرا) ل باکوورێ ئۆراسیا دا وەرزێ گەشەکرنێ یێ کورتە و ژبلی هندەك گیایێن کورت چی یێن دی تێدا شین نابن کو ئەوژی جهێ چەروانێ ئاسکێ (**ڕەنە**)یە.

ئەڤ پیشە ل هندەك دەڤەرێن چیایی د کیشوەرێ ئەمریکا باشوور و ئاسیا دا هەنە. ل چیایێن (**ئەندیز**) ل ئەمریکا باشوور هندیێن سوور ئاژەلێ (**لاما**) ب خودان دکەن، بەلێ د بلنداهیێن ئاسیا ناڤەڕاست دا (ئەلیاك) ی ب خودان دکەن.

کێم شیانا چاندنێ و کێم بارانی بتنێ ل دیارکرنا جۆرێ وان گیانەوەران کو ل ڤی پیشەیی دهێنە ب خودان کرن ڕۆلی نابینن، بەلکو

وێنەیێ هژمارە (١)
ئاسکێ ڕەنا

کاردکەته سەر ئەقلێ ژیانا شڤانکاران کو هەردەم مژویلی مشەختیێ بن و لدویڤ ئاڤ و چەروانی بگەرن. دبیت بزاڤا وان ب شێوەکێ **ستوونی** بیت کو دگەل تەرش و تەوالێن خۆ بەرەڤ بلنداهیێن چیا بچن ژ بو چەروانی ل وان مێرگێن کو ل هاڤینێ وان دەڤەران د نخێڤن. بەلێ د دەستپێکا پاهیزێ دا دەمێ پلا گەرمێ ل سەر چیا نزم دبیت، ئەوژی بۆ دەڤەرێن نزم دهێنه ڤەکێشان. ئەڤ مشەختبوونه ل ئەتلەسی ل هەرێما مەغربا عەرەبی و دەڤەرێن چیایی د (هەرێما کوردستانا) عیراقێ دا دەردکەڤن، د دەمەکی دا جوداهیا جهی دبیته ئەگەرێ جوداهیا ڕادێ باران بارینێ و وەرزێ بارینا وێ ل پەیدابوونا شێوێ سەرەکی یێ مشەختبوونێ کو **مشەختبوونەکا ئاسۆیی** یه وەکو ل بیابانا مەزنا ئەفریقیا. کو کار دکەته سەر شڤانکاران ل دەمێ باران بارینێ و پەیدابوونا گیای

وێنەیێ هژمارە (٢) ڕووەکێ تەندار

د زڤستانێ دا بەرەف دەڤەرێن باکووری دچن، بەلێ د هاڤینێ دا بەرەف دەڤەرێن باشووری ڤەدکێشن کو گیا لێ کەسك دبیت کو د دەمەکی دا د ڤی وەرزی دا د پشکێن باکوری دا هشك دبیت.

نزمیا پلا گەرمێ کار دکەتە سەر مشەختبوونا ئاسۆیی د بازنێن ژووری دا کو شڤان کارێن (ڕەنە) بەرەف بازنێن ناڤەڕاست دچن، چونکی پلا گەرما زڤستانان د بازنێن ژووری دا یا نزمە هاڤینان ژی بەرەف (جەمسەران) دچن دەمەکی بەفر حەل دبیت و هندەك گیا شین دبیت کو ئاسکێ ڕەنە ل سەر د چەریت وەکی باکووری ئوراسیا.

پڕانیا شڤان کاران گوهـ نادەنە سنوورێن ڕامیاری و تێدا دەرباز دبن و هندەك حکومەت ژی دان پێدانێ بڤێ ڕاستیێ دکەن و ڕێکا مشەختبوونێ ڤەدکەن وەکی ل سنوورێ ئیران و ئەفغانستانێ دهێنە دیتن گەلەك دەولەت ژی هەولا ئاکنجیکرنا وان ددەن. ژ وان ژی عیراق و لیبیا و جەزائێر.

٢- پیشەیا چاندنا دەستپێکی

چاندن ل چاڤ هەردوو پیشەیێن دی ب پیشەیەکا پێشکەفتی دهێتە دانان چونکی ژ لایەکی ڤە وەل مرۆڤی کریە کو بشێت بۆ دابین کرنا پێدڤیێن ژیانا خۆ ژ ژێدەرێن سامانێ سروشتی وەبەربهێنیت و ژ لایەکێ دی ڤە هاریکاری کریە بۆ خۆجهبوونێ د جهەکی دا ل جهێ مشەختبوونێ بۆ هەیامەکێ دوور و درێژ کو ئەڤەژی ئێکەم جارە ڕوودەت ئەڤ کومبوونە ژی بوو ئەگەرێ هندێ کو ئەو کومێن مرۆڤان دروست بن کو هژمارا وان ژ ئاکنجیێن کومێن هەردوو پیشەیێن ناڤبری پتر بیت.

پیشەیا چاندنا دەستپێکی دگەل پیشەیا ژیارییێن دەستپێکی یێن دی یا جودایە، چونکی دکەڤیتە وان هێلێن بازنی یێن خولگەیی کو بارانێن وان زۆرن ئەو

دەڤەرێن کو دارستانێن خۆلگەیی د نێخڤن ل ئەفریقیا و ئاسیا و ئەمریکا لاتینی. ل ئەفریقیا د وی کیشوەری دا ل دەڤەرێن خۆلگەیی نێزیك هێلا یەکسان ڤە درێژ بوویە، هەروەسا ل گزیرتا (مالاگاشی) ژی دا. بەلێ ل کیشوەرێ ئەمریکا باشوور گۆلا (ئەمەزوون) دا دەردکەڤیت و ژ ویرێ ژی بەرەف دەڤەرێن نافخۆیا ئەمریکا ناڤەڕاست درێژ دبیتە ڤە. د کیشوەرێ ئاسیا ژی دا ب شیوەکێ سەرەکی د کەڤنە گزیرتێن باشوورێ ڕۆژهەلاتێ وی کیشوەری وەکی ئەندنووسیا و فلیپین و هندەك دەڤەرێن نافخۆ وەکی میانمار و مالیزیا.

ئاخا ئەڤان دەڤەرێن خۆلگەیی خوارنا وێ یا کێمە، ب تایبەتی ماددێ ئەندامی هەر چەندە سامانێ گیایێ وێ ژی زۆرە کو ب ژێدەرێ ئەڤان ماددان دهێتە دانان، چونکی باران زۆر لێ دبارن و ئەڤەژی بوویە ئەگەرێ حەلاندنا خوارنێن وێ و ڤەگوهاستنا ڤان ماددێن خوارنێ بۆ ناڤ ئەردی. دبێژنە ڤێ کریارێ (LEACHLNG) **(شویشتن)**. ئەڤ دیاردەژی هەردەم ئاستەنگەکە د ڕێیا چاندنێ دا، چونکی ئەگەر سێ سالان ئەو ئەردێ چاندی بەرهەمێ وی ب ڕادەکی کێم دکەت کو جوتیار نەچار دبن ئەوی ئەردی بجهبهێلن و بچنە پارچە ئەردەکێ دیتر، د ڤی باری ژی دا پێکولێ دکەن ئەردی پاقژ بکەن ژ وان دار و باران کو د وی ئەردی دا هەنە. ئەڤ کریارە ژی دبیتە ئەگەرێ ڤەگوهاستنا گوندێن وان بۆ جهێ زەڤیێن نوییێن وان. ئانکو هەر ل گوندێن خۆ دمینن ئەگەر جهێن زەڤیێن وان یێن نوی دوور نەبیت دبێژنە ڤێ چاندنا دەستپێکی ژی چاندنا جهگوهۆڕ.

ب- پیشەیا چاندنا ژیارییا چڕ:

دەڤەرێن ئەڤێ پیشەیێ دکەڤنە باشوور و باشوورێ ڕۆژهەلاتا ئاسیا ل ناڤبەرا بازنێن پانی (١٠ — ٥٠)ێ باکوور ئەڤ دەڤەرەژی پڕانیا چینێ و

هێندستانێ و بەنگلادێش و کنارێن ڤێتنامێ و کەمبودیا و لاوس و میانمار و تایلاند و گزیرتێن ئەندنوسیا ڤەدگریت. چڕیا جوتیاران ل سەر پارچە ئەردەکێ چاندنێ سێ جاران هندی چڕیا ئاکنجیێن سەر پارچە ئەردەکێ دی وەکی وێنە. ژبەر هندێ دڤێرەدا بەرهەم ئینان پێکهاتیە ژ پویتە پێ کرن ب پەیداکرنا خوارنێ بۆ هژمارەکا زۆر ژ ئاکنجییان کو ژ نیڤا ئاکنجیێن جیهانێ پترن. بۆ ب دەستڤە ئینانا ئەڤێ مەرەمێ ژی شێوێ چاندنا چڕ دهێتە پەیرەوکرن. ئەڤ شێوە ژی بهندێ سەرکەفت کو بەرهەم لدویف یەکا ڕووبەری زێدە بکەت.

بۆ نموونە تێکرایێ بەرهەمێ برنجی ل ژاپۆن و کوریا دوو جارا هندی تێکرایێ جیهانێ یە.

دڤێرە دا مرۆڤ بزاڤێ دکەت کو هەمی وی ئەردی بۆ چاندنێ وەبەرهێنیت و چ پشکەکێ بجهـ نە هێلیت، هەتا بلنداهیێن وان دەڤەران کو ڕادێ

وێنەیێ ژمارە (٣)

چاندنا برنجی ب لاتان

باران بارینا وان تێرا چاندنا برنجی دکەت ناهێنە بجهـ هێلان و کرینە (لات) هەتا بلنداهیا شەش سەد مەتران وەکی ل ژاپۆن و چین و فلیبین و ئەندونیسیا. دبێژنە ڤی جۆرێ چاندنا برنجی ڕێکا چاندنا برنجی ب **لاتان** بۆ هندێ ژ شێوێ وێ یێ ئاسایی دی یێ برنج کرنێ بهێتە جوداکرن کو د هەمی جیهانێ دا بەربەلاڤە ئەوژی چاندنا برنجێ ب **گۆلْ** (مالك).

هەر چەندە خورتی لێکرن بۆ هندێ ئەردێ ب چاندنا بەروبوومێن زەڤیان پێ بهێتە وەبەرهێنان لەوڕا بخودان کرنا ئاژەلی جهەکێ گرنگ د ڤی پشەیێ دا نابینیت، چونکی پەیداکرنا ئالیکی بۆ وان ئاژەلان یا ب زەحمەتە.

دگەل هندێ کو بەرهەمێ یەکا ڕووبەری د زەڤییێ دا ب گشتی گەلەك دبیت، بەلێ بەرهەمداریا تاکە کەسی ژبەر چڕاتیا وێ کێم دبیت ئەڤەژی نزمیا ڕادێ ژیارێ دناڤ ئەڤی پیشەیی دا نیشان ددەت.

جوتیار وان ماددێن خوارنێ کو بەرهەم دئینن تێرا خێزانێن خۆ و ئێك دوو کەسێن دی ژی دکەت کو جوتیار نینن بەلێ ئەڤ ڕێژەیە ل هندەك دەڤەرێن چاندنا بازرگانی دا تێرا بیست کەسان پتر دکەت کو ژ وانا جوتیار نینن.

دوو: پیشەیا ئابووری یا بازرگانی:-

ئەڤ پیشەیە ب چەند سالوخەتەکان ژ پیشەیێن ئابووریێن ژیاری دهێتە جوداکرن کو ئەڤەنە:

١- بەرهەم ژ پێدڤیا بەرهەم ئینەران پترە.

٢- بەرهەم ئینان شارەزایی (تایبەتمەندی) و دابەشکرنا کاری دگەل دایە و هەر کەسەك ئەوا بەرهەم دئینیت کو ل گەل شیان و شارەزیا وی دا دگونجیت.

٣- زۆریا هندەك بەرهەمان و كێمیا هندەكێن دی دا دبیتە ئەگەرێ پێكگوهۆڕینا وان بەرهەمان. ئانكو ئەوا زێدە بهێتە هناردن بۆ دەرڤە و ئیناندنا ئەوا كو د وێ دەڤەرێ دا كێم، ئەڤەژی پەیدابوونا بازرگانییێ و ڤەگوهاستنێ د گەهینیت.

٤- بەرهەم ئینان د ڤێ پیشەییێ دا خزمەت گوزاری ژی دگەل دایە بۆ دابینكرنا پێدڤیێن هەمە جۆرێن خەلكی وەكی ساخلەمی و فێركرن، یا ئاشكرایە ئەڤ ساخلەتێن ل بەرێ هاتینە بەحس كرن ئاستێ ساخلەتێن بازرگانیا وی پیشەی دەردئێخن. ژ ڤی لایی ڤە ب شێوەكێ گشتی دشێین بێژین كو دڤی بیاڤی دا ئەگەر ڕاددێ كاركەرێن پیشەسازیێ پتر بیت، دێ ساخلەتێ وێ ئەشكراتر بیت، و بەروڤاژی دبیت ئەگەر ئەڤێ رێژێ كێم كر ڕێژا كاركەرێن چاندنێ و ڕاڤا ماسیان و دارستانان زێدەكر.

پیشەیێن ئابووریێن بازرگانی ژی لدویڤ سروشتێ چالاكیێن ئابووری دكەنە چەند پیشەیەك وەكی

أ- **پیشەیێ نێچیرا هشكاتی و ڕاڤا ماسیان بۆ مەرەما بازرگانییێ** ل گەل زێدەبوونا ئاكنجییان ل دەڤەرێن نێچیرا هشكاتی هاتنە گوهۆڕین ب چەروان و جهێ ب خودانكرنا ئاژەلی. بۆ نموونە، دەشتێن مەزنێن ویلایەتێن ئێكگرتی ژ نێچیرا گامێشێن كویڤی كرنە چەروانێ تەرش و تەوالی و چێل و گۆلان ژبەر هندێ دبینین كو نێچیرا هشكاتی دكەڤیتە دەڤەرێن هەرەدوور وەكی ل باكوورێ ئۆراسیا كو ژێدەرێ سەرەكیێ هریا (فەرۆیا) سروشتییا بهاگران، بەلێ دەربارەی ب ڕاڤا ماسیان بەروڤاژیا ئەڤێ یە، چونكی گرنگیا وێ بەردەوام زێدەدبیت. زەریا ژی دەڤەرێن بەرهەم ئینانێ نە ب تایبەتی ئەوێن دكەڤنە نیڤا باكوورێ دەڤەرێن سەرەكیێن بەرهەم ئینانێ چونكی بەرهەمێ دەریا $\frac{٥}{٦}$ ژ بەرهەمێ ماسیان پێك دئینیت د جیهانێ دا، د دەمەكی

دا پشکا ڕووبار و دەریایێن نافخۆی ژ شەش ئێکا بەرهەمێ جیهانێ کێمترە جهێن شوستە یێن زەریایان گرنگترین جهێن ڕاڤا ماسیانە ل کنارێن شوستە یێن کێشوەران کو بەرەف کویراتیا زەریایان درێژ دبن د وان دەڤەراندا کو ماددێ خوارنا زیندەوەرێ هویر و میکرۆ سکۆپێن کو ب هژمارەکا زۆر دکەڤنە سەر ئاڤێ ژ ملیونێ دبوورن د پییەکی دا. ل گەل تەوژمێ وێ ئاڤێ دلڤن و دبێژنێ (خۆ ئالینك) (العوالق).

شوستە یێن کنارێن کیشوەران تیرۆژکا ڕۆژێ پێدا دچیتە خوارێ هەتا کویراتیا شێست مەتران کو ڕێکی بۆ پەیدابوونا ژیانێ ددەت. دڤێرەدا بۆمە دەردکەڤیت کو چەند کنارێن کیشوەران بەرفرەهترِ بن دەڤەرێن ڕاڤا ماسیان ژی د جیهانێ دا زێدەتر دبن، وەکی ل باکوورێ ڕۆژئاڤایا زەریایا هێمن ل نیمچە گزیرتا (کەمشتکا) هەتا کنارێن چینێ، و ل دەڤەرێن باکوورێ ڕۆژهەلاتا زەریایا ئەتلەسی کو ژ زەریایا بەستیێ باکووری ڤە هەتا کو ئسپانیا و ژ ئایسلەندا هەتا نەرویج درێژ دبیتە ڤە.

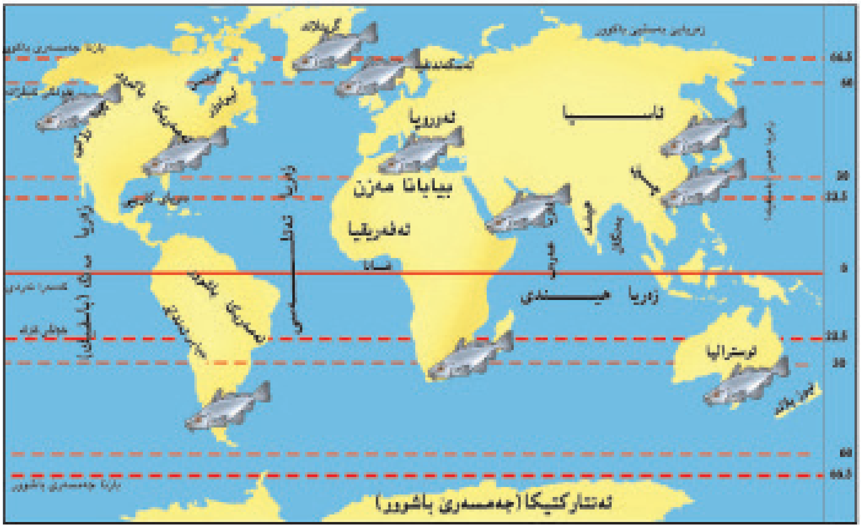

نەخشێ ژمارە (٣)

دابەشکرنا جوگرافی یا پیشەیا ڕاڤا ماسیان بۆ بازرگانیێ د جیهانێ دا

دەڤەرێن دیێن وەسا ژی هەنە کو گرنگیا وان ژ هەردوو دەڤەرێن بەراهیێ کێمترە هەروەسا دەڤەرێن دیێن وەساژی هەنە وەکی دەڤەرێن ناڤەڕاست و ژێری ل زەریایا ئەتلەسی و هەروەسا دەڤەرا زەریایا هیندی د دەمەکی دا چەند کنارێن کیشوەران تەنگ تربن دەڤەرێن ڕاڤا ماسیان کێمتر دبن وەکی دۆرێن هەر ئێك ژ کیشوەرێ ئەفریقیا و ئەمریکا باشوور و ئوستراليا. ڕاڤ ژی ب ئامیرێن تایبەت دهێتە کرن. هندەك ژ وان ئامیران جهێ ماسیان پێ دیار دکەت ئەوا دی ژی تۆڕ لدویڤ جۆرێ ماسیان و کویراتیا وێ ئاڤێ و جۆرێ بنێ زەریایان دهێتە گوهۆڕین ڕاڤ کەر هەمی ڕۆژان ب گەشتیێن هەلمێ ژ جهەکی بۆ جهەکێ دی دچن. بەلێ ل گەشتێن دوور و درێژێن خۆدا گەشتییێن وەسا بکاردئینن کو د پڕن ژ ئامیرێن بەستنێ یان قوتووکرنا ماسیان (تعليب الاسماك)، هەتا هندەك ژ وان کارگەهێن سەر ئاڤێ نە. چالاکیا ڕاڤ کەران ژی یان یا ڕۆژانەیە یان لدویڤ وەرزێ مشەختبوونا ماسیان دهێتە گوهۆڕین و گەلەك جاران ژی تووشی **ئاستەنگێن سروشتی** وەکی هڕە بایان و بارۆڤان (العواصف) دبیت، وەکی ل باکوورێ ڕۆژئاڤایا ئەتلەسی و باکوورێ ڕۆژئاڤایا زەریایا هێمن، یان مژ و پارچێن بەستییێن مەزن وەکی ل باکوورێ ڕۆژئاڤایا ئەتلەسی ب تایبەتی نێزیك (گرینلاد) د وەرزێ بهارێ دا. هندەك **ئاستەنگ ژی ژبەر مرۆڤانە** وەکی دەربازبوونا هێلێن هاتن و چوونێ ب ناڤ وان زەریاییێن ڕاڤا ماسیان تێدا دهێتە کرن کو کار دکەتە سەر گەشتییێن ڕاڤ کرنێ و تۆرێن وان و دبیتە ئەگەرێ پیسبوونا ئاڤا ڕوبیاران و کنارێن دەریایان. ڕاڤکرنا ماسیان ژی یا زۆر ئاستەنگەکا دییا ڕاڤکرنێ یە کو هندەك جۆرێن ماسیان و هندەك جۆرێن نەهنگان بن بڕ دکەت لەوڕا دەولەتان د نافخۆدا بۆ ڕێکخستنا ڕاڤا ماسیان ل سەر وەرز و قەبارێ وێ ڕاڤێ رێککەفتن و پەیمان گرێدان. گرنگیا پیشەیا ڕاڤا ماسیان ل

هژمارا کارکەرێن ئەڤێ ڕاڤێ د هەر لایەکێ جیهانێ دا بتنێ نینە بەلکی گرنگیا وێ ئەوە ل هژمارا ئەوان کارکەران دایە د چەند وەلاتەکێن دیارکری دا بۆ نموونە ل جهەکێ وەکی ئایسلەندا دگەهیتە پێنج ئێکا ئاکنجییان.

وێنێ ژمارە(٤)

ژبلی ئەڤێ ژی ژ لایەکێ دی ڤە مادەکێ خوارنا ئەرزان (راڤا ماسیان) بدەستڤەدئینیت ئەگەر دگەل جۆرێن گوشتێن دی بهێتە هەڤبەرکرن. ژبەر هندێ ئەو دەڤەرێن ئاکنجییێن وان د زۆرن دکەڤنە بەرامبەر وان دەڤەرێن کو ڕاڤا ماسیان ب شێوەکێ بەرفرەه تێدا دهێتە کرن وەکی چین و ژاپۆن و ئەندونیسیا. ماسی خوارنا سەرەکیا وان مللەتانە هەتا بلندترین تێکراییێ ب کاربرنا تاکە کەسی د جیهانێ دا دکەڤیتە ئەڤان دەڤەران وەکی د ژاپۆنێ دا ماسی ژی داهاتەکێ نەتەوایەتیێ گرنگە د هندەك دەولەتاندا بۆ نموونە بهایێ هناردنا ماسیان د ئایسلەندا دا برپرا پشتا هناردیێن ئەوی وەلاتی یە. هەروەسا د هناردیێن وەلاتێ نەرویج و پەنەما ژی دا گرنگیەکا زۆر یا هەی.

ب- پیشەیا دار بڕینێ:

دارستان مەیدانا پیشەیەکا دی یا مرۆڤی دهێتە دانان کو ئەوژی پێکهاتیە ژ کوم کرنا بازرگانی د دارستانان دا. ئەڤ پیشەیە ژ لایەکی ڤە دار بڕین و ژ لایەکێ دی ڤەژی کوم کرنا هندەك ماددێن خاڤ ڤەدگریت کو د پیشەسازی دا بکاردهێن ج ژبەر هندێ کو دارستان دکەڤنە بازنێن خولگەیێن جوداجودا دا، ژ وان ژی ناڤەڕاست

و ژووری، لەوڕا ئەڤ پیشەیە د پڕانیا بازناندا بەلاڤ بوویە. بەلێ وەبەرهینانا دارستانان لدویڤ جوداهیا جۆرێن وێ، تووشی چەند ئاستەنگەکان دبیت، چونکی ساخلەتێن دارستانان لدویڤ جوداهیا جهێ وان بازنێن کو دکەڤنێ دهێنە گوهۆڕین و ب شێوەکێ گشتی دکەنە سێ کوم:-

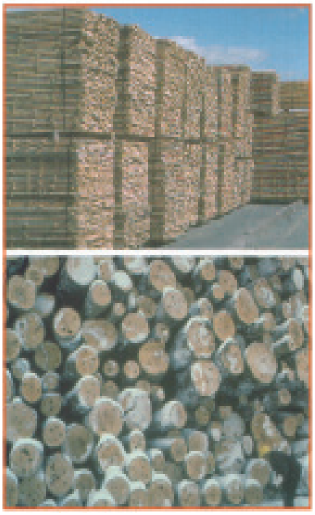

وێنێ ژمارە (٥)
دابرین

١- دارستانێن خولگەیی:

بەرفرەهترین دارستان دکەڤنە وان دەڤەرێن خولگەیێن گەلەك باران لێ دبارن کو پلا گەرما وان بلندە. ئەڤ دەڤەرە نیڤا سەرجەمێ ڕووبەرێ دارستانێن جیهانێ پێك دئینن. بەلێ وەبەرهێنانا دار و باران ژ لایێ ئابووری ڤە چەند ئاستەنگەك دهێنە پێش وەکی فرە جۆریا دار و باران کو دگەهنە ١٠٠ جۆران ئەڤجا ئەگەر مە بڤێت دارا (ماهوکنی) ب دەست خۆڤە بینین، دبیتن د ڕووبەرێ دونەمەکێ دا ئێك ژ وێ دارێ بتنێ دەست مە بکەڤیت. ڤێ ژی بەرهەم ئینانا وێ ئابووریانە نابیت زێدەباری ڕووەکێن دارئالینکان کو دار و باران پێکڤە د ئالینیت و د دەمێ بڕینێ ژی دا دگەل دارێن دی ژێك نابنەڤە دارا بڕی ژی هەر ب سەر دارین دی دا دمینتەڤە. ئاستەنگێن دی ژی پێکهاتینە ژ هندێ کو دارێن خولگەیی د ڕەڤن و پڕانیا وان سەر ئاڤێ نا کەڤن ئەڤەژی ئاستەنگەکێ بەرامبەر ڤەگوهاستنا وان دروست دکەت. **ماهوکنی و ئەبەنووس و ساج و ئەرزێ یەکسانی گرنگترین جۆرێن دارێن دارستانێن خولگەیی نە** و ئەڤ جۆرە ژی د دەڤەرەکێ دا هەنە و د دەڤەرەکا دی دا نینن.

دارا ئەبەنوسا ڕەش دناڤبەرا ئەفریقیا و مالاگاش و باشووریٚ ڕۆژهەلاتا ئاسیا دا یا هەی، بەلیٚ ماهۆکنی ل هاییتی و کۆمارا دۆمینکان د (کناریٚن غینیا ل ئەفریقیا) یا هەی درەختیٚ ساجیٚ مەزن و بهیٚز ل باشوریٚ ڕۆژهەلاتا ئاسیا هەیە ئەرزیٚ یەکسانی جوداهیا ویٚ دگەل هەردوو داریٚن بەراهییٚ ئەوە کو داریٚ ویٚ ییٚ نەرمە و د ئەمریکا ناڤەڕاست و بەرازیلیٚ دا یا هەی. بەلیٚ کوم کرنا بەرهەمیٚ دارستانان بۆ مەرەما پیشەسازییٚ د دارستانیٚن خولگەیی دا، ژ هەمی دارستانیٚن مام ناڤنجی و نیڤ گەرم و سار پترە و هەر جۆرە بەرهەمەکیٚ ژ ئەڤان بەرهەمان گرنگیەکا تایبەت د دەڤەرەکا دیارکری دا یا هەی.

بۆ نموونە ڕیٚوالیٚ (عصارة) لاستیکا سروشتی و ڕیٚوالیٚ بەنیشتی ل ئەمریکا لاتینی دهیٚتە کۆم کرن و ڕۆنیٚ دار قەسپیٚ و ڕۆنیٚ گویزا هندیٚ ل باشووریٚ ڕۆژهەلاتا ئاسیا و زەریایا هیٚمن و ڕیشال ل چەند جۆرە دارەکان کو

وێنەییٚ ژمارە (٦)

دارستانیٚن خولگەیی

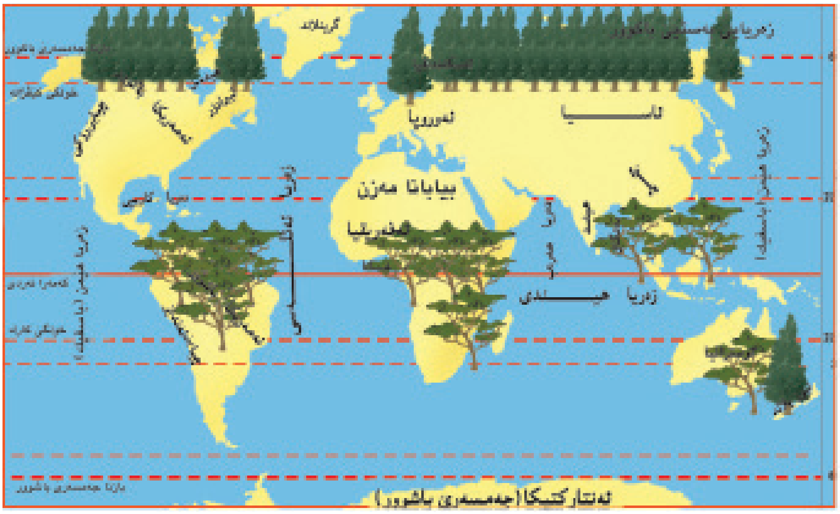

نەخشێ هژمارە (٤)

دابەشكرنا جوگرافيا پيشەيا دار برينێ ل دارستانان

ژ هەميان گرنگتر (ئەلاباكا) ئانكو (كندرێ مانێلا) ل فلپين دهێتە كۆمكرن. هەروەسا هندەك ماددێن كيمياوى و هندەك جۆرە ماددێن خوارنێ وەكو گيزاهندێ و بندەق ل دارستانێن خولگەيى دهێنە كۆم كرن.

دارستانێن خولگەيى ژێ د پشكێن باشوورێ سودانێدا دەردكەڤن (دياردبن).

٢- دارستانێن مام ناڤنجييێن نيڤ گەرم (خەزانى) (النفيضة):-

دارستانێن مام ناڤنجييێن نيڤ گەرم شەش ئێكا سەرجەمێ رووبەرێ دارستانێن جيهانێ ڤەدگرن و ل تەنشتا دەڤەرێن خولگەيى د بازنێن پانيێين مام ناڤنجيدا بەلاڤبووينە كو ل رۆژهەلات و باكوورێ رۆژهەلاتا ويلايەتێن ئێككرتى و رۆژئاڤا و ناڤەراستا كێشوەرێ ئەوروۆپا ب درێژاييا رۆژهەلاتێ هەتا چيايێن ئورال، هەروەسا د پشكێن ناڤەراستا سيبێريا و ژاپونێ و چينێ و كۆريادا هەنە. بەلێ ل نيڤا باشوورێ گۆيا (تەپا) ئەردى بتنێ

د چەند دەڤەرەکێن دیارکریدا ل باشوورێ (شیلی) و ئەرجەنتینێ و بەرازیلێ و باشوورێ ڕۆژهەلاتا ئوستراليا و پشکەکا کێم یا ڕۆژهەلاتا ئێکەتیا باشوورێ ئەفریقیادا دەردکەڤن.
گرنگترین دار وبارێن دارستانێن ناڤنجیێن نیڤ گەرم زان و سپیندار و قەستەل و گویزا ئەمریکی (بەتولا)نە. دارێن وان د ڕەقن و کار پێکرنا وان گەلەك یا بساناهییە، لەورا ژ بۆ گەلەك مەرەمان بکار دهێن وەکی دروستکرنا خانیان یان پالپشت بۆ هێلێن ئاسنی (هێلا شەمەندەفرێ) و دروستکرنا کەل و پەلێن نافمالێ، ب ڤێژی گرنگییەکا مەزن پەیداکریە ژ ڕوویێ بازرگانییا دناڤبەرا دەولەتاندا.
بەلێ ڕووبەرەکێ بەرفرەهێ داروبارێن دارستانێن مام ناڤنجییێن نیڤ گەرم دەست ب برینا وان هاتە کرن، چونکی ئەو دەڤەر بۆ ژیانێ و چالاکیێن مرۆڤی گەلەك د گونجاینە بتایبەتی چاندنێ کو جهێ وان دارستانان گرتییە ل وان دەڤەرێن کو داروبارێ وان هاتییە بڕین.

٣- دارستانێن مام ناڤنجیێن سار (کاژ – سنوبەری):-

دارستانێن مام ناڤنجییێن سار نێزیکی سێکا ڕووبەرێ دارستانێن جیهانێ ڤەگرتینە و د وان بازنێن پانییێدا بەلافەبووینە کو بەرەف جەمسەرانن و بەرفرەهترین دەڤەر ژێ ل ئوراسیایە کو پێکهاتییە ژ ئەسکەندناڤیا ل ئەوروٚپا و سیبێریا ل ئاسیا ل کیشوەرێ ئەمریکا باکوور ژێ ژ ئالاسکا هەتا لیبرادۆر درێژ بوویە، ئەڤە ژبلی ڕۆژئاڤا مەکسیکێ و ڕۆژئاڤا ویلایەتێن ئێکگرتی ژێ.
دارستانێن ناڤنجییێن سار ژ لایێ کێمییا جۆرێ داروباریڤە لگەل دارستانێن گەرم وەکیئێکن، بەلێ چڕییا وان کێمترە. گرنگترین داروبارێ ئەڤان دەڤەران ژێ کاژ (سنوبەر) و (شەربین) و سەروو و ئەرزە کو ب ئەرزان د ئاڤان دا دهێنە ڤەگوهاستن. ژبەر هندێ ئەو دەڤەرێن ڕووبار تێدا نینن

وێنەیێ ژمارە (٧) دارستانێن سنوبەری (كاژ)

جۆیێن مەزن تێدا هەلكولاینە بۆ ڤەگوهاستنا داروباری وەكو سوید كو ژ دەڤەرێن نافخۆ داروباران بۆ كنارێن دەریای ڤەدگوهێزیت، ل وان دەڤەرانژی یێن كو ڕووبار و جۆك تێدا نینن، شەمەندەفر بۆ ڤەگوهاستنا داروباری دهێنە بكارئینان.

دناڤ دارستانێن سنوبەریژیدا هەر وەك دارستانێن خەزانی ناڤەندێن خۆ لێ هەنە بۆ كۆمكرنا داروباری و دروستكرنا تشتان، هندەك جارا ژ شێوێ هەڤیرێ كاغەزێ یان كاغەزا چاپەمەنیێ و دبیت هندەك ڕوونی ژێ بگریت و كۆم بكەت كو بۆ چەوركرنا (دوهنكرنا) كەشتی و پاپۆران بكار دهێت (تشحيم السفن).

دارستان ب هەمی جۆرێن خۆڤە هەر چەندە ژێدەرەكە خۆ نویدكەتە ڤە بەلێ شینبوونا وان دەمەكێ زۆر دڤێت. بۆ نموونە وەبەرهێنانا دار وبارێ سنوبەری پێدڤی ب دەرباز بوونا سەدەیەكی یە. ژبەر هندێ پاراستنا دارستانان ژ بۆ ئابووریێ نەتەوەیی كارەكێ فەر و پێدڤییە و ڕوودانا وێ ب بەردەوامی تمامكەرێ ئەڤی ئابوورییە ب مەرجەكی بڕینا وان ژ شینبوونا وان پتر نەبیت. هەروەسا پاراستنا وان پێدڤی دكەت كو ژ مێش و موران و ئاگری و نەخۆشییان ژێ بهێنە پاراستن.

ج- پیشەیا چاندنا بازرگانی:

چاندن د ڤێ پیشەیێ دا ژ شێوەیەکێ ژیاری هاتییە گوهۆڕین بۆ پیشەیەکا تایبەتمەند کو ب چالاکیێن دیێین مرۆڤی ڤەگرێدایە وەکی بازرگانی و پیشەسازی و وەکو چالاکییێن ئابوورییێن نوو یێن دی دەست ب کارئینانا زانستی و تەکنولوجیا کر ژ بۆ زێدەکرنا بەرهەمداریا تاکە کەسی. لەوڕا ڕێژا کارکەرێن وێ ژ سەرجەمێ کارکەرێن چالاکییێن هەمە جۆر کێمترە ئەگەر لگەل وان دەڤەران هەڤبەر بکەین کو چاندنا ژیاریا وان تێدا یا بەلاڤە. ڕەنگە وێنەیەکێ ڕونتر ژێ دەستمە بکەڤیت ئەگەر ئەم بزانین کو ئەو ڕێژا بەراهییێ ل هندەك ژ وان وەلاتێن کو چاندنا بازرگانی یا هەی کێمتر دبیت هەتا دگەهیتە ڕێژەیەکا زۆر کێم. بۆ نموونە ل بریتانیا ٢٫١٪ و ل ویلایەتێن ئێکگرتی دبیتە ٢٫٦٪ د دەمەکیدا ئەڤ ڕێژە د وان وەلاتاندا بلند دبیت یێن کو چاندنا ژیاریا وان تێدایە و د هندەکاندا دگەهیتە دوو سێ یەکا سەرجەمێ کارکەران وەکو ل هندستانێ یان بو ٨٩٫٤٪ وەکو نیجەر (نایجەر).

چاندنا بازرگانی ب هندێ دهێتە جوداکرن کو بەرهەمێ وێ هندەك یان هەمی بۆ فرۆشتنێ دهێتە تەرخانکرن، ژبەر هندێ بڤی ڕەنگی پلەیا بازرگانی د چاندێدا دهێتە گوهۆڕین. د هندەکی ژ واندا بەرهەم بگشتی بۆ مەرەما فرۆشتنێ یە وەکو چەروانێ بازرگانی ل نیوزیلەندا. یان پشکەك بتنێ ژێ دهێتە تەرخانکرن بۆ فرۆشتنێ هەر وەکو ل هندەك دەڤەرێن ڕۆژهەلات و باشوورێ ئاسیا. بەهرا پترا دەولەتانژی پەنایێ بۆ بکارئینانا پیڤانەیا تایبەتی دبەن ژ بۆ جوداکرنا زەڤیێن بازرگانی ژ یێن دیتر. و بمەرجەکی بهایێ فرۆشتیان ژ نیڤا بهایێ بەرهەمێ وێ زەڤیێ پتربیت داکو ب زەڤییەکا بازرگانی بهێتە دانان.

زەڤیێن بازرگانیژی دوو سالوخەتێن بنەڕەتی هەنە. یێ ئێکێ پەیداکرنا بەروبوومێن خوارنێ یە کو پێدڤییەکا مرۆڤی یە وەکو گەنمی و برنجی و گەنمووکان و یێ دوویێ بەرهەمێ وێ بۆ کەرستێ خاڤێ پیشەسازی یە وەکو پەمبی و کتان و لاستیك و لەڤەنێ شەکرێ (قامیشی شەکر). ئەڤە هەمی دچنە دناڤ بازرگانییا نیڤ دەولەتی دا. چونکی بەروبوومێ خوارنێ بتایبەتی دەخل ودان و ئەو ماددێن خاڤ یێن چاندنێ یێن کو د پیشەسازییێدا دهێنە بکارئینان گرنگترین ڕەگەزێن بازرگانییا دەولەتانە. گرنگییا چاندنا بازرگانی لگۆر زێدەبوونا هژمارا ئاکنجییان د جیهانێدا دەولەت نەچارکرینە کو ئەڤێ جۆرێ چاندنێ بەرفرەھ بکەن و ئەڤەژێ بدوو ڕێکا دبیت. یا **ئێکێ** ڕێیا بەرفرەهکرنا ئاسۆییە و مەرەما مەژێ ژ ڤێ خوشکرنا ئەردی یە و هشککرنا گەرۆگۆمان و ادا چاندنا زەڤیانە بەلێ ڕێیا **دووێ** بەرفرەهکرنا ستوونییە و مەرەما مە ژڤێرێ زێدەکرنا شیانا بەرهەمئینانا زەڤیێن چاندنێ یە ب پەیداکرنا هندەك جۆرێن بەروبوومێن دیارکری و چاککرنا ساخلەتێن ئاخێ و بلندکرنا شیانا بەرهەمئینانا وێ، ئەڤە زێدەباری هندێ کو دڤێت ناڤبر ناڤبر بهێتە پەینکرن (زبلکرن). چاندنا بازرگانی بشێوەکێ سەرەکی د پشکێن شهدارێن بازنێن ناڤەڕاستدا کۆم دبیت وەکو دەڤەرا ڕۆژئاڤا ئەورۆپا و درێژ بوویە ژێ بۆ ڕۆژئاڤا ئاسیا هەروەسا ڕۆژهەلاتا ویلایەتێن ئێکگرتی و کەنە دا ژێ.

د- پیشەیا کانزاکاری:-

کانزاکاری پیشەیەکا کەڤنە، لبەراهیێ د چوارچۆڤەکێ تەنگدابوو، بەلێ لگەل پەیدابوونا شۆرەشا پیشەسازی بەلاڤبوویە، مەرەم ژێ ژ ڤێ پیشەیێ ئەو چالاکینە یێن کو هەڤبەندییا وان ب دەرئێخستنا کانزای و تشتێن دییێن

دناڤ ئەردیدا، ئەڤجا ئەڤە چ ب شێوێ ڕەق بیت یان شل ب چاڤ خشاندن ژ شێوێ ویێ کانزاکاری وەکو چال هەلکولان یان تونێل دروست کرن یان دەرکێشان.
چ هەڤبەندییەکا ئاشکرا ژی دناڤبەرا کانزاکاری و پڕانیا دیاردێن دی دا نینە و دبیت وەکو ل بازنێن جەمسەران دا هەی د دەڤەرێن خولگەیی ژیدا هەبیت یان ل دەڤەرێن بووش ژی دا هەر وەك ل دەڤەرێن کێم ئاکنجی ژیدا هەبیت. دشێین بێژین کو کانزاکاری د هەمی کیشوەراندا هەیە بەلێ ڕووبەرێن وێ ب زۆری دکێمن ب ڕادەکی نەشێن ب شێوێ خال نەبیت ل سەر نەخشەی دیار بکەن، ژبەر هندێ چونکی یەدەکێ کانزای دەڤەرەکا تەنگدا هەیە، لەوڕا لدویف ئەڤێ بەرهەم ئینانا وێ ژی د دەڤەرەکا دیارکری دا دبیت وەك دەرهێنانا زێری ل **(وەتەرساند)** ل باشوورێ ئەفریقیا کو ڕێژەکا زۆر ل جیهانێ بەرهەم دئێنیت. هژمارا کرێکارێن ئەڤێ پیشەیێ ئەگەر دگەل پیشەیێن دیتردا هەڤبەر بکەین گەلەك نینە ب گشتی ژ ١٠٪ ژ سەرجەمێ کرێکارێن پیشەیێن دیێن وەلاتان کێمترە ژبلی زیمبابوی و ئێکەتیا باشوورێ ئەفریقیا ئەڤ پیشەیە ژی ژ دەولەتەکێ هەتا دەولەتەکا دی یا جودایە.

وێنەیێ هژمارە (٨) کانزاکاری

بۆ نموونە ژ ٢٠٪ و ژ ٤٠٪ ێ هەر ئێك ل ویلایەتێن ئێككگرتی و ئەلمانیا ئێك د دویف ئێك دا نا بۆریت، بەلێ پشكداریكرن د ئابووریێ نەتەوەیی دا دگەل هژمارا كاركەرێن وان نا گونجیت. هندەك جاران نێزیكی سەرجەمێ هەمی وان تشتان ڤەدگریت كو ئەو دەولەت د هنێرنە ژدەرڤە و وەك نەفتێ د هەرێما لیبیا دا، د دەمەكی دا كرێكارێن وێ رێژەكا كێم پێك دئینن. كانزاكاری ب چالاكیەكا ئابووریا هاندەر دهێتە دانان بۆ پێشكەفتنا ب لەزیا كەرتێ ئابووریێ دوویێ (پیشەسازی) یان سیێ (خزمەتگوزاری). ژبەر كێمیا كرێكاران د كانزاكاریێ دا و ژبەر هندێ كو ئەڤ پیشەیە ب زۆری دكەڤیتە جهێن دوویر ژ باژێران لەورا وەسا پێدڤی دكەت ژ بۆ چارەسەركرنا بهێنڤەدانێ جهێن حەواندنێ یێن بچووك وەك گوندێن نێچیرڤانان پەیدا بكەن داكو كرێكارێن وان تێدا خۆجهبن كو ب رۆژ ب جهدهێلن و ب شەڤ ژێ پشتی تمامبوونا كارێ وان یێ رۆژانە ڤەدگەرنە دناڤدا. ڤێجا ژبەر هندێ كو كریارا كانزاكاری گەلەك رووی هەنە و ئەگەرێن دروستبوونا وێ تێكەلی ئێك دبن و ژبەر هندێ كو گرنگییەكا زۆر د ئابووریێ نەتەوەیی دا هەیە، لەورا د پشكێن داهاتی دا جهەكێ بەرفرەهەتر مە بۆ دانیە.

هـ- پیشەیا پیشەسازی:

هەرچەندە پیشەسازی ڤەدگریت بۆ ماوەكێ كەڤن، بەلێ پیشەیەكا تازەیە. جاران ل ئاستەكێ ژیار نزمدا بوویە. لەورا دەركەفتنا وێ ب وی تێگەهێ تازە كو ل سەر هەبوونا كوگەهەكا كاركرنێ راوەستایە كو پێكهاتیە ژ كارگەهێ و د وێرێدا ماددێن خاڤ د گوهۆرن بۆ متایێ (شمەكێ) دروستكری، ئەڤە دیاردەكە هەتا رادەكی یا تازەیە و ڤەدگەریت بۆ دوو سەد سالان بەری نهوو تازەییا پیشەسازی د چڤاكێن پیشەسازیدا رەنگ ڤەددەت

و ب تمامی جوداهی دگەل وان جڤاكان دا هەیە كو پیشەیێن دی تێدا زالن و خۆ ب شێوەكێ كەڤنێ ژیانێ نیشان ددەن. ئەوا ئەوێ ڕاستییێ ژی دووپات دكەت سروشتێ وان پیڤانایە كو د دیاركرنا جڤاكێ پیشەسازیدا ب كار دئینن و بۆ نموونە خۆ د تێكراییێ دەرامەتێ تاكە كەسەكی د دەرامەتێ نەتەوی دا و پلا بەلاڤبوونا خوێندەوارییێ ب قۆناغێن وێن جودا و ڕادێ بەلاڤبوونا بازێران ب رێیا زانینا قەبارێ واندا نیشا ددەت. زێدەباری ئەو پێڤانێن گشتی كو ل هەمی پیشەیاندا ب كاردهێن. كو ئەوژی ڕێژا كرێكارانە ل هەر ئێك ژ وان ل سەرجەمێ كرێكارێن پیشەیێن جوداجودا د وەلاتەكیدا، ڤێجا بلندبوونا وان بەلگەیان، كو هەمی بەلگەیێ پیڤانا پلا پێشكەفتنێ نە، سەرنجێ بۆ جڤاكێ پیشەسازی دكێشن و نزمبوونا وان ژی سەرنجێ بۆ جڤاكێ دی دكێشن.

وێنەیێ هژمارە (٩) پیشەسازی

هەر چەندە کو پیشەسازی هەتا ڕادەکی پارێزگەریا ڕێژا کرێکاران دکەت کو دگەهیتە دەهێکیێ، دگەل ئەڤێ ژیدا ئەڤ ڕێژە ژ دەولەتەکێ بۆ دەولەتەکادی دهێتە گوهۆڕین، ئەو ڕێژە د دەولەتێن ڕۆژئاڤا ئەوروٚپا دا دگەهیتە کویێتکێ و ل دویف وان ژی روسیا فیدرال و ویلایەتێن ئێککگرتی دهێن. ئەڤەژی سەرنجێ بۆ دەڤەرێن کومبوونا پیشەسازیێ د جیهانێ دا دکێشن کو ل بازنێن ناڤەڕاستێن نیڤا باکوورێ گۆیا ئەردی خۆ نیشان ددەن ژبەر هندێ ژی کو پیشەسازی زۆر یا ئالۆزە و ئەڤ ئالۆزیە ژی خۆ د لقێن وێ یێن زۆردا نیشان ددەن کو هەر ئێکی ژ وان پێکهاتەکا تایبەتی هەیە ژ ڕوویێ تەکنیکی و ڕێکخستنێ و نیشادان و ئەگەرێن بازاری ڤە. لەورا د پشکەکا سەربخۆدا دێ بەحس کەین.

و- پیشەیا بازرگانی و ڤەگوهاستنێ:

بازرگانی پیشەیەکا کەڤنە نهوو دگەل زێدەبوونا ئاکنجییان و پێشکەفتنا شارستانیەتێ زێدەتر پێشکەفتی یە. ئەوێ پێشکەفتنێ کو تایبەتمەندیا کارکرنێ دگەل دایە و بوویە ئەگەرێ هندێ کو هندەك دەڤەران پێدڤی ب بەرهەمێ دەڤەرەکا دی هەبیت. دبیت ژی شێوێ بازرگانیا نافخۆیی وەربگریت دناڤبەرا دەڤەرێن ئێك دەولەتدا، یان ژ شێوێ بازرگانیا دەرڤەبیت دناڤبەرا دەولەتەکێ و ئێکا دیتردا. گرنگییا بازرگانییێ د دەمێ نهوو دا ب هندێ دەرکەفتی یە کو ڕۆلەکێ کاریگەر د ژیانا ئابووری و ڕامیارییا دەولەتاندا هەیە.

و جوداهیا ئاستێ تەکنولوجی و ژیارا دەولەتان کار دکەتە سەر ڕێرەوا بازرگانییێ، بۆ نموونە، مەکینە و کەل و پەلێن دروستکری وان تشتان پێك دئینن کو ئەو دەولەتێن ژ ڕوویێ پیشەسازیێ ڤە پێشکەفتین دهنێرنە

ژدەرڤە، وەك ویلایەتێن ئێككرتی و ئەلمانیا فیدرال و ئینگلستانێ، و ل وی دەمی كو ئەو تشتێن ژدەرڤە بۆ دهێن جۆرە شمكەكێ دی پێك دئینن كو پێكهاتینە ژ ماددێ خوارنێ و ماددێ خاڤ بەروڤاژی ئەڤێ چەندێ ژی ڕاستە دەربارەی دەولەتێن گەشەكری ژی ل ئاسیا و ئەمریكا لاتینی كو ماددێ خوارنێ و ماددێ خاڤ د لیستا هناردیێن واندا جهەكێ گرنگ هەیە. ئەڤ هناردییە ژی ب زۆری بتنێ بەروبوومەكی یان دووان وەك كەكەوا غانا و شەكرا دۆمنیكان و لاستیكا لیبیریا و تەنەكا پۆلیڤیا.

ڤەگوهاستن:

بەلێ دەربارەی ڤەگوهاستنێ كو مەرەما مەژی ڤەگوهاستنا كەل و پەلێن خەلكی نە ژ جهەكی بۆ جهەكێ دی، ئەو ئەگەرەكێ كارگەرە بۆ چالاكیێن دی، چونكی بێ ڤەگوهاستن كانزاكاری یان پیشەسازی پەیدا نابیت و ئەڤەژی ڕامانا وێ ئەوە كو ئەگەر ڤەگوهاستن نەبیت، هوسا دێ چالاكیا ئابووری د ئاستەكێ ژیاریدا مینیت. هەروەسا تایبەتمەندییا هەرێمایەتی كو زێدەهی ژ وی بەرهەمی دهێت ژ بوو پێككوهۆڕینێ دگەل هەبوونا ڤەگوهاستنێ دێبیتە تشتەكێ ب ساناهی.

ئابوورێ جیهانێ پشت ب چەند جۆرێن ڕژێمێن ڤەگوهاستنێ ڤە

وێنەیێ هژمارە (١٠) ڤەگوهاستنا ئاڤی

دهێنه گرێدان كو هێلا ئاسنی و ڕێكا ترومبێلان و ڕێكا ئاڤێ و ڕێكا ئاسمانی و هێلا بۆریان ڤەدگریت و ئەڤ ڕێكەژی لدویڤ جوداهیا وەلاتان ژووریێ چڕی و جۆریڤه دهێته گوهۆڕین بۆ نموونه د دەمەكی دا ڤەگوهاستنا ئاڤا نافخۆیی د هندەك وەلاتاندا چ گرنگییەكا وەسا نینه، بەلێ ئەو گرنگی دگەهیته نیڤا ئەو بارێن دناڤبەرا باژێرێن ناڤخۆدا دهێنه ڤەگوهاستن وەكو هندەك لایێن ڕۆژهەلاتا دوور. چرپیا ڤەگوهاستنێ ل سەر هندەك ڕێكێن هشكاتییێ دگەهیته شێست هزار ترومبێلان د ڕۆژەكێ دا، د دەمەكی دا ل دەڤەرێن گوندان ژ ترومبێلەكێ نا بۆریت ئەڤ چەنده ژی ئەوێ دگەهینیت كو دڤێت ئەگەرەكێ دیاركری هەبیت ژ بوو هەبوونا دیاردا ڤەگوهاستنێ كو ئەڤەژی د پشكێن داهاتی دا دێ بەحس كەین.

وێنەیێ هژمارە (١١) جۆرێن هویێن ڤەگوهاستنێ

پشکا دویێ

چاندن

تێگەهێ چاندنێ یێ گرێدایە ب گرنگی دانەکا مەرەم پێ دای ب خودانکرنا ئاژەلی و بەرووبوومێ چاندنێ، ب رێیا ئەڤێ گرنگی پێدانێ دا روویێ ئەردی دهێتە رێکخستن یان شێوێ وی دهێتە گوهۆرین، ژبەر هندێ کو **تێگەهێ چاندنێ** یێ گرێدایە بڤان هەردوو چالاکیان ڤە ل دویڤ بزاڤێن دیێن ئابووری پێدڤی ب وێ چەندێ نینە مرۆڤ پشکەکێ ژ روویێ ئەردی رێك بێخیت یان بگوهۆریت وەك نێچیرا هشکاتی یان راڤا ماسییان و چەراندنا دەستپێکی و کومکرنا وان چالاکیان کو هەڤبەندی ب داراستانێ ڤە هەیە - بەرهەم ئینانا بەرووبوومی یان بخودانکرنا ئاژەلی یا گرێدایە ب سالوخەتێن جڤاکی و رێکخستنێ ڤە و یاسیێ ژی ب بەرهەم داریێ ڤە، ئەڤ سالوخەتە ژی ناڤێ سالوخەتێن خۆیەتیێن چاندنێ بۆ هاتیە دانان. بڤێ رێکێ دێ ڤان سالوخەتان ئێخینە بەرچاڤ د دەمەکی دا کو ئەم چاندنێ ڤەدکۆلین، ژبەر هندێ هەر ئێکی ژ وان ئێك د دویڤ ئێکدا دێ وەرگرین.

١- سالوخەتێن جڤاکی و مولکداریا چاندنێ:

مەرەم ژ وان راستییانە کو چەوانیا هەڤبەندیا بەرهەم ئینی روون دکەت بۆ ئەردی و هەڤبەندییێن ئەوێن کاردکەن ژ بو وەبەرهێنانێ، قەبارێ زەڤیێ و مولکداریا وان جۆرە هەڤبەندییان بۆمە روون دکەت. ژبەر هندێ نیاسین و هاریکاریا دەرئێخستنا گەلەك ژ وان راستییان دکەت کو هەڤبەندی هەیە ب چالاکیا چاندنێ ڤە، ئەڤ راستی یەژی د پێناسەکرنا زەڤیێ دا هەست پێ دهێتە کرن.

رێکخراوا خوارن و چاندنا دەولەتی ب وی چاڤی سەحدکەتە زەڤیێ

کو مولکداریا پارچه زەڤیەکا چاندنێ یه و بڤی ڕەنگی پێناسه دکەت، مولکداریا ئەردی یان زەڤی ڕووبەرەکه ژ ئەردی کو هەمی یان پشکەکێ ب کاردئینن ژ بو مەرەما بەرهەم ئینانا چاندنێ و کاروبارێن وییێن هونەری و کارگێری ب ڕێڤه دچن وەك یەکەیەکا چاندنێ کو ژ لایێ تاکەکەسەکی ڤه یان دگەل چەند کەسانێن دیدا ب کاردئینن بێ کو گرنگیێ بدەنه مولکداریا چاندنێ یان قەوارێ یاسایی یان فرەهەییێ یان جهێ وێ، هەرووەسا مولکداریا چاندنێ دبێژنه وان دام و دەزگەهێن بەرهەم داری ژێ کو ئاژەلی تێدا ب خودان دکەن یان بەرووبومێ ئاژەلی تێدا بەرهەم دئینن، ئەڤ پێناسه گرنگییا زەڤیێ نیشا ددەت وەك یەکەیەکا بەرهەم داری، هەرووەسا نیشانەکا جڤاکی ژییه. زەڤیێن بچووك گەلەك ب ساناهی ژ زەڤیێن مەزن دهێنه جوداکرن ژ ڕوویێ هەڤبەندیێن جڤاکی ڤه د یا ئێکێ دا هەڤبەندیێن جڤاکی و خێزانی نه، سروشتێ بچووکێ وێ زەڤیێ د سەپینیت کو بیاڤی ددەته

وێنەییێ هژمارە (١٢)

ئەندامێن وێ خێزانێ ژ بوو ب جهئینانا پێدڤیێن کارێ وێ زەڤیێ، د دەمەکی دا د جۆرێ دوویدا ئەڤ هەڤبەندییە ل سەر بنیاتێن جودا پێش دکەڤن کو بنیاتێ وێ هەڤبەندییا کرێکاری ب خۆدانێ کاریڤەیە، و د ڤێ یەکا چاندنێ ژیدا کرێکار زۆر دبن ژ بوو بجهئینانا پێدڤیێن بەرهەم ئینانا چاندنێ، دگەل بکارئینانا مەکینێ بشێوەکێ بەرفرەھ و د ڤان جۆرە زەڤیاندا گەلەك ئاکنجیێن گوندان بێ بەهرن ژ هندێ کو زەڤیێن چاندنێ هەبن ب تایبەتی د وەلاتێن پاشکەفتی دا کار دکەتە سەر بارێ وان یێ جڤاکی ژ لایێ جهی و هەڤبەندیێن جڤاکیڤە، بەلێ ژ لایێ مولکداریا چاندنێ ڤە ئەو سالوخەتێن جڤاکی دەردئێخیت کو ل دویڤ جۆرێن وێ د جودانە و چەند شێوەکێن جوداژی وەردگرن، وەکو ئەوێ کو بۆ هەمی ئەندامێن وێ خێلێ بشێن ل وان دەڤەران ژی دیاردا دوویرکەفتنا چاندنێ پێڤە یا دیارە. هندەك جاران شێوێ مولکداریا تاکەکەسی یان زەڤیەکا هەڤپشك وەردگریت. ئەڤ هەردوو جۆرە ژی ژ هەمی جۆرێن دیێن مولکداریێ بەلاڤترن، هەر ئێك ژ وان سالوخەتێن جڤاکی دەردئێخن کو جوداهیا وان یا ئاشکرایە، مولکداریا تاکەکەسی ب تایبەتی د وەلاتێن پاشکەفتی دا ئەوێ چەندێ نیشا ددەت کو بارێ وان یێ جڤاکی پاشکەفتی یە.

گرفتا چاندنێ ژ ئەنجامێ وان ڕەوشت و تیتال و بیروباوەرانە کو دبنە ئاستەنگ د ڕێیا پێشڤەچوونا ویدا. ب ڕەنگەکێ بەرفرەھ سیستەمێ (پشککاری) یا بەلاڤە. کو سالوخەتەکە ژ سالوخەتێن بارێ پاشکەفتیێ چاندنێ دگەهینیت، ڕەزڤانی پشتەڤانەك نینە کو وی پالدەت ژ بۆ پێشڤەبرنا بەرهەمێ چاندنێ و پوویتەی بدەتە ئاڤ و ئەردی کو ژێدەرێن چاندنێ نە. د دەمەکی دا شێوێ هەڤپشکییا وان هەڤبەندیێن جڤاکی دەردئێخیت کو ل دویڤ شێوەکێ جڤاکی یێ نوی دچیت و یا گرێدایە ب

شییان ودادپەروەریا جڤاکی ڤە، و لسەر وان گیروگرفتێن (ئاستەنگ) جڤاکی ژی دمینیت یێن کو ئاستەنگ بوون د رێیا بەرەڤ پێشڤەچوونا چاندنێ دا. بەلێ زەڤیێن هەڤپشك ئێك شێوە نینن، دشێن بێژین گرنگترین شێوێن وێ پێکهاتینە ژ زەڤیێن هەرەوەرزی (التعاونیة) وزەڤیێن ب کۆم وزەڤیێن میری.

د ڤان زەڤیێن جودادا ب هەمی جۆرێن وێڤە کارکەر وەکی ئێك کاردکەن ژ رەنجا بەرهەمئینانێ و مولکداریا ئەردی. ژبەر هندێ د ڤان جۆرە زەڤیان دا هەڤبەندییێن جڤاکی یێن ئاکنجییان جوداهیەکا بنەرەتی هەیە ژ وێ چەندێ کو یا بەلاڤ دناڤ زەڤیێن تاکەکەسی دا کو هەتا رادەکێ تمام گیانێ هەڤکارییێ و سالوخەتێ جڤاکارییێ تێدا نینە.

٢- سالوخەتێن رێکخستنێ و هونەکارییێ:

مەرەم ژ وێ چەواتییێ کو بەرهەم ئینان تێدا دهێتە گورێ هەرووەسا ب وان هۆ و رێبازێن ب کاردئینن و پەیرەو دکەن ژ بۆ بجهئینانا وێ.

ئەڤ سالوخەتە شییانا مرۆڤی دەردئێخن، و ژ بەر وێ شارەزاییا هەی دشێن ئاستەنگێن ژینگەها سروشتی ببرین کو د رێیا بەرهەم ئینانێ دا

وێنەیێ هژمارە (١٣)

د راوەستن. ئاها هوسا د ڤێرێ دا ڕوون دبیت کو ئەڤ سالوخەتە لایەنەکێ دی ژ لایەنێن چالاکیا چاندنێ پێك دئینن، دشێن ژی ئەڤان سالوخەتان بنیاسین ب ڕێیا ڤەکۆلینا هەرئێك ژ وان هێزێن ب کاردئینن د بەرهەم ئینانا چاندنێ دا و سیستەمێن وێ وەبەرهێنانا چاندنێ و ب خودانکرنا ئاژەلی. جۆرێن وان هێزێن د کاروبارێ چاندنێ دا ب کاردئینن ئەوێ چەندێ دەردئێخن کو پێشڤەچوونا چاندنێ گەهشتییە چ قۆناغ د دەڤەرێ دا ئەڤ هێزە ژی هێزا ئامیر و مرۆڤی و کارکەری و ئاژەلی ڤەدگریت، چاندنا پێشکەفتی ژی ئەنجامێ هێزا ئامیری دهێتە دانان و سیستەمێن چاندنێ ژی سالوخەتێ ڕێکخستنا کارێ چاندنێ د دەڤەرێن جودادا، دبێژنە ڤان سیستەمان ژی (**خۆلا ئەردێ چاندنێ**) یان سیستەمێن چاندنێ. مەرەم ژی ژ هندێ ئێك لدویڤ ئێك هاتنا وەبەرهێنانا ئەردی یە ب بەرووبوومەکێ تایبەت د ماوەکێ دیارکری دا، و دووبارەبوونا ئەوی شێوێ وەبەرهێنانێ یە ب تمامبوونا ماوێ ناڤبری، ئەوژی تشتەکێ ئاساییە د دەڤەرێن جوداێن جیهانێ دا ب تایبەتی دیێن پێشکەفتی دا کو ئێك د دویڤ ئێك دا بەرووبوومەکێ تایبەت دچینن و ل سالەکێ یان زێدەتر ڤەدکێشیت، گرنگیێ ژی ددەتە پارێزگاریکرنا ئەردی و قەلەوی یا وی (زاخ) و بلندکرنا بەرهەم داریا وی ئەردی ژی. ژ سیستەمێن دیێن چاندنێ، سیستەمێ وەبەرهێنانا چاندنێ هەیە.

مەرەم ژ **وەبەرهێنانا چاندنێ** ئەو بیاڤە کو مرۆڤ ڕەنجا خۆ (وەستیانا خۆ) تەرخان دکەت ژ بۆ مەرەما بەرهەم ئینانا چاندنێ یان ب خودانکرنا ئاژەلی. وەبەرهێنانا چاندنێ ب وێ چەندێ دهێتە پیڤان کو ڕێژا وان ڕووبەران بهێتە دیارکرن کو هاتینە تەرخانکرن بۆ هەر بەرووبوومەکێ چاندنێ ژ

سەرجەمێ وان ڕووبەرێن بۆ چاندنێ هاتینە تەرخانکرن. و ئەڤ ڕێژە ژی سیستەمێ وەبەرهێنانا چاندنێ نیشان ددەت، و نابیت سیستەمێ ب خودانکرنا ئاژەلی ژ سیستەمێ چاندنێ بهێتە جوداکرن، چونکی بخودانکرنا ئاژەلی ڕوویەکێ دیێ چالاکیا چاندنێیە کو مل ب ملێ چاندنێ دچیت و ڕۆلێ هەر ئێك ژ ئاژەلی د چالاکییا چاندنێ دا و شیانا ئەردی بۆ ئاژەلدارییێ نیشادەت.

٣- سالوخەتێن بەرهەم ئینانێ:

سالوخەتێن بەرهەم ئینانێ سەرجەمێ برێ بەرهەم ئینانێ و شارەزاییێ د بەرهەم ئینانا بەرووبوومەکێ تایبەتی دا ڤەدگریت و دبێژنە ئەڤێ ژی ئارەستەکرنا چاندنێ. مەرەم ژی ژ بەرهەم ئینانێ بۆ هندێ یە پێدڤیێن بەرهەم ئینێن ناڤخۆیی پربکەن یان بۆ مەرەمێن بازرگانی یە. جوداهیا سالوخەتێن خویەتی یێن چاندنێ ژ جهەکی هەتا جهەکێ دی چەند شێوێن چاندنێ یێن جودا بوٚمە دەردئێخن. دشیێن ژی **شێوازێ چاندنێ** پێناسە بکەین و بێژین کو چەند یەکەیێن زێندینە و ڕوخسارێ چاندنێ و هەڤبەندییا هندەکا ژ وان ب هندەکێن دیڤە وەکی ئێکن، ئەڤ وەکو ئێکبوونە ژی ڕووبەرەکێ دیارکرییێ ڕوویێ ئەردی نا ڤەگریت بەلکو زێدەتر ژ ڕووبەرەکی و زێدەتر ژ جهەکی ڤەدگریت، وەسا ڕێك دکەڤیت سالوخەتێن چاندنێ یێن ڕووبەرەکێ دیارکری د وەلاتێ عیراقێ دا دگەل ڕووبەرێ وەلاتەکێ دیدا وەکو ئێك بن.

شێوازێن چاندنێ د جیهانێ دا:

جوگرافیناسان ژی دەست ب ڤەکۆلینا شێوازێن چاندنێ کریە، و ئەو ناڤێن پێ ناڤکرین ژ بۆ مەرەما بەرهەم ئینانێ وەرگرتی نە کو ئەڤەنە:

ئێک: شێوازێ چاندنا ژیاری.

دوو: شێوازێ چاندنا بازرگانی.

هەر ئێك ژ ڤان شێوازان تایبەتمەندییا خۆ هەیە دەربارەی هەڤبەندی یا

دناڤبەرا چاندنا بەروو‌بوومی و ب خودانکرنا ئاژەلی و ئەو ڕێکێن تێدا دهێنە پەیرەوکرن. هەروەسا چڕیا ئەوی کار و سەرمایەی و ڕێکخستنێ ئەڤا بکاردئینن ژبلی مەرەما بەرهەم ئینانێ.

ئێک: شێوازێ چاندنا ژیاری:

شێوێن چاندنا ژیاری د وێ چەندێ دا د هەڤپشکن کو ئارمانجا بەرهەم ئینانێ ئەوە کو بەروو‌بوومێ چاندنێ ب دەستڤە بینن بۆ مەرەما ژیاری (ژیانێ) و دابەشکرنا کاری ژی دناڤبەرا واندا یاکێمە، ئەڤ دابەشکرنە ژی د سنوورەکێ ئێکجار کێم دایە، هەمە جۆرێن ئابووری ژی گەلەك دکێمن، هەر ئێك ژ ئەندامێن خێزانێ هەول ددەت پڕانیا جۆرێن کاران بکەت، سەرمایێ وان ژی ئێکجار کێمە و ڕێکخەرێ وانێ سەرەکی کارە، تەکنیکی ژی ل سەر بنیاتەکییە کو ب مەکینێ نینە، شارەزایی ژی ل دویڤ جهی نینە بەلکو چالاکیێن وان د ئێك خاڵ دا کۆمدبن ئەگەر نە گوهۆڕن وەك گوندیان بگوهۆڕن وەك خیڤەتگەهە.

جۆرێن چاندنا ژیاری د دوو شێوێن سەرەکی دا خۆ نیشان ددەن:

أ- چاندنا جهگوهۆڕی.

ب- چاندنا ژیاریا چڕ.

أ- چاندنا جهگوهۆڕی:

مل ب ملێ ئەو دەڤەرێن چاندنا دەستپێکی تێدا بەلاڤ دریژدبیت، ئەڤەژی د ناڤەڕاستا ئەفریقیا و باشوورێ ڕۆژهەلاتا ئاسیا ل مالیزیا و ئەندونیسیا و ڤێتنام و فلیبین و ئەمریکا باشوور و ئەمریکا ناڤەڕاست دا دەردکەڤیت. هەر ل وی بابەتی ژی ل باشوورێ سودانێ و وەلاتێن عەرەبی دەردکەڤیت.

شێوێ چاندنا جهگوهۆڕێ ئەڤ سالوخەتە یێن هەین:
١- پارچەکا ئەردێ چاندنێ بەرهەڤ دکەن پشتی کو چەق و تایێن داران دبڕن و دارێن وان ژی د سوژن، ژبەر هندێ دبێژنێ چاندنا (**ببڕە و بسووژە**).
٢- چاندنا بەرووبوومی د شێوێ خولا چاندنێ دا دبیت د چارچوڤێ وەرزێن سالێ دا. ئەڤ خولەژی د سالێن داهاتی دا دووبارە دبیتە ڤە هەتا بەرهەم ئینان کێم دبیت، ئەوی دەمی ب جهـ دهێلن ژ بوو هندێ دا پارچەکا نوی پاقژ بکەن و ڤەگەراندن ژی بۆ پارچا ئێکێ پێدڤی زێدەتر ژ (٣٠) سالانە. ئەو بەرووبوومێن کو دچینن ژی پێکهاتینە ژ گارسی و گەنمۆکێ و یام و کاسافا و مۆز و پتات و برنج. چاندنا برنجی د ئاسیادا یا بەلاڤە و گارس ل ئەفریقیا و گەنمۆك ژی ل ئەمریکا لاتینی.
٣- ب تەکنیکەکا سادە و ئەو ئامیرێن د ڤی شێوێ چاندنێ دا ب کارئدینن ژ دارەکێ چەمیایی نا بۆریت، جاروباران ژی تەڤرکی ب کاردئینن.
٤- خێزان یان خێل خودانێ زەڤییێن چاندنێ نە، ئەو دەڤەرێن ئەڤ شێوێ چاندنێ تێدا بەلاڤ ل بن دەستێ داگیرکەران د نالن و پێشڤەچوونا وێ پشت گوە هاڤێتبوو بۆ وێ مەرەمێ دا کو سامانێن دیێن وەلاتی ب لەز دەربێخن ب تایبەتی د بیاڤێ دەرئینانا کانزای دا. پشکداربوونا وان ژی د چاندنێ دا ژ هندێ دەرناکەڤیت کو زەڤییێن بازرگانی یێن ڕێك و پێك دبن چاڤدێریا خۆدا دابمەزرینن. بەرهەمێ چاندنێ ژی تێدا یێ گرێدایە ب ئابوورێ وەلاتێ داگیرکەرڤە وەك بەرهەم ئینانا کەکەوێ ل کیشوەرێ ئەفریقیا و لاستیکێ د کیشوەرێ ئاسیا و ئەفریقیا دا. ئەڤ بن دەستییە وەل وان دەولەتان کر کو دڤی سەردەمی دا سەربخۆییا خۆ ب دەسنڤەبینن و ئەرکێ پێشکەفتنا دەڤەرا خۆ ب ستۆخۆڤە بگرن.

ب- شێوازێ چاندنا ژیاریا چرِ:

بەلێ شێوێ چاندنا ژیاریا چرِ دوان دەڤەران دا بەلاڤبوویە کو پیشەیا چاندنا ژیاریا چرِ تێدایە د باشوور و باشوورێ ڕۆژهەلاتا ئاسیادا ب چەند تایبەتمەندیێن دی دهێنە جوداکرن.

چرِیا چاندنێ یا گرێدایە ب زۆریا کارکەرێن چاندنێ ڤە کو د بچووکیا قەبارێ زەڤیێ دا ڕەنگ ڤەددەت، تێکراییا وێ ژی د هندەك دەڤەراندا ژ شەش دۆنەمان کێمترە وەك د نهالا (گەنجی باشووردا). ژ بوو قەرەبووکرنا ئەوی قەبارێ بچووك ڕەزڤان هەول ددەن بۆ زێدەکرنا یەکا ڕووبەرێ ئەردی، زبلێ ئاژەلی و مرۆڤی ب کاربینن، ئاڤ و هەوا ژی یێ هاریکارە بۆ ڤێ چەندێ، گەرمی و بارانا زۆر ژی بووینە ئەگەرێ هندێ کو چاندنا برنجی د سالێ دا زیدەتر ژ جارەکێ بهێتە دووبارەکرن د ئێك زەڤیێ دا بەلکو هەتا سێ جاران ژی هەر د ئێك زەڤیێ دا وەکو ل باشوورێ ژاپۆنێ کو ئەڤێ چەندێ هارکاریەکا زۆر کریە بۆ بەرهەم ئینانا یەکا ڕووبەرێ ئەردی.

وێنەیێ هژمارە (١٤) چاندنا برنجی

درێژاهیا دەڤەرێن ئەڤی شێوازێ چاندنێ نە ڕاوەستایە هەتا هێلا پانیا (٥٠)ی یا باکوور و ئاستەنگ ژی نینە بۆ هندێ کو ئەو ئەرد ب درێژاهیا سالێ بەیار بمینیت. وەرزێ هاڤینێ بۆ چاندنا برنجی و زڤستان ژی بۆ چاندنا بەرووبوومێن وەك گەنمی و جەهی و باقلکان تەرخانکریە، ئەڤێ چەندێ ژی کارتێکرن کریە سەر زێدەبوونا بەرهەم ئینانێ. پێکولا زیدەکرنا بەرهەم ئینانێ کارتێکرن کریە سەر وان ڕێکان کو بۆ چاندنا برنجی پەیرەو دکەن. پەیرەوکرنا ڕێکا چاندنا **برنجێ شهدار** د یەکەیەکا ڕووبەرێ ئەردیدا بەرهەمەکێ زۆر ب دەستڤەدئینیت، ئەڤ ڕێکەژی ل دەڤەرا دەشتێن نهالا کنج و براهما پۆترا و ئیراوادی و میکۆنگدا یا بەلاڤە، دڤان نهالاندا دشێن ئاڤرێژا ئاڤێ بەربەست بکەن. چاندنا برنجی ل بلنداهی ولاتێن چیان ئەوێ چەندێ نیشان ددەن کو دشێن زێدەتر مفای ژ ئەردی وەربگرن. هەول دان ژ بۆ دەستڤەئینانا مەزنترین برِ ژ بەرووبوومێ چاندنێ د ڤی سنووری دا نە ڕاوەستایە کو چاندنا ئاسویی بەرفرەه بکەت کو بەرفرە هترین پشك د ئەردی دا بچینیت، یان ب ستوونی بەرفرەه بکەت ب زێدەکرنا ڕێژا هێزا کارکەری و ئەو زبلێ ب کاردئینن د یەکەیەکا ڕووبەرێ ئەردێ چاندنێ دا. و پەیرەوکرنا خۆلا چاندنێ بەلکو ژ چاندنا بەرووبوومی دهێتە پەسەندکرن ب سەر ئاژەلداریێ دا. بچووکیا قەبارێ زەڤیێ هاریکاریا هندێ ناکەت ئاژەلێ وەك چێلێ ب خودان بکەت. ئەگەر هەبیت ژی بۆ بجهئینانا کاروبارێن زەڤیێ نە، هەر چەندە ئەڤە بەرازان ڤەناگریت، چونکی ل سەر پاشمایێ زەڤیێ دژین هەر وەك هندەك باڵندان، ژبەر هندێ د هەر زەڤیەکێ دا بەراز و هندەك باڵندە دهێنە دیتن، ل شوینا وی گۆشتێ وان ئاژەلێن کو پرۆتین تێدا یێ کێمە ئاکنجیێن ڤان دەڤەران وەکی ئێك ڕاڤا ماسییان دکەن دناڤ زەڤیێن برنجی و زونگ و گۆم و کناران دا.

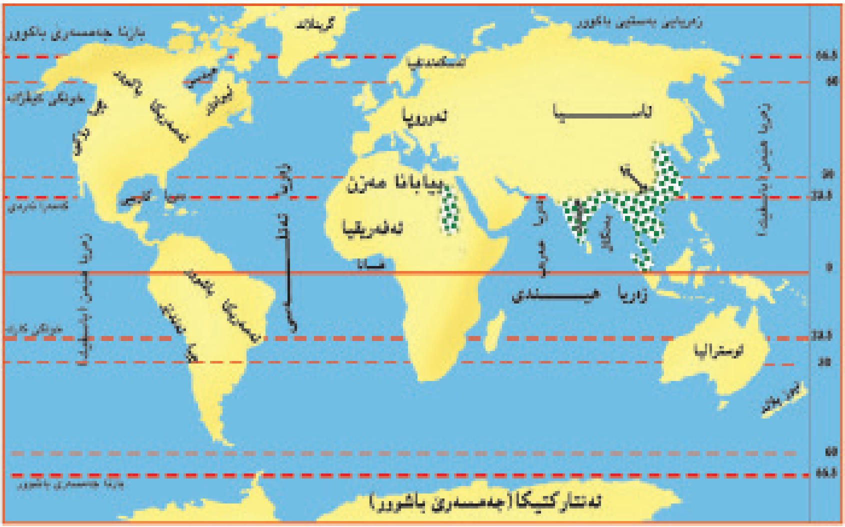

نەخشێ هژمارە (٥) دابەشکرنا جوگرافی یا شێوازێ چاندنا ژیاری

دوو: شێوازێن چاندنا بازرگانی:

چالاکیا چاندنێ د چارچوڤێ ڤان شێوان دا ب پشکەك ژ ئابووری پێکگهۆرینێ دهێتە دانان و بەرهەم ئینانا وێ ژی ژ بوو مەرەما فرۆشتنێ یە. ئەو داهاتێ ژ فرۆشتنا ڤان تشت و مشتان ب دەست دکەڤیت پێدڤیێن ڕەزڤانی و خێزانا وی ب جهدئینیت. هەرووەسا ئەو سەرمایێ د چاندنێ ژیدا ب کاردئینیت پێ زێدە دکەت، ژبلی هندێ پالدەرەکەژێ بۆ ڕەزڤانی هەتا د کارێ خۆدا بمینیت. د چارچوڤێ ئەڤی شێوێ سەرەکی دا دوو شێوێن دی یێن هەین کو د سەرەکی نینن و ل سەر بنیاتێ هێزا کارکەران یان ئەو سەرمایێ د چاندنێ دا ب کارئینای هاتینە دامەزراندن ئەڤ هەردوو شێوەژێ ئەڤەنە:

وێنەیێ هژمارە (١٥) زەڤیێن چایێ

أ- شێوازێ چاندنا بازرگانیا بەرفرەه:

د چارچوڤێ ئەڤی شێوازێ چاندنێ دا دوو شێوازێن سەرەکی هەنە کو ئەڤەنە:

١- شێوازێ چاندنا بەرفرەه یێ دەخل و دانی:

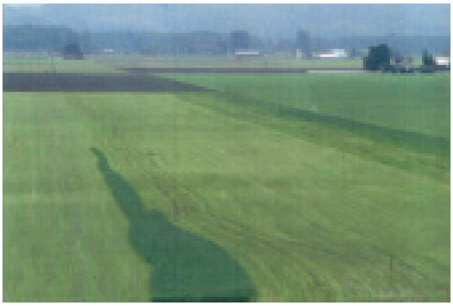

وێنەییێ هژمارە (١٦) دەخل و دان

ئەڤ شێوێ چاندنێ ل بازنێن پانی یێن ناڤەڕاست درێژ دبیت دناڤبەرا بازنا پانی (٣٠ – ٥٥) یا باکوور و باشوورێ گۆیا ئەردی کو ماوێ گەشەکرنێ ژ نۆت ڕۆژان زێدەترە و د پرانیا کیشوەران ژیدا بڤی شێوەیە. بەرفرەه هترین ڕووبەر د ئوراسیا دایە ل باشوورێ ئوکرانیا درێژ دبیت بەرەڤ ڕۆژهەلاتی ب درێژاهیا سێ هزار کیلۆمەتران. و د ئەمریکا باکووردا ب شێوێ پشتینەیەکا سەرەکی درێژ دبیت هەر ژ باشوورێ ڕۆژئاڤا کەنەدا ڤە هەتا باشوورێ ڕۆژهەلاتی ویلایەتێن ئێکگرتیێن ئەمریکی، ئەڤ شێوە ژی د ئەمریکا باشووردا د شێوێ هەیڤی ادا درێژ دبیت هەتا ڕۆژئاڤاییێ ئاڤریژا ڕووبارێ لاپلاتال ئەرجەنتین، و د کیشوەرێ ئوسترالیادا د دوو جهاندا

دەردکەڤیت یا ئێکێ ل باشوورێ ڕۆژهەلاتی و ئەوا دیتر ل باشوورێ ڕۆژئاڤای، د بەرفرەه بوونێ ژیدا ژ یا ئێکێ کێمترە، کیشوەرێ ئەفریقیا ژی ژ کیشوەرێن دی یێ جودایە دەربارەی تەنگیێ و ئەو ڕووبەرێن ئەڤ شێوێ چاندنێ ل سەر درێژبووین ب شێوەکێ سەرەکی ژ پشتینەیەکا (کەمەری). بچووك د داوییا باشوورێ ڤی کیشوەری دا کومبوویە.

گرنگترین سالۆخەتێن ئەڤی شیوازێ چاندنێ ژی ئەڤەنە:

١- وەبەرهێنانا ئەردی بتنێ بەرووبوومێ دەخل و دانی ڤەدگریت.

٢- چاندن پتر ئێك بابەتە، ب شێوەکی سەرەکی چاندنا گەنمی ڤەدگریت ئەڤ چەندە ژی ئەوێ دگەهینیت کو ئەڤی جۆرێ چاندنێ کێم و کاسی د ناڤەرۆکا ویدا هەنە وەکو مەترسیا پشت گرێدان ب بارانێ ل ڤی جۆرێ شێوازی هندەك سالان باران کێم دبیت کاردکەتە سەر کێمیا بەرهەم ئینانێ، ژبلی مەترسیا بازاری وەك هاتنە خوارا بهای ژبەر هەڤرکیێ.

٣- چاندن پشت ب ئامیران گرێددەت د کریارێن جوداییێن چاندنێ دا ژ بۆ پرکرنا ئەو کێم و کاسیێن د هێزا کارکەری دا هەین، د وان دەڤەرێن کو ئەڤ شێوازێ چاندنێ لێ دهێتە کرن ب ئاشکرایی یا دیارە کو چڕیا ئاکنجیان تێدا یا کێمە. چەند ئەگەرەکێن سروشتی و مرۆڤی هەنە هاریکاریا ب کارئینانا ئامیران دکەن ئەڤەژی د وێ چەندێ دا دەردکەڤیت کو ئەرد یێ ڕاستە و هاریکاریا بزاڤێن ئامیران دکەت و هاریکاریا هندێ ژی دکەت کو زەڤیێن بەرفرەه دابمەزرینن و وان ئامیران ب شێوەکێ ئابووری تێدا ب کاربینن، کڕینا وان ئامیران ژی پێدڤی ب هەبوونا سەرمایەی هەیە.

٤- ئاژەلدارى ئەو گرنكى د شێوێ چاندنا بەرفرە هدا نينە، ژ ڤانا كێمەكان ب خودان دكەن ئەوژى ژبەر پێدڤييا ژيارا ڕەزڤانى وەك ب خودانكرنا چێل و گول و بەرازان.

٥- ئەڤ شێوازێ چاندنێ پشكداريێ د پشكەكا مەزنا ئەوى برِێ دەخل و دانى دا دكەت كو دچيتە دناڤ بازرگانيا نيڤ دەولەتى دا ب تايبەتى گەنمێ وى.

تێگەهێ ئەڤێ ژى ئەوێ چەندێ ناگەهينيت كو ئەو دەولەتێن ئەڤ شێوازێ چاندنێ ب ڕووبەرەكى بەرفرەه ژ ئەردى داگيرى كرى ژ دەولەتێن دى زێدەتر پشكداريێ دكەن. ئەرجەنتين و ئوستراليا و كەنەدا و ويلايەتێن ئێكگرتيێن ئەمريكى ب مەزنترين كۆم پشكداريێ د بازرگانيا نيڤ دەولەتى يا گەنمى دا دكەن.

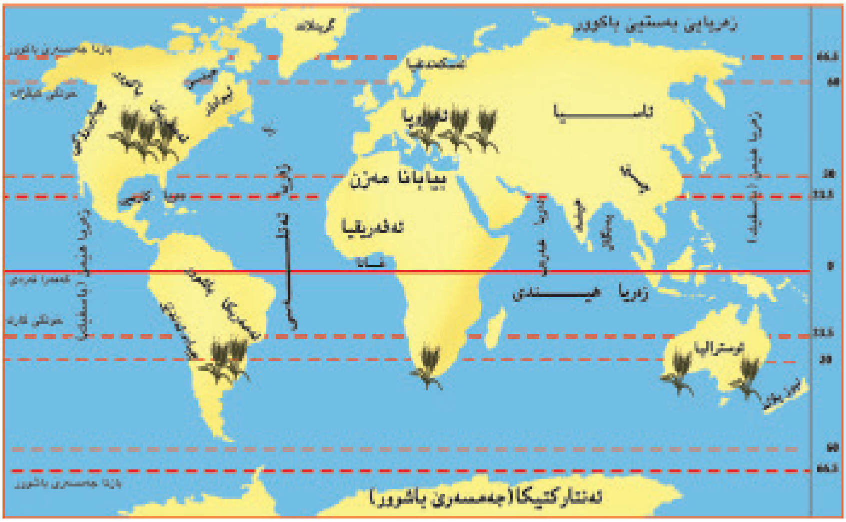

نەخشێ هژمارە (٦)

دابەشكرنا جوگرافى يا شێوازێ چاندنا بەرفرەه (دەخل و دان)

٢- شێوازێ چەراندنا ئاژەڵی:-

ئەڤ شێوازێ چاندنێ ل دەستپێکا سەدێ نوزدێ دەرکەفت، ل دەمەکی کو داخازییەکا زۆر لسەر گۆشتی و هریێ و پیستی (کەڤلی) هەبوو.

بەلاڤبوونا ئەڤی شێوازی ڕووبەرەکێ بەرفرەهێ جیهانا نوی ب خۆڤە گرتیە ژبەر هندێ بەرفرەهترین ڕووبەر کو داگیر کربیت د هەردوو ئەمریکادا و ئوسترالیا و نیوزیلەندا دایە، بەلێ ل جیهانا کەڤن ل کیشوەرێ ئەفریقیا ل ژێرییا ناڤەڕاستێن ئەنگۆلا و زیمبابۆی هەیە. ژبلی دەڤەرەکا بچووك ل ژوورییا دەریا قەزوین د کیشوەرێ ئاسیادا. بەرفرەهترین ڕووبەرێ کو ئەڤی شێوازێ چاندنێ داگیر کربیت کەفتییە دناڤ بازنێن پانییێن ناڤەڕاست کو دەشتن و گیایێ **ئستێپس** لێ هەیە و بۆ چەروانی و بخودانکرنێ یێ گونجایە، بەلێ ل بازنێن ژێری **گیایێ ساڤانا بۆ ئالیکێ ئاژەڵی گەلەک یێ باش نینە** و ژ سنوورەکێ کێم دەرباز دبیت.

بلندییا پلا گەرمێ و شها زۆر دڤان بازنێن پانییێدا هاریکارییا بەلاڤبوونا نەخۆشیێ و مێش و مۆران دکەت، هری و گۆشت ژی گەلەك یێ باش نابیت، ژبەر ئەوی ڕووبەرێ ئەڤ شێوازە تێدا بەلاڤ ل دەڤەرێن بازنییێن ناڤەڕاست ئەو بارانێن لێ دبارن ژ پێدڤییا بەرووبوومی کێمترە. نیوزیلەندا و هندەك پشکێن ئەمریکا باشوور نەبن کو ژ ڤان د جودانە، بارودۆخێ سروشتی دڤان دەڤەراندا وەکی وی بارێ سروشتی یە یێ کو چەروانێ دەستپێکی تێدایە، بەلێ پەیوەندییێن دەربارەی ڕۆخسارێ مرۆڤی تمام د جودانە.

وێنەیێ ژمارە (١٧)

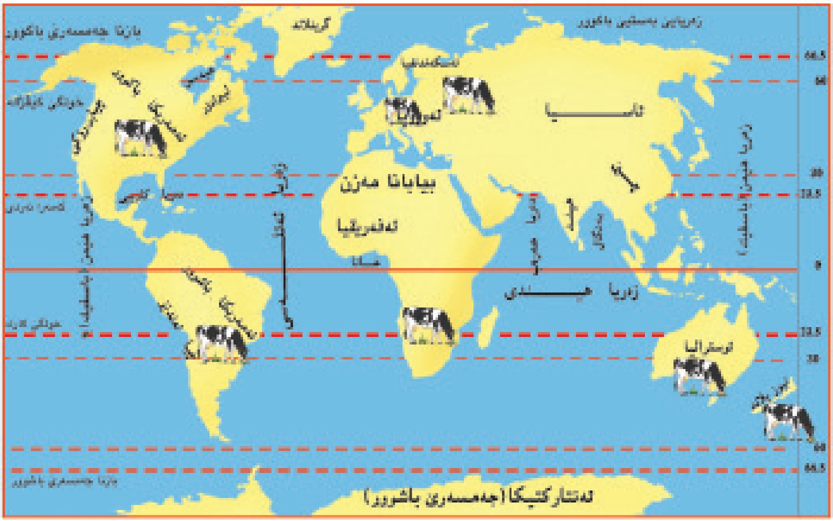

نەخشێ ژمارە (٧) دابەشکرنا جوگرافی یا شێوازێ چەروانێ بازرگانی

بەهرا پتر دەڤەرێن ئەڤی شێوازی ژ بازارێن خۆ د دوورن، بشێوەکی سەرەکی دکەڤنە ڕۆژهەلاتا کەنەدا و ویلایەتێن ئێکگرتیێن ئەمریکا و ڕۆژئاڤا ئەوروپا. ئەوا هاریکاریا هندێژی دکەت ئەوە هاتن و چوون یا ئەرزانە کو پێکهاتییە ژ هاتن و چوونا دناڤ زەریاندا بۆ ئوستراليا و ئەمریکا باشوور و باشوورێ ئەفریقیا و هێلا ئاسنی بۆ ویلایەتێن ئێکگرتیێن ئەمریکا.

گرنگترین سالوخەتێن ئەڤی جۆرێ چاندنێ:

١- سیستەمێ سەرەکی یێ وەبەرهێنانا ئەردی ب خودانکرنا ئاژەلێ و تەرش و تەوالییە، ئەڤەژی مەی و بزن و چێلان ب خۆڤە دگریت، بەلێ ئەو دەڤەرێن ئەڤان ئاژەل و تەرش و تەوالان تێدا بخودان دکەن د جودانە ژ لایێ برێ ئالیکی و ئاڤێ ڤە.

٢- د چوارچوڤێ ئەڤی شێوازیدا بەرهەمئینان بۆ مەرەمێن بازرگانییە، ئەڤەژی گۆشتی و هریێ و پیستی (کەڤلی) ڤەدگریت ژبلی ئاژەلێ زێندی.

٣- بجهئینانا ڕێبازا زانستی د ب خودانکرنا ئاژەلیدا.

٤- خودان چەروان چەند کەسەکن یان شڤانن یان سازیێن میرینە.

یان ژی کومپانینه. و ئەڤ چەروانە دهێنە پاوانکرن. خودانییا چەروانی بەرفرەهترە ژ خودانییا چاندنێ ئەگەر بهێت و هەڤبەر بکەین دگەل ئەوا کو د شێوازێن دیێن چاندنێ دا هەی، بەرفرەهیا وانژی ژ هەشت هزار کیلۆمەترێن چوار گۆشە پترە و ل ئوستراليا هەیە.

٥- چەروەانێ ئاژەلی پێدڤی ب کارگەرێن زۆر نینە، ژبەر هندێ ئەڤ شێوازە د وان دەڤەراندا یێ بەلاڤە کو چرییا ئاکنجییان تێدا یا کێمە، د هندە دەڤەراندا دگەهیتە نێزیکی تاکە کەسەکی بۆ هەر کیلۆمەترەکا چوار گۆشە.

وێنەیێ ژمارە (١٨) چاندنا بازرگانییا چڕ (توتن)

وێنەیێ ژمارە (١٩) چاندنا بازرگانییا چڕ (چا)

ب- شێوازێ چاندنا بازرگانییا چڕ:-

دێ باشتر د ڤی شێوازیدا شەهرەزابین دەمێ ئەم ڤەکۆلینێ د وان شێوازێن چاندنێدا بکەین یێن کو دکەڤنە د چوارچوڤێ ئەڤی شێوازیدا کو ئەڤەنە:-

١- شێوازێ بەرهەمئینانا سپیاتی (ڕێچال – بەرهەمێ شیری):-

شێوازێ بەرهەمئینانا سپیاتی د وان دەڤەراندا یێ بەلاڤە کو د شهداران و ل هاڤینێ ژی مام ناڤنجینە و دباڤە سارن (مەیلن بۆ سەرمایێ) ئەڤەژی کار دکەتە سەر هندێ ب هەلمبوون د لەشێ ئاژەلیدا کێمتر بچیت ژ لایەکیڤە، ژ لایەکێ دیترڤە گژوگییا ماوەکێ درێژتر ب ڤەکێشیت د سالەکێدا، ئەڤەژی کار دکەتە سەر هندێ کو بەرهەمێ ڕێچالی پێ زێدەتر دبیت، ئەو دەڤەرێن ئەڤ شێوازێ چاندنێ تێدا یێ بەربەلاڤبیت لچاڤ خۆدا ئەردێ وان یێ سەخت و ئاسێ و کێم بەرهەمە، ئەڤەژی وەل ڕەزڤانان و جۆتیاران دکەت کو چاندنێ نەکەن ل شونا وێ چاندنێ ئالیکی وەبەربهێنن.

دەڤەرێن سەرەکیێن شێوازێ بەرهەمئینانا ڕێچالی ل ئەورۆپا و ئەمریکا باکوور دەردکەڤن. ل کیشوەرێ ئەورۆپا ژی ب شێوێ پشتینەیەکێ (کەمەر) دەردکەڤیت کو ژ بریتانیا و باکوورێ فرەنسا درێژ دبیت هەتا دگەهیتە پشکێن ڕۆژئاڤا ڕوسیا فیدرال. بەلێ د ئەمریکا باکووردا ل کنارێ زەریایێ ئەتلەس ژ کەنەدا و ویلایەتێن ئێکگرتییێن ئەمریکاڤە درێژ دبیت بەرف ڕۆژئاڤا، دەڤەرێن دیبین بەرهەمئینانا ڕێچالی ل پشکا کنارێن باشوورێ ڕۆژهەلاتا ئوسترالیا و گزیرتا تەسمانیا و گزیرتا باکوورێ نیوزیلەندا دەردکەڤیت، ژبلی وان جهێن دەوروبەرێن باژێرێن مەزن ژی ڤەگرتینە.

شێوازێ بەرهەمئینانا سپیاتی (ڕێچال) سالوخەتێن دیارکرییێن خۆ هەنە کو ئەڤەنە:-

١- قەبارێ زەڤیێ یێ بچووکە ژ ئەنجامێ زۆریا چرییا ئاکنجییان، دیسان بلندیا نرخێ ئەردی لچاڤ ئەو زەڤیێن نێزیکی باژێران کارکریە سەر بچووکییا قەبارێ وێ.

٢- د چوارچوڤێ ئەڤی شێوازیدا ئاژەلدارییێ بەرێخۆدایە بخودانکرنا چێلان بۆ بەرهەمئینانا سپیاتی (ڕێچالی) وەکی چێلا هۆلشتاین و جرسی. ژبێ کو ئەڤ چێلە بەرهەمێ ڕێچالی تێدا دئینن دگەهیتە (١٥) سالان ب بەرۆڤا ژییا چێلێن گۆشتی هەما گەهشتە دوو سالیێ دێ هێتە سەرژێکرن (ڤەکوشتن).

٣- د چوارچوڤێ ئەڤی شێوازیدا زەڤی دهێنە تەرخانکرن بۆ بەرهەم ئینانا تایبەتی ژ (بەرێ) سپیاتی لگۆر نێزیکییا وی ژ بازاری، ئەوێن کو د نێزیکن سپیاتیێ نۆ بەرهەم دئینن، د دەمەکیدا یێن دوور ژ بازاران نیڤشکی و پەنیری بەرهەمدئینن کو د شیاندایە بۆ جهێن دوورتر ڤەگوهێزن بێی کو خراپ ببیت وەك سپیاتیێ نۆ. ژبلی هندێ ڤەگوهاستنێ ژی تێچوون

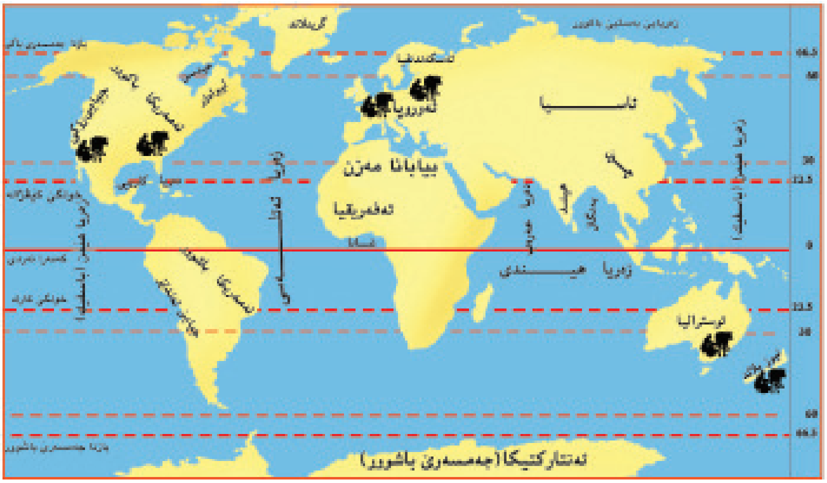

نەخشێ ژمارە (٨) دابەشکرنا جوگرافیا شێوازێ بەرهەمئینانا ڕێچالی

کێمتره، چونکی بەرهەمئینانا کیلۆیەکا پەنیری پێدڤی ب بیست کیلۆیێن شیری هەیە، ئەڤەژی ئەوێ بۆمە دەردئێخیت کو پیشەسازیا سپیاتی وەکی نیڤشك و پەنیر و شیرێ هشك بۆچی ل کەنەدا و ئوستراليا و نیوزیلەندا هاتیە دامەزراندن هەر چەندە ژ بازارێن وان ل ئەورۆپا و ئەمریکا د دوورن.

٤- سەرمایەکێ مەزن دهێتە بکارئینان بۆ کرینا ئاژەلی و ئامیر و ئاڤاکرنا خانییان بۆ پاراستنا ئاژەلی.

٥- ژ بۆ بجهئینانا کارێ بەردەوامێ رۆژانە پێدڤی ب هژمارەکا زۆر ژ کارکەران هەیە، بۆ نموونە دڤێت هەر رۆژێ دوو جاران چێل بهێتە دووتن (دووشتن).

٦- ئاژەلداری پشت ب وی ئالیکیڤە گرێددەت یێ کو دناڤ زەڤییێدا دهێتە بەرهەمئینان، یان لسەر وی ئالیکی یێ کو ژ دەرڤەی زەڤیێ بەرهەمدئینن ئەگەر قەبارێ وێ زەڤیێ بچووك بیت وەکی ل دانیمارکێ هەی، بەلێ ئوستراليا و نیوزیلەندا ژ هندێ دڤەدەرن چونکی پشت ب گژوگیایێ خۆرست (سروشتی) ڤەگرێددەن بێی کو وان پێدڤی ب چاندنا ئالیکی هەبیت.

وێنەیێ هژمارە (٢٠) زەڤیەك بۆ بەرهەمئینانا سپیاتی (رێچال)

٢- شێوازێ چاندنا تێکەل:-

مەرەم ژ چاندنا تێکەل ئاژەڵدارییە، ژبلی چاندنا بەرووبوومی، ئاژەل ژی دهێتە بخودانکرن، شێوازێ چاندنا تێکەل زۆر یێ بەلاڤە، بەرفرەهترین رووبەرێ ویژی ل کیشوەرێ ئەورۆپا و کیشوەرێ ئەمریکا باکوور دەردکەڤیت.

د کیشوەرێ ئەورۆپادا ژدووماهیا رۆژئاڤای درێژ دبیت هەتا دگەهیتە رۆژهەلاتێ، ئەمریکا باکوور هەر ژ رۆژئاڤایا بلنداهیێن ئەبلاش هەتا کو رۆژهەلاتێن دەشتێن ئەمریکا درێژ دبیت، ل ئەمریکا باشوور ژ باشوورێ بەرازیلێ و ناڤەراستا ئەرجەنتینێ و چیلی دەردکەڤیت.

ل کیشوەرێ ئەفریقیا دناڤبەرا ئێکەتییا باشوورێ ئەفریقیا و زامبیادا دەڤەرێن ئەڤی جۆرە شێوازی ئاڤ و هەوایێ وان مام ناڤنجییە لچاڤ خۆ و باران ژی گەلەک لێ دبارن.

گرنگترین سالوخەتێن شێوازێ چاندنا تێکەل ئەڤەنە:-

١- هەڤبەندییا چاندنا بەرووبوومی ب ئاژەلدارییێڤە یا بهێزە هەردوو ژی پشکدارییێ د داهاتێ زەڤییێدا دکەن، بەرووبوومێ وەبەرهێنانا ئەردی د ڤی شێوازیدا دکەتە دوو کۆم:-

یا ئێکێ: بەرووبوومێ ئالیکی وەك گەنمۆکێ. کۆما دویێ: ئەو بەرووبوومن یێن کو دهێنە چاندن ب مەرەما بازاری وەك گەنم و کەسکاتی و فێقی.

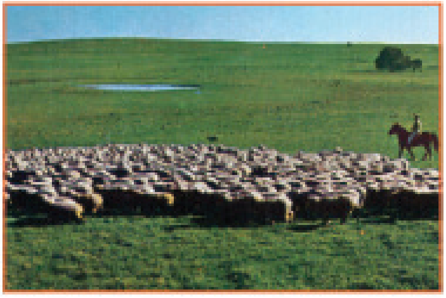

چاندنا ئەڤی جۆرێ بەرووبوومی ئەوێنیشامە ددەت کا بۆچی ئەڤ شێوازێ چاندنێد وان ئەردانda بەلاڤبوویە کو دەشتن؟ چونکی بسانا‌هی دهێتە وەبەرهێنان بۆ چاندنێ.

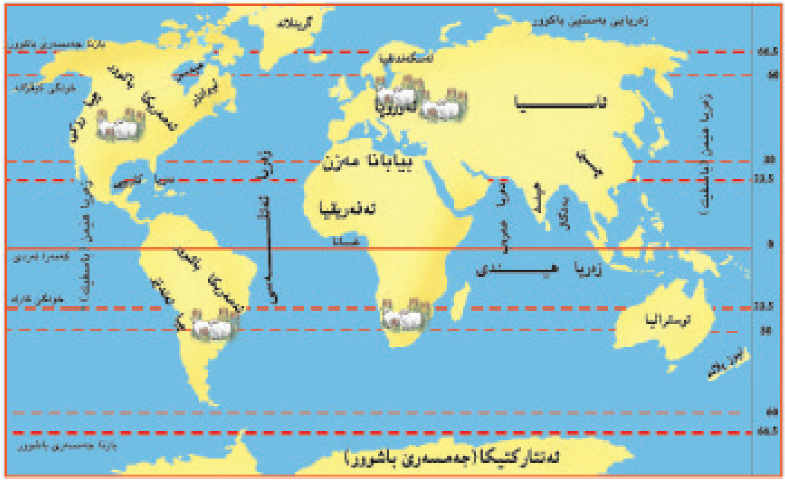

نەخشێ هژمارە (٩) دابەشکرنا جوگرافیا شێوازێ چاندنا تێکەل

٢- د ڤی شێوازیدا ئاژەلێ بەرازی و چێلێن گۆشتی و بالندە دهێنە بخودانکرن، ئالیکی ژی د زەڤییێدا ددەنە ئاژەلان بیێ کو ئەو ئاژەل د زەڤییێدا بگەرن.

٣- د چوارچوڤێ ئەڤی شێوازێ چاندنێدا خۆلا چاندنێ دهێتە پەیرەوکرن کو ئالیك ژی د گەلدایە.

٤- سەرمایەکێ زۆر بکاردهێت بۆ کرینا ئاژەلی و ئامیرێن چاندنێ.

٥- ژ هەمی شێوێن دی پێن چاندنێ پتر زبل و پەین دهێتە بکارئینان. ئەورۆپادا بەرهەمئینانا زبلی و پەینی ب گرنگترین مەرەم دهێتە دانان ژ بۆ ب خودانکرنا چێلان.

٦- د وان دەڤەراندا هەیە کو چرییا ئاکنجییان یا زۆرە ژبەر هندێ یا پێدڤی ب هژمارەکا زۆر یا هێزا کارکەران هەیە و د هەماندەمداژی بازارەکە بۆ ساخکرنا بەرێ چاندنێ.

٧- چاندنا تێکەل جۆرەنەرمییەکێ د بەرهەمئنانێدا بدەستڤە دئینیت کو د وێ

چاندنێدا نینە یا کو ئێك جۆرێ بەرهەمی ددەت، چونکی وێ زەڤیێ پتر ژ ژێدەرەکی تێدا هەیە وەکو بەرێ چاندنێ و گۆشتی.

٣- شێوازێ چاندنا بازرگانییا رێکخستی:-

ئەڤ شێوازێ چاندنێ ل سەدەییێن هەژدێ و نۆزدێ د دەڤەرێن خۆلگەییدا هاتییە دامەزراندن بشێوێ زەڤیەکێ کو رووبەرێ وێ یێ بەرفرەهبیت. ئەورۆپی خودانێن ویشێوازی بوون، ژ بۆ وان بەرووبوومان ژێ هاتە تەرخانکرن کو ل دەڤەرێن هوین نینن وەکی لاستیکی و کەکەوێ و لەڤەنێ شەکریۆ مۆزێ.

وێنەیێ ژمارە (٢١)

ژبەر هندێ ئەو دەڤەرێن کو ئاڤو هەوایێ وان خولگەیی یە ل ئەمریکا لاتینی و باشوورێ رۆژهەلاتا ئاسیا و رۆژهەلات و رۆژئاڤایا ئەفریقیا ئەڤ شێوازە تێدایە.

گرنگترین ساخلەتێن شێوازێ چاندنا بازرگانییا رێکخستیژێ ئەڤەنە:-

١- ئەو سەرمایێ دهێتە بکارئینان بەهراپتر یێ بییانییە.

٢- هژمارەکا زۆر یا هێزا کارکەران دهێتە بکارئینان هندەك جاران ژ ناڤخۆ دئینن و هندەك جارێن دیژێ ژ دەڤەرێن دی بۆ دئینن، بۆ نموونە چاندنا لاستیکی ل مالیزیا پشت ب هێزا کارکەرییا چینی و هندستانی گردێددەت.

٣- بشێوەکێ بەرفرەه زبل و پەین دهێتە بکارئینان.

٤- شەهرەزایی و رێبازا زانستی دهێنە پەیرەوکرن د کریاریا جۆر ب جۆریا چاندنێدا.

٥- ئێك شێوە وبەرووبووم دهێتە بەرهەمئینان، دەڤەرەك بۆ بەرووبوومەکی

هاتیه تەرخانكرن بۆ نموونه چاندنا لاستیكی ل ئەمریكا لاتینی و ئەفریقیا و باشووریٚ ڕۆژهەلاتا ئاسیا دەردكەڤیت، و زەڤیێن كەكەویٚ ل ڕۆژئاڤایا ئەفریقیا و ئەمریكا باشوور، لەڤەنیٚ شەكریٚ (قصب السكر) ل باشووریٚ ڕۆژهەلاتا ئاسیا و ڕۆژهەلاتا ئەفریقیا، مۆز و فێقی ل ئەمریكا ناڤەڕاست و دارقەسپا ڕوون ل ڕۆژئاڤایا ئەفریقیا دەردكەڤن، ئەڤیٚ ڕاستییێژی مەترسیا هندیٚ هەیه كو بەرهەمئینان تووشی بلندبوون و نزمبوونا نرخی ببیت.

٦- بەرهەمئینان ب مەرەما هناردنا ژ دەرڤەیه بۆ بازارێن جیهانیٚ، ژ ئەنجامیٚ ئەڤێژی زەڤی نێزیكی كنارانن و سەركەفتنا ئەڤی جۆریٚ چاندنێژی ڕەزڤان و جۆتیارێن ناڤخۆییٚ هانددەت كو ئەو بەرووبوومیٚ ئەو بەرهەم دئینن وەكی وی بەرووبوومی بیت ییٚ كو د زەڤیێن بازرگانییێن ڕێكخستیدا بەرهەم دهێت.

هندەك جارانژی هەڤركییٚ دگەل وان بەرهەمان دكەت یێن د زەڤیێن بازرگانیدا دهێنه بەرهەمئینان، چونكی تێچوونا بەرهەمئینانیٚ كێمترە، بۆ نموونه زەڤیێن بچووك یێن لاستیكی كو ئەندونیسییان دامەزراندبوون، زەڤیێن بازرگانییێن ڕێكخستی كو نیشانا دەستپێكا هاتنا داگیركرنێیه ل وەلاتێن تازە پێگەهشتی دبن سەرماییٚ بیانیدا نەما پشتی كو ئەڤان وەلاتان سەرخۆبوونا خۆ وەرگرتی، چونكی ئەو دەولەت ڕابوون ب خۆمالیكرنیٚ. لڤێرە دڤێت ویٚ نیشان بدەین كو هەمان شێوازیٚ چاندنیٚ ل دەڤەرێن مام ناڤنجی یێن هێلێن پانییێدا ژی هەیه بەلیٚ جودایه ژ ڕوویٚ خودانداریيا وی سەرمایەی ڤە، ژ لایەكیڤە ژێدەریٚ ویٚ ییٚ نیشتمانی و ژ لایەكیٚ دیژیڤە مەرەما بەرهەمئینانێژی بۆ هندیٚ یە كو پێدڤییا بازاریٚ ئەوی وەلاتی پربكەت ییٚ كو بەرهەم دئینیت.

گرنگترین دەڤەرژی كو تێدا بەلاڤە ئەمریكا باكوور و ئەورۆپایە،

هەروەسا د هندەك كیشوەرێن دیژیدا دەردكەڤیت بتایبەتی كیشوەرێ ئاسیا. دڤان دەڤەراندا ئێك جۆرێ بەرووبوومی دهێتە بەرهەم ئینان وەكی پەمبی ل باشوورێ ویلایەتێن ئێككرتییێن ئەمریكا و ڕوسیا فیدرال و ئۆكرانیا و باكوورێ ڕۆژهەلاتا چینێ و دۆلانیل.

٤- شێوازێ چاندنا دەریا ناڤەڕاست:-

ئەڤ شێوازێ چاندنێ یێ جودایە ژ شێوازێن دی، بناڤێ هەرێمەكا ئاڤ و هەوای ژێ هاتییە ناڤكرن، هەرێما ئاڤ و هەوایێ دەریا ناڤەڕاست لایێ كنارێن دەریا ناڤەڕاست كو ئەورۆپا و ئەفریقیا و ئاسیا ڤەدگریت، یان ناڤەڕاستا كالیفۆرنیا ل باشوورێ ڕۆژئاڤایا ویلایەتێن ئێككرتی یان ناڤەڕاستا چیلی و باشوورێ ڕۆژئاڤایا باشوورێ ئەفریقیا و باشوورێ ڕۆژئاڤایا ئوستڕالیا و باشوورێ ڕۆژهەلاتا وێ ڤەدگریت، بێگومان چەند سالوخەتەك كۆم دبن كو لگەل خۆ ناگونجن، د هندەك زەڤیاندا مەرەما چاندنێ بۆ ژیارێ یە و د هندەكێن دیدا بازرگانییە. جوداهییا پلا گەرمێ و شهێ د هاڤینێو زڤستانێدا ژ لایەكیڤە و ژ لایەك چاندنا دیژیڤە جوداهییا ڕووییێ ئەردی بووینەئەگەرێ دروستبوونا چاندنابەرووبوومێهەمە جۆر. دەخل و دان دهێتە چاندن و

وێنەیێ ژمارە (٢٢) شێوازێ چاندنا دەریا ناڤەڕاست

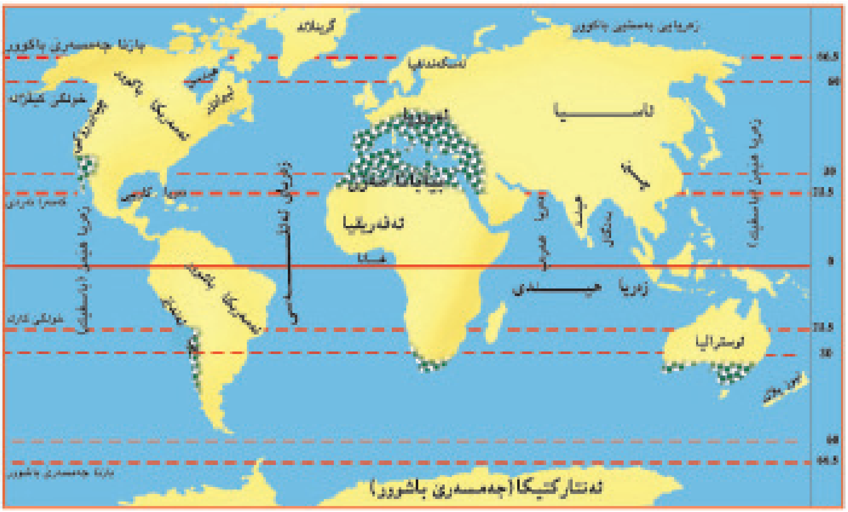

نەخشێ ژمارە (١٠)
دابەشکرنا جوگرافیایا شێوازێ چاندنا دەریایا ناڤەڕاست

ژ هەمیا گرنگترژی گەنمە، هەروەسا کەسکاتی و دارێن فێقی ژی، چاندنژی بشێوێ چەند پشتینەیەکێن (کەمەرێن) ستوونی دهاتە کرن، کەسکاتی و دارێن زەیتۆنێ و هەژیر و مزرەمەنی ل دەشت و دول و بانییان دهێنە چاندن بەلێ گرو بانیێن نزم دەخل و دان دهێتە چاندن بەلێ ل گرك و بانیێن ڕك ب دار زەیتون و هەژیر و فێقی هاتینە پرکرن.

د ڤێ شێوازێ چاندنێدا ئەو جۆرێ چاندنێ یێ بەربەلاڤە کو دبێژنێ **چاندنا هشک**.

د هندەك دەڤەراندا جاروباران باران دباریت و دەمێ دباریت ژی یا کێمە ئەڤەژی بۆیە ئەگەرێ هندێ ئەڤ جۆرێ چاندنێ دەربکەڤیت بتایبەتی ل بلنداهییان. جارەکێ وی ئەردی دکەنە چاندن و پشتی هنگی بۆ ماوێ سالەکێ یان دوو سالان دێ بجھ هێلیت. د وی ماوەیدا دەمێ باران دباریت دێ وی ئەردی کێلیت بۆ هندێ ئەرد مەزنترین برێ شهێ هەلبگریت، د وەرزێ چاندنێدا ئەگەر

هات و برەکێ کێم ژ بارانێ بباریت ژی دەخل و دان دێ هەر هێتە چاندن، چونکی ئەردی شڤ یا هەلگرتی. ل وان دەڤەرێن کو ئەڤ شێوێ چاندنێ تێدایە ئاژەلداری مل بملێ پشکێن چاندنێ بەرێ هەی. گرنگیا ئاژەلداریێ دناڤبەرا زەڤیەکێ و زەڤیەکا دی دا دهێتە گوهۆڕین، هندەك ژ وان هژمارەکا ئاژەلان تێدا هەیە کو کارێ وێ زەڤیێ پێدڤی پێ هەیە، داهاتێ سامانێ ئاژەلیژی د هندەکێن دیتردا ژێدەرەکە بەلێ یێ سەرەکی نینە بۆ داهاتێ وێ زەڤیێ. مل بملێ چاندنا بەرووبوومان ئاژەلداری پشت ب چەروانیڤە گرێددەت لسەر ڕووەکێ خورست (سروشتی) کو ل گر و چیان هەیە بتایبەتی ل وان ئەردێن هشك و ئاسێ کو د شیاندانینە بهێتە وەبەرهێنان بۆ چاندنا بەربوومی.

ئەو هۆکارێن کارتێکرنێ ل چاندنێ دکەن:-

ئەم لبەراهیێ تێگەهشتین کو چالاکیا چاندنێ چەند هۆکارەك هەنە کار لێدکەن ئەڤ هۆکارە هەر چەندە شێوێ وان یێ جودایە بەلێ لگۆر جهی کارێ خۆ دکەن، ئەڤ هۆکارەژی ژ لایێ خۆڤە کار ناکەن بەلکو لدویڤ ئەوی بارۆدۆخی بۆ دگونجیت د شیاندایە ب بەرفرەهترین شێوە بهێنە بکارئینان و چەند ئامیرێن کاری و سەرمایەك بۆ دهێنە تەرخانکرن.

ئەڤ هۆکارەژی سێ جۆرن:

ئێک: هۆکارێن سروشتی

١- توبوگارفیا:

توبوگرافیا ژ دوولاڤە کاردکەتە سەر چاندنێ، یێ ئێکێ ب **بلندبوون ژ ئاستێ ڕوویێ دەریای**، یێ دوویێ ژ پلەیا ڕکاتییا بنارێن چیا بۆ چ لایەکی یێ ڕکە، بلندبوون

وێنەیێ ژمارە (٢٣)

کاردکەتە سەر پلا گەرمیێ، د هەر (٣٠٠)م بلندببین برێ گەرمیێ (١،٨) پلێن گەرمیێ کێم دکەت، ل دەڤەرێن خۆلگەیی هندی بلند ببین بۆ (٢٠٠) م چاندنا بەرووبوومیێ دەڤەرێن هوین دێ بینین وەکی گەنمی و جەهی و شوفانی یان ئەو بەرووبووم دێ ژ ناڤ چیت ژبەر وێ سروسەقەما کو لسەر دەڤەرێن هەرە بلند دروست دبیت. ئەڤەژی لدویڤ جهی د هێلێن پانییێدا دهێتە گوهۆڕین، هندی کو ژ هێلا یەکسان نێزیک ببین وەك ل کینیا ب بلنداهییا (٢٣٠٠)م و ب بلنداهییا (١٥٠٠)م ل زیمبابوێ. د چاندنێدا بلنداهی کار ناکەتە سەر پلا گەرمیێ بتنێ بەلکو ژبلی ویژێ کاردکەتە سەر برێ وێ بارانا دباریت، ئەو برِ ژێ هندی بلند ببین زێدە دبیت بۆ نموونە ئەو بارانا ل هەرێما کوردستانێ و میسلێ (مووسلێ) دباریت زێدەکەت هندی بەرف باکوورێ ڕۆژهەلاتێ بچین، چونکی لدویڤ هندێژی بلنداهی زێدەدبیت هەتا دگەهیتە (١٠٠٠)ملم لایێ چیایێن هەرە بلند ل داوییا باکوورێ (ژووری)یا ڕۆژهەلاتێ. د دەمەکیدا ژ (٣٠٠)ملم دەربازنابیت ل دەڤەرێن کو دکەڤنە باشوورێ ڕۆژئاڤایا ئەڤان چیایان، د ڤی بارۆدۆخیدا د شیاندایە پشت ب بارانان بهێتە گرێدان بۆ چاندنێ، برێ باران بارینێ هاریکاریا هندێ ناکەت ئەگەرپێدڤیێن دی یێن بەرهەمئینانێ هاریکاریا هندێ بکەن وەکی چاندناگەنمی و جەهی. ڕکاتییا ئەردی ژی ژ چەند لایەکان ڤەکار دکەتە سەر چاندنێ. ڕکاتییازۆر دبیتە ئەگەرێ ڕووتکرنا ئەردی یێکو پێدڤییە بۆ چاندنێ، ژبەر هندێ چاندن د وان دەڤەراندا دهێتە کرن کو ڕکاتییا وان یا کێمە وەکی

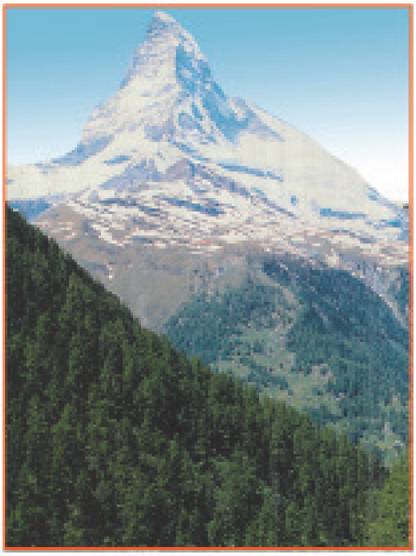

وێنەیێ ژمارە (٢٤)
کاریگەرییا ڕکاتییا ئەردی د چاندنێ دا

دەڤەرێن دەشت، د دەمەکیدا ل دەڤەرێن بلنداهییان کێمتر. گەلەك جاران ژی ژبەر کو دانە هرییێت دکەنە (لات). هەلکەفتا رکاییتا ئەردی لگۆر بایێ باران هەلگر و **تیرۆژکا** **ڕۆژێ** کاردکەتە سەر چاندنێ. ئەو بنارێن بەرامبەری بایێ باران هەلگر د شیاندایە پتر چاندن تێدا بهێتە کرن بەروڤاژی وان بنارێن کو دهشکن و دبن سیبەرا بارانێدانە. هەروەسا چەند بەرامبەر ڕۆژێ بیت دێ هند پتر کارکەتە سەر شیانا چاندنێ، ئەو بنارێن بەرامبەری ڕۆژێ بتایبەتی ل هێلێن پانییێن ژووری چاندن باشتر تێدا دهێتە کرن. بەلێ ئەو بنارێن د دڤەرێن هشك یێن هێلێن پانییێن خولگەیی دانە کو کێمتر ڕۆژ بەردکەڤیت بارێ وێ دگونجیت بۆ گەشەکرنا ڕووەکی ژبەر کو هەلمبوون کێمتر ڕوودەت.

٢- ئاڤ و هەوا (المناخ):-

ڕەگەزێن ئاڤ و هەوای وەك پلێن گەرمێ و بارانێ و ڕۆناهیێ و بای کار دکەتە سەر شێوازێن چاندنێ ل بلنداهیەکا کێم لسەر ڕوویێ ئەردی، ئەڤ کارە ژی بشێوەکی ئاشکرا دەردکەڤیت. ژبەر کو د چوارچوڤێ ئەڤان شێواندا ئاڤ و هەوا ب ئاڤ و هەوایێ چاندنێ دهێتە نیاسین، چونکی ڕووەك تێدا دژیت و ئێکسەر ژی کار لێ دکەت. د چوارچوڤێ ئەڤان شێواندا کێمیا پلا گەرمێ بۆ کێمترین پلە دهێتە گوهۆڕین لگۆر جوداهیا بەرووبوومی کو کار دکەتە سەر ڕاوەستانا چالاکیا چاندنێ. هەروەسا بلندبوونا گەرمێ ب ڕاددەیەکێ دیارکری کاردکەتە سەر بەرووبوومی ب پلێن جودا. ب ڕامانەکا دی هەر بەرووبوومەکی ڕاددەیەکێ دیارکری یێ گەرمێ هەیە، بەرووبوومێ گەنمی ڕاددێ وێ دناڤبەرا (سفر- ٥) پلا سەدی دایە و بلندترین ڕاددەژی دناڤبەرا (٤٤ — ٥٠) پلەیێن سەدی دایە، بەلێ گەنمۆك نزمترین ڕاددە دناڤبەرا (٥ — ١٨) پلەیێن سەدی دایە و بلندتریت ڕاددە دناڤبەرا (٤٤ — ٥٠) پلەیێن سەدی دایە.

هەتا کو ئەڤ جۆرە بارۆدوخە هەبیت چاندن ژی دێ باشتر بیت. بەروڤاژیا ئەوێ ژی ئەوا دهێتە چاندن دێ کێم کەت یان هەر نامینیت، ئەو ماوێ ئەڤ ڕادێ گەرمێ تێدا هەست پێ دهێتە کرن دبێژنێ وەرزێ گەشەکرنێ (شین کرنێ)، پێدڤیا ڕووەکی ژی دهێتە گوهۆڕین لدویف درێژیا وەرزێ گەشەکرنێ، چاندنا هندەك بەرووبوومان پێدڤی ب وێ چەندێ یە کو وەرزێ گەشەکرنێ ب درێژاهیا سالێ درێژ ڤەکێشیت وەکی لاستیکی و مۆزێ. د دەمەکی دا هندەك بەرووبوومێن دی پێدڤی ب وەرزەکێ دیارکری د سالێ دا هەیە وەکی بەرووبوومێن زەڤیێن برنج و گەنمی. ب شێوەکێ دی دشێین بێژین کومل ب ملێ درێژبوونا وەرزێ گەشەکرنێ بەرووبوومێن چاندنێ ژی دێ هەمە جۆر بن. بەلێ باران و بڕێ وێ بارانا کو دباریت و وەرزێ وێ باران بارینێ کار دکەنە سەر جۆرێ وێ بەرووبوومێ کو هەی، لدویف هندێ کا بەرووبوومی چەند پێدڤی پێ هەیە.

وێنەیێ ژمارە (٢٥) شوفان

هندەك بەرووبووم پێدڤی ب ئاڤێ یە مل ب ملێ وەرزەکێ هشکاتییێ بۆ هندێ ئەو بەرووبووم تێدا بگەهیت وەکی برنجی کو ل وان دەڤەرێن وەرزی یە ئەڤ بار و سروشتە تێدایە پتر چاندن لێ دهێتە کرن.
د دەمەکی دا هندەکێن دی برەکا دیارکریا ئاڤێ پێدڤی یە وەکی گەنمی کو ل دەڤەرێن بارانێن زۆر لێ نا بارن ب زۆری چاندن دهێتە کرن وەکی دەڤەرێن (ئەستێپس) بەلێ ئەگەر ئەو بارانا دباریت تمامی کێم بوو ب کێر بەرووبوومێ چاندنێ نەهات و ژێدەرێن دیێین ئاڤێ کێم بوون ئەوی دەمی چاندن نامینیت. ژبەر وان ساخلەتێن کو (با)ی هەنە ژ بارێ لەزاتیا وی و شها رێژەیی و پلا گەرما بای کار دکەنە سەر چاندنێ، بۆ نموونە ئەو دەڤەرێن بایێ هشك لێ ددەت ڕووەکێن وان دەڤەران تووشی زیانێ دبن وەکی وەلاتێ مەغرب کو ڕووەکێن وێ وەکی دارێن فێقی و زەیتۆن تووشی زیانێ دبن دەمێ بایێ (سیرکۆی) یێ گەرمێ ژ بیابانێ دئینتە سەر وان ڕووەکان، هەروەسا بایێ (**سمۆم**)ێ **گەرم** کو ل باشوورێ عیراقێ ددەت د وەرزێ هاڤینێ دا هەمان کار دکەتە سەر بەرووبوومێ برنجی.
ژبەر تیرۆژکا ڕۆژێ جوداهی هەیە د بەرووبوومێن چاندنێ دا ژ جهەکی بۆ جهەکێ دی، چونکی ئەو تیرۆژکا دگەهیتە دەڤەرەکێ دگەل دەڤەرەکا دی یا جودایە ئەڤە ژ لایەکی ڤە، ژ لایەکێ دی ژی ڤە ئەوە کو ئەوی ڕووەکی پێدڤیا وی ب وێ تیرۆژکێ لدویف جۆرێ وی ڕووەکی دهێتە گوهۆڕین. هندەك ژ وان بۆ هندێ دا گولا خۆ بدەت پێدڤی بهندێ هەیە کو ڕۆژ یا کورت بیت وەکی (صۆیا و تووتن)ێ ژبەر هندێ د دەڤەرێن خولگەیی دا چاندنا وان یا سەرکفتی نابیت، چونکی ڕۆژ د وان دەڤەران دا یا درێژە درێژیا ڕۆژێ ژی کار دکەتە سەر هندێ هندەك ڕووەك زوی گولا خۆ بدەت وەکی برنجی و گەنمۆکێ و هەرزنی. تیرۆژکا ڕۆژێ ژی کار دکەتە سەر چاندنا هندەك بەرووبوومان هەتا کو هندەك ژ وان وەکی چایێ و کاکاوێ و قەهوێ د سیبەرێ دا دهێنە چاندن بۆ هندێ ژ تیرۆژکا

ڕۆژێ بهێنه پاراستن، هەروەسا ئاڤ و هەوا کار دکەتە سەر ئاژەلی ژی، چونکی جۆرێ وی گیایێ ل سەر دچەرن یێ گرێدایە ب وی بارۆدۆخی ڤە هەروەسا گۆشت و سپیاتی (ڕێچال)ێ ددەت یێ گرێدایە ب بارێ ئاڤ و هەوای ڤە بۆ نموونە، ئەگەر پلا گەرمێ ژ (٥) پلا سەدی بلندتربوو بۆ (٣٥) پلا سەدی بەرهەمێ شیرێ چێلەکێ ژ (٢٩) ڕەتلان (وەقی) دێ کێم کەت بۆ (١٧) ڕەتلان د ڕۆژەکێ دا.

٣- ئاخ

تەنەکە (جسم) کارلێکرنەکا خۆیی تێدایە کو ژ نوییبوونێ بەرەڤ پێشڤەچوونێ دایە، ئەو دندکێن ژێ پێك هاتی قەبارە و ڕێژا هەر کیژ ژ ڤان پتربیت ئەو ئاخ دێ ب وێ هێتە ناڤ کرن. ل سەر ڤی بنیاتی ئەو ئاخا ڕێژا خیزی تێدا زۆر بیت خیزیە. ئەو ئاخا ڕێژا تەقنێ زۆربیت تەقنی یە. ئەڤ جوداهیا ئاخێ ژی دبیتە ئەگەرێ جوداهیا بەرووبوومان. بۆ نموونە کەسکاتی د ئاخا خیزی دا دێ باشتربیت د دەمەکی دا برنج د ئاخەکا تەقناوی دا زۆربیت و دێ باشتر شین بیت. هەروەسا گەنم ژی د وێ ئاخێ دا باشتربیت کو جۆرێ وێ زەڤیێ تێکەلەیە، پێکهاتنا ئاخێ ژی بتنێ یا گرێدای نینە ب وی دۆخێ ڕەق ڤە کو ژ وان دندکێن مە بەحس کری و ژ وان ماددێن ئەندامی پێك هاتبیت، بەلکو دۆخێ شل ژی کو پێك دئینیت پێکگوهۆڕینا ئایۆناتی تێدایە و دبێژنێ (پۆختێ ئاخێ) هەروەسا دۆخێ غازی ژی هەوایێ ئەردی ڤەدگریت، ڕێژا پێکهاتنا هەوای ژی دهێتە گوهۆرین لدویڤ چەند ژ ئۆکسجینێ تێدایە کو گیانەوەرێن هویرێن ئەردی بکاردئینن بۆ هندێ ڕێژا ئۆکسجینێ د ئاخێ دا پتربیت پێدڤی یە بهێتە کێلان. و هەروەسا ئاخێ هندەك گیانەوەرێن دەستپێکی یێن قەبارە بچوویك و بەکتریا و کرمێن ئەردی و مێش و مۆر و کەڤزوکەروو تێدانە. گیانەوەرێن ئاخێ کارەکێ گرنگێ هەی بۆ سەرکەفتنا

وێنەیێ ژمارە (٢٦)

چاندنێ، ئەڤە دژین و دزێن (تتکاشر) و دخوٚن و دمرن و حەل دبن هەتا د ئەنجامدا وان ماددێن ئالوٚز پێك دئینیت کو دبێژنێ ئاخ. ڕەوشا کیمیاوی و فیزیاویا ئاخێ کار دکەتە سەر چاندنێ کارلیکرنا ئاخێ (خەست بوونا ئایوٚنێ هایدروٚجینێ) جوٚرێ وی بەرووبوومی دیار دکەت کو هەیە. ژبەر هندێ هژمارا هایدروٚجینا ئاخێ دهێتە خەملاندن، ژبەر وی بنەمای ژی جوٚرێن ئاخێ دهێنە دابەش کرن بوٚ ترشەلوٚکی کو هژمارا هایدروٚجینی کێمە ب کێر جوٚرەکێ تایبەتێ چاندنێ دهێت وەکی پتاتا شرین و جوٚرێ (تفت) کو ئەڤ هژمارا بلند بوٚ چاندنێ ژێ ب کێر ناهێت و جوٚرێ (هەڤسەنگ) ئەگەر هژمارا هایدروٚجینێ (٧) حەفت بیت کو ب کێر چاندنا گەلەك بەرووبوومان دهێت ب تایبەتێ گەنمی. هەروەسا ئاخێ چەند ڕەگەزێن خوارنا ئەندامی یان کانزایی تێدا بیت دێ هند کارکەتە

سەر شیانا چاندنێ. ئاخ ژی چەندیا دەولەمەندتربیت ژ ڤان ڕەگەزان هند قەلەویا ئاخێ نیشا ددەت و دشێین ژی بڤی جۆری پێناسە بکەین و بێژین، ئاخێ چەند شیان هەنە ڕەگەزێن خۆ یێن خوارنا پێدڤی بدەتە ڕووەکی ل بن سیبەرا گەرمێ و ڕۆناهیێ و شها ئاساییدا، بەرووبووم ژی وەکی ئێك پێدڤی ب ڕەگەزێ خوارنێ نینە وەکی د خشتێ ژمارە (١)دا ڕوون دبیت ئەگەر ئاخێ ئەڤ ڕەگەزێن وێ کێم بوون پێدڤی یە پەینێ و ب قەلەوکرنا کیمیاوی بۆ بهێتە ب کارئینان.

دوو: هۆکارێن مرۆڤی

١- ڕەوشت و تیتالێن چڤاکی:

ساخلەتێ جوداهیا ئاکنجییان کار دکەتە سەر چاندنێ، ب شێوەکێ تایبەتی قۆناغا بەرەڤ پێشڤەچوونا تەکنەلوجی و پێکهاتنا چڤاکی و هزر

خشتێ ژمارە (١)

ئەوێ دەردئێخیت کو بەرووبووم ژ ڕەگەزێن خوارنێ وەردگرن

چەنداتی ب ڕەتل (وەقی)					
ناڤێ بەرووبوومی	نایترۆجین	فوسفۆر	پۆتاسیۆم	کالسیۆم	مەگنسیۆم
بەمبی	٦٨	٣٣	٣٤،٢	١٩،٥	-
گەنم	٤٢،٥	١٦،٦	٢١	٥،٨	٣،٥
پتات	٦١	٣٢	١٨	٥	-
پیڤاز	٣٩،٣	١٥،٤	٣٧،٦	١٨،٨	٣،٤

وێنەیێ ژمارە (٢٧)

و باوەری و ڕەوشت و تیتالێن جڤاکی. هزر و باوەریا ئاینی کارەکێ ئاشکرا یێ هەی ب سەر دەڤەرێن جودایێن جیهانێ ڤە، نموونە (هندوس) ب جاڤەکێ پیرۆز تەماشەی چێلان دکەن کو ئەڤەژی کار دکەتە سەر چاندنێ، ل هندستانێ و ڕووبەرەکێ بەرفرەهێ ئەردی هژمارەکا زۆرا جێلێن بێ بەرهەم تێدانە دهێنە خودانکرن. نموونەکا دی ل (**سیلیبس**) پشتی کو وەرزێ چاندنا برنجی تمام دبیت ئەرد بو چاندنا گەنمۆکێ یا گونجایە بەلێ ژبەر هزر و بیرێن خەلکی دەربارەی چاندنا گەنمۆکێ نا چینن، ل ئەفریقیا ژی خودانکرنا چێلان یا گرێدایە ب پلە و پا یێ جڤاکیێ خێزانێ ڤە کو پێکۆلێ دکەت هەتا بشێت چێل هەبن بێ هندێ پویتەی بدەنە هندێ کا شیانا وی ئەردی چەندە بۆ بخودانکرنا چێلان یان ساخلەتێن وان چاوانە. ژبەر وێ چاککرنا وەبەرهێنانا ئەردی ب وێ چەندێ ڤە یا گرێدای نینە ب ئینانا شێوێ نوی بۆ برێڤەبوونا چاندنێ یان باش کرنا جۆرێ ئاژەلی بەلکو یا گرێدایە ب هێلانا وان ڕەوشت و تیتالان ڤە کا چاوا تەماشەی چێلان دهێتە کرن.

ب وی چاڤی سەحکەنە بخودانکرنا چێلان کو بۆ فرۆشتنێ یە ئەڤەژی پێدڤی ب فێرکرنا بەردەوام و سەرکردایەتیا گوهۆڕینێن جڤاکی هەیە.

٢- هۆکارێن ئابووری:

هەروەسا هۆکارێن ئابووری کار دکەنە سەر بەرهەم ئینانا چاندنێ دناڤ وان هۆکاران ژی دا دجهـ و بازارکرنێ دا دەردکەڤن و دیارن، جهێ دەڤەرا وەبەرهێنانا چاندنێ ل بازاری و دەڤەرێن پیشەسازی بەرهەمئینانا بەرووبوومێن چاندنێ و ڤەگوهاستنێ پتر کاردکەتە سەر دیارکرنا جۆرێ وی بەرووبوومێ کو هەی، چونکی ل نێزیك ڤان جهان ئەرد یێ بها گرانە و وەسا پێدڤی دکەت ب جۆرەکێ بەرووبوومی بهێتە چاندن کو نرخێ وی د بازاری دا وێ تێچوونا زۆریا بەرهەمئینانێ بکەت وەکی کەسکاتی و بەرێ

ڕێچالی، ژبەر کو بەرهەم زۆر خراب دبن ژبەر هندێ وان جهان هەلدبژێرن کو ژ بازاری نێزیکن.

چەند بیردۆزەك هەنە ل جهێ جوگرافی و ڕۆلێ وی بۆ دیارکرنا جۆرێ وەبەرهێنانا ئەردێ چاندنێ ڤە دکۆلن، ژ هەمیا بناڤ و دەنگتر بیردۆزا **(فون تونن)**ە کو وەسا د دانیت باژێرەك دکەڤیتە ناڤەڕاستا دەڤەرەکێ د ساخلەتێن سروشتی و مرۆڤی دا وەکی ئێکن و ڤەگوهاستن ژی ب ڕێیا هشکاتی یێ یە، بۆ وەبەرهێنانا وی ئەردی د ڤی باری دا چەند پشتینەیەك (کەمەرەك) دەردکەڤن.

١- پشتینەیا (کەمەرا) چاندنا کەسکاتی و بەرهەمێ ڕێچالی کو د دورێن باژێری دایە.

٢- پیشتینەیا (کەمەرا) دارستانان، کو ژێدەرێ سووتەمەنیێ یە د باژێرێن ئەورۆپادا.

٣- چاندنا دەخل و دانی کو ب شێوێ خولا چاندنێ یە.

٤- چاندنا دەخل و دانی و چەراندن.

٥- چاندنا دەخل و دانی. چاندنا ب شێوێ بەرفرەه، و پەیرەوکرنا سیستەمێ ئەردێ بەیار.

٦- چەراندنا ئاژەلی.

ئەڤ پشتینە ل سەر وی بنیاتی هاتیە دانان کو **تێچوونا ڤەگوهاستنێ** گرنگیەکا مەزن یا هەی د دیارکرنا جهێ وەبەرهێنانا چاندنێ دا، ئەو ئەردێن نێزیکی باژێری تێچوونا ڤەگوهاستنێ کێم لێدچیت، ژبەر هندێ گران بهایە و ب وان بەرووبوومان ژی دهێتە چاندن کو نرخێ وان یێ بلندە وەکی کەسکاتی و ڕێچالی.

بۆ هندێ بلندترین ڕادێ وەبەرهێنانێ ب دەستڤە بهێت ڕێبازا چاندنا چڕ دهێتە پەیرەوکرن، د دەمەکی دا ئەو ئەردێن ل چاڤ یێن دی د دوورن ژ باژێری وتێچوونا ڤەگوهاستنێ یا کێمە ل چاڤ سەنگا وێ وەکی دەخل و دانی،

وێنەییێ هژمارە (٢٨) نموونا بیردۆزا (فون تونن)

چاندنا بەرفرەهـ ژی تێدا یا بەلاڤە، هەروەسا ڕێکێن ڤەگوهاستنێ کاردکەنە سەر جوداهیا شێوێ پشتینەیێن (کەمەرێن) بازنەیی کو ل بەراهیێ هاتنە بەحسکرن. د دەمەکی دا ڕێکەکا ڕووبارێ ئاڤێ هەبیت پشتینە شێوەکی درێژی وەردگریت کو ب درێژاهیا وی ڕووباری درێژدبیت ژبەر هندێ تێچوونا ڤەگوهاستنێ تێدا یا کێمە ئەڤ هەڤبەندیە ژی بڤێ هەڤ کێشا خوارێ دهێتە پیڤان.

ق = ب – (ت + ڤ).

کو ق = قازانج.

ب = بهایێ بەرهەمان د بازاری دا.

ت = تێچوونا بەرهەم ئینانێ (تێچوونا کاری و تووڤی و ئامیرێن هاتینە بکارئینان).

ق = ب – (ت + ڤ).

ڤ= تێچوونا ڤەگوهاستنێ.

قازانج= بهایێ بەرهەمان – (تێچوونا بەرهەمی + تێچوونا ڤەگوهاستنێ)

بەلێ **بۆ بازارکرنێ** مەرەم ژێ سەرجەمێ وان چالاکیانە کو پشکدار دبن د ڤەگوهاستنا کەل و پەلان دا ژ دەڤەرێن بەرهەم ئینانێ بۆ جهێن بکاربرنێ. د چوارچوڤێ ئەڤێ ژی دا بەرهەڤکرنا بەرووبوومان ب مەرەما بازارکرنێ و جوداکرن و ڕێکخستن و ڕێزکرنا وان لدویڤ قەبارە و عەمبار و داگرتنا وان. ئەڤەژی وەکی هاندەرەکی کار دکەتە سەر بەرهم ئینانێ. بۆ دەستڤەئینانا بلندترین مفا بۆ بەرهەم ئینی و کێمترین نرخ ژی بۆ بکاربەری کو ب ڕێیا پەیرەوکرن بۆ بازارکرنا هەرە وەرزی (زبارە) د وەلاتی دا بەلاڤ بوویە هەتا کو د بیاڤێ ڕێچالی ژی دا. بەلێ ڤەگوهاستن کو مەرەم ژ ڤێ ژی ڤەگوهاستنا بەرهەمێ زێدەیێ زەڤییان بۆ بکاربەری کو لدویڤ سروشتێ وی بەرووبوومی

چەند ڕێکەکان ب کاردئینن بۆ ڤەگوهاستنا وان بەرووبوومێن کو زووی خراب دبن وەکی کەسکاتی و بەرووبوومێ ڕێچالی. دڤێت بلەز بهێنە ڤەگوهاستن چونکی بێ هندێ د شیان دا نینە وان ئەردێن ژ ناڤەندێن ب کاربرنێ نێزیکن بهێنە وەبەرهێنان ب وی جۆرێ بەرهەمی.

ئەڤەژی بۆ دەخل و دانی یا ڕاست نینە چونکی بەرگریا ڤەگوهاستنێ دکەت بۆ ماوەیەکێ دوور ژبەر هندێ چەند هۆیەکێن ڤەگوهاستنا جودا دهێنە بکارئینان بۆ ڤەگوهاستنێ. هندەك گەلەك بلەز نینن وەکی ڤەگوهاستنا ب دەریایێ، ئەڤەژی هاریکاریا ئەوێ چەندێ کریە کو ئەرد بهێتە وەبەرهێنان ب چاندنا گەنمی، هەر چەندە هزارەها کیلومەتران ژ ناڤەندێن بازاران دووربیت وەکی وێ چاندنا گەنمی یاکو ل ئوستراليا دهێتە کرن و بازارێن وێ ژی ل ئەورۆپانە ب ڕامانەکا دی جۆرێ ڤەگوهاستنێ و تێچوونێ کاردکەتە سەر بەردەوامبوونا بەرهەم ئینانا چاندنێ و بەرفرەهکرنا دەڤەرێن وێ.

٢- ڕامیاری و یاسایێن میری:

ڕامیاریێن میری و ئەو یاسایێن د دانیت بۆ بجهئینانا وان ڕۆلەکی بلندیێ هەی د چالاکیا چاندنێ دا، ب تایبەتی د وان دەولەتان دا بووچوونا نەخشە کێشانا ئابووری پەیرەودکەت، بۆ نموونە ڕامیاریا میری ڕێژا وان ئەردان دیار دکەت کو ب بەرووبوومەکێ تایبەت بهێتە وەبەرهێنان وەکی پەمبی و لەڤەنێ شەکری و سلکێ، هەروەسا جۆرێ ئەوی تووڤێ دهێتە بکارئینان دیار دکەت. دێ بینین ڕێڤەبەرییێن چاندنێ دابەش دکەت وەکی تووتنێ و گول بەرۆژ و پەمبی و هندەك کەسکاتی، هەروەسا ڕامیاریا میری کاردکەتە سەر قەبارێ زەڤیێ ب ڕێیا وان یاسایێن کو دادنیت. چونکی دبیت سەرکردایەتیا گوهۆڕینێن جڤاکی مل ب ملێ سیستەمەکێ سوشیالستی بیت کو پێکۆلێ دکەت زەڤیێن هەرە وەرزی و زەڤیێن دەولەتێ دامەزرینیت.

بۆ هندێ مفای ژ باشێن زەڤیێن مەزن وەربگریت دبن سیبەرا سیستەمەکێ سۆشیالیستیدا. ئاڤاکرنا ئەردی و گوهۆڕینا وی بۆ زەڤیێن چاندنێ یا گرێدایە ب سیاسەتا حکومەتێ ڤە. بۆ نموونا چاککرنا بیابانێ د دەولەتا مسرێ دا یان چاککرنا هندەك زەڤیێن هشك ل پاکستانێ یان گوهۆڕینا وان گۆمێن کو ل کنارێن باکوورێ ڕۆژئاڤایا ئەورۆپا بۆ ئەردێن چاندنێ

سێ: هۆکارێن ژیاری (حياتية)

هۆکارێن ژیاری نەخۆشیێن ڕووەکی ڤەدگریت وەکی ژەنگێ کو تووشی گەنمی دبیت هەروەسا مێش و موور وەکی کرمێ پەمبی و زیندەوەرێن سپی کو تووشی فێقی دبیت هەروەسا نەخۆشیێن ئاژەلی جۆرێ نەخۆشیان و مێش و مووران لدویڤ جوداهیا بارێ جوگرافی یە وەکی ئاڤ و هەوای و بلند و نزمیا ئەردی دهێنە گوهۆڕین باشترین شینوار بۆ بەلاڤبوونا مێش و مۆران دەڤەرێن گەرم و نیمچە (نیڤ) شهدارن. بیابانا ئەفریقیا بوویە ئەگەرێ هندێ نەخۆشیا (تسی تسی) ل وەلاتێن ڕۆژئاڤایا عەرەبیدا بەلاڤ نەبیت. مەترسیێن هۆکارێن ژیارێ بهندێ دیار دکەڤیت کو کاردکەتە سەر شێوێن چاندنێ و زیانێ ل بەرووبوومێن چاندنێ و ئاژەلێ دکەت. بەلاڤبوونا نەخۆشیا ژەنگێ و ڕەش بوونێ (التفحم) کو ل سالا ١٩٥٦ ل وەلاتێ عیراقێ دای بوو ئەگەرێ ژ ناڤچوونا سێکا — بەرووبوومێ گەنمی ل دەڤەرێن باکوور و هەرێما کوردستانێ. ئەڤ زیانە دگەهیتە ڕادەکی چاندن و چاندنا هندەك بەرووبوومان هەر نامینیت بۆ نموونە چاندنا قەهوێ ل سریلانکا ب ئێکجار نەما ژبەر بەلاڤبوونا ژەنگا قەهوێ، هەروەسا چاندنا مۆزێ ل کنارێن ئەمریکا ناڤەڕاست و ژ ڕۆژهەلاتێ چوو کنارێن ڕۆژئاڤای ژبەر بەلاڤبوونا نەخۆشییا مۆزێ ل کنارێ کەنداڤێ مەکسیکێ. کولی ژی زیانەکا زۆر دکەتە سەر وان دەڤەرێن تێدا دبۆریت ژ ڕۆژئاڤایا ئەفریقیا هەتا کو ڕۆژهەلاتا

ناڤەڕاستا ئەڤان دەڤەران کولیێ بیابانیێ لێ ددەت ژ زیان بەخشترین جۆرێ کولیانە ژ هەمی جۆرێن کولیێن دی ژێ پتر یێ بەلاڤە، ڕەڤێن کولی ل سالا ١٩٥٥ێ ل وەلاتێ مەغرب دۆلا (سوبا) پاقژکر و کەسکاتی لێ براند. ئەو وەلاتێن تووشی کولی دبن هزرێ د هندێ دا دکەن کا چاوا بشێن خۆ ژ کولی بپارێزن.

پشتی کو مە د شێوێن چاندنێ دا ئەو هۆکارێن کاردکەنە سەر وی ئاخفتین و مە ڤەکۆلین، ل داویا ئەڤێ پشکێ پێکۆلێ دێ کەین ل بەرووبوومێ گەنمی ب ڤەکۆلین کو ب شێوێ چاندنا بەرفرەھ دھێتە کرن.

گەنم:

گەنم ماددەکێ سەرەکیێ خوارنا ئاکنجییانە د ڕووبەرەکێ بەرفرەهدا دهێتە چاندن کو چ بەرووبوومەکێ دی ناگەهیتێ. هەتا ڕادەکی چاندنا گەنمی سێکا (—) وی ڕووبەری داگیرکریە کو بۆ دەخل و دانی تەرخان کریە د جیهانێ دا بەرفرەهبوونا وان ڕووبەرێن گەنم داگیرکر دکەت یێ گرێدایە ب شیانا خۆ

نەخشێ ژمارە (١١)
دابەشکرنا جوگرافی یا بەلاڤبوونا پێشیا تسی تسی

ڕاگرتنێ ل بەر وان بارێن جوگرافیێن جودا، چاندنا گەنمی د وان دەڤەران دا سەرکەفتی دبیت کو بڕێ ئەو بارانا لێ دباریت د ناڤبەرا ٢٦سم هەتا ٧٦سم دایە، سەرکەفتنا چاندنا گەنمی یا کرێدایە ب شیانا وێ بارانا کو دباریت. د وی باری دا کو ب هەلم بوونێ کێم ببیت د وەرزێ چاندنێ دا ئەو بارانا دباریت ب مەرجەکی د وەرزێ پاییزێ دا چالاکیی دەست پێ بکەت ئەڤە یا گرنگە بۆ گەشەکرنا گەنمی بەری وەرزێ زڤستانێ بهێت بەروڤاژیا ئەوێ ژی چاندنا گەنمێ بهارێ دەردکەڤیت. بەلێ بارانێن کێم دبنە ئەگەرێ هندێ بەرهەم ئینان کێم و بچر بچر (تاڤی تاڤی) بیت هەروەسا د پلەکا جودادا چاندنا وێ ژی سەرکەفتی دبیت بمەرجەکی درێژاییا وەرزێ گەشەکرنا وێ کو ماوێ وێ ١٠٠ ڕۆژن سڕ تێدا ڕووی نەدەت، ژبەر هندێ د وان دەڤەران دا کو پلا گەرمێ گەلەك دهێتە خوارێ د وەرزێ بهارێ دا دهێتە چاندن. هەروەسا بلندبوونەکا زۆرا پلا گەرمێ دگەل شهەکا زۆردا کاردکەتە سەر چاندنا گەنمی چونکی ئەڤە بارەکێ گونجای پێك دئینیت بۆ بەلاڤبوونا ڕووەکێن نەخۆشیا (کەروو) ژبەر هندێ ئەو دەڤەرێن کو بڤی شێوەینە ناهێتە چاندن وەکی سنوورێ باشوورێ ویلایەتێن ئێکگرتی و سنوورێ باکوورێ ئەرجەنتین وسنوورێ ڕۆژهەلاتا دەڤەرا بەرهەمئینانا وی ل هێندستانێ و سنوورێ باشوورێ بەرفرەهبوونا ئەڤێ چاندنێ ل باشوورێ (چین)ێ.

دشێین ئەگەرێ نەچاندنا گەنمی ل هەرە باشوورێ ڕوژهەلاتا عیراقێ بۆ وی جۆرێ بارودۆخی ب ڤەگەرینین کو دوێرێدا هەیە دگەل چەند ئەگەرەکێن دی تردا کو سنوور بۆ ئەڤێ چاندنێ دانایە. چاندنا گەنمی دگەل ئاخا جودادا دهێتە کرن. بەلێ د ئاخەکێ دا کو تێکەل بیت و ئاڤرێژا وێ یا باش بیت کو کارلێکرنا وێ یا هەڤسەنگ بیت و فسفۆر ژی گەلەك تێدا بیت، ئەڤەژی هاریکاریا دروست بوونا دندکا و نایترۆجینی دکەت کو ڕێژا پرۆتینی د گەنمی دا بلند دکەت.

هۆكارێن دی ژی هاریكارییا هندێ دكەن كو گەنم پتر بەلاڤبیت وەكی پێدڤیا وی ب هێزا كارێ كێم.

دشیان ژی دایە ئامیر ژی ب شێوەكێ بەرفرەھ بهێنە بكارئینان هەروەسا تێچوونا هوییێن ڤەگوهاستنا وی یا كێمە، دەڤەرێن وەبەرهێنانێ ب بازاری ڤەدگرێددەت و كاردكەتە سەر وەبەرهێنانا ڕووبەرەكێ بەرفرەهێ ئەردی بۆ چاندنا گەنمی وەك ل ئەرجەنتین و ئوسترالیا كو ب ڕێكا دەریایی ڤە یا گرێدایە ب بازارێن وێ ڤە ل ئەوروپا، هەروەسا دەڤەرێن چاندنا وی ل وێلایەتێن ئێكگرتییێن ئەمریكا و كەنەدا و ڕوسیا فیدرال كو ڕێكێن ئاسنی تێدا بەربەلاڤن. د ڤێرە دا دەردكەڤیت ب بەرفرەهی چاندنا وی دهێتە كرن چونكی د هەمی كیشوەراندنا هەیە، بەلێ بەرفرەهترین ڕووبەر د كیشوەرێ ئاسیادا كو سێكا — وی ڕووبەری د جیهانێ دا ب گەنمی دهێتە چاندن.

دەڤەرا بەرهەم ئینانێن سەرەكی د كیشوەرێ ئەمریكا باشووردا دكەڤیتە ئەرجەنتینێ. بەلێ د ئوسترالیادا دكەڤیتە باشوورێ ڕۆژهەلاتێ و باشوورێ ڕۆژئاڤای.

وێنەیێ ژمارە (٢٩) عەمباركرنا گەنمی

بازرگانیا گەنمێ نیڤ دەولەتی گرنگیەکا مەزنا هەی چونکی ماددەکێ سەرەکیێ خوارنێ بۆ هژمارەکا زۆرا دەولەتان بەرهەڤ دکەت، ئەڤ گرنگی یە ژی مل ب ملێ زێدەبوونا ئاکنجییان و بلندبوونا ئاستێ ژیارا ئاکنجییان زێدەدبیت. دبینین ئەو دەولەتێن گەنمی د هنێرنە ژدەرڤە هژمارا ئاکنجییێن وان ژ وان دەولەتان کێمترە کو د بەرهەم ئینانا گەنمی دا ل بەراهیێ نە و هژمارا ئاکنجییێن وان ژی پترە. ئەڤەژی ئەوێ چەندێ بۆ مە روون دکەت کا بۆچی چین و هێندستان د لیستا وان دەولەتان دا نینن کو گەنمی د هنێرنە ژدەرڤە؟ د دەمەکی دا ئەرجەنتین و ئوستراليا و کەنەدا و ویلایەتێن ئێکگرتییێن ئەمریکا ئەو جهـ یێ ڤەگرتی د هناردنا دەرڤەدا. گرنگیا گەنمی وەل بازرگانیا وێ کریە کو پرسگرێکەکا ستراتیژی بیت د رامیاریا وان دەولەتێن کو دهنێرنە ژدەرڤە یان دئینن ناڤخۆدا.

پەمبی:

پەمبی گرنگترین بەرهەمێ لفکییە کو مرۆڤ ب چاندنا وی موژیل دبیت و هێشتا پارێزگاریا وێ گرنگیێ کریە کو یا هەی د پیشەسازیا رستن و چنینێ (تەڤنکرن) و دەرئینانا روینێ رووەکی دا.

ئەڤ گرنگیە ژی د بازرگانیا دەولەتاندا دەرکەفتی یە و سێکا (—)

بەرهەمئینانا وی دچیتە د ئەڤێ بازرگانییێ دا، دابەشبوونا جوگرافیژی کارکریە سەر دەرکەفتنا ئەڤێ دیاردێ و سنوور دانایە بۆ چاندنا وی ل چەند دەڤەرەکێن دیارکری د جیهانێدا.

بەرهەمئینانا ویژی یا ب بارەکێ دیارکریڤە گرێدایە، بۆ چاندنا وی دڤێت پلا گەرمێ ژ (٢١) پلە یا سەدی زێدەتربیت بۆ ماوەیەکی کو ژ پێنج هەیڤان کێمتر نەبیت ب مەرجەکی مل بملێ وەرزێ گەشەکرنێ بیت. ماوێ وی ژ (٢٠٠) ڕۆژان کێمتر نەبیت و سرِ و خۆیسار تێدا روونە دەت، چونکی سپیاتی و درێژیا تالێن وێ یا گرێدایە ب درێژیا وەرزێ گەشەکرنێ ڤە، مل بملێ ئەوێژی چەند دەمژمێران زێدەتر تیرۆژکا ڕۆژێ لێددەت و پێدڤیژی ب (٥٠)سم بارانێ هەیە، بەلێ زۆرییا شها ریژەیی د هەوایدا تووشی مێشو ومووران و کرمێ گۆیزا پەمبی دکەت ژبەر هندێ هەر دەمێ بارۆدۆخێ بەرهەمئینانێ یێ گونجای نەبوو چاندن ناهێتە کرن، وەکی ئەو دەڤەرێن کو دکەڤنە سەر کەنداڤێ مەکسیك ل ویلایەتێن ئێکگرتی کو ژ کۆمبوونا شهێ و

وێنەیێ هژمارە (٣١) پەمبی

گەرما زۆر بوویە ئەگەرێ هندێ چاندن تێدان نەهێتە کرن. بەلێ ئاخ وی ڕۆلی نابینیت ئەوێ کو گەرم و باران دبینن د دیارکرنا دەڤەرێن بەرهەمئینانا پەمبیدا، چونکی چاندنا وی د ئاخا جودادا سەرکەفتیتر دبیت ب مەرجەکی ڕێژا تفتی گەلەك نەبیت و بشێوەیەکێ تایبەت د ئاخەکا تێکەلدا باشتر دبیت وەك د وان ئاخاندا کو کەفتینە ڕەخ و ڕوویێن ڕووباران ل وەلاتێ عیراقێ. بۆ چاندنا پەمبی دڤێت **بارەکێ مرۆڤی** یێ دیارکری هەبیت، چونکی پێدڤی ب هێزەکا کارکەری یا زۆر هەیە. بتایبەتی د وەرزێ چنینا بەرێ وی دا هەرووەسا پێدڤی ب **سەرمایە** - بۆ کڕینا تۆڤی و زبلی و نەهێلانا دەردووئێشان، و بدەستڤە ئینانا ئامیرێن پێدڤی داکو ئەردی بەرهەڤ بکەت، ژبەر هندێ چاندنا پەمبی ب باشترین نموونە دهێتە دانان بۆ **چاندنا چڕ**، بەرهەڤکرنا پێدڤیێن بەرهەمئینانا پەمبی د دەڤەرەکا دیارکریدا چاندنا وی بەرفرەهتر لێدکەت.

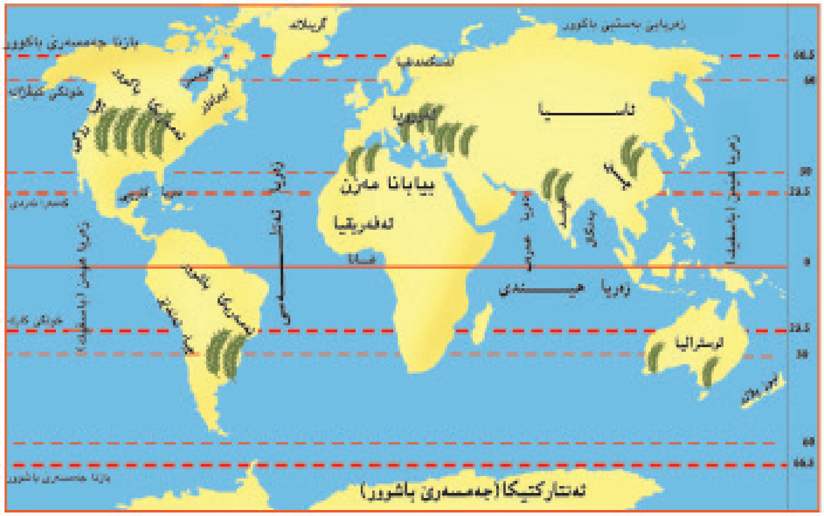

نەخشێ هژمارە (١٢)
دابەشکرنا جوگرافیا چاندنا گەنمی ل جیهانێ

ل ویلایەتێن ئێکگرتی د باشووریَ ڕۆژهەلاتێدا دەڤەرەکا بەرفرەهـ داگیرکریە کو پشت ب ویَ بارانیَ گرێددەت یا کو لێ دباریت، ل قەفقاز و تورکستانیَ چاندن دهێتە کرن و پشت ب ئاڤدانیَ گرێددەت. گرنگیا چاندنا پەمبیژی ل پشکێن باکووریَ چینیَ دەردکەڤیت و ب پلا ئێکیَ دهێت دناڤبەرا بەرووبوومێن پرانیا دەڤەراندا. د ئافرێلا ڕووباریَ (یانگستی) دا ب پلا دوییَ دهێت جۆریَ ویژی ژ وی یە کو تالیَ وی یێ کورتە. بەلێ ل هندستانیَ و ل دەڤەرێن جوداجودا چاندن دهێتە کرن ژ هەمیان ژی گرنگتر ل باکوریَ ڕۆژئاڤا (دکن) دایە. ئەڤ جۆریَ ل هندستانیَ دهێتە چاندن ژ وی جۆرییە یێ کوتالێن وی (داڤێن وی) د کورتن. هەروەسا پەمبی ل مسریَ و سودانیَ و عیراقیَ و سوریا ژی دهێتە بەرهەمئینان. ویلایەتێن ئێکگرتی ل (ل بەرا) وان دەولەتان دهێت یێن پەمبی دهنێرنە ژدەرڤە، بازرگانیا پەمبی د ئابووریَ هەردوو وەلاتێن مسریَ و سودانێدا گرنگییەکا مەزن هەیە، ئەو دەولەتێن هەژار د ڤیَ چاندنێدا وەکی دەولەتێن ڕۆژئاڤایا ئەورۆپا و ژاپۆنیَ دهێنە دانان ب دەڤەرێن سەرەکی بۆ ئیناندنا پەمبی ژ دەرڤە.

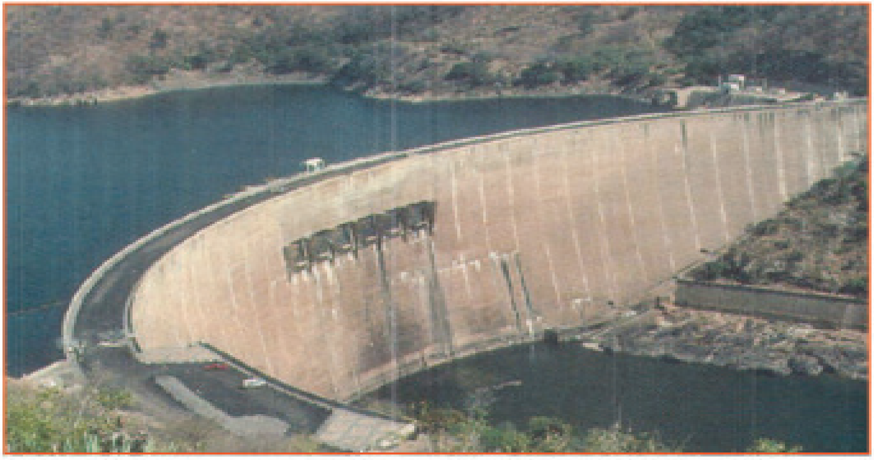

پشکا سێیێ

سامانێ ئاژەلی

جۆرێن وی و پلەیا وی د ئابوورێ جیهانێدا:

سامانێ ئاژەلی چەند جۆرە گیانەوەرەکان ڤەدگریت کو هژمارا وان یا زۆرە. ئەڤ هەمە جۆرییەژی ژ لایەکیڤە هەڤبەندی ب بارۆدۆخێ سروشتی یێ مرۆڤی ڤە هەیە کو بۆ بخودانکرنا هەر ئێکی ژ ڤانە پێدڤییە و جوداهییا مەرەمێ ژ بخودانکرنا وان ژ لایەکێ دیڤە. بڤێ چەندێ و لگۆر ئەوان راستیێن سەری دشێین بکەینە چەند کۆمەك:-

١- ئەو گیانەوەرێن ژ بۆ بەرهەمێن وان وەکی گۆشتی و سپیاتی (ڕێچالی) و هریێ و پیستی دهێنە بخودانکرن، کو میهـ و بزن و چێل و گامێش و بەرازان ڤەدگریت.

وێنەیێ هژمارە (٣٢)

٢- ئەو گیانەوەرێن بۆ کارپێکرنێ د زەڤییێدا دهێنە بخودانکرن وەکی جوتکرنێ (هنجار کێشان)، یان بۆ ڤەگوهاستنا خەلکی و بەرووبوومێن چاندنێ. ئەڤەژی پێکهاتینە ژ هەسپ و هێستر و گۆهـ درێژان و ل وان دەڤەرێن کو شێوێ چاندنا ژیارییا چڕ یا تێدا بەلاڤە، چێل و گامێش بەهراپتر بۆ کارپێکرنێ د زەڤییێدا دهێنە بکارئینان.

وێنەیێ هژمارە (٣٢)

٣- ئەو گیانەوەرێن نە یێن کەهی، ئانکو د کویڤینە و د زەڤیێن تایبەتیدا دهێنە بخودانکرن هەتا کو مفا ژ بەرووبوومێن وان بهێتە وەرگرتن، وەك زەڤییێن بخودانکرنا وان گیانەوەرێن فەروودار (هریدار)، یان جهێ بخودانکرنا ماسیان. بۆ نموونە ژ پێخەمەت بدەستڤە ئینانا فەرووێ (هری – پیرت) چەند گیانەوەرێن تایبەت دهێنە بخودانکرن وەك ڕۆڤییێ زیڤی بگشتی زەڤیێن گیانەوەرێن فەروودار ل ویلایەتێن ئێککرتیێن ئەمریکا و ڕوسیا فیدرال هەنە.
بەلێ جهێ ماسی بخودانکرنێ ب ژێدەرەکێ نوو دهێتە هژمارتن بدەست ئێخستنا خوارنا مرۆڤی. دبیت ئەو جهـ بشێوێ گەرۆگۆمان د هشکاتییێدا بهێنە دروستکرن یان پشکەك ژ کنارێن ئاڤان بهێنە پەرژانکرن بۆ مەرەما بخودانکرنا وان،

وێنەیێ هژمارە (٣٣)

وەکی کنارێن ژاپۆنێ. دڤان هەمی جۆرێن زەڤیاندا کو گیانەوەرێن کیڤی تێدا دهێنە بخودانکرن، هەر وەکی گیاندارێن کەهی خوارنێ ددەنێ و بخودان دکەن. مەرەم ژ بخودانکرنا ئەڤان جۆرێن گیانەوەران ئەوێ بۆمە دیاردکەت کو ڕۆلەکێ گەلەك گرنگ د ژیانا مرۆڤیدا دبینن، چونکی بەس بتنێ ژێدەرێ ماددێ خوارنێ نینن بۆ مرۆڤی، بەلکو دبنە ئەگەرێ بدەستڤەئینانا جهێ ڤەحەویانێ و جل و بەرگان ژی بۆ وی و هەتا هاریکاریا مرۆڤی دکەن بۆ برێڤەبرنا کاروبارێن چاندنێ ژی، لەوڕا هندی وێڤەترە ڕووبەرێ ئەوان ئەردێن کو گیانەوەر تێدا دهێنە بخودانکرن پتر لێدهێت، بۆ نموونە چەروانێن هەم دەمیێن نهۆ لسەر ئەردی ژ ٢٥٪ێ هەمی ڕووبەرێ ئەردی پێکدئینیت و مرۆڤ یێ بەردەوامە د زێدەکرنا بەرهەم و باشکرنا جۆرێ وان بەرهەمان. هەر چەندە بەری نهۆ مرۆڤی ئەو بەرهەم بۆ مەرەما خۆش ژیارییا خۆ بکاردئینا، بەلێ نهۆ بۆ مەرەما بازرگانیێ بکاردئینن، ئانکو دەست ژ شێوێ چەراندنا دەستپێکی بەردایە و شێوێ چەراندنا بازرگانی و بەرهەمئینانا سپیاتی و چاندنا تێکەل جهێ وی گرتیە و شێوێ مەرەما بەرهەمئینانا ئەڤان ژی بازرگانییە. مرۆڤ ب ڤێژی نە ڕاوەستایە بەلکو داهێنانێن زانستی ژی ئێخستنە کاری بۆ زێدەکرنا بەرهەمی و بەرەڤ پێشڤەبرنا بەرهەمئینانێ و چەروان ڕێکخستینە پەرژانێ سیمەی بۆ ڕاکێشایە و گیا بۆ زێدەکرنا وی چەروانی چاندییە بتایبەتی دەڤەرێن بەرهەمئینانێ ب دەڤەرێن بکاربرنێ ڤە گرێداینە برێیا ڤەکرنا ڕێوڕێبارێن هەمە جۆر، زێدەباری بکارئینانا ئامیرێن بەستیێ و سارکرنێ و قوتوکرنێ و بکارئینانا مەکینێ د هندەك بەرهەمێن ئاژەلیدا وەکی دۆتنا (دۆشتنا) چێلان ب مەکینا و بەرهەڤکرنا ئالیکا دەولەمدندو پر ژ خوارنێن سەرەکی بۆ ئاژەلی و دەرئینانا بەرهەمێ سپیاتی (ڕێچالی) د کارگەهێ دا.

ئەڤێ ڕەنج و هەولدانێ وەل مرۆڤی کر کو ژێدەرێ چەروانی پتر وەبەربهێنیت ژ لایەکیڤە، و بێ کو گوە ژی بدەتە دووری و نێزیکییا جهێ وی ژ بازاری و بکارئینانا بەرووبوومێ ئاژەلی بشێوەکێ ئابووری ژ لایەکێ دیڤە، بۆ نموونە ب ڤی جۆری شیایە ڕووبەرەکێ بەرفرەه ل ئوستراليا و ئەرجەنتین و ئێکەتیا باشوورێ ئەفریقیا بکەتە چەروان هەر چەندە هندەك جهێن وەکی ئوستراليا و نیوزیلەندا د دوورن ژ وان بازارێن کو بەرووبوومێن وان لێ دهێنە فرۆشتن، بەلێ دگەل هندێژی ئەڤ بەرووبوومە بشێوەکی ئابووری هاتینە بکارئینان ئەوا کو هاریکاریا ئەڤێ ژی کری ئەوە کو ڕێورپیبارێن نۆ هاتینە ڤەکرن وەك هێلێن ئاسنی و هۆیێن ڤەگوهاستنا هشکاتی یێن ئەرزان و پەیرەوکرنا ڕێکا بەستن و سارکرنێ بۆ هەلگرتن و ڤەگوهاستنا بەرهەمێن ئاژەلی ئەڤەژی بوویە ئەگەرێ هندێ کو گۆشتێ ئاژەلی و بەرهەمێ سپیاتی وەکئێك مفا ژێ بهێتە وەرگرتن هەتا ئەڤ شێوێ بەرهەم ئینانا سپیاتیێ ژی ل گزیرتا باکوورێ نیوزیلەندا دەردکەڤیت هەر چەندە بازارێ ئەڤی جۆرێ بەرووبوومی دکەڤیتە دووراتییا هزارەها کیلۆمەتران د کیشوەرێ ئەورۆپادا لەوڕا هەتا کو مەرەم ژ بخودانکرنا ئاژەلی یا هەمە جۆربیت و مفایەکێ زێدەتر ژێ بهێتە وەرگرتن و پتر پویتە پێ بهێتە دان، دێ هند زێدەتر **پشکداریێ د ئابووریێ جیهانێدا کەت** ئەڤەژی دڤان خالێن خوارێدا دیار دبیت:-

١- سامانێ ئاژەلی یێ وەلێهاتی بوویە لایەنەکێ گرنگ د داهاتێ نەتەوەیێ گەلەك ژ دەولەتێن هەمە جۆرێن جیهانێ دا. ئەڤەژی وێ دگەهینێت کو ئەو سامانێ ئاژەلی د هندەك دەولەتاندا پتر گرنگی پێ دهاتە دان ژ هندەك دەولەتێن دی. بۆ نموونە، سامانێ ئاژەلی بۆیە بربرا پشتا داهاتێ نەتەوەیی یێ گەلەك جهێن وەکی نیوزیلەندا و ئوستراليا و ئەرجەنتینێ.

٢- سامانێ ئاژەلی پشکداریێ د بازرگانییا جیهانێدا دکەت. نەك بتنێ

ب بەرهەمئینانا گۆشتی و سپیاتی و هریێ دا، بەلکو ئەو بازرگانییا ئاژەلێ زێندی ژی ڤەدگریت. گرنگیا ئەڤی سامانی د بازرگانییێدا جوداهیا خۆ هەیە ژ دەولەتەکێ بۆ دەولەتەکادی و پلە و پایەکێ بلندێ باشێ هەی ب ڕادەیەکی کو چ د هنێریتە ژ دەرڤە پێکهاتییە ژ وی سامانی و هندەك ژ وان ژی پرانییا ئەوێ دهنێرنە ژدەرڤە پێکدهێن ژ ڤی سامانی وەکی ئوسترالیا.

سامانێ ئاژەلی ژ وان تشتێن کو دەولەت د هنێرنە دەرڤە ب بڕێ بەرهەمێن وان ژ لایەکیڤە و ژ لایەکێ دیڤە ژی ب هژمارا ئاکنجیێن وانڤە گرێدایە. ئەو دەڤەرێن ژمارا ئاکنجیێن وان د زۆرن و باژێرێن وان د چڕ و پڕن و پلەیا ژین وژیارا وان یا بلندە سامانێ ئاژەلی کێمتر پشکداریێ دکەت د لیستا وان تشتێن د هنێرنە ژدەرڤە دا وەکی و یلایەتێن ئێکگرتیێن ئەمریکا، د دەمەکیدا بەرووبوومێ ئاژەلی د لیستا تشت هناردنا دەرڤە یا هندەك وەلاتاندا گەلەك زێدە دبیت ئەگەر ئەوان دەڤەران چەروانێن برفرەه هەبن و سامانێ ئاژەلی یێ زۆربیت و هژمارا ئاکنجیێن وانژی کێم بیت وەکو نیوزیلەندا و ئوستراليا و ئەرجەنتینێ کو دەولەتێن سەرەکینە د هناردنا دەرڤە یا بەرهەمێ ئاژەلیدا.

بەلێ گرنگیا بەرووبوومێ ئاژەلی د لیستا هناردنا دەرڤە یا دەولەتاندا وەکئێك نینە، بەلکو جۆرە تایبەتمەندییەك و شەهزرەزاییەك د هناردنا دەرڤەدا دەردکەڤیت لگۆر بارێ سروشتی و مرۆڤایەتی دهێتە دیارکرن. بۆ نموونە، بازرگانیا هناردنا دەرڤە یا گیانەوەرێن زێندی هەتا ڕادەیەکێ زۆر ئەوان دەولەتان ڤەدگریت یێن کو د نێزیکی بازارێ ئەڤان گیانەوەرانە. بۆ نموونە، مەکسیك و کەنەدا د نێزکن ژ ویلایەتێن ئێکگرتیێن ئەمریکا و ئیرلەندا ژی یا نێزیکی بریتانیایە. بەلێ جهێ وێ یێ ستراتیژی د بازرگانییا گۆشتیدا ئەو کارتێکرن نینە، چونکی داهێنانێن نۆ هۆیێن ڤەگوهاستنا وان بساناهی کرینە.

ب تایبەتی ڕێکێن دەریای کو بۆ ماوە و دەمەکێ درێژ دهێنە بکارئینان، لەوڕا پرانیا وەلاتێن نیڤا باشوور یا گۆیا ئەردی د بازرگانیا دناڤبەرا دەولەتاندا د پشکدارن ب تایبەتی ئوسترالیا و نیوزیلەندا و ئەرجەنتین، هەر چەندە بازارێن وان دکەڤنە نیڤا باکوور یا گۆیا ئەردی، ب تایبەتی کیشوەرێ ئەوروپا. ئەڤەژی د پلا ئێکێ گۆشتێ میهان ڤەدگریت لدویڤ ڤێژی دا گۆشتێ گا دهێت کو هندەك ژ وەلاتێن نیڤا باکوور یا گۆیا ئەردی پشکداریێ تێدا دکەن، وەکی هۆلەندا و دانیمارك کو سێکا (—) بازرگانیێن وان ڤەدگریت. بارۆدۆخێ ئاڤ و هەوای ژی کارکێ زۆر دکەتە سەر دیارکرنا ئەو دەڤەرێن گۆشتی و هریێ و سپیاتی دهنێرنە ژدەرڤە. بۆ نموونە ژبەر بارانێن زۆر چەروانێن گژوگیاییێن لێ شین دبیت کو پێدڤینە بۆ چەراندنا چێل و گۆلان و میهێن گۆشتی کو مل بملێ ئێك د وان دەڤەراندا دهێنە بخودانکرن وەکو دەڤەرێن دەشتانییێن نیوزیلەندا و پشکێن باکوورێ ئەرجەنتینێ کو هەتا ڕادەیەکی بارانێن وان د زۆرن. هەروەسا ئاڤ و هەوایێ هشك کاردکەتە سەر ئەوان تەرش و کەوالێن بۆ هریا وان دهێنە

وێنەیێ هژمارە (٣٤) گیانەورێن کیڤی

بخودانکرن وەکی باشووریٚ ڕۆژئاڤایا ئوسترالیا و ئیٚکەتییا باشووریٚ ئەفریقیا و بانییا ئەنادۆلیٚ. ژبەر ڤیٚ چەندیٚ دیٚ بینین ئەڤان دەڤەران پشکدارییەکا چالاك هەیە د بازرگانیا هریٚ دا و هەتا ئوسترالیا سیٚیەکا ئەڤیٚ بازرگانییٚ پیٚکدئینیت.

بەلیٚ بخودانکرنا چیٚلان بۆ شیریٚ وان پیٚدڤی ب ئاڤ و هەوایەکیٚ پڕ باران و بایەکیٚ گەرمیٚ مام ناڤنجی هەیە، ژبەر هندیٚ ئەو وەلاتیٚن ئەڤ جۆریٚ ئاڤ و هەوای هەبیت بناڤ و دەنگترن د هناردنا دەرڤەیا بەرهەمیٚ سپیاتی دا (ڕیٚچال) دناڤ وان دەولەتانداییٚن کو ئەڤ بارۆدۆخیٚ ئاڤ و هەوای هەی وەکی دانیمارك و سویسرا و هولەندا. داهیٚنانیٚن نوو هاریکارییا کیٚمکرنا کارتیٚکرنا جهی دکەن د هناردنا دەرڤەیا بەرهەمیٚ سپیاتی دا، چونکی د شیاندایە شیریٚ تەر بکەنە شیریٚ هشك (تۆز) یان بیٚخیتە دناڤ قوتیکا دا یان بهیٚتە سارکرن، هەتا وەلیٚهات کو بەرهەمیٚن نیوزیلەندا ژ نیڤشکی ل بازاریٚن بریتانیا بهیٚتە فرۆشتن.

٣- بەرهەمیٚن ئاژەلی لایەنەکیٚ گرنگ ژ داهاتیٚ زەڤییٚ پیٚکئینایە د وان هەمی شیٚویٚن چاندنیٚن جودا ییٚن کو گرنگی ب خودانکرنا گیانەوەران دای. بەلیٚ ئەو گرنگی ژ شیٚویٚ چاندنیٚ بۆ شیٚوەکیٚ دیتر دهیٚتە گوهۆڕین. ئەڤ گوهۆڕینە و جوداهیەژی بەهراپتر د چەروانیٚ بازرگانیدا دەردکەڤیت، چونکی چەروان بۆ تاقیکرنیٚ دهیٚنە بکارئینان و پایەکیٚ گرنگ د شیٚویٚ بەرهەمئینانا سپیاتیدا هەیە، چونکی ئەرد ب بەرووبوومیٚ ئالفی دهیٚتە چاندن. بەلیٚ د چاندنا تیٚکەلدا مل بملیٚ چاندنا بەرووبوومیٚن دیتر دبیتە ژیٚدەریٚ دوویێ، د دەمەکیدا گرنگییا وی د شیٚویٚ چەروانیٚ دەستپیٚکیدا بتنیٚ بۆ پیٚکئینانا ژیٚدەریٚ تاکە داهاتیٚ وی بەرهەمئینی نینە، بەلکو ئەگەریٚن

جوداجودایێن ژین و ژیاریێ پێ د بەخشیت وەکو جل و بەرگ و جهێ ئاکنجیبوونێ وەك خانی و مالداری.
٤- گرنگییا سامانێ ئاژەلی وەکو ژێدەرەکێ خوارنێ ئەو دەولەت هاندانیە یێن کو چەروانێ وان یێ کێمە بۆ جوداکرن و تەرخانکرنا ڕووبەرەکێ ئەردی یێ بەرفرەه بۆ ئالف چاندنێ هەر چەندە وان پێدڤی ب بەرووبووموومێن چاندنێ هەیە وەکو ل مسریێ، بەلێ وەلاتێن دی وەکی ئەوێن بەرەف بخودانکرنا بەرازان چووین کو هەڤرکیێ ناکەت دگەل بکارئینانا ئەردی بۆ چاندنا بەرووبوومی وەکو دەڤەرێن چاندنێن ژیاریێن باشووریێ ڕۆژهەلاتا ئاسیا. پێدڤی بۆ ئاژەلی وەك ژێدەرەك بۆ کاریێ ناڤ زەڤیێ پالدەرەکێ دیتر بۆ بەرەف بخودانکرنا ئاژەلی بۆ مەرەما بجهئینانا کاروبارێن ناڤ زەڤیێ وەکو بخودانکرنا چێلان و گامێشان ل باشووریێ ڕۆژهەلاتا ئاسیا و مسریێ.
٥- بخودانکرنا ئاژەلی دەرفەتا کارکرنێ بۆ هژمارەکا زۆر ژ ئاکنجییان بدەسڤە دئینیت، ئەڤە چ ژ ڕوویێ چاڤدێرییڤە بیت یان بۆ کارکرنێ د وان پیشەسازیێن کو بەرووبوومێن ئاژەلی وەکو کەرەستێ خاڤ تێدا دهێنە بکارئینان وەکو پیشەسازییا گۆشت دانان ناڤ قوتییان و هریێ و چنینێ و پیشەسازیێن پیست خۆشکرنێ.
٦- هندەك بەرهەمێن ئاژەلی دبنە ژێدەریێ داهاتییێ نە سەرەکی بشێوێن چاندنێ وەکی هێك و مریشکداری و گیانەوەرێن ب (فەروو) و بخودانکرنا ماسییان ژی ب ژێدەرەکێ دییێ داهاتی دهێتە دانان، چ ئەڤە بۆ مەرەما ژین و ژیاریێ بیت، وەك باشووریێ ڕۆژهەلاتا ئاسیا، یان بۆ مەرەما بازرگانی بیت، وەك ویلایەتێن ئێکگرتییێن ئەمریکا و ڕوسیا فیدرال و ئەلمانیا و هۆلەندا و دانیمارك و ئیتالیا و بەرازیل.

دابەشكرنا جوگرافييا سامانێ ئاژەلی

١- چێل: ئەڤ ئاژەلە زۆر یێ بەربەلاڤە: چێل و گۆل ژ وان ئاژەلانە یێن کو بەهراپتر ل دەڤەرێن گەرم و هەروەسا ل دەڤەرێن مامناڤنجی و هوین و سار بەلاڤبوونە. ژبەر هندێ هژمارا چێلان د جیهانێدا ژ ئاژەلێن دی پترە، ل سالا ١٩٩٦ نێزیکی ١٠٤٧ ملیۆن سەران بوون. ئەڤەژی گرنگییا وێ یا ئابووری نیشاندەت و دبیتە ژێدەرەکێ خوارنا سەرەکی بۆ مرۆڤی ژ گۆشتی و پیستی و ڕێچالی مفا وەرگرتن ژ بکارئینانا وی ئاژەلی بۆ کارپێکرنێ، ژبەر ڤێ د هەمی شێوێن چاندنێدا دیار دبیت کو ل دەڤەرێن بەرهەمئینانا سپیاتی (ڕێچالی) دا دەردکەڤیت، چونکی ژ ژییێ دوو سالییێ شیری ددەت هەتا ژییێ پازدە سالی. هەروەسا ل دەڤەرێن چەروانێن بازرگانیژیدا هەیە کو ژییێ دوو سالییێ بۆ گۆشتی وی سەرژێدکەت (ڤەدکوژن). چ ژ ڕاستییا گرنگییا وێیا ئابووریژی نا گوهۆڕیت ئەگەر بێژین **هندستان ئێکەم دەولەتە کو چێل گەلەک لێ هەبن،** دگەل هندێژیدا پلە و پایەکێ گرنگ د ژیانا ئابووریدا نینە، چونکی هندۆس ب چاڤەکێ پیرۆز بەرێخۆددەنێ و سەرژێناکەن. ژبەر هندێ چێلێن لاواز و کێم شیر زۆر بووینە شیانێن کارکرنا وان ژی یا کێمە

وێنەیێ هژمارە (٣٥)

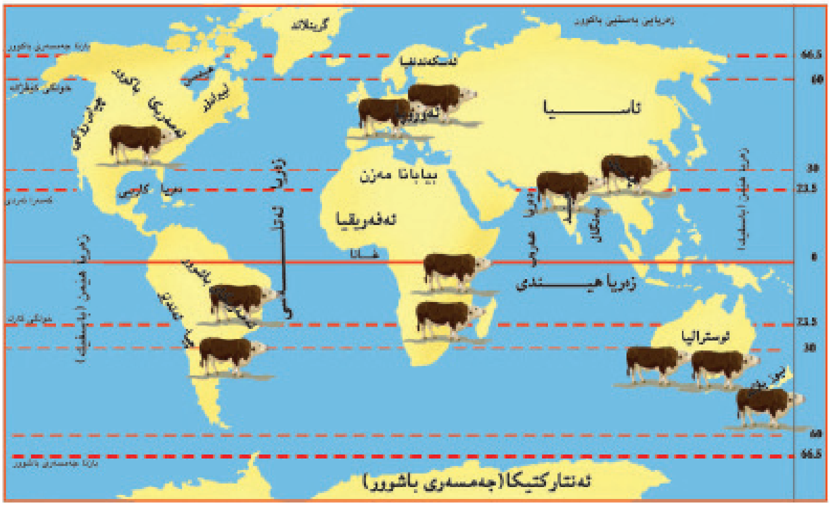

نەخشێ هژمارە (١٣) دابەشكرنا جوگرافییا بخودانكرنا چێلان

بەلێ ئەڤ دیاردە ل دەڤەرێن دیێین جیهانێ ناهێتە دیتن: بۆ نموونە، ل **ویلایەتێن ئێكگرتییێن ئەمریكا ب پلەیا دویێ دهێت** دناڤبەرا دەولەتێن جیهانێدا ژ لایێ هژمارا چێلان ڤە، بۆ مەرەما بەرهەمێ سپیاتی دهێنە بخودانكرن وەكو ل پشكێن باكوورێ ڕۆژهەلاتێ كو ئاڤ و هەوایێ وان شهدار و هوین و سارە د شیاندایە ژ بۆ بخودانكرنا چێلێن شیردار، هەروەسا ل دەڤەرێن چەروانێن ڕۆژئاڤایا ناڤین دناڤ پیشی و پاوانانداچێل بۆ گۆشتێ وان دهێنە بخودانكرن. ڕێكخستنا چەروانێ گرنگییەكا باش پێ هاتیە دان و هەر چوار دەورێن وێ هاتینە پەرژانكرن و لگۆر شیانا وێ چەروانێ چەراندن تێدا هاتییە ڕێكخستن، بیرێن ئیرتیوازی (كۆلانا بیران) لێ كۆلاینە هێلێن ئاسنی ڕاكێشاینە ب گرێدانا دەڤەرێن ب خودانكرنا چێلان ب بازارێن بەرهەمێن وان ڤە و چەند كۆمەكێن چێلێن باش هاتینە ب خودانكرن. ژبەر هندێ بەرهەمێ وێ دگەهیتە پێنجێكا (—) هەمی جیهانێ ژ لایێ گۆشتێ چێلان ڤە هەر چەندە هژمارا چێلان لڤێرە بتنێ ب دەهێكا هژمارا چێلێن جیهانێ دهێتە دانان.

ئەوا كو مە لبەراهیێ دەربارەی و یلایەتێن ئێكگرتی بەحسكری سەبارەت وەلاتێن دیژی هەر یا ڕاستە و بخودانكرنا چێلان جهەكێ گرنگ د ئابووریێ

بەرازیلێ دا هەیە کو خودانا نێزیکی نیڤا چێلێن کیشوەرێ ئەمریکا باشووره و پشت ب گژوگیایێن خولگەییێن بانییێن بەرازیلێ گرێددەت بۆ بخودانکرنا چێلێن گۆشتی، د دەمەکیدا چێلێن ب شیر (شیردار) ل باشوورێ وەلاتی دهێنه بخودانکرن. بەلێ بخودانکرنا چێلان ل بەرازیلێ تووشی چەند ئاستەنگەکان دبیت وەکو خرابییا جۆرێ گژوگییای و بەلاڤبوونا جۆرێن چێلێن خراب و زۆرییا مێش و مووران و کێمییا ئاڤێ د هندەك وەرزاندا ئەڤە زێدەباری نەبوونا ڕێوڕێبارێن تمام، هەر چەنده کو بەرازیل د هەول و پێکۆلاندایه بۆ ژناڤبرنا ئەڤان ئاستەنگان. بەلێ بەرهەمێ گۆشتی هەردەم دگەل هژمارا ئەوان چێلێن کو هەی ناگونجیت و هەتا ژ وێژی کێمتره یا کو ئەرجەنتین بەرهەم دئینیت. بەلێ چین کو ژ لایێ زۆرییا چێلان ڤە پشتی ویلایەتێن ئێکگرتی دهێت جوداهی دگەل وان وەلاتان هەیە یێن کو مە بەری نهۆ بەحسکرین، چونکی بخودانکرنا چێلان هەڤبەندی ب بجهئینانا کارێ زەڤیێ ڤە هەیە، هەر وەکی دەڤەرێن دیێین **باشوورێ ڕۆژهەلاتا ئاسیا** کو دەڤەرا ئابوورییا ژیاری یه، بەلێ ناگەهیته بەرهەمئینانا گۆشتی یێ وان دەولەتێن کو هژمارا چێلێن وان کێمتره وەکو ئەرجەنتینێ. **ئەرجەنتین ل پشتی چینێ** دهێت ژ لایێ ژمارا چێلان ڤە. چێلان جهەکێ گرنگ دناڤ پێکئینەرێن سامانێ ئاژەلیدا داگیرکریه و بخودانکرنا چێلان ل ڕووبەرێن بەرفرەهێن باکوورێ وەلاتی ل (**دەشتێن بەمباس**) دەردکەڤیت کو باران ب ئەنداەزیەکێ پێدڤی لێ دباریت بۆ ژیانا گژوگیای ل ڤان دەشتان کو بەهراپتر ب سامانێ ئاژەلی ناڤودەنگێ خۆ هەیه، چونکی باران یا مامناڤنجییه و ئاڤ و هەوایێ وانژی ب درێژاییا سالێ هاریکاریا بەردەوامییا چەراندنێ دکەت. ئەرجەنتین شیایه گژوگیایێ نۆ بینیته ئەڤان دەڤەران ژ بۆ باشکرنا خوارن و ڤەخارنا چێلان هەروەسا هەولدایه کو دەڤەرەکا بەرفرەه ب تێلێ پاوان بکەن لگەل بکارئینانا هۆیێن بەستن و سارکرن و پیشەسازییا گۆشتی، ژبەر ڤێ چەندێ ئەرجەنتین ب پلا سێیێ دهێت ل جیهانێ ژ ڕوویێ بەرهەمێ گۆشتی چێلان ڤە

هەر چەندە د پلا پێنجێدایە دناڤ وەلاتێن جیهانێدا ژ لایێ هژمارا چێلان ڤە.
بخودانکرنا چێلان گرنگییەکا مەزن د ئابووریێ نەتەوییێ هندەك وەلاتێن دیتردا هەیە وەکی ئوسترالیا و نیوزیلەندا، دڤان هەردوو وەڵاتاندا چێلان بشێوەکی سەرەکی بۆ گۆشتی بخودان دکەن ل وان دەڤەرێن کو بارانێن وان د زۆرن وەکی دەڤەرێن پشکێن باشووریێ وەڵاتی و ناڤەڕاست و باکووریێ وەڵاتی ل ئوسترالیا و دەڤەرێن دەشتایی ل نیوزیلەندا. هەروەسا بخودانکرنا چێلان بۆ بەرهەمێ شیری (بەرهەمێ سپیاتی — ڕێچال) بشێوەکێ کێمتر دەردکەڤیت، وەکی پشکا باکووریێ ئوسترالیا و دەشتێن کنارییێین شهدارێن گزیرتا باکوور ل نیوزیلەندا. د ڤان هەردوو وەڵاتاندا گرنگیەکا مەزن ب بخودانکرنا چێلان هاتیە دان و نۆترین شێوێن زانستی بکاردئینن ل گەل چاندنا گژوگیایێ نوو ژ بۆ دەولەمەندکرنا چەروانان.
باکووریێ ڕۆژئاڤایا ئەورۆپاژی دەڤەرەکا سەرەکییە بۆ بخودانکرنا چێلێن ب شیر و بەرهەمەکێ گەلەکێ پێشکەفتی ژی هەیە ژبەر بکارئینانا وان ڕێکێن د ڤی بیاڤیدا بکار دهێن و تێکرایێ ئەو شیرێ ئەڤ چێلە بەرهەمدئینن. ئەڤەژی ل دانیمارکێ و هۆلەندا و بریتانیا گەلەك یا ئاشکرایە. بخودانکرنا چێلان بۆ سپیاتی (ڕێچال) گرنگییەکا مەزن یا هەی ل ئیرلەندا و فرەنسا و کنارێن دەریا باکوور ل ئەلمانیا و هندەك پشکێن **سوێدێ و دەڤەرا ئەلب**. دیسان ل کیشوەرێ ئەفریقیا وەکو دیار بخودانکرنا چێلان گرنگییەکا باش پێ هاتیە دان ل هندەك وەڵاتان وەکی (**ئەسیوبیا و سودان و ئێکەتیا باشووریێ ئەفریقیا**) و ئەوا کو هاریکارییا پەیدابوونا بخودانکرنا چێلان کری ل ئەفریقیا، بەڵاڤبوونا گژوگیایێ ساڤانایە، بەلێ چەراندن د ئەفریقیا دا بۆ مەرەما بازرگانییێ نینە ژبلی باشووریێ ئەفریقیا کو چەراندنا تێدا هەی ل دەڤەرا (**فیلدا**). ژبەر هندێ بەرهەمئینانا گۆشتی ل ئێکەتیا باشووریێ ئەفریقیا ژ وەلاتێن دیترێن ئەفریقیا پترە.

٢- میهـ:

گرنگییا میهێ ژ چێلێ کێمترنینه. هژمارا وان د جیهانێ دا ل سالا ١٩٩٦ز زیدەتر ژ (١٠٤٧) ملیۆن سەرێن میهان بوون. ئەڤ هژمارا زۆر ژی د ڕاستی دا ژ بۆ مەرەما هەمە جۆرێن ب خودانکرنێ ڤە یا گرێدایە وەکو ل پێشییێ مە بەحسکری، بۆ گۆشت و هریا وێ. ژبەر هندێ ب خودانکرنا میهان یا گرێدایە ب شارەزایی د جۆرێن وێدا. کو چین و ئوستراليا دناڤبەرا دەولەتێن جیهانێ ژ ڕوویێ هژمارا میهان ڤە خودانا ١/٨ (هەشت ئێك) یا سەرجەمێ میهێن جیهانێ یە.

ب خودانکرنا میهان د ئوسترالیادا بۆ مەرەما گۆشتی و هەرووەسا بۆ مەرەما هریێ ژیکە. ب خودانکرنا هەر جۆرەکی ژ ڤان هەردوو جۆران ل دەڤەرەکا دیارکری د ئوسترالیادا بەربەلاڤە و بەلاڤبوویە. میها گۆشتی ل وان دەڤەرانە کو هەتا ڕادەکی باران زۆر لێ دباریت ل باشوورێ ڕۆژهەلاتی و دناڤەندا وێدا، د دەمەکی دا میها هریێ ل وان دەڤەران دهێتە ب خودانکرن کو بارانێن وان دکێمن وەك باشوورێ ڕۆژئاڤای، هەرووەسا ل وان دەڤەرێن کو ڕاستەوخۆ کەفتینە ڕۆژئاڤایایێ بلنداهیێن ڕۆژهەلاتی.

وێنەیێ هژمارە (٣٦) میهـ بخودانکرن

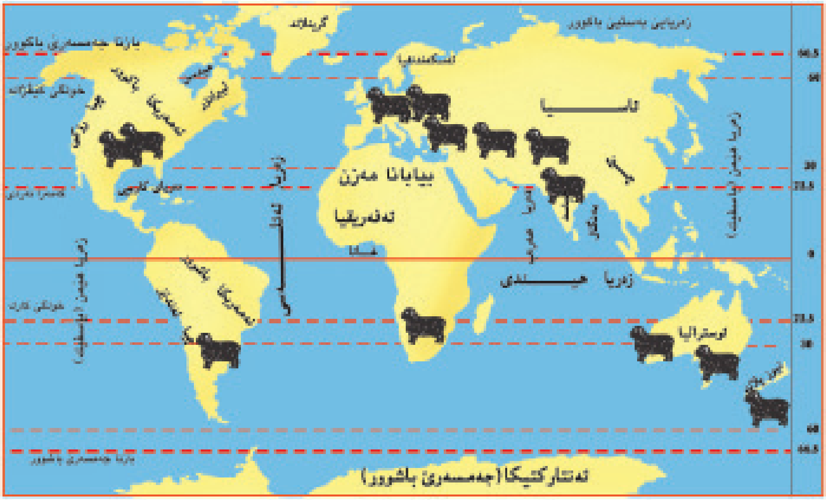

نەخشێ هژمارە (١٤) دابەشکرنا جوگرافی یا میهـ ب خودانکرنێ

د ئوستراليادا بەرهەم ئینانا هریێ ژ بەرهەم ئینانا گۆشتی پترە چ وەلاتەك نەشێت د بەرهەم ئینانا هریێ دا مل ب ملێ وێڤەبیت. د دەمەکی دا کو د پلا سێیێ دایە بۆ بەرهەم ئینانا گۆشتێ میهان دناڤبەرا دەولەتێن جیهانێ دا. ڕەنگ ڤەدانا زۆریا بەرهەم ئینانا هریێ ژبەر هندێ یە کو بارێ هشکێ ئاڤ و هەوای زێدەتر یێ زالە کو هریا باش تێدا پەیدا دبیت ژ لایەکی و ژ لایەکێ دی ژیڤە دبیتە ئەگەرێ کێمیا بەرهەم ئینانا گۆشتی. ئەڤ چەندەژی بوویە ئەگەرێ دەست بەردانێ ژ ب خودانکرنا میها گۆشتی د وان دەڤەران دا. زێدەبوونا داخوازییێ ل سەر هریێ و هەبوونا ڕێکێن ڤەگوهاستنا ئاڤی یێن ئەرزان ڕۆلەکێ بلند هەیە د بەرفرەهکرنا بەرهەم ئینانا هریێ دا، زێدەبارێ چەراندنا بازرگانی کو د ئوستراليادا بەلاڤبوویە و کارتێکرن کریە سەر زۆریا بەرهەمئینانێ.

هەر ئێك ژ **ئیرانێ** و **نیوزیلەندا** و **هیند** و **تورکیا** و **پاکستان** ئێك د دویڤ ئێك دا ب خودانکرنا میهان دا مەزنترین وەلاتن، بەلێ نیوزیلاندا

ژ وەلاتێن دیتر پێشکەفتی ترە ژ بەرهەم ئینانا گۆشتێ میهێ و هریێ وەك ئێك. ئەرجەنتین د دویف نیوزیلەندا دهێت د بەرهەم ئینانا هریێ دا و پتر ژ نیڤا بەرهەمی هریێ ل کیشوەرێ ئەمریکا باشوور بەرهەم دئینیت. ئەوان ژی کو گرنگییا ب خودانکرنا میهێ زێدە دکەت د ڤی وەلاتی دا ئەوە کو د بازرگانیا گۆشتی و هریێ دا دناڤبەرا وەلاتان پشکدارییێ دکەت، ژبەر هندێ گرنگییەکا زۆر دایە ب خودانکرنا میهان کو ب شێوێ چەراندنا بازرگانییە.

٣- بەراز:

هژمارا بەرازان ل سالا ١٩٩٥ز گەهشتە نێزیکێ (٩٠٠) ملیۆن سەران، ئانکو پشتی چێل و میهان دهێت ل دویڤ سەر ژمێریان بەلێ ئەڤا کو ب خودانکرنا بەرازان ژ ب خودانکرنا چێل و میهان جودا دکەت ئەوە پشت گرێدانە ب پاشماوێ زەڤیێ و مالان، د وێ ب خودانکرنێ دا رێك ژ بکارئینانا ئەردێ چاندنێ ناهێتە گرتن بۆ بەرووبوومێ چاندنێ، ئەڤ چەندە ژی زۆریا بەلاڤبوونا ب خودانکرنا

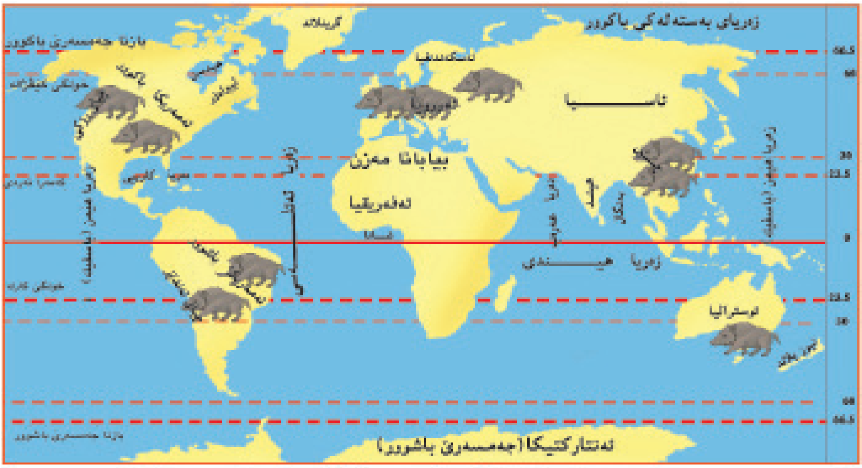

نەخشێ هژمارە (١٥) دابەشکرنا جوگرافی یا ب خودانکرنا بەرازان

بەرازان بۆمە دەردئێخیت ل دەڤەرێن چاندنا ژیاریا چرِ د ئاسیادا کو بەرووبوومێ ئالیکی یێ کێمە وەکو ل **چینێ کو خودانێ سێیەکی** (٣/١) **یێ هژمارا هەمی بەرازێن جیهانێ یە.**

بەلێ بخودانکرنا **بەرازان د نیمچە کیشوەرێ هندستانێ** دا چ گرنگیێ پێ نا دەن هەر چەندە شێوێ چاندنا ژیاریا چرِ ژی تێدا بەلاڤبوویە، چونکی هێندۆس بخۆ ژ بخودانکرنا وی لاددەن و ب گیانەوەرەکێ پاقژ نزانن. لەورا دشێین ئەوێ چەندێ روون بکەین کو بەلاڤبوونا بخودانکرنا بەرازان ل وان دەڤەرێن شێوێ بەرهەم ئینانا سپیاتیێ و شێوێ چاندنا تێکەل تێدا یا بەلاڤە، زێدەتر ل سەر پاشماوێ بەرووبوومێ چاندنێ و سپیاتیێ یە، هەر وەکو ل رۆژئاڤایێ ناڤەراستا ئەورۆپا د دەڤەرێن بەرهەمئینانا گەنمۆکی ل ویلایەتێن ئێکگرتی و بەرازیلێ دایە. باشترین نموونە ژی بۆ تمامکرنا ئێکدوو دناڤ بەرووبوومێ سپیاتیێ بخودانکرنا بەرازان د دانیمارك دا دەردکەڤیت کو ب پێشەنگا وان دەولەتان دهێتە هژمارتن بۆ هناردنا گۆشتێ بەرازان بۆ ژدەرڤە.

٤- بزن:

ب خودانکرنا بزنێ وەکو ب خودانکرنا ئاژەلێن دی نینە. ئەوژی ژبەر هندێ یە کو کێمتر هەڤپیشکیێ د ئابوورێ جیهانێ دا دکەت. دگەل هندێ ژیدا هژمارا وێ (٦٩٣) ملیۆن سەرن ئەڤەژی ژبەر هندێ یە کو ئاژەلەکێ لاواز و کێم شیرە و دبیتە ئەگەرێ وێرانکرنا چەروانی. لەورا ئەو دەڤەرێن شێوێ چەراندنا وان ژ بۆ مەرەما بازرگانی تێدا بەلاڤ حەز ژ ب خودانکرنا وێ ناکەن و هەتا رادەکی کو نێزیکە بزن ژناڤ بچیت وەك ل ئوسترالیا و نیوزیلەندا و کێمبوونا وێ د ئەمریکا باکوور و ئەورۆپا ژیدا یا دیارە. و هەمان دەم ژیدا هژمارا وان د وان دەڤەرێن کو چەروان تێدا یا کێم زۆر

وێنەیێ هژمارە (٣٧)

دبیت و بزن ل سەر پاشماوێ زەڤیان دهێتە ب خودانکرنا ژ بۆ مفا وەرگرتن ژ شیرێ وێ وەکو دەڤەرێن ئابووریا ژیاری ل هندستان و چینێ کو سێیەکا هژمارا بزنێن هەمی جیهانێ تێدانە هەروەسا ل وان دەڤەرێن کو ژێدەرێ چەروانا باش تێدا یا کێم دهێنە بخودانکرن وەکو بیابانێن ئەندۆل و ئەسیوبیا.

٥- گامێش:

گامێش ژ وان ئاژەلێن مە بەحسکری ب هژمار و دابەشکرنا وێیا جوگرافی ڤە دهێتە جوداکرن، ژبەر هندێ نەشێن هژمارا وێ دگەل هژمارا ئاژەلێن دی دا هەڤبەر بکەین، چونکی هژمارا گامێشان د جیهانێ دا ژ (١٥١) ملیۆن سەران زێدەتر نینە و ب خودانکرنا وان د هندەك دەڤەرێن دیارکری دایە ل جیهانێ. بتنێ کیشوەرێ ئاسیا نێزیکی ٩٨٪ێ ژ گامێشێن جیهانێ تێدانە ئەڤ چەندە ژێ ئەوێ

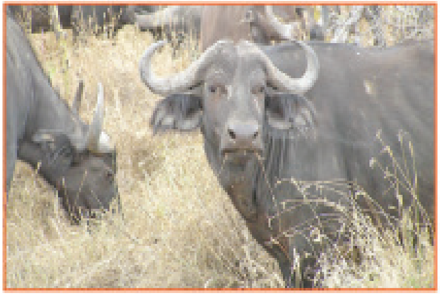

دگەهینیت کو گامێش ئاژەلەکێ ئاسیاییە و ب شێوەکێ تایبەتی بخودانکرنا وی دکەڤیتە وان دەڤەرێن کو شێوێ چاندنا ژیاریا چرِ تێدا وەك باشوور و باشوورێ رِۆژهەلاتا ئاسیا.

لڤێرە وەکو گیانەوەرەکێ کارکەر دهێتە بکارئینان و مفا ژ شیرێ وی دهێتە وەرگرتن وەك ژێدەرێ دویێ. ل هندستانێ نێزیکی نیڤا هژمارا هەمی گامێشێن جیهانێ تێدایە، هەرووەسا ل چینێ ژ پێنج ئێکێ زێدەترە. بەلێ ل دەرڤەی کیشوەرێ ئاسیا ب شێوەکێ سەرەکی د دەڤەرێن چاندنا ژیاریا چرِدا دهێتە ب خودانکرن هەر وەکو د مسرێ دا.

٦- گیانەوەرێن کارکرنێ:

ئەو گیانەوەرێن ژ بۆ کارکرنێ بکاردئێن گەلەك جۆرن و پێکهاتینە ژ هەسپ و هێستر و گوهدرێژ و حوشتران. ئەڤ گیانەوەرە ژ بۆ بجهئینانا کارێ هەڤپشك یێ ئێکودوو دکەن دناڤ زەڤیێ دا وەکو هنجار راکێشان و ڤوگوهاستنا بەرهەمی یان ڤەگوهاستنا خەلکی. دگەل زۆریا جۆرێن گیانەوەرێن کارکرنێ، بەلێ هژمارا وان ژ (١٣٦) ملیۆن سەران زێدەتر نینە پشکا ژ هەمیان پتر ژێ پێکهاتییە ژ هەسپ و گوهدرێژان کو هژمارا وان دگەهیتە (١٠٢) ملیۆن سەران ب هەردوکان ڤە د دەمەکی دا کو هژمارا حوشتر و هێستران ژ (٣٤) ملیۆن سەران زێدەتر نینە.

هەرچەندە هژمارا ڤان گیانەوەران یا کێمە، بەلێ شێوەکێ تایبەتی هەیە دەربارەی دابەشکرنا جوگرافی کو ب خودانکرنا هەر ئێك ژ وان پتر د دەڤەرەکا دیارکری دایە ل جیهانێ پتر ژ نیڤا هژمارا هەمی

وێنەیێ هژمارە (٣٨)

هەسپێن جیهانێ ژی د هەردوو ئەمریکان دایە ب تایبەتی ویلایەتێن ئێکگرتی و بەرازیل. بەلێ ژدەرڤەی هەردوو ئەمریکان ب شێوەکێ سەرەکی ل چینێ دەردگەڤیت. هەروەسا هەردوو ئەمریکان گرنگییەکا زۆر ب خودانکرنا هێستران ددەن کو سێیەکا هێسترێن جیهانێ تێدانە بۆ ب خودانکرنا هێستران مەکسیك و چین و ئەسیوبیا پشتی بەرازیلێ دهێن. بەلاڤبوونا ئەڤی گیانەوەری پتر د دەڤەرێن چیایی دا بەلاڤبوویە، ئەوژی ژبەر هندێ یە کو شیانا ڤەگوهاستنا وی یا زۆرە، بەلێ گوهدرێژ نیڤا هژمارا وان د کیشوەرێ ئاسیا دایە و ل بەری هەمیان ژی چین دهێت. و ل ئەسیوبیا و مەکسیك و بەرازیل ژی گرنگیێ ب خودانکرنا گوهدرێژان ددەن. بەلێ حوشتر بتنێ د کیشوەرێ ئاسیا و ئەفریقیا دا هەنە. سودان و سۆمال دوو هەرێمێن سەرەکی نە ژ ڕوویێ هژمارا حوشتران ڤە و پشتی وان هندستان و چین دهێن.

پشت گرێدان ب کارئینانا ئامیران د کاری و چاندنێ دا ب تایبەتی و د شێوێن چاندنا بازرگانی دا کارتێکرن کریە سەر کێمبوونا ڤان گیانەوەران. ژبەر هندێ بۆ نموونە: دێبینین بتمامی د ئوستورالیا و نیوزیلەندا دا کێم دبیت، چونکی ئەو شێوێن چاندنێ بەلاڤبووینە.

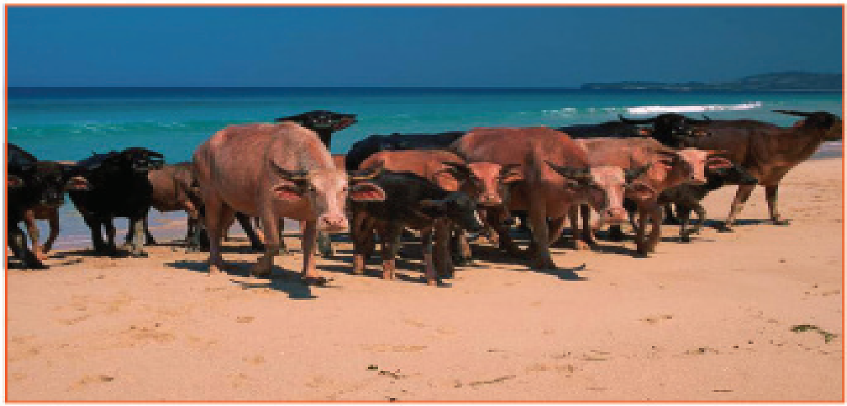

پشكا چوارێ

ژێدەرێن ووزێ

ئەو هۆیێن مرۆڤ پشتێ پێ گرێددەت ژ بۆ ڤەدیتنا ژێدەرێن ووزێ هەردەم د گوهۆڕینێ دا بوون ل دویڤ گوهۆڕینێن مرۆڤی ب خۆ و جوداهی ژێ بوون ل دویڤ جوداهیا قۆناغێن پێشکەفتنا مرۆڤی کو تێدا د ژیا، و کارلێکرنەکا پێکگهۆڕ هەیە دناڤبەرا جۆرێ شارستانیێ و جۆرێن ووزێ. ل بەراهیێ مرۆڤی پشت ب هێزا زەند و باسکێن خۆ گرێددا ژ بۆ بجهئینانا پێدڤیێن خۆ، دەمێ ئاژەل ب خودانکری ب کارئینا بۆ چاندنێ و بارکرنێ و ڤەگوهاستنێ. پاشی هێزێن سروشتی بکارئینا، وەك بکارئینانا هێزا بای و ئاڤا ڕەوان (المیاه الجاریة) بۆ زڤراندنا ئاشێ بای و ڕەوروەوێن ئاڤێ. و ژ بۆ خۆ پاراستن ژ سەرمایێ دار ب کارئینایە بۆ گەرمبوونێ و ب کارئینانا ڤان ژێدەر و ووزان بەربەلاڤبوون دناڤ وان جڤاکان دا یێن کو ژ ڕوویێ ئابووریڤە د پاشکەفتی بوون.

مرۆڤ هەمی دەمان بۆ لایێ ژێدەرێن باشتر و کاریگەرتر دچیت ژبەر وێ چەندێ ژێدەرێن باشتر ژ ووزا نوی بکارئینایە و ئەڤێ چەندێ ژێ گەهاندە شۆرەشا پیشەسازی، و ڕەژیا بەری ژێ بوویە ژێدەرێ بنیاتێ وان ئامیرێن ب هێزا هەلمێ کاردکەن، هەرووەسا نەفت و گازا سروشتی ژێ بکارئینا وەك ژێدەرك کو هەڤرکیا ڕەژیێ دکر ژبەر سالۆخەتێن وییێن باش. نەفت ب وێ شێوێ نەما وەك شلەیەك کو بو ڕۆناهیێ ب کار دهات هەتا دەمەکی بەلکو بوویە مادەکی ئابووری و ستراتیجیێ سەرەکیێ گرنگ. وەکو ئاشکرا نەفت و ڕەژێ د هەمی جیهانێ دا نینن ئەڤێ چەندێ ژێ وەل مرۆڤی کر کو د دویڤ ژێدەرێن دیێن ووزەێ دا بگەریت، ئەو بوو ووزەیا کارەبێ ڤەدیت کو ژ هێزا ئاڤێ

و سوولاڤێن سروشتی دەرئینایە و هەروەسا فێری هندێ ژی بوو کو چەوا دێ مفای ژ کانیێن گەرم وەرگریت و بکارئینیت ژ بۆ ب دەستڤەئینانا ووزێ. مرۆڤ ب وێ قۆناغا کو وزە تێدا بکارئینای نە ڕاوەستا بەلکو د دویڤ ژێدەرێن دی دگەریا، و پشتی شەرێ جیهانیێ دویێ ب شێوەکێ دیارکری ووزا ئەتۆمی ب کارئینا هەتا نهووژی دڤێت ئەڤی ژێدەری پێشڤە ببەت ژ بۆ بدەستڤەئینانا ژێدەرێن دی، د دەولەتێن پێشکەفتی ژیدا ئیستگەهێن دەرهێنانا کارەبێ ژ ئەتۆمی دانایینە. ئینگلتەرا د سالا (١٩٦٩)ز دا (٢٨،٥) ملیۆن کیلۆ وات/ دەمژمێر کارەبا ب دەستڤەئینان، ژ ووزا ئەتۆمی مرۆڤی هزر ژ وێ چەندێ ژی کریە کو تیرۆژکا ڕۆژێ وەك ژێدەرەکێ ووزێ بکاربینیت هەروەسا هزر ژ هندێ ژی کریە کو مفای ژ ڕوویدانا هەلکێشان و داکێشانێ (المد و الجزر) وەربگریت بۆ ئەڤێ مەرەمێ. تاقیکرن و ڤەکۆلین ژی د بەردەوامن ژ بۆ ب دەستڤەئینانا ژێدەرێن دیێن ووزێ بۆ پرکرنا پێدڤیێن مرۆڤی کو بەردەوام د زێدەبوونێ دانە و ژ هندێ ژی پشت ڕاستبیت کو ب داوی ناهێت.

وێنەیێ هژمارە (٣٩) ویستگەها کەهر و ئاڤێ

ئێک – ڕەژی:

هەتا نهو ڕەژیا بەری ژێدەرەکێ گرنگ ژ ژێدەرێن ووزێ پێك دئینیت زێدەباری هندێ ژی کەرستەکێ خاڤە بۆ پیشەسازیێ. گرنگیا ڕەژیێ ڤەدگەریتە ڤە بۆ ڤەدیتنا وان ئامیرێن ب هەلمێ کاردکەن د سالا (١٧٦٤ز) دا، و هەتا نهو ژی ئەو گرنگی مایە زێدەباری ڤەدیتنا ژێدەرێن نوی یێن ووزێ وەکی نەفتێ. بەلێ گرنگیا ڕەژیێ وەك کەرستەکێ خاڤێ پیشەسازی هەر مایە وەك ماددەکێ پێدڤی د پیشەسازیێن کانزایی دا ب تایبەتی پیشەسازیێن ئاسن و پیلای هەروەسا ڕەژی پشکداریێ د پیشەسازیێن ئامونیا و بۆیاخ و دەرمانان دا و ل پیشەسازیێن نایلۆن و لاستیکا دەستکرد و د گەلەك جۆرێن دیێن پیشەسازیێ دا دکەت. ڕەژی کەرەستەکێ ڕووکییە ژ سروشتی دروستبوویە ژبەر شیبوونەوەیا (شرۆڤەبوونا) کیمیایی (التحلیل الکیمیاوی) یا وان دارستان و ڕووکێن ل سەر ئەردی و دناڤ گوماندا بەری (١٠٠٠) ملیۆن سالان بوون و پشتی ماوەکێ زۆر ئەڤ ڕووەکە کەفتینە

وێنەیێ هژمارە (٤٠) کانیا ڕەژیێ

بن ئەردى دبن پەستانەكا گەرمى يا زۆردا ڕەق بووينە. ژبەر هندێ ڕەژى د دەڤەرێن بەرێ نهشتى دا (الصخور الرسوبية) هەيە.

جۆرێن ڕەژيێ:

ڕەژى ل سەر پلا كەڤنا دروستبوونا وێ و ڕێژا پێكهاتنا وێ ژ كاربۆنى و ئەو ماددێن ژێ دەردكەڤن و هەلما ئاڤێ و جۆرێن وێ دهێتە ڕێزكرن، هندى ڕێژا كاربۆنى تێدا گەلەك بيت، بهايێ وێ دێ زێدەتربيت ووزەيەكا گەرمێ يا زێدەتر دێ دەت د سوتنێ وهندى ڕێژا شهێ و خەلتە (شوائب) ژێ پتربن بهايێ وێ كێمتربيت. ل سەر ئەڤێ بنياتى ڕەژى دبيتە سێ پشكێن سەرەكى كو ئەڤەنە:

١- ڕەژيا ئەنثراسايت:

كەڤنترين جۆرێ ڕەژيێ يە ژ ڕوويێ پەيدابونێڤە و باشترين جۆرە و كێمتر يا بەلاڤە. ڕێژا كاربۆنى تێدا ژ (٩٠٪)ێ زێدەترە و ئەوا دمينيت خەلتەيە و ئەو ماددێن كو دبنە هەلم، هەروەسا ب هندێ يا بناف و دەنگە كو يا ڕەقە و گەشە و ب باشى دهێتە سوتن و بكاردهێت ژ بۆ بەرهەم ئينانا ووزێ و كاروبارێن ناڤ مالێ پتريا وێ ل پشكا ڕۆژهەلاتێ چيايێن (ئەپەلاش) ل ئەمريكا باكوور، ژێريا (وێلز) ل ئنگلتەرا و ل ڕوسيا فيدرال و د چينێ دا هەيە.

٢- ڕەژيا پتيومين (ڤێرى):

ئەڤ جۆرە نا گەهيتە جۆرێ ئێكێ د چالاكييێ دا، وەك ئەوێ ژێ يا ڕەق نينە ڕێژا كاربۆنى ژ (٧٠ – ٩٠٪)ێ يە، د پيشەسازيێ دا ب كاردهێت وەك ژێدەرەكێ ووزێ و كەرەستەكێ

خاڤەژی ژ بوو دروستكرنا ڕەژیا (كوك) و بەرهەم ئینانا گازێ. ئەڤ جۆرە ل پڕانیا دەڤەرێن بەرهەم ئینانا ڕەژیێ د جیهانێ دا یا بەلاڤە، بەلێ ئەو جۆرێن بۆ دروستكرنا ڕەژیا (كوك) بكاردئێت د هندەك دەڤەرێن دیاركری دا هەنە وەك دەڤەرا (ڕۆر) ل ئەلمانیا و باكوورێ ڕۆژهەلاتا ئینگلتەرا و بەلجیكا.

٣- ڕەژیا لەگنایت:-

باشیا ئەڤی جۆری ژ هەردوو جۆرێن بەرێ كێمترە. چونكی ڕێژا كاربۆنی دناڤبەرا (٤٥٪ - ٦٠٪)ێ دایە و دەمێ دروستبوونا وی ڤەدگەریتەڤە بۆ سەردەمێ جیۆلۆجیێ سیێ. ئەڤ جۆرێ ڕەژیێ بۆ دەرهێنانا كارەبێ ل وان جهێن كو تێدایە دەردئێخن و كەرەستەكێ خاڤ بۆ پیشەسازیا كیمیا گەریێ.

ڕەژیا لەگنایت ب تایبەتی ل ئەلمانیا و ڕوسیا فیدرال و د ڕۆژئاڤایێ ویلایەتێن ئێككرتیێن ئەمریكی و چیك و سلوفاك و نەمسا دایە، و پشكداری د بازرگانیا جیهانی دا نابیت.

ڕەژیێ ب ئێک ژ ڤان ڕێكێن خوارێ ژ ئەردی دەردئێخن:

١- ڕێكا چالێن ڤەكری (طريقة الحفر المفتوحة):

ئەڤە ب ڕامالینا ئەو تەخا تەنگ پێك دهێت ب سەر ئەردی ڤە و كانیا ڕەژیێ نخافتیە، و ئامیرێن هەلكولانێ و ڕامالینێ بۆ بكاردئینن، وەك كانیێن ڕەژیێ ل (یوركشایر) ل ئینگلتەرا و هەرێما (ئەلینوی) ل ویلایەتێن ئێككرتیێن ئەمریكی.

٢- ڕێكا چالێن كوویر (ئەو كانیێن د كوویراتیا ئەردی دا):

هندەك جاران كانیێن ڕەژیێ ب سەدان مەتران د كوویراتیا ئەردی دانە ژبەر هندێ پێدڤی یە وان كانیان ب كوویر ب كۆلن ژ بوو هندێ دا بگەهنە وان كانیێن ڕەژیێ، ئەڤ ڕێكە ل كانیێن باشوورێ (ویلز) ل ئینگلتنەرا و ڕۆژئاڤایێ (پەنسلڤانیا) د ئەمریكا دا دهێتە ب كارئینان.

٣- ڕێکا تۆنێل (الأنفاق):

پرانیا کانیێن ڕەژیێ د جیهانێ دا دکەڤنە لایێن زنجیرێن چیان و بانیێن کەڤن، و هندەك ژ وان دەمارێن ڕەژیێ د ستوویرن و بشێوەکێ ئاسۆیی دەردکەڤن وەك کانیێن ڕۆژئاڤا (پەنسلڤانیا) و ڕۆژئاڤا (ڤەرجینیا) د ڤێ ڕێکێ دا تۆنێل ب کاردهێت ژ بۆ برینا وان دەمارێن ڕەژیێ.

یەدەکێ ڕەژیێ د جیهانێ دا:

دناڤ جەرگێ ئەردی دا برەکا زۆرا ڕەژیێ هەیە کو زێدەتر ژ (١٠) ملیار تەنێن مەتری یە، چوار ل سەر پێنجێ ژ جۆرێ ئەنثراسایت دایە و ئەوا ژێ هاتیە بکارئینان ل دەمێ ڤەدیتنێ و هەتا نهو گەلەك یێ کێمە.

دەمارێن ڕەژیێ ب سەر دەڤەرێن تیڤلێ ئەردی دا دابەش بوویە

وێنەیێ هژمارە (٤١) کانیا ڕەژیێ

بشێوەکی دگونجیت دگەل لڤینا ئەردی کو ب سەر وان دەڤەران ل سەر دەمێن جیۆلۆجی یێن ئێك د دویڤ ئێك دا بوورییە وەسا دیار دکەت کو گرنگترین دەولەت د جیهانێ دا بۆ بەرهەم ئینانا ڕەژیێ.

دابەش بوونا جوگرافی یا دەڤەرێن بەرهەم ئینانا ڕەژیێ د جیهانێ دا:

گەلەك هۆکار هەنە کار دکەنە سەر بەرهەم ئینانا ڕەژیێ هندەك ژ وان د گرێدایینە ب بیاڤێ بکارئینانا وێ و قەبارێ بکاربرنێ، و هندەکێن دیژی ب بیاڤێ ڕامیاریڤە، بشێوەکێ گشتی بەرهەم ئینانا وێ گەلەك زێدەکریە وەکو د دەمێ بۆریدا ل شینا هندێ کو بەرهەم ئینانا وێ بگەهیتە (١٤٠٠) ملیۆن تەنان ل سالا (١٩٤٨ز) بوو (٣٥٢٩) مەلیۆن تەن ل سالا (١٩٩٤ز)، ئانکو (٢٥٠٪) زێدەکریە. نهوو ژی نەفت و کارەبا ب هێز هەڤرکیا ڕەژیێ دکەت.

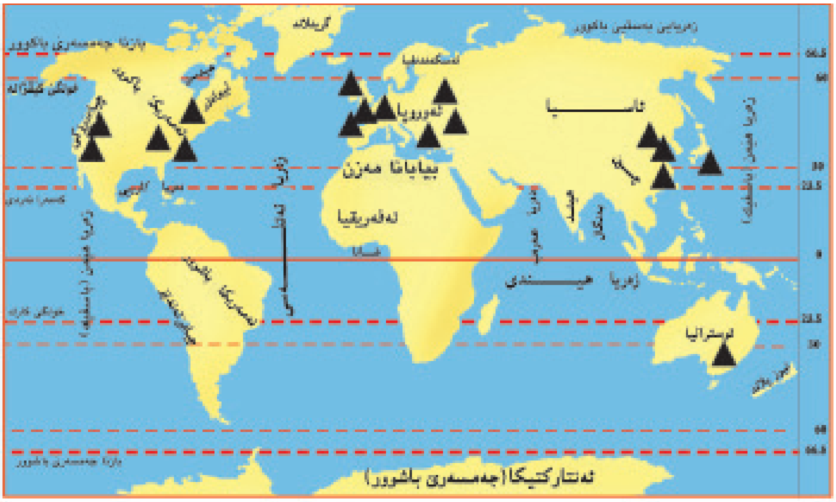

نەخشێ هژمارە (١٦)

دابەشکرنا جوگرافی یا بەرهەم ئینانا ڕەژیێ د جیهانێ دا

گرنگترین دەولەتێن بەرهەم ئینەرێن ڕەژیێ

١- چینا میللی:

چینێ سامانەکێ مەزنێ ڕەژیێ هەیە و یەدەکێ ڕەژیا چینی دگەهیتە (١٥٪) ژ یەدەکێ جیهانی و ب پلا ئێکێ دهێت د جیهانێ دا د بەرهەم ئینانێ دا، بەرهەمێ ڕەژیێ ژی د زێدەبوونێ دایە ژ بەر وێ پێشکەفتنا کو وەلاتی د پیشەسازیێ دا ب دەستڤە ئینای، پشتی کو بەرهەم (٦٩) مەلیۆن تەن بوون ل سالا (١٩٥٣ز) زێدەکریە و بوویە (١١١٦) مەلیۆن تەن د سالێن حەفتیان دا. گرنگترین کانیێن ڕەژیێ ل چینێ دکەڤنە دەڤەرا **(مەنشوریا)** ل داویا باکوورێ چینێ، و پاشی کانیێن **(هۆبی)** و **(شانسی)** ل باکوورێ و **(زەچوان)** دناڤەند و باشووری دا.

٢- ویلایەتێن ئێکگرتیێن ئەمریکا:

برێ یەدەکێ ڕەژیێ ل ویلایەتێن ئێکگرتیێن ئەمریکی د گەهیتە (٢٤٢٦) مەلیۆن تەنان. بەلێ د بەرهەم ئینانێ دا ب پلا دویێ دهێت د جیهانێ دا (٨٨٢) مەلیۆن تەن و (٦/١) د بەرهەمێ جیهانێ دا بکار دبەت و پشکەکێ ژی ژ بەرهەمێ خۆ د هنێرتە ژ دەرڤە بۆ (کەنەدا) و (ئەوروۆپا) ڕۆژئاڤا. شێوێ بکاربرنا ڕەژیێ ل ویلایەتێن ئێکگرتیێن ئەمریکی وەك هەمان شێوێ ڕژێما ڕامیاریا وێ یە و گرنگیێ ب پاراستنا سامانێ ڕەژیێ نا دەن، چونکی کومپانیێن سەرمایەدار دەردئێخن، ژبەر هندێ بتنێ مەرەما وان قازانجەکێ زۆر و بتنێ جۆرێن باش و تەخێن ستوویر دەردئێخن و

گرنگترین کانیێن ڕەژیێ ژی ل ئەمریکا ئەڤەنە:

أ- **کانیێن ئەپەلاشیان**، دکەڤنە پشکا ڕۆژهەلاتێ ویلایەتێن ئێکگرتیێن ئەمریکی و نێزیکی (٦٨٪)ێ ژ هەمی ڕەژیا ئەنثراسایتێ جیهانێ ژێ دهێت و نێزیکی (٢/٣) ڕەژیا (بتیومینی) یا ویلایەتێن ئێکگرتی ژێ د ئێت. ئەڤان کانیان گەلەك سالۆخەتێن باش یێن ئابووری و سروشتی تێدانە. چونکی دەمارێن ڕەژیێ ژ ڕوویێ ئەردی ڤە دنێزیکن.

ب- كانیێن نافخۆ کو دکەڤنە ڕۆژئاڤا چیاییێن ئەپلاشیان

ج- کانیێن چیاییێن ڕۆکی و کنارێن زەریایا هێمن، یەدەکێ وێ زۆرە و بەرهەمێ وێ یێ کێمە و پڕانیا ئەو ڕەژیا ژێ دئینە دەرڤە ژ جۆرێ (بتیۆمینە) کو ب کێر دروستکرنا ڕەژیا (کوك) دهێت.

د- کانیێن دی تر، کو دکەڤنە ویلایەتا (واشنتون) و (داکوتا) باکووری و باشووری ل باکوورێ وەلاتی ئەڤ کانیە گەلەك بکارناهێن چونکی نەشێن هەڤرکیا جۆرێن باشیێن ڕەژیا کانیێن دی تر بکەن.

٣- هەڤبەندا وەلاتێن سەربخۆ:

ڕوسیا فیدرال:

ڕوسیا فیدرال یەدەکەکێ زۆرێ ڕەژیێ هەیە کو دگەهیتە نێزیکی (١،٦٥٤) بلیۆن تەنان بەلێ (١٩٣) مەلیۆن تەنان بەرهەم دئینیت. دەڤەرێن یەدەکێ ڕەژیێ و دەڤەرێن بەرهەم ئینانا وێ دکەڤنە گەلەك جهێن وەلاتی و ژ (سانت **پترسبۆرک**) و (مۆسکۆ) ژ ڕۆژئاڤای ڤە درێژ دبن هەتا ڕۆژهەلاتا (سیبیریا). دەڤەرێن ڕۆژهەلاتی ب دەڤەرێن یەدەکێ ڕەژیێ ڤە دهێتە هژمارتن ب تایبەتی ئاڤژێلا (**کوزنتسک** کو گرنگترین کانیێن (کزباس) ە، بەلێ دەڤەرێن ڕۆژئاڤا ب دەڤەرێن سەرەکیێن بەرهەم ئینانا ڕەژیێ دهێنە هژمارتن، و ژ گرنگترین کانیێن وێ ژی وەکی دەڤەرا تولا و حەوزا مۆسکۆ و چیاییێن ئۆرال.

ئوکرانیا:

کانا (دۆنباس) ل حەوزا (**دۆنتز**) کو دکەڤیتە ژووریا دەریایا ڕەش و ژێرییا (ئۆکرانیا) ب گرنگترین کانیێن بەرهەم ئینانا ڕەژیێ دهێتە دانان ل ئۆکرانیا و ئەوا گرنگیا وێ زێدەتر لێ دکەت ئەو کو دکەڤیتە نێزیك کانیێن ئاسنی ل (کریڤۆری رۆج).

٤- بریتانیا:

ب ئێکەم دەولەتا ئەوروپی دهێتە هژمارتن ودەولەتا پێنجێ یە د جیهانێ داد بەرهەم ئینانێ دا. بەلێ بەرهەمێ وێ بەرەف کێمیێ چوو پشتی کو گەهشتیە کۆپیتکا بەرهەم ئینانێ بەری جەنگێ جیهانیێ ئێکێ، ژبەر بێ بازاریا دەرڤە ژ لایەکی و کەڤناتیا هوییێن بەرهەمئینانێ ژ لایەکێ دی ڤە، زێدەباری ئەوێ ژی کو ئینگلترا بەری وەلاتێن جیهانێ بەرهەمێ خۆ ژ کانییێن ڕەژیێ دەردئینا، ئەڤەژی بوو ئەگەرێ کێمبوونا بەرهەمێ ئەڤان کانیان، هەتا کو ڤان سالێن داویێ ژی بەرهەمێ وان د کێم بوونێ دایە. د دەمەکی دا بەرهەمێ بریتانیا ل سالا (١٩٦٥) نێزیکی (١٩٠) ملیۆن تەنان بوو ل سالا (١٩٩٤) بوو (٨٤) ملیۆن تەن، کانییێن ڕەژیێ ل دەڤەرێن جوداجودایێن گزیرتێن بریتانیا دابەشبووینە، بۆ نموونە د دەڤەرێن **ئوسکۆتلەندا** و هەروەسا ڕۆژهەلاتا ئینگلترا و ل ڕۆژئاڤای هەنە، هەروەسا ل ناڤەڕاستا **ویلز** و **ئیرلەندا باکوور** هەنە.

دەڤەرا (**بۆرکشایر**) کو دکەڤیتە پشکا ڕۆژهەلاتا چیایێن (پەناینز) ل ئینگلترا ب گرنگترین دەڤەرێن ڕەژیێ دهێنە دانان چ ژ لایێ بەرهەمی و چ ژ لایێ یەدەکی ڤە. دابەش بوونا ڕەژیێ ل گزیرتێن بریتانیا گەلەك **ساخلەت هەنە**. ژبەر کو دەڤەرێن وێ دکەڤنە نێزیك کنارێن دەریا یان هێلێن ئاسنی. ئەڤەژی وەلێ دکەت ب ساناهی بهێتە ڤەگوهاستن زێدەباری باشیا ڕەژیا وێ و نێزیکیا ژ کانییێن ئاسنی. هندەك **ئاستەنگێن ئابووری** دکەڤنە د ڕێکا وێ دا وەکی هەمی دەولەتێن سەرمایەداری یێن دی کو هەڤبەندی ب سیستەمی ب کارئینانا کانیان و کرێ یا کرێکاران ڤە هەیە. زێدەباری تەنکیا دەمارێن ڕەژیێ و دووراتیا وێ ژ ڕوویێ ئەردی ڤە.

٥- پۆلەندا:

پشتی کو ئەڤ وەلاتە ژ لایێ ئابووری ڤە پێشکەفتی بەرهەم ئینانا ڕەژیێ ژ (٦٨) ملیۆن تەنان سالا ١٩٥٣ زێدەبوو و گەهشتە (١٠١) ملیۆن تەنان ل سالا (١٩٩٤)

و هەتا نهو ژی ئەڤ زێدەبوونە هەر یا بەردەوامە. پرانیا ڕەژیا پۆلونیا دکەڤیتە دەڤەرا **سیلیزیا ژووری** ل سەر سنووریٚ ئەلمانیا و چیك. ڕەژیا ئەڤێ دەڤەرێ ب باشی و زۆریا برێ وی و باریٚ دەرئینانا گونجای یا بناڤ و دەنگە.

٦- ئەلمانیا ئێکگرتی:

دووەم دەولەتا ئەورۆپایە پشتی شاهنشینا ئێکگرتیا بریتانیا د بەرهەم ئینانا ڕەژییٚ دا. یەدەکەکیٚ گەلەکیٚ هەی دگەهیتە (٢٠٠) ملیۆن تەنان. کانیێن وێ بارەکیٚ سروشتییٚ باشیٚ هەی و بەرهەمیٚ وان ژ (٧٢) ملیۆن تەنان پترە. گرنگترین حەوزێن ڕەژییٚ تێدا حەوزا (ڕۆر)ە. ل ڕۆژئاڤاییٚ وەلاتی کو ب ناڤندەکا مەزنا کۆمبوونا پیشەسازییٚ و ئاکنجییان دهێتە هژمارتن و پیشەسازیا قورس د وێ دەڤەرێ دا پشتا خۆ پێ گرێددەت، ب تایبەتی پیشەسازیا ئاسن و پیلای و ڕووبەرێ ئەو دەڤەرێن ڕەژیێ ب زۆری تێدایە نێزیکی (٨٣٦) کلم ل دۆرێن (٩٠٪)ێ هەمی بەرهەمیٚ ئاسنی تێدا دهێتە دەرئینان. ڕەژی د هەرێما (سار) دا یێ زۆرە، کو ژێدەرێ نە ئارامی و گرژبوونەوەیە بوو ل ناڤەڕاستا ئەورۆپا دناڤبەرا فرەنسا و ئەلمانیا دا، هەتا سالا (١٩٥٧) ئێخستە سەر ئەلمانیاڤە. ژ کانیێن دی ژی کانیا (ئەکسی لاشاپیل) ل سنووریٚ (بەلچیکا) و (هولەندە) و کانیا (وستڤالیا). برێ ئەو ڕەژیا ل ئەلمانیا دهێتە بەرهەم ئینان ژ پێدڤیا وێ پترە ژبەر هندێ هەمی سالان پشکەکا زۆر ژێ دهنێریتە ژدەرڤە.

٧- گەلەک دەڤەرێن دی هەنە د جیهانێ دا کو برێ ئەو ڕەژیا ژێ دەردئینێن یێ کێم نینە و یەدەکێ وان یێ زۆرە. ژ وان ژی فرەنسا و هولەندا و ژاپۆن و ئوسترالیا و گەلەکێن دیتر ژی هەژی گوتنێ یە کو ئەمریکا باشوور و ئەفریقیا هەژارترین کیشوەرن د ڕەژییٚ دا.

بازرگانیا ڕەژیێ دناڤبەرا دەولەتان دا

ئەوا دهێتە تێبینی کرن د بەرهەم ئینانا ڕەژیێ دا ئەوە ریێژەکا زۆرا وی د نافخۆدا دهێتە بکاربرن و ریێژەکا کێم ژی دچیتە بازرگانیا ناڤبەرا دەولەتان کو ژ (٥ — ٧٪) نا بۆریت، ئەڤ ریێژە ژی گەلەکا کێمە ئەگەر بهێتە هەڤبەرکرن دگەل ریێژا نەفتێ د بازرگانیا نیڤ دەولەتی دا کو ژ (٣٠٪)ێ پترە. ئەو دەڤەرێن بازرگانیا ڕەژیێ تێدا دهێتە کرن دکەڤنە ئەمریکا باکوور، ڕۆژئاڤا ئەورۆپا، ڕوسیا فیدرال و ئۆکرانیا و ئەورۆپا ڕۆژهەلات و د کیشوەرێ ئاسیا ژی دا ژاپۆن.

ئەگەرێن کێمیا چالاکیا بازرگانیا ڕەژیێ ڤەدگەڕنەڤە بۆ ئەڤێن ل خوارێ

أ- سروشتیا ڕەژیێ وەسایە کو ب ساناهی ناهێتە ڤەگوهاستن ژ جهەکی بۆ جهەکێ دی و پشکدار نابیت د بازرگانیا ناڤبەرا دەولەتان دا ب شێوەکێ بەرفرەه چونکی یێ قورسە و قەبارێ وی یێ مەزنە و ڤەگوهاستنا وی ژی گەلەك تێ دچیت.

ب- هندەك دەولەتێن پیشەسازی پەنایێ دبەنە بەر ژێدەرێن دیێن وزەی وەکی نەفتێ و بەرهەم ئینانا کارەبێ ژ سوولاڤێن ئاڤی وەکی ئیتالیا و ژاپۆن و هندەکێن دی تر کو کار کریە سەر بازرگانیا ڕەژیێ ناڤبەرا دەولەتان. ئەگەر تێبینیا بازرگانیا ڕەژیێ بکەین کو گەلەك ژ وان دەولەتێن ڕەژیێ دهنیێرنە ژدەرڤە د هەمان دەم دا هندەك ژ دەرڤە دئینێن وەکی فرەنسا و ئەلمانیا و بەلجیکا ..... هتد. ئەوژی ژبەر هندێ یە ئەوان پێدڤی ب ڕەژیا (کوك) هەیە کو بۆ پیشەسازیا ئاسن وپیلای یا پێدڤی یە ودهێتە بکارئینان.

مەزنترین دەولەت د هناردنا دەرڤە یا ڕەژیێ دا ویلایەتێن ئێکگرتییێن ئەمریکایە کو (٥ ٪ - ١٠ ٪)ێ ژ بەرهەمێ خۆ دهنیێریتە دەرڤە بۆ کەنەدا و ئەورۆپا ڕۆژئاڤا و ژاپۆنێ، پشتی وێ دەولەتێن ئەورۆپا ڕۆژهەلات کو دهنیێرین بۆ باشوورێ ڕۆژئاڤا ئەورۆپا.

دوو – نەفت

سوتەمەنیەکێ شلە ژناڤ جەرکێ ئەردی دهێتە دەرئینان. ل سەر دەمێن کەڤن مرۆڤی یا نیاسی و بکارئینایە بۆ گەلەك مەرەمان. ڤێر ئێکە ژ بەرهەمێن نەفتێ کو مسریێن کەڤن بۆ مۆمیاکرنا لەشێ مرۆڤان بکارئینایە. و بابلیان و ئاشووریان بۆ خانیان بکارئینایە و هەروەسا هندیێن سوور و ئاکنجیێن میانمار نیاسیە.

زانایان بووچوونێن وان جودانە دەربارەی ڕەسنی و دروست بوونا نەفتێ هندەك ژ وان ڤەدگەرینێن سەر ڕەسنێ ئەندامی و هندەکێن دی ڤەدگەرینێن بۆ سەر ڕەسەنێ نە ئەندامی (غیر عضوی) بەلێ بووچوونا پەسەند و بەلاڤ ئەوە کو دروست بوونا نەفتێ ڤەدگەریت بۆ وان ڕووەك و زیندەوەرێن د ئاڤێن گەرم دا کو بەری ملیۆنەها سالان دژیان و مابوونە ل بن نهشتیان د بنێ دەریا و زەریان دا و تووشی گڤاشتنەکا زۆر و گەرمەکا بلندبوون و ئەڤ ماددە هاتیە گوهۆڕین بۆ تێکەلەکێ هایدروکاربۆنی

وێنەیێ هژمارە (٤٢) عەمبارکرنا نەفتێ

وێنەیێ ژمارە (٤٣) بەرهەم ئینانا نەفتێ ل کەنداڤێ

و ب کارتێکرنا جۆرەها بەکتریێن نە هەواییێن کەڤن. ئەو ماددێن ئەندامی هاتنە گوهۆڕین بۆ ماددەکێ شل ژ نەفت و ئاڤ و گازێ پێکهاتیە. گومان تێدا نینە کو گەلەك هۆکارێن دیێن نەهاتینە زانین هاریکاریا دروست بوونا نەفتێ کریە و ب هەمان رێك گازا سروشتی دروستبوویە. کریارا گوهۆڕینا ئەو ماددێن ناڤبری بۆ نەفتێ ماوەکێ درێژ و گەلەك هێدی یا ڤەکێشای. بۆ دروستبوونا نەفتێ مەرجە کو بەرێن نهشتی پڕ ژ کۆنێن هویربن ل ناڤبەرا دوو تەخێن بەرێن بێ کۆن د سەروبنێن وان دا. دەڤەرێن کومبوونا نەفتێ دبێژنێ **(حەشارگەهێن نەفتێ)**. جوداهیا پەستانێ ژێ ئەوێ نەفتێ پال ددەت و بۆ ناڤ

کۆنێن هویر وان کەڤرێن بەران داکو رێکا چوونا وێ ژی دەدت و بەرەف تەخێن بەرێن دی دبەت ژ جهێ دروست بوونا وێ دوور دئێخیت.

گرنگیا نەفتێ

نەفت ب شمەکەکێ (متایەکێ) ستراتیژیێ گرنگ دهێتە دانان د جیهانێ دا. ب شێوەکێ گشتی گرنگیا نەفتێ ژ ڤان ژێدەران دهێت.

أ- ژێدەرەکێ سەرەکیێ وزەی دهێتە دانان.

ب- وەکی کەرەستەکێ خاڤ پشکداریا گەلەك پیشەسازیێن کیمیاوی و پتروکیمیاوییێن جودا دکەت.

ج- دڤان داوییان دا پشکداریا پیشەسازیا خوارنێ کر ب هندێ کو ژێدەرەکێ پرۆتینیە. نەفت وەکی ژێدەرەکی ژ ژێدەرێن وزەی دگەل وان پێکۆلێن کو دهێنەکرن بۆ ڤەدیتنا جهگرەکی هێشتا پلە و پایە و گرنگیا خۆ یا تایبەتا هەی.

سالۆخەتێن نەفتێ:

١- دەرئینان و ڤەگوهاستن و پارزنێن (تکریر) و عەمبارکرنا وێ یا ساناهی یە.

٢- ل چاڤ ژێدەرێن دیێن وزێ نەفت (بهایێ) گەرما وی یا بلندە وزا گەرما کێشەکا (وزن) نەفتێ ل وزا هەمان کێشا رەژیێ پترە.

٣- دشیان دایە ب پارزنینێ بهێتە پشك پشك کرن و پێکهاتن زۆر و جۆرا ب جۆر ب مفا وەکی پەنزین و نەفتا سپی و روونێ چەوری و گلیزی ژێ دروست دکەن.

پشکداریا نەفتێ وەکی کەرەستێ خاڤ ل گەلەك پیشەسازیێن کیمیاگەری و

پتروكيمياوى دا، و هەما بتنێ بەسە كو ب بێژين كو مەزنترين تشت نەفتێ پێشكێشى مرۆڤى كربيت ڕوونێ چەوركرنێ يە، زێدەبارى هندێ كو پشكداريا پيشەسازيا زبلێ كيمياوى و دەرمانێن ساخلەميێ و پاقژكەرێن پيشەسازى كرى (المنظفات) هەروەسا كەرەستێن خوارنا دروست كرى ژێ كو پشتێ ب نەفتێ ڤە گرێددەت ب ڕێكا دەرئينانا پرۆتينى ژ هندەك بەرهەمێن نەفتێ. زێدەبوونا گرنگيا نەفتێ و پێشڤەچوونا وێ وەكر كو بكاربرنا وێ پتر لێ بهێت ژ بكاربرنا ژێدەرێن دييێن وزەى، بۆ نموونە ل سالا (١٩٢٩) ڕێژيێ ب ڕێژا (٧٩٪)ێ ژ سەرجەمێ وزا بكاربرِنا جيهانێ پشكداربوو، بەلێ پشكداريا نەفتێ (١٦٪)ێ دەرباز نەبوو ل سالا (١٩٧٠) پشكداريا نەفتێ بوو نێزيكى (٤٥٪)ێ ژ ژێدەرێن وزا جيهانێ كو د هەمان دەم دا ڕێژا پشكداربوونا ڕەژيێ هاتە سەر (٣٠)ێ. بەلێ ل ١٩٩٤ بەهرا بكاربرِنا وزا نەفتا جيهانێ نێزيكى (٥٠٪) ێ بوو.

كاريگەريا نەفتێ ل سەر دەولەتێن بەرهەم ئين و بكاربەر: د شياندايە كارتێكرنا نەفتێ ژ ڤان لايێن خوارێ بهێنە ديار كرن.

١- ژ لايێ ڕامياريڤە:

ململانێ ئێخستە دناڤبەرا دەولەتان دا، دناڤ دەولەتێن سەرمايەدار و مەزن دا بۆ دابينكرنا پێدڤيێن خۆ و هەردەم ب بەردەوامى بگەهيتە دەڤەرێن وان ب نرخەكێ ئەرزان. ئەگەرەكێ دى ژێ ئەوە كو نەفت كەرستەكێ ستراتيژييە بۆ پيشەسازيێ و كاروبارێن سوپاى پێدڤييە ئەڤێ دوو بەرەكيێ ئەو دەولەت پالدان بۆ پێكئينانا (كارتێل)ەكێ جيهانى بۆ دەست سەر داگرتنا نەفتێ بۆ مفايێ هەمى دەولەتان و لايەنێن هەڤرك و بەرژەوەنديا وان دەولەتێن ئەڤ كۆمپانييە تێدا دروست بووينە و هاريكاريا وان دكەن بۆ بكارئينانا دەسهەلاتا خۆ ژ لايێ پارەى و ڕامياريێ ڤە

بریتانیا ناڤەندا فەرمانرەوایا و دەست سەر داگرتنا ژێدەرێن نەفتێ بوو هەتا جەنگێ جیهانیێ دویێ. پشتی وی شەڕی ویلایەتێن ئێکگرتیێن ئەمریکا دەست ب سەر وان ژێدەران داگرت ب رێکا کومپانییێن قورخکارییێن خۆڤە و خورتی ل دەولەتێن بەرهەم ئێن کر بۆ هندێ مل کەجیێ بۆ بکەن و بچنە بن چەنگێ رامیاری و ئابووری وێ ڤە، گەلەك ژ ڤان دەولەتان تووشی زەحمەت و بارگرانیەکا مەزن بوون ل دەمێ رزگارکرن و سەربخۆیا خۆ.

٢- ژ لایێ جڤاکی ڤە:

نەفتێ گوهۆڕینەك ئینا گۆڕێ د ژیانا دەولەتێن بەرهەم ئێن دا. ئەو بیابانێن تێدا دەرئینا هاتە گوهۆڕێن بۆ دەڤەرێن نوویێن بنەجهبونا ئاکنجییان و ژیانا وان یا کوچەریێ گوهۆری بۆ ژیانا خۆ جهبوونێ، هۆیێن ڤەحەواندنێ و ڕۆخسارێن ژیانا نوی ئینا گۆڕێ. نموونا ئەوێ ژێ نەفتا کوێت و لیبیا.

٣- ژ لایێ ئابووری ڤە:

نەفت بوو ژێدەرەکێ سەرەکیێ داهاتێ نەتەوەیی د دەولەتێن بەرهەم ئێن دا، ب تایبەتی ئەو دەولەتێن کو نەفت کەرەستێ سەرەکیێ وانە بۆ هناردنا ژدەرڤە وەکی د هندەك وەلاتێن عەرەبی دا ڕێژا داهاتێ نەفتێ پتر ژ (٩٥٪)ە ژ سەرجەمێ مێرگەهێن عەرەبی و سعودیە و لیبیا ژێ پێك دئینیت.

نەفت د پرانیا گیشوەراندا دابەشبوویە بەلێ ب زۆری د هندەك دەڤەران دا کوم بوویە (سەحکە نەخشێ ژمارە (١٧)) مەزنترین و گرنگترین کانیێن وێ دکەڤنە دۆرێن کەنداڤێ عەرەبی، هەروەسا ل ڕۆژهەلاتا ئەمریکا باکوور و باکوورێ ڕۆژهەلاتا ئەمریکا باشوور و ڕۆژهەلاتا ئەورۆپا.

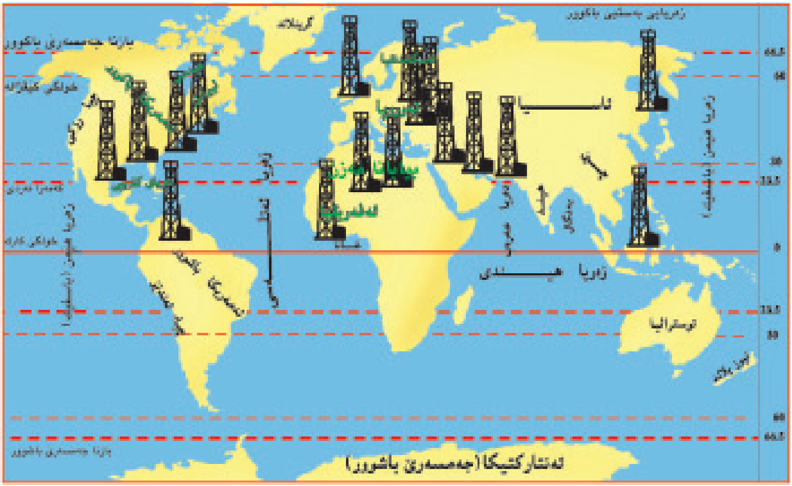

نەخشێ هژمارە (١٧)

دابەشبوونا جوگرافی بەرهەم ئینێن نەفتێ د جیهانێ دا

گرنگترین دەولەتێن بەرهەم ئین

١- هەڤبەندا وەلاتێن سەربخۆ:

هەڤبەندا وەلاتێن سەربخۆ د شیانا دەرئینانا نەفتێ دا پلا سییێ ل پشتی وەلاتێن عەرەبی ویلایەتێن ئێکگرتییێن ئەمریکا ڤە گرتبوو، ل سالا ١٩٧٣ ٤٢٩،٥ ملیۆن تەن دەردئینان، ل سالا ١٩٩٦ گەهشتە ٣٤٦ ملیۆن تەنان و ل سالا ١٩٨٤ ژێ گەهاندە ٦٠٠ ملیۆن تەنان. ئەوێ ژێ بزانە کو پرانیا دەرئینەریێ ڤێ نەفتێ د نافخۆدا دهێنە بکاربرن.

نەفتا روسیا فیدرال:

أ- ئەو دەڤەرا کو دکەڤیتە ناڤبەرا رووبارێ ڤۆلکا و چیایێن ئورال:

و دبێژنێ (ڤۆلکا - ئورال) و باکۆیا دویێ ژێ دبێژنێ کو ب گرنگترین دەڤەرێن بەرهەم ئینانێ دهێتە هژمارتن و مەزنترین یەدەکێ نەفتا وی وەلاتی تێدایە.

ب- دەڤەرا باكوورێ گزیرتا سەخالین، دەڤەرەكا گرنگە بۆ پیشەسازیێ و ئاكنجییێن دەڤەرا باكوورێ سیبیریا، سەرژمێرا نوی دەرئێخستیە كو یەدەكێ ڤێ دەڤەرێ بەرفرەهترین یەدەكە د كیشوەرێ ئاسیا دا پشتی دەڤەرا كەنداڤێ عەرەبی.

ج- باكوور و باشوورێ چیایێ قەفقاز و گەلەكێن دی ژێ ژ وان كانیێن دەڤەرێ هەمە جۆرن.

كومارا ئازربیجان گرنگترین كانیێن وێ پێكهاتیە ژ كانیێن كنارێ رۆژئاڤایا دەریایا قەزوین نێزیك باكۆ، نەفتا ئەڤێ دەڤەرێ ب رێیا بۆریان دهێتە ڤەگوهاستن بۆ بەندەرێ (باطوم) ل جۆرجیا ل سەر دەریا رەش و ژ ڤێ بەندەرێ ژی دهێتە ڤەگوهاستن بۆ وەلاتێن باكوورێ رۆژئاڤا ئەورۆپا.

٢- ویلایەتێن ئێكگرتیێن ئەمریكا:

ژ دەولەتێن جیهانێ، د پلا دویێ دهێت بۆ دەرئینانا نەفتێ، پلا پشتی وەلاتێن عەرەبی گرتیە. ئەڤە بوو ب درێژیا سالێن بەرێ ١٩٧٥ ژ ڤێ لایێ ڤە پیشەنگا هەمیان بوو (ژبلی وەلاتێن عەرەبی) بەرهەمێ وێ ل سالا (١٩٧٠)ێ نێزیكی ٤٧٥ ملیۆن تەنان بوون. بەلێ ل سالا (١٩٩٦)ێ ل كێمیێ دا و بوو نێزیكی ٤٠٦ ملیۆن تەنان.

ویلایەتێن ئێكگرتی دەستێ خۆ ب سەر دەرئینانا پرانیا دەڤەرێن نەفتێ دا گرتیە د جیهانێ دا، بەلێ دەست ب سەر داگرتنا وێ بەرەف ڤەكێشانێ چوو ژبەر هشیار بوونا گەلان و خەباتا وان ژ پێخەمەت سەربخۆیا وان یا ئابووری و سەربەستیا وان.

گرنگترین دەڤەرێن بەرهەم ئینانا نەفتێ د ویلایەتێن ئێکگرتی دا ئەڤەنە:

أ- کانیێن چیایێن (ئەپەلاشی) ل ڕۆژهەلاتی و باکووری ڕۆژهەلاتی گرنگترین کانیێن ویلایەتێن ئێککگرتی نە، چونکی د کەڤیتە دەڤەرەکا پیشەسازی و ئاکنجییێن وێ ژی زۆرن، بەلێ گرنگیا وێ بەرەڤ کێمییێیە چونکی بەرهەم ئینانا وێ زووی دەست پێ کربوو و هەر هەمی ژی ل نافخۆ، ئانکو ل کنارێن ڕۆژهەلاتی دهێتە بکاربرن.

ب- کانیێن ویلایەتێن ناڤین ل ڕۆژئاڤا ڕووبارێ (مسیسپی) و باشووری ڕووبارێ (میسۆری) ل ویلایەتا (کەنساس) ژ باکووری ڤە درێژ دبیت بۆ ویلایەتا لویزیانا ل باشووری. و گرنگترین کانیێن ویلایەتێ نێزیکی ٦٠٪ ژ تێکرایێ بەرهەمئینانێ یە و نەفتا ئەڤێ دەڤەرێ ب بۆریان دهێتە ڤەگوهاستن بۆ لایێ ڕۆژهەلاتی.

ج- بیرێن نەفتێن لیما و میشیگان و ئەلینۆی: پێخوارنا پیشەسازیێن ئەوێ دەڤەرێ یە و پرانیا بەرهەم ئینانا وێ د نافخۆدا بکار دهێت.

د- کانیێن کنارێ کەنداڤێ مەکسیك، ئەڤ کۆمە ل ئاڤ ڕێژا ڕووبارێ میسیسپی نێزیکی بەندەرێ نیوئۆرلیانز درێژ دبیت هەتا کو سنووری مەکسیك، پرانیا بەرهەمێ ئەڤێ دەڤەرێ بۆ وان پاپۆران بکاردئینن ئەوێن دهێنە کەنداڤێ مەکسیك.

هـ- گەلەك کانیێن بەربەلاڤێن دی ژی هەنە د چەند دەڤەرەکێن دی تردا وەکی کانیێن چیایێن ڕۆکی و کالیفۆرینا کو بەرهەمێ وان گەهشتیە (١٠٪)ێ ژ سەرجەمێ بەرهەمێ وەلاتی. نەفتا ویلایەتێن ئێککگرتی ب ڕێیا هژمارەکا زۆریا بۆریان دهێتە ڤەگوهاستن.

٣- ئیران:

د ڤان سالێن داوی دا بەرهەمێ نەفتا ئیرانێ گەلەك زێدەكر و نەفتا ئیرانێ ژ لایێ كۆمپانیا نەفتا ئیرانێ ڤە دهێتە دەرئینان.
كو ژ كۆمەكا كومپانیێن ئەمریكی و هۆلەندی و فرەنسی پێكهاتییە. و ئەڤ كومپانییە پشتی ژ ناڤبرنا خۆمالی كرنا ئیرانێ ل سالا (١٩٥١) كو حكومەتا (موصەدەق)ی كربوو هاتە دامەزراندن، بەلێ گرنگترین كانیێن وێ د كەڤنە (ئەهواز) نێزیكی كەنداڤێ عەرەبی گرنگترین كانیێن وێ ئەڤەنە (مسجد سلیمان)، (پازنان)، (نەفت سەفید)، (لالی)، هەروەسا (نەفت خانا كرماشان) و (نەفت شاه) و هندەكێن دی ژی، نەفتا ئەڤێ دەڤەرێ ب رێیا بۆرییێن نەفتێ ڤە دهێتە برن بۆ گزیرتا خەرج و ب رێكا كەنداڤی ڤە دهێتە هناردن بۆ بازارێن جیهانێ.

٤- ڤەنزوێلا:

ل سالا (١٩٧٩) دەولەتا پێنجێ بوو د بەرهەمئینانا نەفتێ دا د وێ سالێ دا بەرهەمێ نەفتا وێ گەهشتە (١٢٣٫٥) ملیۆن تەنان. پڕانیا بەرهەمێ وێ ئانكو (٣٫٩) ژ بەرهەمێ جیهانێ. ل سالا (١٩٩٦) گەهشتە (١٤٢) ملیۆن تەنان. پرانیا بەرهەمێ دهێتە هناردن بۆ ویلایەتێن ئێكگرتیێن ئەمریكا، چونكی ویلایەتێن ئێكگرتی دەست ب سەر دەرئینان و پاڕزنینا نەفتا ڤەنزوێلا داگرتیە بەلێ ئەڤ دەست ب سەر داگرتنە نەما پشتی كو حكومەتا ڤەنزوێلا نەفتا خۆ خۆمالی كری و ژ دەستێن بیانیان دەرئینای. بەهراپترا كانیێن نەفتا وێ ب درێژیا دەڤەرا (مەراكیبۆ) درێژ بووینە كو د كەڤنە داویا باكوورێ ئەمریكا باشوور ل سەر كنارێ دەریایا كاریبی، هەروەسا دبن ئاڤا كەنداڤێ (مەراكیبۆ) ژی دا هەی. ئەڤ كانی یە ب رێكا بۆریان گرێدایـنە ب بەندەرێ (سان لورنزۆ) كو كارگەها پاڕزنینا نەفتێ تێدا هاتیە دامەزراندن

بەلێ دەڤەرا دویێ دکەڤیتە پشکا ڕۆژهەلاتا دەلتا ڕووبارێ (ئۆرینۆکۆ) بەرامبەر گزیرتا (ترینیداد). ژبەر نێزیکا دەڤەرێن بەرهەم ئینانێ ژ کناران ڤە ئەڤێ هاریکاریا هندێ کریە ب ساناهی بهنێرنە ژدەرڤە.

٥- هەرووسا کۆمەکا دەولەتێن دی ژی د جیهانێ دا، نەفتا هەی و دەردئینن، ژ هەمیا گرنگتر: نایجیریا، مەکسیك، چین، ئەندۆنیسیا و شاهنشینا ئێکگرتی کو ئەڤێ د ڤێ داویێ دا بەرهەمێ خۆیێ نەفتێ زێدەکر چونکی ژ دەریایا باکوور نەفتێ دەردئینیت.

یەدەکێ نەفتێ د جیهانێ دا

نەشێین ب ساناهی بڕێ وێ نەفتا د ناڤ جەرگێ ئەردی دا ب خەملینین چونکی ئەڤ خەملاندنە ل دەمەکی بۆ دەمەکێ دی دهێتە گوهۆڕین ژبەر چەند هۆکارەکان هندەك ژ وان هەڤبەندی ب وان ڕێکان هەیە کو ب کاردئینن د گەریانا لدویڤ نەفتێ دا و هندەکێن دی هەڤبەندی ب پێشکەفتنا زانستی ڤە هەیە کو هاریکاریا ڤەدیتنا وان کانیێن نوی دکەت کو ل بەراهیێ نە هاتبوونە زانین. یەدەکێ نەفتا جیهانێ ب نێزیکی (١٠٣٥) ملیار بەرمیلان دهێتە خەملاندن و ڕێژەکا زۆر د دەڤەرەکا بچووکا جیهانێ دا کومبوویە کو دکەڤیتە دۆرێن کەنداڤێ عەرەبی کو ب نێزیکی (٦٢٪)ێ دهێتە خەملاندن.

بەهرا پتر یەدەکێ نەفتا جیهانێ یا کەفتیە پشکا ڕۆهەلاتا نیڤا گۆیا ئەردی. هەرێمێن وەلاتێن عەرەبی ژی لدویڤ خەملاندنا سالا (١٩٦٦) ژ (٥٦٪)ێ وی یەدەکی یە. د وێ خەملاندنێ دا عەربیا سعودی د ڤی یەدەکی دا ب پلا ئێکا جیهانێ یە عیراق ب ناڤەندا دویێ دهیتە دانان.

نهۆ هەمی جیهان سالێ پتر ژ (٢،٧) ملیار تەنێن نەفتێ ب کاردئینن و یەدەکێ نەفتا هەمی جیهانێ ژی نێزیکی (١٠٣٥) ملیار تەنە. ئەڤجا ئەو

خەملاندن ڕاستە کو دبێژیت: (ئەڤ ژێدەرێ مەزن تەنها (٣٧) سالێن دیتر دێ ڤەکێشیت و ئێدی دێ هشك بیت). بەلێ د ڕاستی دا هەمی سالان کانیێن نۆی تر دهێنە ڤەدیتن کو هند یەدەکێ تێدا هندی بکاربرِنا سالانە یا هەمی جیهانێ یە. ژبەر هندێ نهۆ مەترسیا هشکبوونا نەفتێ بڤان نێزیکان کێمتر بوویە.

بازرگانیا نەفتا نیڤ دەولەتی

دەولەتێن تازە پێگەهشتی بڕەکا زۆرا نەفتێ بەرهەم دئینن کو ژ بکاربرِنا وان یا نافخۆیی پترە، بەرامبەر ئەڤان ژی دەولەتێن پێشکەفتی بڕەکا کێم بەرهەم دئینێن کو تێرا پێدڤیا وان نا کەت و نەچار دبن ژ دەرڤە بینن، ئەڤەژی دبیتە ئەگەرێ پەیدابوونا بزاڤا بازرگانیێ ل ناڤبەرا دەولەتێن تازە پێگەهشتی و دەولەتێن پێشکەفتی، ئەڤ بزاڤەژی یا چڕ و کاریگەرە.

ئەو دەولەتێن نەفتێ دهنێرنە ژدەرڤە د جیهانێ دا د سێ دەڤەرێن سەرەکیێن جیهانێ دانە، یا **ئێکێ دەولەتێن ڕۆژهەلاتا ناڤەڕاست** کو ل دویڤ خەملاندنا ئەڤێ دەڤەرێ (٣٨ ٪)ێ هناردیێن نەفتا جیهانێ هەیە و، نێزیکی نیڤا ڤێ ڕێژێ ژی بەرەڤ دەولەتێن ئەورۆپا ڕۆژئاڤا دچیت بەلێ ئەوا دمینیت بۆ ژاپۆن و ویلایەتێن ئێکگرتی و ئوستورالیا دچیت.

دەڤەرا دویێ دکەڤیتە **باکوورێ ئەمریکا باشوور و دەریا** (**کاریبی**) ئەڤەژی نێزیکی (١٣٪)ێ ژ سەرجەمێ هناردنا دەرڤەیا نەفتا جیهانێ پێك دئینیت و پڕانیا وێ ژی دچیتە ویلایەتێن ئێکگرتی و کەنەدا و وەلاتێن ڕۆژئاڤا ئەورۆپا. **دەڤەرا سێێ ئەفریقیایە ب مسر و لیبیا و جەزائیرێ** ژی ڤە. ئەڤ دەڤەرە نێزیکی (١٤٪)ێ ژ هناردنا نەفتا جیهانێ د هنێریت و پڕانیا وێ ژی دچیتە ئەورۆپا ڕۆژئاڤا.

ڤەگوهاستنا نەفتێ

کریارا ڤەگوهاستنا نەفتێ ژ کانیێن وێ بۆ دەڤەرێن ب کاربرنێ یان پارزنینا وێ ب ساناهی ب دەستڤە دهێت ئەگەر دگەل ژێدەرێن دیێن وزەی دا هەڤبەر بکەین. بازرگانیا نەفتێ ژی د جیهانێ دا پشت ب بۆری و پاپۆران ڤە گرێ ددەت بۆ ڤەگوهاستنێ ب پلا ئێکێ. گەلەك جاران ژی هەردوو رێ تمام کەرێن ئێك و دوونە. ژ کانیێن نەفتێ ب رێیا بۆریان دگەهیتە کنارێن دەریا و زەریان و ژ وێرێ ژی ب رێیا پاپۆرێن مەزن ب ئەوێ نەفتێ دهێنە بارکرن بۆ دەڤەرێن بکاربرنێ، هەروەسا ترومبێل و شەمەندەفرژی دهێنە بکارئینان بۆ ڤەگوهاستنێ وێ، بەلێ ئەڤ رێیە کێمتر دهێنە بکارئینان بۆ ڤەگوهاستنا نافخۆ یان بۆ دەولەتێن دەور و پشت.

وێنەیێ هژمارە (٤٤)

أ- ڤەگوهاستنا ب رێیا بۆریان:

ئەڤ رێکە ل سەر هشکاتی گەلەکا بەلاڤە و ئەرزانترین رێیە ئەگەر بهێتە هەڤبەرکرن دگەل رێێن دی تر.

ب کارئینانا بۆریان ژی بۆ ڤەگوهاستنا نەفتێ سەرمایەکێ زۆر دڤێت، بەلێ ژ لایێ ئابووری ڤە پارە و دەرامەتەکێ زۆر بۆ وەلاتی ب دەستڤە دئینیت. پرانیا نەفتا عەرەبی ب رێیا، بۆریان دهنێریتە ژدەرڤە. وەلاتێ عیراقێ ژی نەفتا کانیێن باکوور و هەرێما کوردستانێ دهنێریتە ژدەرڤە ب رێیا وان بۆرییێن کو ژ کەرکووکێ بۆ بانیاس و تەراِبلوس ل سەر دەریا

ناڤەڕاست ب ئاخا سوریا و لبنان دا دبۆریت . کانێن وێ یێن باشووری ژی ب ڕێکا بۆریان ڤەگرێدایینە ب وان بەندەرێن ل سەر کەنداڤی نەفتێ دهنێریتە ژ دەرڤە. عیراقێ هێلا ستراتیژی (٢) دروست کر داکو کانیێن باکوور و هەرێما کوردستانێ گرێدەت ب کانیێن باشووری ڤە ئەڤێ هێلێ ژی کارێ هناردنا دەرڤە ساناهی کر چ ب ڕێکا دەریا ناڤەڕاست، یان کەنداڤی، هەروەسا وەلاتێ عیراقێ ب هەڤکاری دگەل (تورکیا) دا هێلەکا بۆرییێن نەفتێ ڕاکێشا بۆ ڤەگوهاستنا نەفتا باکوور و هەرێما کوردستانێ بۆ سەر دەریا ناڤەراست بۆ **بەندەرێ جەیهان** کو دئاخا تورکیادا بۆریت، بۆرییەکا دی ژی ژ عیراقێ ل ئیلۆنا ١٩٨٥ بەرەف وەلاتێ سعودییێ هاتە ڕاکێشان نەفت تێدا دچیت بۆ بەندەرێ (یەنبوع) ل سەر دەریا یا سوور. نەفتا مەغریبا عەرەبی ژی کو دکەڤیتە ناڤ بیابانا لیبیا. هەروەسا پرانیا نەفتا جەزائیر ژی ب ناڤ بۆریاندا دگەهیتە بەندەرێن دەریا ناڤەراست. هەروەسا نەفتا کەنداڤێ عەرەبی ژی ب رێیا بۆریان ژبیرێن نەفتێ ڤە هاتە ڕاکێشان بۆ بەندەرێن سەر دەریا سوور و سەرکەنداڤێ عەرەبی و دەریایا ناڤەراست.

ب ڤەگوهاستن ب رێیا کەشتیان (الناقلات)

ڤەگوهاستنا نەفتێ ب رێیا کەشتێن نەفت هەلگرڤە یاجودایە ژڤەگوهاستنا ب رێیا بۆریان ڤە چونکی دشێت ژنیشکەکێ ڤە ڕوویێ ڤەگوهاستنا خۆ وەرگێریت و ب ساناهی ژی ددەتە دەست. بڤێ ڕێکێ بازرگانیا ڤەگوهاستنا نەفتێ گەشەکر و پاپۆرێن هەمە جور دقەبارەی دا بۆ ئەڤێ مەرەمێ هاتنە دروست کرن

وێنێ ژمارە ٤٥
کەشتیەکا نەفت هەلگر

هندەك ژ وان دبچووكن و هندەكێن دی ئێكجار دمەزنن و قەبارێ وان دگەهیتە پتر ژ (٥٠٠) هزار تەنان .

ئەو دەولەتێن عەرەبی كونەفتێ دهینرێنە ژدەرڤە (ئەواپیك) گرنگیەكا زۆر دایە ب گەشەكرنا ڤەگوهاستنا نەفتێ ب دەریای ل سالا (١٩٧٣) كومپانیا عەرەبی بۆ ڤەگوهاستنا نەفتێ ب دەریای دا ، هاتە دامەزراندن ، هەروەسا حەوزا (گۆل) هشك ل بەحرەینێ هاتە دروست كرن بۆ سەخبیریا وان پاپۆرێن نەفتا عەرەبی كو سەرب وێ رێكخراوێ ڤەنە. عیراق ژێ كەشتیگەلیەك (كومەكا كەشتییان) ژنێزیكی (١٧) نەفت هەلگران دامەزراند كو (١،٥) ملیۆن تەنان ب هەمی ڤەهەلدگرن.

ج-ڤەگوهاستنا نەفتێ ب رێیا ترومبێل و شەمەندەفران:

ئەڤ رێكە كێمتر دهێتە بكارئینان و ژلایێ ئابووری ڤە گەلەك مفاتێدا نینە ژبەر كو گەلەك تێدچیت و شیانا باركرنا وێ یا كێمە و ڤەگوهاستنا وێ ژی هندەك مەترسیێن تێدا.

ئەڤ رێكە ژی دوان دەڤەراندا هەیە كوبەرهەمێ وان بۆ نافخۆیە یان وان دڤەرێن ژێ نێزیكن، ئەو نەفتا بڤێ رێكێ دهێتە ڤەگوهاستن گەلەك یا كێمە، ئەگەر بهێتە هەڤبەركرن ب وێ نەفتا ب رێكێن دیێن ڤەگوهاستنێ.

پاشەرۆژا نەفتێ

گرنگیا ئابووری یا نەفتێ دجیهانێ دا زێدەتر بوویە یابۆیە دەمارا ژیانێ بۆ پیشەسازیا دەولەتان ووزەیا پێدڤی ژی دگەهینتە دەولەتێن پێشكەفتی ، ژبەر پیشكەفتنا تەكنیكی دڤی سەدەی دا كوجیهان دبینیت بكاربرنا نەفتێ ژی زێدەكریە، زێدەباری هندێ دەولەتێن تازە پێگەهشتی یێن كو رێكا گەشە پێدانا ئابووری گرتیە بەر ئەوان پێدڤی ب نەڤ

پتر بوویه هەروەسا زێدەبوونا هژمارا ئاکنجیێن جیهانێ ژی ئەو پێدڤی زێدەتر کریە، ژبەر هندێ مەترسی ژهندێ دهێتەکرن ئەو ژێدەرێ گرنگ تمام ببینیت و دەولەت پێکولا ئەوێ دکەن ئەو کانیێن پشتگوه ئێخستین وەبەر بهێنە ڤە هۆییێن بەرهەم ئینانێ و پاززنینێ بهێنە باش کرن بۆ هندێ پاراستنا وی سامانێ نەفتێ بهێتەکرن کو تێدایە
ئەڤێ ژی ئەو دەولەت پالدان کو برەکا زۆرا نەفتێ ژدەرڤە بینن و بکەنە وان کانیێن کو هشك بووینە . ئەڤە ژی ویلایەتێن ئێکگرتیێن ئەمریکا نهۆ ب ستوییێ خۆڤەگرتیە.
جیهان دسەردەمێ نهۆدا دشێت وان ماددان بەرهەم بینیت یێن کو جهگرێ نەفتێ یە، بەلێ بەرهەم ئینانا وان ماددان دسنوورەکێ تایبەت دایە و گرنگیا نەفتێ ژی دڤی سەردەمی دا هەر دێ بەردەوام بیت .
ڤەکۆلین و تاقیکرن دبەردەوامن دبیاڤێ مفا وەرگرتن ژ تیرۆژکا رۆژێ و ئەتۆمی و هەلکێشان وداکێشانا ئاڤا دەریایان وگەرما ناڤ جەرگێ ئەردی وهندەکێن دی ژی.....بۆ خزمەت گوزاریا مرۆڤی وب دەستڤە ئینانا ژێدەرێن وزا جهکر. بەلێ نهۆ ژی ئەنجامێن دەستپێکێ ژی بهندێ دڵ خۆشکەرنینن. ماوێ تمام بوونا نەفتێ بێکهاتیە ژوان سالێن برڕا یەدەکێ نەفتا خاڤ تمام دبیت ددەڤەرەکا دیارکری دا ، و وەسا دهێتە پیڤان کو برڕا ئەوێ یەدەکی بهێتە دابەش کرن ب سەر برێ وی بەرهەمی دا ب یەکەیەکا پیڤەرێ وەکی ئێك.

ئەو رێکێن هندەک وەلات پەیرەودکەن بۆ پاش ئێخستنا تمامبوونا نەفتا خۆ:-

١-زێدەکرنا برڕا وێ نەفتا بەرهەم دئینن ب رێکا باش کرنا هەردوو کریارێن بەرهەم ئینانێ و پارز نینێ.

٢- دلۆپاندنا نەفتێ ژ بەرێ (الطفل االزيتى) يان (السجيل).
٣- بكارئێخستنا (بكارئينان) ژێدەرێن دیێن وزەی ب شێوەیەكێ بەرفرەهتر، وەكی ژێدەرێن ڕەژیێ و گازا سروشتی.
٤- دەست ب ژێدەرێن وزەی دگرن و ب كێمی دئێخنە كاری وزەعێ ناكەن

گرنگترین كانیێن بەرهەم دارێن نەفتێ ل عیراقێ ئەڤەنە:

أ- كانیێن هەرێما كوردستانێ، ل پارێزگەها كەركوكێ، كانیێن باباگورگور، جەمبۆر و بای حسن، ل پارێزگەها نەینەوا كانیێن عەین زالە و(بطمة) ول خانەقین كانیێن نەفتخانە هەنە، ل سەردەمێ حكومەتا هەرێما كوردستانێ ژی چەندین كانیێن دی ئێخستینە كاری وەكی كانیێن شیواشوك ل پارێزگەها هەولێرێ و كانیێن (تاوكێ) ل پارێزگەها دهۆكێ.
ب-كانیێن باشووری، وەكی كانیێن ڕومێلە وزوبیر وئارطاوی و ئەللەحیس ونەهران عومەر ل پاریزگەها بەسرا وكانیێن ئەبوغراب و بەزركان وفەككە و مەجنون ل پارێزگەها میسان.

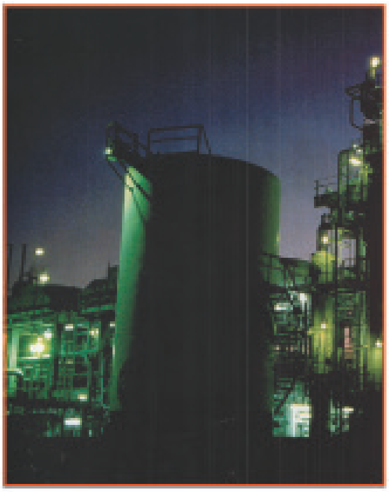

وێنێ ژمارە (٤٦)

گرنگترین كانیێن نەفتێ یێن هندەك دەولەتێن عەرەبی كو ب ژێدەرەكێ گرنگێ وزەی دهێنەدانان وەكی (اليرقان) ل كوێتێ (الغوار)ل سعودیە، (عوالی) ل بەحرین (مریان) ل ئیماراتا عەرەبی، (فهود) ل عومانێ (سویدیە) ل سوریا وهەرووەسا چالێن نەفتێن وەلاتێن مسرو لیبیاو تونس و جەزائێرو مەغرێب.

سێ – هێزا کارەبێ

هێزا کارەبێ ئێك ژشێوەێن وزەی دهێتەدانان پتر ژهندێ کو ژێدەرەك بیت ژ ژێدەرێن وزەی، ئێکسەر ژ سروشتی ناهێتە وەرگرتن بەروڤاژیا ژێدەرێن دیێن سروشتی وەکی ڕەژیێ و نەفتێ ویێن دی ژی، دشیان دایە بڤان دوو رێکان کارەب بهێتە ب دستڤە ئینان.

أ-گەرمە کارەبا کوژ ڕەژیێ و نەفتێ وگازا سروشتی پەیدادبیت ول پرانیا وەلاتێن جیهانێ بەلاڤە ب تایبەتی دوان دا یێن کو بێ بەهرن ژئاڤا سیلاڤان یان زێ و روباران . ئەڤ جۆرێ کارەبێ ٣\٢ ژبەرهەمێ کارەبا جیهانێ پێك دئینیت .

ب-(کەهرو ۆئاڤی) دبێژنێ ژی وزا هایدرولیکی بۆ پەیداکرنا ئەڤی جۆرێ کارەبێ سیلاڤێن ئاڤێ و ئاڤا ڕەوان ب کاردئینن دبەحسێ مەدا بتنێ لڤی جۆرێ کارەبێ دێ ئاخڤین.

وێنەیێ هژمارە (٤٧) ویستگەها کەهرو گەرمایی

مرۆڤی ل سەردەمێن کەڤن ژێدەرێ ئاڤێ ب کارئینایە وبۆ زڤراندنا ئاش و ئامیران بەلێ ڤەدیتنا ڕەژیا بەری و داهێنانا ئامێرێ ب هەلمێ کاری بکەت ژ گرنگیا ژێدەرێن ئاڤێ کێم کر دڤان بیاڤان دا. بەلێ ل داویا سەدێ نوزدێ جارەکا دی ئەڤێ گرنگیێ سەرهلداڤە دەمێ مروڤی دینەمۆیا کارەبێ دروستکر ئەڤێ ژی بەرهەم ئینانا کارەبێ ساناهی کر ژهێزا ئاڤا سیلاڤان،

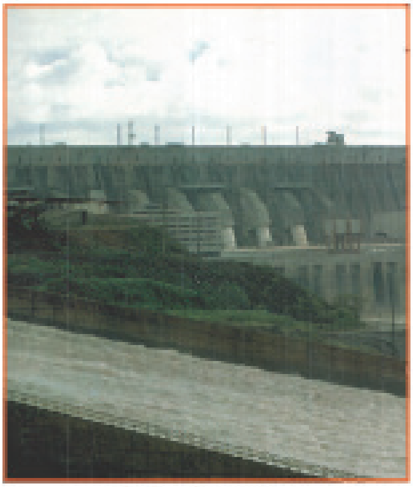

وێنێ ژمارە(٤٨)
سکربۆبەرهەم ئینانا کارەبێ

هێزا ئاڤێ وەك ژێدەرەکێ وزێ سالۆخەتێن وێ ئەوە کویا بەردەوامە و هەردەمە، بەردەوام ژێ وزێ ددەت کو ئەڤەنە :

١-ب ساناهی ب کاردهێت و چ جۆرە پاشماوەکێ زیان بەخش ل پشت خۆ بجھ ناهێلیت کو ببیتە ئەگەرێ پیسبوونا ژینگەهێ.

٢-هێزا وێ ب ساناهی دەست ب سەردا دهێتەکرتن.

٣-ئەو بیاڤێن تێدا دهێنەبکارئینان د زۆرن وەکی بەرهەف کرنا خوارنێ و گەرم کرنێ و سارکرنێ و ڕۆناهیێ وهۆیێن هاتن و چوونێ ، گەلەك بکارئینانێن دی ژی.

٤-داوی بێ ناهات بەروڤاژی ڕەژیێ و نەفتێ و گازاسروشتی.

٥-دماوەیەکێ دووردا بەرهەم ئینانا پارەکێ کێم تێ دچیت کو ئەوژی دبیتە ئەگەرێ کێمبوونا نرخێ تێچوونا ئەو پیشەسازیێن تێدا ب کاردهێت.

٦-ڤەگوهاستنا وێ ب ریێا تێلایە ژ دەرڤەرێن بەرهەم ئینانێ بۆ دەڤەرێن بکاربرنێ.

دگەل وان سالۆخەتێن زۆردا كو هێزا كارەبێ یاهەی بەلێ هەتا نهۆ دسنوورەكێ كێم دا بكاردهێت ژبەر ڤان هۆیێن خوارێ :

أ-ناهێتە بەرهەم ئینان بتنێ دوان دەڤەران دا نەبیت یێن كو سیلاڤێن بەردەوام تێدانە .

ب-ڤەگوهاستنا وێ بۆ دەڤەرێن دوور گەلەك تێ دچیت زێدەباری كێمبوونا برەكا زۆر ژوێ كارەبێ ددەمێ ڤەگوهاستنا وێ دا .

ج-دشیان دا نینە بهێتە عەمباركرن وەكێ نەفتێ و رەژیێ بەلكو بەرهەم ئینانا وێ ب بكاربرنا وێ ڤەگریێدایە .

ء-پێدڤی ب سەرمایەكێ زۆرێ هەی بۆ دانانا دینەمۆویان و دامەزراندنا سكران و دەریاچێن دەستكرد ، ژبەر هندێ بتنێ دچەند دەولەتەكان دا ب كاردهێت .

دەڤەرێن هەبوونا وزا كارەبێ :

كیشوەرێ ئەفریقیا ژهەمی كیشوەرێن دیێن جیهانێ پتر گونجای ترە بۆ پەیداكرنا وزا كەهروئاڤێ كو بتنێ ژ ٤٠٪ تێدایە.

بەلێ بكاربرنا وێ گەلەك نینە ژبەر پاشكەفتنا وێ كیشوەرێ و دەستهەلاتا داگیركار ب سەر پرانیا دەولەتێن وێ دا ، ئەو دەڤەرێن دكیشوەرێ ئەفریقیادا كو هێزا ئاڤێ تێدا كوم بوویە دكەڤیتە پشكێن رۆژهەلاتی و ناڤین ژبەر زۆریا بارانێ كو ئاڤا رووباران پێ زێدە دبیت هەروەسا ژێدەرێ رووبارێن بلندن و بانیا

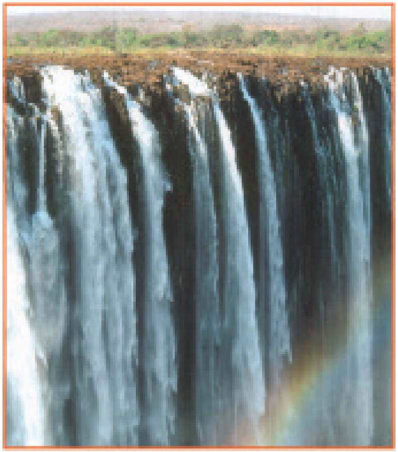

وێنێ ژمارە (٤٩)
سیلاڤا ڤیكتۆریا

ئەفریقیاژی جهێ وێ کەفتیە ئەڤێ دەڤەرێ کو بلندترین سوولاڤ و ژهەمیان بـهێزتر دکەڤیتە ئەڤی جهی وەکی سوولاڤا (**ڤیکتۆریا**) ل سەر رووبارێ (زەمبیزی) هەروەسا ب ناڤ و دەنگترین ئاڤەرۆژی یاتێدا وەکی ئافزێلا رووبارێ کونگۆ وزەمبیزی و پشکا ژووریا رووبارێ (نیل). کیشوەرێ ئاسیاژی ب پلا دوویێ دهێت دهەبوونا هێزا ئاڤێ دا. ئەڤە ژی ل دەڤەرێن چیایێ ئورال و سیبیریا ناڤەندو باشوور ول باشوورێ ڕۆژهەلاتا وی کیشوەری ژی ڕوبارێ **کەنج** و **براهما پۆترا** و **یانگستی** و **میکۆنگ**. بەلێ د ئەمریکا باکووردا هێزا ئاڤی ب سەر هەمی دەڤەرێن کیشوەری دا دابەش بوویە ب تایبەتی پشکا ڕۆژهەلاتی کو ئاڤ ژسەرێ چیایێن (ئەپلاشیان) دهێتە خوارێ هەروەسا د ویلایەتێن ناڤەنددا کو گەلەك ڕووبار تێر ئاڤ دکەت وەکی ڕووبارێ (**میسیسپی**) ولقێن وی هەروەسا ل بشکا ڕۆژئاڤایا کیشوەرێ ژی د ئەمریکا باکووردا ب ناڤ و دەنگ ترین سوولاڤ دجیهانێ دا یاتێدا ئەوژی (**نیاگارا**) یە. دکیشوەرێ ئەمریکا باشوور ژی دا ب ناڤ و دەنگترین دەڤەرێن هێزا ئاڤی دزۆرن ب تایبەتی ل بەرازیل، چونکی ڕووبارێ (**ئەمەزۆن**) و لقێن وی تێدانە کو ژ چیایێن **ئەندیزڤە** دهێنە خوارێ ، هەروەسا ل ئیکوادور و پیرو و کولومبیا. کو ئاڤا ڤان ژی ژچیایی ئەندیز دهێتە خوارێ هەروەسا کیشوەرێ ئەوروۆپا ژی بارانێن رێك وپێك لێ دبارن و شیڤ و دۆلێن کویر ژی هەنە و هەر چەندە هێزا ئاڤا وێ ژی یا کێمە بەلێ دهندەك وەلاتێن ڤی کیشوەری دا ب باشی بکارئینایە وەکی سویسرا و ئینگلترا. بەلێ کیشوەرێ ئوستراليا هێزا ئاڤێ تێدا گەلەکا کێمەبتنێ ددەڤەرێن باشوورێ رۆژهەلاتا وی کیشوەری دا کومبوویە

وێنێ ژمارە (٥٠)
رووبارێ میسیسپی

ڕێژە	کیشوەر
٪٤٠	ئەفریقیا
٪٢٥	دەولەتێن سەربەخۆ ب تایبەت (کومنویلث)
٪١٢	ئەمریکا باکوور
٪١٠	ئەمریکا باشوور
٪٥	ئوستڕالیا

خشتێ ژمار(٢)

(خشتەکە ڕێژا هەبوونا وزا کەهرو ئاڤی دجیهانێ دا دەردئێخیت)

بازرگانیا کارەبێ دجیهانێ دا

دشێین بێژین بازرگانیا کارەبێ دجیهانێ دا گەلەکا کێمە چونکی ڤەگوهاستنا تەزوویا کارەبێ بۆ دەڤەرێن دوور تشتەکێ ب ساناهی نینە. ڤەگوهاستنا وێ ژێ ب ڕێیا تێلان ڤە بۆماوێ پتر ژهزار میلان دبیتە ئەگەرێ بەرزەبوونا وزا وێ کارەبێ هەروەسا پێدڤی ژێ ب بگوهۆران (محولە) هەیە بۆ ئەڤێ مەرەمێ ئەڤە ژێ دبیتە ئەگەرێ بلندبوونا نرخێ تێچوونا وێ، ئەڤە ژلایەکی و ژلایەکێ دی ژێ ئەو دەولەتێن کارەبێ بەرهەم دئینن پرانیا کارەبا خۆ بۆ بجهئینانا پێدڤیێن نافخو بکاردئینن. ژبەر هندێ دبینێن بازرگانیا کارەبێ دسنوورەکێ ئێکجار تەنکدا هەیە، ئەڤە ژێ گەلەك جاران ب شێوێ پێککگوهۆرینێ برەکا کێمێ وێ بەرهەمی دبیت ل ناڤبەرا سنوورێ دوو دەولەتێن هەڤسودا دەمەکی بەرهەمێ ئێك ژوان ژ پێدڤیا وێ پتر بیت وەکی ل ناڤبەرا فرەنسا و سویسرا و ئیتالیا ، هەروەسا ل ناڤبەرا کەنەدا و ویلایەتێن ئێککگرتیێن ئەمریکا. هەروەسا ل ناڤبەرا سوید و دانیمارکێ ژێ هەیە. هەژێ گوتنێ سوریا ڕێکەفتنامەك گرێدا دگەل لوبنانێ لدویف ئەوێ ڕێکەفتنامێ سوریا پێدڤیێن خۆ ژکارەبێ ژ لوبنانێ بینیت.

برِا بكارئينان و بەرهەم ئينانا وزا كارەبێ ناگونجيت دگەل هەبوونا هێزا ئاڤێ، ئەگەرێ ئەڤێ ژێ ڤەدگەريتەڤە بۆ نەبوونا مەرجێن تمام بۆ (وەبەرهێنانێ) دوان وەلاتاندا يێن كو شيانا هێزا ئاڤى يا زۆرە.

گرنكترين ئەو وەلاتێن كارەبێ بەرهەم دئينێن ئەڤەنە:

١-ويلايەتێن ئێكگرتيێن ئەمريكا : ب پلا ئێكێ دهێت دكارئينانا ئاڤێ دا بۆ بەرهەم ئينانا كارەبێ، ئەڤێ ژێ ژوان ئێسگەهێن كارەبێ وەردگريت يێن كو ل سەر رِووبارێ كۆلۆرادۆ و كۆلۆمبيا و رِەخێن سيلاڤێن (نياگارا) و ئاڤزێلا (گۆلا) تەنسى و چيايێن ئەپلاشيان دامەزرايە نێزيكى ٤١٪ ژ وزا كارەبا جيهانێ بەرهەم دئينێن.

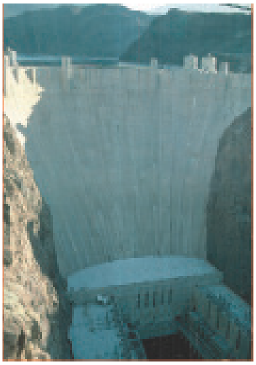

وێنێ ژمار(٥١)
كەنەدا

٢-كەنەدا: پشتى ويلايەتێن ئێكگرتيێن ئەمريكا دهێت ژ لايێ بەرهەمى ڤە، (١٥٪)ێ ژ هەمى بەرهەمێ جيهانێ بەرهەم دئينيت. گرنگترين ناڤەندێن وێ **(كيمانو)** ژ كولومبيا بريتانى، ب هەڤپشكى دگەل ويلايەتێن ئێكگرتى دا سيلاڤێن نيا گارا و رِووبارێ (سانت لورنس) ب كاردئينن.

وێنێ ژمارە(٥٢)
گزيرتا هۆكايدۆ

٣-ژاپۆن: ژوان وەلاتايە كو سروشتێ رِووبارێن بۆش و بارانێن زۆر و رِوويێ ئەرديێ جودا پێ بەخشيە و بوويە ئەگەرێ هندێ كێم وكاسيێن ژێدەرێن ديێن وزەى وەكى نەفتێ و رەژيێ پر بكەت (١٠٪) **ێ ژ بەرهەمێ كارەبا جيهانێ يێ ژاپۆنێ يە.**

٤-دەولەتێن دی ژی هەنە هێزا کارەبێ بەرهەم دئینێن وەکی ئیتالیا و فرەنسا و سوید و روسیا فیدرال و نەمسا و فنلندا و بەرازیل و نیوزیلەندا و یێن دی ژی.

وەلاتێن عەرەبی:

هەر چەندە دگەلەك وەلاتێن عەرەبی دا رووبار دكێمن بەلێ شیانێن وان ناڤنجینە دپەیداکرنا وزا گەهروئاڤی دا دوان دەڤەراندا کو بارێ وان یێ سروشتی و ئابووری یێ گونجایە وەکی کوردستانا عیراقێ و مسر و لوبنان و جەزائیر و مەغرێب. هەبوونا ژێدەرێن دیێن وزەی وەکی نەفتێ و گازا سروشتی وەکریە کو وەبەرهێنانا ئاڤێ هەتا رادەکێ دیارکری بیت . پرانیا ئەو کارەبا دوان وەلاتاندا ب کاردهێت ژ جۆرێ گەرمە کارەبایە کو پشت ب نەفت و گازا سروشتی گرێ ددەت بۆ دروستکرنا کارەبێ.

وێنێ ژمارە (٥٣)

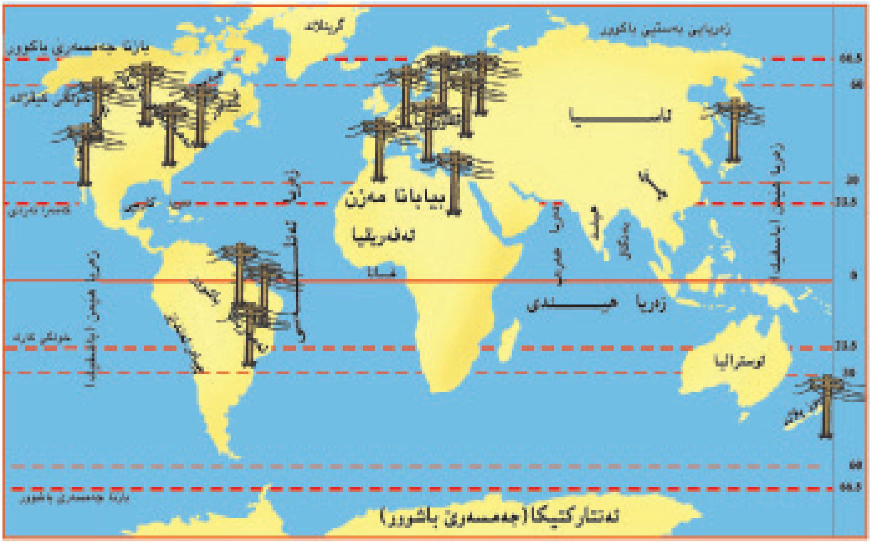

نەخشێ ژمارە (١٨)

نەخشێ دابەشکرنا هێزا کارەبێ دجیهانێ دا

چوار – گازا سروشتی

دەمێ پلەوپایێ گازا سروشتی دەرکەفتی وەلێ هات گاز هەڤرکیەکا ب هێز دگەل ژێدەرێن دیێن وزەی بکەت پشتی کو جیهان شارەزاییێ وێ بوویە دگەل تشان دا بکاردهات. زێدەباری هندێ **ژێدەرەکێ گرنگە** ژ ژێدەرێن سووتەمەنییێ یێن کو وزەکا گەرمیا ئێکجاردەدەت و بۆ **بکارئینانێ ژێ یا پاقژە و ب ساناهی ژێ دهێتە دەرئێنان، هەروەسا ب ماددەکێ بنەرەت ژێ دهێتە دانان دپیشەسازیا پترو کیمیا ویا پەیینی دا (زبل)**. خواست ل سەر ژێ زێدەبوویە ب شێوەیەکێ ئێکجار مەزن ب جۆرەکێ وەسا کو دڤان سالێن داوییێ دا وزا گازا بکار بری گەهشتە (٢٠٪) ێ ژوزا بکاربری دجیهانێ دا.

گرنگترین ئەو بیاڤێن کوتێدا بکاردهێت:

أ-بۆ بکارئینانا ناڤ مالێ و ب باشترین جۆرێ سووتەمەنییێ دجهێتە دانان و ب زوری ژی بۆ لێنانا خوارنێ و سارکرنێ و گەرم کرنێ بکاردهێت و لدەمێ کارکرنێ چ جۆرە پاشماوەکی بجھ ناهێلیت. و ب ساناهی دهێتە ب کارئینان و دەست ب سەردا دهێتە گرتن.

ب-دبیاڤێ پیشەسازی دا هەڤرکیا ڕەژیێ و نەفتێ دکەت بۆ بکارئینانێ وەك سووتەمەنیەکێ ب مفا. چونکی شیانا زێدەکرنا بەرهەم داریا فرنان زێدەدکەت. ئەڤێ ژی وەلێ کر پشکدار بیت دبەرهەم ئینانا وزا کارەبێ دا هەروەسا ل پیشەسازیا کانزا و پارزنین و کاغەز و هەروەسا دپیشەسازییێ دا ب تایبەتی پترۆکیمیاوی گرنگیەکا دییا دایێ، ئەوژی ئەوە ب کەرستەکێ بنەرەت دهێتە دانان ل پیشەسازیا پەینی و ئەمۆنیا و هایدرۆجین و ئیسپرتۆیا مەثیلی و ئوکسیدی کاربۆن و هتد.

دابەشکرنا جوگرافی یا دەڤەرێن بەرهەم ئینانا گازێ دجیهانێ دا.

مرۆڤ ل کەڤنترین سەدە گازا سروشتی یازانی دەمێ ژ دەرزێن ئەردی هاتیە ژ دەرڤە. وەك ل کانیێن کەرکوك ل دەڤەرا باباگۆڕگۆڕ ، هەروەسا ل ئیرانێ و روسیا فیدرال و جەزائێرێ ژی، گازا سروشتی دگەلەك دڤەرێن جیهانێ دا هەیە.

وێنێ ژمارە (٥٤)
سووتنا گازا سروشتی ل عیراقێ

یەدەکێ وێ دجیهانێ دانێزیکی (١٥٠) ملیار تەنێن سێجایی دهێتە دانان. ژمارا ئەو دەولەتێن گازا سروشتی بەرهەم دئینن پێنچی دەولەتن ل هەمی کیشوەران.

لڤان سالێن داویی بەرهەمێ جیهانێ زێدەکر ژبەرکو خواست لسەر گازێ زێدەتر بوو ب تێکرایێ (٢٥٪) دماوێ دەه سالاندا (١٩٦١-١٩٧١). ل سالا ١٩٩٦ ژی بەرهەمێ وێ گەهشتە پتر ژ (٢) ملیار م٣، (ئانکو بەرامبەر ١٤١٠ ملیۆن تەنێن نەفتێ). ئەو هۆیێن نۆوییێن دهێنە بکارئینان دگوهۆرینا گازێ ادا بۆ بارێ شل و ڤەگۆهاستنا وێ ب رێیا بۆرییان یان پاپۆرێن ڤەگوهاستنێ هاریکارییا هندێ کریە کو بکارئینان و ڤەگوهاستنا وێ بەلاڤبیت ل دەڤەرێن دوور ییێن گۆیا ئەردی.

پێنج : وزەیا رۆژێ

رۆژێ گرنگیەکا مەزن هەیە دژیانا مرۆڤی و رووەکی و ئاژەلیدا، ئەگەر رۆژنەبا ئەڤ ژیانە ژی پێك نەدهات، وزا رۆژێ ل دکەڤندا هاتییە بکارئینان، ئەغریقییان ژبۆ رۆناهیکرنا بەرستگەها (دلفی) ل یونانی بکارئینایە، هەروەسا ئەرخەمیدس خۆ دیکا رووچالی.

بکارئینایە بۆ کومکرنا تیرۆژکا رۆژێ ، گەلەك کەشتیێن رۆمانیان پێ سوتن هەتا نهۆ ڤەکولین هەنە ژ بو مفاوەرگرتن ژ تیروژکا رۆژی، وزەیەکا مەزن ژ رۆژێ پەیدادبیت و برێ تیرۆژکا رۆژێ کو پێدڤییا جیهانێ

وێنێ هژمارە (٥٥) وزا رۆژێ

پربکەت بۆ مەرەما بەرهەمئینانا ووزێ دگەهیتە (٠,٠٠١٪) ژتێکرایێ ئەوێ ووزێ، سەیر نینە کو چەند دەولەتەك گرنگیێ بدەنە ڤەدیتنا ئەوان هۆیێین هونەری و ئابووری یێن کو بۆ بکارئینانا ووزەیا رۆژێ دپێدڤینە، بەلێ ئەو بووجە و پرۆگرامێن کو دەولەتێن پیشەسازییێین مەزن وەکو ویلایەتێن ئێککرتییێین ئەمریکا و روسیا و فرەنسا و ئەلمانیا و ئوسترالیا و بەلجیکا و هولەندا و دانیمارك و ژاپۆنێ بۆ ئەڤێ مەرەمێ تەرخانکرینە بۆ ماوەیەکێ دوورو درێژ دێ بەردەوام بیت. ئەڤە ژێ رامانا وێ ئەو نینە کو نهۆ ووزەیا رۆژێ نەئێخستییە کاری، بەلکو فرنێن کو پشت ب رۆژێ گرێدەن و دهێنە بکارئینان بۆ دروستکرنا خوارنێ و گەرمکرن و سارکرن و دلۆپاندنا ئاڤێ (تقطیر المیاه).

وەلاتێن تازە پێگەهشتی دبەختەوەرن کو وان تیرووژکا رۆژێ زۆر هەیە مل بملێ ژێدەرێن دیێن ووزێ. **بەلێ بکارئینانا وێ گەلەک یاکێمە** چونکی پێدڤێ ب سەرمایێ زۆر هەیە، ژلایەکێ دیژیڤە ئەوان دەولەتان نهۆ پێدڤی ب ووزا رۆژێ نینە.

شەشێ:- وزەیا ئەتۆمی (الطاقة الذریة):-

زانا دبەردەوامن دڤەکۆلینانداا بۆ ڤەدیتنا ژێدەرێن ووزەیا نۆ ، بۆ هندێ جهێ وان ژێدەرێن بگریت کو بنبردبن و نامینن. ئەو ماوێ کو مرۆڤی وزەیائەتۆمی تیدا زانی ڤەدگەریتن بۆ (٤٠) سالان بەری نهۆ، دەمێ ئەو هاتیە زانین کا چەوا هێز بدەستڤە دهێت ژ (ئەتومی) و چاواژێ دەست بسەردا دهێتەگرتن، ژپارچەبوونا (گەردیلەیێ) وزەیەکا گەرما مەزن پەیدادبیت ، ئەگەر بهێتە هەڤبەرکرن ل گەل ژێدەرێن دیتر بۆ نموونە، ئەو گەرما ژکیلۆگرامەکا رەژییا باش دگەهیتە نێزیکی ٨٠٠کیلو / سوعرا گەرمێ بەلێ ئەو وزەیا ژ تێکدان و وێرانکرن و پیچکرنا کیلۆگرامەکا یۆرانیۆمی

پەیدادبیت (٢،٥) ملیۆن جاران زێدەترە، وژبەر ئەڤان ساخلەتان وزەیا ئەتۆمی گرنگیەکا مەزن پێ هاتیەدان ژلایێ دەولەتێن مەزن ڤە ب جۆرەکی کو دهێتە پێشبینیکرن کو لداهاتی پشکداریيا یۆرانیۆمی دچێکرنا وزێدا پترلێ بهێت، بۆ نموونە لسالا ١٩٧٤ (١٪) بوو، ل سالا ١٩٨٤ وزە زیدەکر هەتا نیزیکی (٤٪) . وەزیا و یستگەهێن گەهرەبا ئەتۆمی کو لسالا ١٩٧٢ بتنێ ٨٤٢٠٠ میگاوات بوو، ل سالا ١٩٨٤ گەهشتە ٩١٠٠٠ میگاواتان ل هەمی جیهانێ ، ئانکو دماوێ سێ سالاندا ژ ٥٪ زێدەکر.
ویلاتەتێن ئێگکرتیێن ئەمریکا نزیکی (١٠٪) ژ وزەیا جیهانێ هەیە و روسیا و ئوکرانیا نزیکی (١٠٪) ێ هەیە، بەلێ ژاپۆنێ و بریتانیا هەردووکان پێکفە (٩٪) ێ هەیە و چەند دەولەتێن دیتر هەنە کو ژ هەژدە دەولەتان پترن فرنێن ئەتوومی هەنە و هندەکێن دیژی دڤێت ئەڤان فرنان دامەزراینن، بەلێ ئەو تووشی ئاستەنگێن هونەری و ئابووری دبن ژبۆ بەرهەمئینانا وزەیا ئەتۆمی.
ژوان ئاستەنگانژی هێڤنیکرنا وی یۆرانیۆمی پارەکێ زۆر لی دچیت بساناهیژی پاشماییێ وی ژناف ناچیت، هەروەسا بزەحمەت رێك ل تیشکێن گەردیلێ بهێتەگرتن دانەچیتە ژدەرڤە چونکی دێ بیتە ئەگەرێ پیسبوونا ژینگەهێ.
ئەوا ژهەژی گوتنی یە یۆرانیۆم ب رەگەزێ سەرەکی دهێتەدانان کو دهێتە بکارئینان دفرنێن ئەتۆمی دا.
هەروەسا ژ رەگەزێن و گرانێن سروشتییە و پێکهاتنا وی هەردەم دلڤینەکا بەردەوام و پارچەبوونێ (دابەشبوونێ) دایە. گرنگترین کانیێن یۆرانیومی دکەڤنە نزیکی رووبارێ (**مەکەنزی**) ل کەنەدا و رووبارێ (**کۆلۆرادۆ**) ل ئەمریکا و ل ژوورییا سیبیریا، و هەرێما (**شابا**) ل (کۆنگۆیا دیموکراتی) و ل وەلاتێ مسرێ، وهەروەسا ل نەمسا و سوید و نەرویج و ژێرییا ئەفریقیا و بەرازیل و پورتوگال و گەلەك ژ دەولەتێن دیژی ل جیهانێ.

پشكا پێنجێ
كانزا و كانزا كارى

سامانێن كانزایی ب شێوێ كەرەستێ خاڤ دتیڤلێ ئەریدا هەنە و گرانییا وان ب نیڤاگرانییا پێكهاتێ تیڤلێ ئەردى دهێتەدانان و بشێوەیەكێ نەرێكوپێك بسەر وەلات و دەڤەرێن جودا دابەشبووینە. دروستبوون و پێكهاتنا كانزایان دسروشتیدا پشت ب بارو شونوارێن دیاركریڤە گرێددەت. پێكهاتنا جیۆلۆجی ب ئەگەرەكێ سەرەكی دهێتە هژمارتن بۆ هەبوون و جۆرو برێ ئەوان كانزایێن كود بیت هەبن، هەروەسا جورێ ئەوان بەرێن كو روویێ ئەردى نخافتی ئەگەرەكێ كاریگەرە دڤی بیاڤیدا. بۆ نموونە ئەو دەڤەرێن ژبەرێن نهشتی پێكهاتیێن (رەژى و نەفت) تێدا یا زۆرە، ددەمەكیدا كانزاییێن سەرەكییێن وەكی ئاسنی و سفرى دوان دەڤەراندا دزۆرن كۆ بەرێ ئاگرین تیدا یی زۆرە، بەلی زێروزیڤ و قورقوشم (رصاص) ل وان دەڤەران یێن هەین یێن كو ژ بەرێن گوهۆرى و نهشتی پێكهاتین. كیمیازان (كانزاى) ب سامانەكێ سروشتی (خورستی) یی هەف توخم دادنن كوبنەمایی وى پێكهاتییە ژ دوو توخمان یان پتر نەئەندامینە و تیفلێ ئەردى پێكدئینن.

رژدبوون لسەر ئەڤێ پێناسێ هندەك كانزایێن بەرنیاس وەكی رەژیێ و نەفتێ و فوسفاتی ژ كوما كانزایان دەردئێخین، بەلی لگۆر ئەڤێ پێناسێ ئاڤ ب ئێك ژ كانزا یان دهێتەدانان، بەلی ئەوێن كانزاى دەردئێخن خۆ ب ڤێ پێناسێ ڤە گرێنادەن و وەسا دادنن كو هەر ماددەیەكێ تیڤلێ ئەردێ پێكبینیت و دچوارچوڤێ بازرگانیدا بهێتە بكارئینان ئەو كانزایە. هەروەسا هەرماددەكێ كو ژناڤ جەركێ ئەردى یان لسەر روویێ ئەردى بهێتە دەرئێخستن بۆ مەرەما مفا وەرگرتن ژوان و ژوان بەرێن كو دناڤ

ئەرديدا، يان ل دۆرێن وان هەی، ب كانزا دهێتە دانان، بەرژی پێكهاتییە ژ تێكەلەیەكێ خۆرست كوژ دوو كانزا یان پتر پێكهاتییە و دكەنە سێ جۆر ژی: ئاگرین و نهشتنی و گوهۆری پێكهاتییە ژ پشكەكێ ژ تیقلێ ئەردی ژ كانزایەكی یان كۆمەكا كانزایان پێكدهێن ب برەكا پێدڤی، ب شێوەكی ئابووری بهێتە بكارئینان دبارۆدۆخەكێ وەسا لگەل كریارا بكارئینانێ بگونجیت.

دابەشبوون و كومبوونا كانزایێن خاڤ دتیقلێ ئەردیدا ل هندەک لایێن جیهانێ ب چەند ئەگەرەكان ڤە گرێداینە ژ هەمیان گرنگتر:-

١-ژێێ بەران دیروكا جیۆلۆجییا وان:-

بەرێن كەڤنار گەلەك كانزا تێدانە كو دپێكهاتێن بەرێن نۆدا دەرناكەڤن. بۆ نموونە، رەژی دوان بەراندا هەیە یێن كو دچەرخێ رەژییێدا هەبوون، ددەمەكیدا نەفت ل دەڤەرێن بەرێن نهشتییێن نۆدا دەست دكەڤیت و مرۆڤ نەشێت ل وان دەڤەرێن نەفت لێ هەی ل رەژیێ بگەریت.

٢-بەرب لڤینا تیقلێ ئەردی و هرِیانێ كار لێ دهێتەكرن:

یان (كارتێكرنا هرِیانێ و لڤینا تیقلێ ئەردی لسەر بەران):

وەسا هاتییە زانین كو هندەك بەر بشێوەیەكێ ئاسۆیی دبنێ زەریا و رووبارانڤا نهشتینە، ژئەنجامێ لڤینێن هەمەجۆرێن ئەردی (چ ئەڤ لڤینە یاپێچای بیت یان یاشكەستی بیت) هندەك پشكێن تیقلێ ئەردی ئەو بەر بلندكریە و هندەكێن دیژی نزم كرینە، ئەڤجا ل دەمێ بلندبوونێ بەرێن دناڤ جەرگێ ئەردی دا ژناڤدا بلندبن، لێ ئەگەر ئەو بەر تووشی ئەگەرێن هرِیانێ بوون، دێ بەرێن دناڤ جەرگیدا نیزیكی روویێ ئەردی بن، یان دێ لسەر روویێ ئەردی كەڤن و دێ بنە ژێدەرِ بۆ گەلەك كانزا یێن ب مفا. بنموونە ژی بۆ ڤێ ئەوە دەڤەرێن ب ناڤ و دەنگن یێن كو كانزایان تێدا دەردئینن ل چیایێ ئۆرال.

٣- ئاڤ و هەوا:-

ئاڤ و هەوای رۆلەکێ بلند دڤەدیتنا کانزایدا هەیە، ئەو جهێن کو نهۆ رەژی لێ یا زۆرە دکەڤندا ئاڤ و هەوایەکێ نیمچەگەرمێ ب باران (نیمچە یەکسان) هەبوویە کو بوویە ئەگەرێ گەشەکرنا ئەوان دارستانێن چڕ ێین کو کەفتینە بن نهشتیان، و ب بۆرینا چەرخەکێ درێژ بوونە بەرو رەژییا بەری دروستکریە، بەلێ ئەو دەڤەرێن کو گەلەك دهشکن، ئاڤ و هەوای هاریکارییا وان کریە بۆ پێکهاتنا کوگەهێن مەزن یێن نەتەراتێن سۆدیۆمی، ئەو خۆێیا کو دئاڤێ دا حەلدبیت و ئەگەر تەخێن وێ دوان دەڤەراندا کو بارانێن وان دزۆرن ڤەدیتبان، دا ئەڤە بۆ دەمەکێ درێژ بوو دناڤ ئاڤێ دا حەلببان، باشترین نموونە ژی بۆ هەبوونا نەتەراتان ل دەڤەرێن بیابانێن (چیلی و پیرۆ) نە.

کانزا کاری

دبێژنە دەرئینانا کانزای ژناڤ جەرگێ ئەردی (پیشەیا کانزا کاری) ، ئەڤەژی بۆ چەرخێت بەری دیرۆکێ ڤەدگەریت دەمێ کو مرۆڤ یێ مژوولی کانزاکارییێ بوو بۆ دروستکرنا پێدڤییێن خۆ و ئێکەم کانزاژێ کو سەرنجا مرۆڤی راکیشای زێر بوویە کو دژیانا خۆیا کریاریدا مفاژێ وەرنەگرتیە، و پاشی کانزایێ سفری نیاسییە، ئەڤجا تەنەکە ڤەدیتیە و کارتێکرنا کانزای دژیانا مرۆڤیدا ب ئاشکرایی دەرکەفت وهێدی هێدی بۆ دروستکرنا چەکی کاچ و کلوزان (قاپ و کلوزان) و کەڤچك و سێنیکان بکارئینانە. چەرخێن پێشکەفتیێن مـــرۆڤی بنـــاڤێ ئەوان کانزایان هــاتینە نــاڤــکرن یێن هـــاتینە بکـــارئینان. کـــانزای بەردەوام رۆلەکێ بلند دژیانا مرۆڤیدا دیتیە،

وێنێ هژمارە (٥٦)

هەتا وەلێهات لدەمێ نهۆ پێدڤییا مرۆڤی ب وان کانزایان پترە جاران و مرۆڤی دەست ب بەرهەمئینانا وان کانزایان کر یێن کو بەری نوکە وان نەنیاسیبوون و دپیشەسازیێن گەشەکرنێدا بکارئینایە.

ئەو بنەماییێن دکانزاکارییێدا پشت پێدهێتە گرێدان:-

دشێین دکریارا کانزاکارییێدا ئاماژە ب دوو بنەمایان بکەین:

١-ئەو نیشانێن سرۆشتییێن دکانزاییێن خاڤێن دبن ئەردیدا هەین، ئەڤە ژی رێکا بکارئینان و دەرئینانا ئەڤان کانزایان دیاردکەت، هەرووەسا کاردکەتە سەر رۆخسارێ مرۆڤی ژی ب رێیا ڤەگوهاستن و کارگەهـ و خانییان .... هتد.

٢-بهایێ ئابووریێ کانزاییێن خاڤ، ئەڤەژی جهێ پێکئینانێن کانزایی و رێژا وان کانزایان د وان خاڤاندا و برێ ئەوان کانزایان یێن کو هەین ڤەدگرییت ئەڤە زێدەباری چەند ئەگەرەکێن دی وەکی بساناهی ب کارئینان و داخاز ل سەر وان وی کانزای و بساناهییا ڤەگوهاستنێ و هۆکارێن دیتر.

رێکێن کانزا کارێ

رێکا کانزاکاری پشت ب جۆرێ وی کانزای و پێشکەفتنا هونەرێ کانزایی و پیشەسازییێ ڤەگرێددەت. هندەك کانزایان ژبۆ دەرئینانا وان ژناڤ جەرگێ ئەردی پێدڤی ب چەند رێکەکێن ئالۆزوگران هەیە، بەلێ هندەکێن دی بتنێ پێدڤییا وان ب کریارێن ب ساناهی هەیە بۆ دەرئینانا وان.

گرنکترین ئەو رێکێن کو هاتینە بکارئینان ژی ئەڤەنە:-

١-رێییا کانزا کاری دوان کانییاندا کو دڤەکرییینە:

(شێوازێ کانزاکاری دکانییێن ڤەکریدا):-

ئەگەر ئەو کانزایێ خاڤ یێ نزیك بیت ژ روویێ ئەردی، باشترین رێك بۆ کانزاکاریێ پێکهاتییە ژ راکرنا تەخێن سەرڤە یێن تیقلێ ئەردی و هەولدان

بۆ وەبەرهێنانا وی کانزایێ خاڤ ، ئەڤ ڕێکەژی ل گەلەك دەڤەرێن جیهانێ هاتییە پەیرەوکرن و ب ڕێکەکا ئابووری ژی دهێتە دانان ، چونکی مەزاختنا بەرهەمئینانێ کێمترە چ پێ نەڤێت بتنێ مەکینەو ئامیرێن تایبەتی نەبن بۆ ڕاکرنا تەخێن سەرڤە یێن تیڤلێ ئەردی .باشترین نموونەژی بۆ هندێ کانزاکارییا ئاسنی یە ل دەڤەرا ل ویلایەتێن ئێککگرتی کو دکەڤیتە ڕۆژئاڤا دەریاکا سوپەریۆر پێکهاتێن ئاسنی دکویراتییەکا نزیکدایە ژروویێ ئەردی، هەروەسا دەڤەرا ل سوێدێ و ل ئوکرانیا. ئەڤە ژی ڕامانا وێ ئەو نینە کو ئەڤ ڕێکە یا تایبەتە ب کانزانکارییا ئاسنی ڤە ، بەلکو بۆ دەرئینانا کانزایێن دیژی بکاردهێت وەکو سفری، هەروەسا د دەرئینانا ڕەژییێ ژیدا دهێتە پەیرەوکرن.

٢-کانزاکاری ب ڕێیا بیرێن کویر:-

ئەڤ ڕێکە ژی ل وان دەڤەرا دهێتە بکارئینان کو کانزایێن نهشتی ژ ڕوویێ تیڤلێ ئەردی د دوورن، لەورا بیرێن کویر هەلدکۆلن کو هندەك جاران دگەهیتە (٣)کم، وەکو کانییێن بۆ زێری ل باشوورێ ئەفریقیا و کانییێن زێری یێن ل هندستانێ کو کویراتیا وان دگەهیتە (٣٠٠٠)م. گەلەك کانزا بڤێ ڕێکێ دهێنە دەرئینان و نزیکی (٨٠٪)ێ ڕەژییا ویلایەتێن ئێککگرتی بڤێ ڕێکێ دهێتە دەرئێخستن.

هەر چەندە کو ئەڤ ڕێکە گەلەك لێ دچیت، چونکی پێدڤی ب هۆیێن بەرهەمئینا مەزن و زۆر دبیت، بەلێ چەند ساخلەتەکێن دی هەنە، ژوانا، دشیاندایە دهەمی بارۆدۆخێن ئاڤ و هەوای دا بهێتە دەرئێخستن، ب بەرۆڤاژییا ڕێکا دی، کو بارێ سروشتی یێ وان سنووری بۆ ددانیت .

٣-شێوازێ پوختەکرنا کانزای دپێکهاتێن نهشتیدا:-

ب ڕێیەکا ب ساناهی و کەڤن بدەستڤە دهێت، نە سەرمایەکێ زۆر و نەئامیرێن

تايبەتی و ئالۆزی دڤێت، بەلكو د گەلەك دەماندا پێدڤی ب هندێ هەیە كو ئاڤەكا بووش و بهێز بەردەنە سەر هەتاكو كاربكەتە سەر هویربوونا نهشتیێن وان و پالددەت بوسكرەكی كو مانەڤەیا نهشتیان دابین دكەت، ئەڤجا ئەو كانزاییێن ل سەر ئێك نهشتین و لپشت سكرەكی دهێنە كۆمكرن. ئەو كانزاییێن كو بڤێ رێكێ ژی دهێنە پوختەكرن: زێرو تەنەكە پلاتین و ئەلماس و یێن دیتر.

ئەڤ رێكە ل گەلەك دەڤەرێن جیهانێ دهێتە بكارئینان و نزیكی ١٠٪ زێرێ جیهانی بڤێ رێكێ دهێتە دەرئینان هەروەسا پلاتینی ژی.

ئەو هۆكارێن كاردكەنە سەر وەبەرهێنانا كانزایێ:-

هۆكارێن جیۆلۆجی و جوگرافی برادەیەكێ زۆر كاردكەنە سەر دیاركرنا جۆرو دەڤەرێن ئەوان كانزاییێن ب كێر وەبەرهێنانێ دهێت، بەلێ لڤێرە بارێ مرۆڤی كو هەڤبەندی ب بەرهەمئینانا كانزای ڤە هەیە، گرنگییاوی ژ هۆكارێن بەراهیێ كێمتر نینە، وەكی پێشكەفتنا تەكنولۆجی و سەرمایەی و بازاری و سیاسەتا دەولەتان و تشتێن دیتر. ب شێوەكێ گشتی دشێین دبەرهەمئینانا كانزایدا گرنگترین هۆكارێن كاریگەر دەستنیشان بكەین:

١-قەبارێ نهشتییان و رێژا كانزای د خاڤێن واندا:

رێژا كانزای و پاڤژیا وی ب رادەێ داخازیێ ل سەر وەبەرهێنانێ دیاردكەت، چونكی پلەیا هەی بۆ باشیا كانیێین كانزایان. كانییا هەی پلا وێ گەلەك یابلندە وەكو ئەو كانیێین ئاسنی یێن رێژا كانزای دخاڤێن واندا ژ(٥٠٪) پترە و سفر دناڤبەرا (١-٥٪) و زێر ژ (١-٠٫٠٠٠٤)یە، بەلێ ئەگەر ئەو رێژە ژڤێ كێمتر بوو، ئەو كانزا ژ روویی ئابووریڤە ب بهادار ناهێتە دانان و وەلاتی نەچاردكەت كو ل شونا بەرهەمئینانا وی، ژ دەرڤە بینیت.

٢-دووربیا ماددێن خاڤ ژ ڕوویی ئەردی:-

دەرئینانا کانزای ژ کانیێن کویر پتر لێ دچیت لچاڤ وەبەرهێنانا ئەوان کانزاییێن کو دتیڤلێ ئەردیدانە ، یان ژ تیڤلێ ئەردی دنزیکن .

٣-جهێ جوگرافی:-

ئەڤ هۆکارە رۆلەکێ دیارو بنەرەتی دبەرهەمئینانا کانزایدا دبینیت کانزا هەیە ب باشی جهێ وی دهێتە جوداکرن دەربارەی هۆیێن ڤەگوهاستنێ و کۆمبوونا ئاکنجییان و نزیکیا وی ژ ناڤەندێن چالاکیا پیشەسازی، هەروەکی دهەرێما مسرێدا هەیە کو سامانێن کانزایی ل دەشتا کنارێ کەنداڤێ سویسێ و دەشتێن کناری یێن دەریاسوور ل دۆلا نیل. نزیکی ناڤەندێن ئاڤەدانیێ هۆیێن ڤەگوهاستنێ کۆمبووینە. هەروەسا دەڤەرێن ئاسنی و کانیێن رەژیێ ل ئنگلتەرا و رۆژئاڤا ئەوروپا کانزاییێن گەلەك دەولەمەند ژی هەنە کو وجهێ جوگرافیێ وان هاریکارییا وەبەرهێنانا وان نەکریە وەکو کانزاییێن خاڤ ل وەلاتێ کونگویا دیموکراتی (هەرێما شابا) و زامبیا کو ژ کناری دوورن. هندەك جاران، هندەك کانیێن زێری ژڤێ رێسایێ دەردچن، چونکی بەرهەمئێنانا تولا وی پارەی ڤەدکەت یێ کو لێ دچیت.

٤-هەبوونا هۆیێن ڤەگوهاستنێ:

رێکێن ڤەگوهاستنێ ب هۆکارەکێ گرنگ دهێتەدانان د دیارکرنا شیانا وەبەرهینانا کانزای دا ژ روویێ ئابووریڤە، چونکی هندەك کانزا کێشاوان یاگرانە و قەبارێ وان یێ مەزنەو گرنگیەکا کێم هەیە لگۆر کێش و قەبارێ وان و هەروەسا پرانییا کانزاییێن فلزی ل دەمێ پیشەسازییا وان کێشاوان گەلەك کێم دبیت، ئەڤە ژی دبیتە ئەگەرێ هندێ کو گەلەك ماددێن خاڤ بهێنە ڤەگوهاستن ژبۆ بدەستڤەئینانا چەند فلزەکێن کێم ژبەر ڤێ ڤەگوهاستن رۆلەکێ بلند دڤی بییاڤیدا دبینیت، هەبوونا هۆیێن ڤەگوهاستنێ ئەرزان و ب ساناهی ب تایبەتی

ڤەگوهاستنا ئاڤێ وەبەرهێنانا وی کانزای هانددەت و دبیت وەبەرهێنانا وی ب راددێ ب ساناهییا ڤەگوهاستنا خاڤێ وی ڤە گرێدای بیت بۆ نموونە وەبەرهەئینانا کانیێن رەژییا مەنشوریا بۆ ماوەکێ زۆر پشت گوه ئێخستن ژبەر ڤەگوهاستنا وی رەژیێ بۆ جهێ بکاربرنا وی کەلەك لێ دچیت. هەروەسا هەمان تشت ژی دهێتە گۆتن دەربارەی ئاسنێ بەرازیلێ کوبتنێ بەری چەند سالەکان دەست ب بەرهەمئینانا وی هاتییەکرن.

٥-هەبوونا سەرمایەی:-

بێگۆمان سامانێ کانزای ژ هەمی بیاڤێن چالاکیێن ئابووری پتر پیدڤی ب سەرمایێ زۆر هەیە، چونکی پێدڤییا وی ب کریارێن زۆر و مەزاختنێ هەیە بۆ لێگەریان و پشکنینێ ب دویف کانزایاندا و دەرئینانا وان ل کانیان. گەلەك جاران پارەکێ مەزن دهێتە مەزاختن بۆ لێگەریانا کانزایان، بەری پشت راستیا پشکنینان دسەرکەفتی نەبن.

سەرمایە کارەکێ گەلەکێ مەزن هەبوو دهندێدا کۆمپانیێن قورخکاری یێن جیهانی دەست بسەر سامانێ کانزایی یێ دەولەتێن جیهانا سیێ دابگرن و وبەربهێنن، چونکی ئەو دەولەت تازە پێگەهشتینە و سەرمایەکێ تمام نینە ژبۆ بەرهەمئینانا سامانێن کانزایی و ئەم هەمی ژی ئەوێ دزانین کاچەوا ویلایەتێن ئێکگرتی دەست بسەر کانزاییێن هەردوو ئەمریکا و هندەك دەولەتێن ئاسیا و ئەفریقیادا گرتییە.

٦-هۆکارێن دی:- وەکو هەبوونا ژێدەرێن وزێ و سوتەمەنی یێن پێدڤی کو هندەك کانزایان پێدڤی ب کومکرن و حەلاندن و پارزنینێ (پالافتن) ێ دبن ل نزیکی ناڤەندێن بەرهەمئینانێ. ژبلی ڤێ ژی ئاف وەهەوا رۆلێ خۆدبینیت دبەرهەمئیناناکانزایدا کو هندەك ژوان دکەڤنە دەڤەرێن بەستی،

یان بیابانێ و وەبەرهێنانا وان یا گرانە.
هەروەسا برێ یەدەکی کاردکەتە سەر کریارا وەبەرهێنانا وی کانزای، چونکی هندی یەدەگێ وی کانزای زێدەتربیت پتر کریارا بەرهەمئینانێ کۆم دکەت. پیدڤیێن زۆر یێن جیهانێ بۆ کانزای مرۆڤ پالدایە کو ئاستەنگێن سروشتی و ئابووری نەهێلیت و کانێین بیابان و دارستانێن دوور دەردەستکرینە (گەرەنتیکرن). ئەڤە ژی ژبەر وزێدەباری دەردەستکرنا (گەرەنتیکرن) ئەوان خاڤێن کانزا کێم تێدایە، ئەڤەژی ژبەر هندێ یە کو پیشەسازی پێدڤی پێ هەیە و یەدەگێ هەلگرتیێ ئەوان کانزانژی بەرەف کێمبوونێ یە.

جۆرێن کانزایان

کانزا لدویف ئەو بیاڤێن گرنگیێ ب ڤەکۆلینان ددەن دهێنە جوداکرن. جیۆلۆجی دبنەرەتدا گرنگیێ ب دیرۆکا کانزایان و زانینا ساخلەتێن وان و بارێ پێکهاتناوان ددەن، ئابوورییناس ژی ب رێیا نیشادان و داخازێ لسەر وی کانزای و بازاری و نرخی وی لێ ڤەدکۆلن، بەلێ جوگرافیناس پویتەی ددەنە ڤەکۆلینا دابەشبوونا جوگرافییا ئەوی کانزای و هەڤبەندییا ئەڤێ دابەشبوونێ ب ژیانا مرۆڤی ڤە.
کانزا دزۆرن و لگۆر ئەوی بنەمایێ کو دابەشبوونا وان دهێتە وەرگرتن ژئێك جودانە ،بتایبەتی ئەگەر ئەم بزانین کو هژمارا وان یازێدەکری و لدەمێ نهۆ گەهشتییە نزیکی (٧٥) کانزایان. هندەك ژوان کانزایان گرنگیەکا مەزن دژیانا مرۆڤیدا هەیە وەکو ئاسنی و سفری، و پشەسازیێن مەزن ل سەردەمێ مەیێ نهۆ بەرەف پێشڤە برییە، هەروەسا کانزاییێن سوتەمەنی هەنە وەکو رەژیێ و نەفتێ کو پشکداری دڤێ پێشکەفتنێدا کریە ئەڤە ژی ب رێیا بکارئینانا وان وەك ژێدەر بۆ وزێ و کەرەستێن خاڤ بۆ پێشەسازییێ.

کانزازێ لدویف نیاسیناوان ژلایێ مرۆڤی ڤه و دیرۆکا دەردەستکرناوان دهێنه دابەشکرن. ژ وان هەنە دکەڤنن مرۆڤی ژبۆ گەلەك جۆرێن پێدڤیێن خۆ یێن رۆژانه بکارئینانه وەکو سفری و ئاسنی و قورقوشمی (رصاص) ، هەنە ژی نوو دیاربووینه پشتی پێشکەفتنا زانستییا بەرفرەھ گرنگییا وان دەرکەفتییه کو مرۆڤ دبیاڤێ پیشەسازی و هونەریدا دەستکەفتیه وەکو (ئەلەمنیۆم) و مەنگەنیزی یێن دیتر.

بۆ دابەشکرنا کانزایانژی، لدویڤ ئەرکێ وی کانزای و بکارئینانا وی بۆ نەهێلانا پێدڤیێن جۆراو جۆرێن مرۆڤی هاتینه دابەشکرن لگۆرڤێ چەندێ دشێین بڤی شێوەی دابەش بکەین.

١-سوتەمەنییا کانزایی: وەکو رەژیێ ب هەمی شێوەێن وێڤە و ماددێن هایدرۆکاربۆنێ (نەفت و گازا سروشتی و (صخور الطفل).

٢-کانزاییێن فلزی: هەمی ئەوان کانزایان ڤەدگرێت ئەوێن د بەرهەمئینانا فلزاندا دهێنه بکارئینان و ل دەمێ پوختەکرنا وانژی ب هندێ دهێنه جوداکرن کو دنەرمن ودبرسقن وگەرمێ وگەهرەبێ ژی باشی دگەهینن.

ژ هەمیان گرنگتر:

أ-خافێن ئاسنی

ب-فلزێن دارشتی وەکو کرۆم و مەنگەنیز و نیکەل و تەنگستن و یێن دیتر.

ج-فلزێن نەئاسنی، ژهەمیانژی گرنگتر سفر و قورقوشم و چینگ و (توتیا) و تەنەکە.

٣-کانزاییێن نافلزی و خووێ: وەکو گۆگرد و گۆگردییان و نەتەرات و فوسفات خۆیێن پۆتاسیۆمی و مایکاو یێن دی.

٤-بەرێن ب بها: بەرێن کێم هەییژی ڤەدگریت وەکو ئەلماسی کو ژبەر رەقییا وی بۆ پشەسازییا ئامیرێن برینێ دهێتە بکارئینان، هەروەسا دپیشەسازییا (مجوھرات) و ئامرازێن رازاندنی بکاردهێت، ئەڤجا فەیرۆز و زۆبەرجەد کو ئەوژی هەر بۆ دروستکرنا (مجوھرات) (جوانکاری) یان بکاردهێن.

٥-بەر(کەڤر): گرانیت وبەرێ جیری وخیزی وبازلتی ونیسی ویێن دی ڤەدگریت.

کانزایێن فلزی

چەند جۆرە کانزایان ڤەدگریت و دناڤ خواندنا خۆژیدا بتنێ دێ ل سەر سێ کانزایین گرنگ ئاخفین کو ئەو ژی (ئاسن و سفر و ئەلەمنیۆم) ن.

ئاسن:

ددەمێ مەیێ نهۆدا ژ هەمی کانزایان گرنگترە وگەلەك پیشەسازیێن گوهۆرینکاری و دەرهێنانێ دا ب ماددەکێ سەرەکی دهێتەدانان، گرنگیا ئەڤی کانزایی ل وان نیشانان دەردکەڤیت کوپێ دهێتە جوداکرن. ئاسن بشێوەکێ بەرفرەه دتەخێن تیفلێ ئەردیدا بەلاڤبوویە (٥٪) ێ ژ وان ماددانە کو ئەڤ تیقلە ژێ پێك دئێت و دشیان دایە بساناهی ژخاڤێن دی بهێتە پۆختەکرن وجوداکرن. هەروەسا تێکەلکرنا ئاسنی دگەل کانزاییێن دیدا ب تایبەتی کرۆم و مەنگەنیز و نیکل وەلێ دکەت کول دروستکرنا دینەمۆ ومەکینێن سوتاندنا ناڤخۆیی وییێن دیتردا بهێتە بکارئینان، ئەڤە زێدەباری هندێ کو بهایێ وێ یێ نزمە و بساناهی ژێ دشێن دەست ب سەر رەڤیاتیا وی دابگرن. ئاسنێ پوخت دسروشتی دا نینە، بەلکو بشێوێ ئوکسیدو کاربۆنات وخاڤێن هەمە جۆرهەیە ژ هەمیان گرنگتر:

وێنێ هژمارە (٥٧)

١-ماگناتایت: دبێژنێ ژێ ئاسنێ (مەگناتیس) ی، خاڤەکێ ڕەشە و ڕێژا ئاسنی پوخت تێدا (٧٢،٥٪) ێ ژخاڤێ وێیە. ژ روویێ باشیێ ڤە ئەڤە باشترین جۆرە. دسروشتی دا یێ کێمە، ل دەڤەرێن بەرێن ئاگرین و گوهۆریندا هەیە. ناڤەندیێن کانزاکارییێن وی دکەڤنە باکوورێ سوید.

٢-هیماتایت: رەنگێ وییێ سوورە، ب ئۆکسیدێ ئاسنی دهێتە دانان ڕێژا ئاسنی پوخت تێدا ٧٠٪ دبیت، خاڤێن وی دناڤ بەرێن نهشتی یدا بەلاڤبوویە پتریا وی ل روسیا فیدرال و ویلایەتێن ئێکگرتی و ئسپانیا و ئەورۆپا رۆژهەلات بەرهەم دئینن.

٣-لیمۆنایت: رەنگێ وی دناڤبەرا زەرو قەهوای دایە. رەنگێ خیزێ وی زەر کریە و رێژا ئاسنێ وی (٦٠٪) ە و بشێوێ تەخێن دناڤ بەرێن نهشتی دایە. ناڤەندێن گرنگێن وی دکەڤنە دەڤەرا لۆرین ل فرەنسا .

٤-سیدرایت: دبێژنێ ژێ کاربۆناتێ ئاسنی. گرنگیا وی یاکێمە و ڕێژا ئاسنێ وی دبیتە(٤٨٪)، خەلّتەیێن وی دزورن وپتراوی ل روژهەلاتا ئینگلتەرا بەرهەم دئینن.

٥-پایرایت: ڕێژا ئاسنێ وی نێزیکێ (٤٢٪) دبیت، جۆرەکێ خرابە، خلتەیێن وێ دزۆرن، گوگردو سفر گەلەك تێدایە، ئەڤ جۆرە ژ گوگردێن ئاسنی بۆ دەرهێنانا ترشێ کبریتیك بکاردهێت. خاڤێن وی ل دەڤەرێن نوی پەیدابووی دجیهانێ دا دبەلاڤن.

چەوانیا پوختەکرنا ئاسنی دخاڤێن ویدا:

خاڤێن ئاسنی تێکەلی رەژیا کوك و ڤیری دکەن و دئێخینە دناڤ فرنێن گەلەك گەرمدا ودبێژنێ حەلینەرێن کانزای (المصاهر) و ئەو ئاسن ژێ دهێتە جوداکرن و دبنێ فرنێ دا دنهشیت (دکەڤیتەبنی) و وی ئاسنی ژ وان کونێن دکەڤنە دبنێ وێدا وەردکرن.

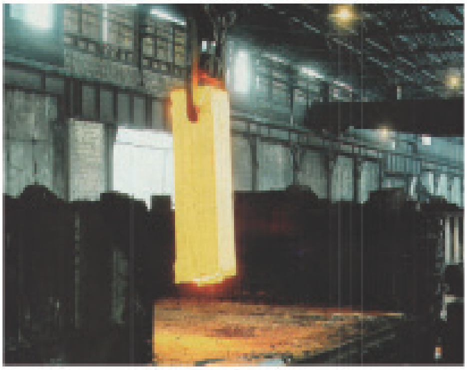
وێنێ هژمارە (٥٨) کارگەهە دروستکرنا پیلای

دڤێ قوناغێدا دبێژنێ ئاسنێ زەهر (**گل ئاسن**).ئەڤ جۆرەیێ پوخت نینە، خلتەیێن وێ دزورن، کاربۆن و گوگردو فۆسفۆر تێدایە و گەلەکێ رەق نینە بۆ دروستکرنا ستووینن کارەبێ و بۆریێن ئاڤێ بکاردهێت. پشتی پاقژکرنا ئاسنێ زەهر ژ ڤان خلتەیان رەڤتردبیت و جیرێ پەیدادکەت ودبێژنێ (**ئاسنێ گونجای**) (الحدید المطاوع) کو بۆ ئاسنگەریێ دهێتە بکارئینان. ڤێجا ئەگەر رێژەکا مەنگەنیزی دگەل تێکەل بکەن و ژ خلتەیان بهێتە پاقژکرن **پیلا** دی ژێ پەیدابیت، ئەڤەژی ژهەمی جۆرێن دی زیدەتر بکاردهێت، چونکی گەلەکێ رەقە.

دابەشکرنا جوگرافی یا بەرهەم ئینانا ئاسنی دجیهانێ دا:

بەرهەم ئینانا ئاسنی دجیهانێ دا، ژبەر هندێ کو هەڤبەندی ب رامیاریا نیڤ دەولەتی و باری ئابووری هەیە، لەورا بلندی و نزمییەکا زۆر ب خۆڤەدیتییە ددەمێ شەری دا زۆر دبیت و ددەمێ ئاشتییێ ژیدا کێم دبیت، بەلێ ددەمێ نهۆودا بەرهەم ئینانا ئاسنی زۆر بوویە ، ل ساڵا ١٩٨٥ز گەهشتیە نێزیکی (٥٢٤) مەلیون تەنان .

ئەڤ بەرهەم ئینانە ژێ سێ جاران هندی ساڵا ١٩٥٣ز یە کو نێزیکی (١٥٧٫٦) مەلیۆن تەن بۆوێنە، ئەڤ چەندە ژی ژبەر وان گوهۆرینێن زۆرێن پیشەسازی بوویە کودجیهانێ دا روویداین. بەرهەمی جیهانێ ب سەر هەمی کیشوەران دا دهێتە دابەشکرن، بەلێ نێزیکی (٨٥٪) ژ سەرجەمێ وی بەرهەمی ژ کیشوەرێ ئەورۆپا و ئاسیا و هەردوو ئەمریکان دا دهێت، ب تایبەتی روسیا فیدرال و ئوکرانیا و ویلایەتێن ئێکگرتی نیڤا

بەرهەمێ جیهانێ هەیە و نیڤا دی ب سەر دەولەتێن د یدا دهێتە دابەشکرن. ئەڤا هەژی گوتنێ دەڤەرێن سەرەکیێن ئینانا ئاسنی دجیهانێدا دهەمان دەمدا دەڤەرێن بەرهەم ئینانا رەژیا بەری ژی نە کو پیشەسازیا ئاسنی پێدڤی ب وێ هەیە. بەلێ وەلاتێن تازەپێگەهشتی هێشتا نەچووینە دقوناغا بەرهەم ئینانێ دا، دچەند سالێن داویێ دا نەبیت ژبەر کێمیا کانیێن وەلاتێن پیشەسازیێن مەزن و زوریا داخازیێ و پێدڤیا جیهانێ ب ئاسنی، لەورا کانیێن ئەفریقیا روژئاڤا و ڤەنزویلا دەردەست کرن و کەنەدا ژی چوو دناڤ ریزێن دەولەتێن بەرهەم ئینانێ دا و وەسا ژی دهێتە چاڤەرێکرن کو دەڤەرێن دیژی بچنە دناڤ نەخشێ بەرهەم ئینانا جیهانیدا و هندەك دەولەتێن گەشەکری ژی کو ئەردێن وان یەدەکەکێ زور تێدایە وەکو هندستان ێ و بەرازیل ئەگەر تەماشای نەخشەی بکەین دێ بومە گرنگترین ولاتێن بەرهەمئینانا ئاسنی ل جیهانێ دیاربن

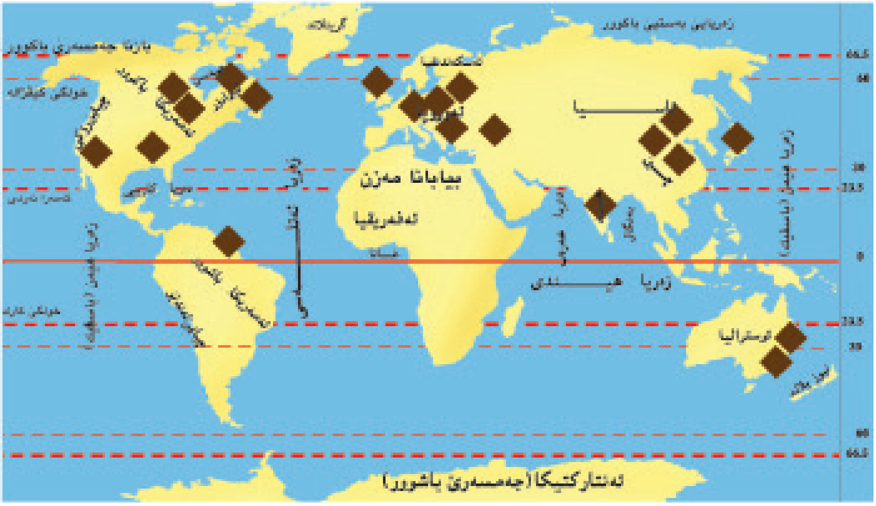

نەخشێ (١٩) دابەشکرنا جوگرافی یا بەرهەم ئینانا ئاسنی دجیهانێدا

گرنگترین دەولەتێن بەرهەم ئینەرێن ئاسنی

١-هەڤبەندا (رابطة) وەلاتێن سەربەخۆ

أ- ئۆکرانیا:

دەڤەرا کریڤۆری روج ل باشوورێ ئۆکرانیا نێزیکی کانیێن رەژیێ یێن **حەوزا** دۆنتزن. ئەڤێ دەڤەرێ یەدەکەکێ زۆر تێدایە کو ب ئەندازێ زێدەتر ژئێك ملیار تەن دهێتە خەملاندن . کارگەهێن رۆژهەلاتا ئەورۆپا پشت ب وی بەرهەمی گرێدەن، دگەل کانیێن رەژیێ یێن نیمچە گزیرتا (قرم).

ب- روسیا فیدرال:

گرنگترین دەڤەرێن بەرهەم ئینانا وێ پێکهاتینە ژ دەڤەرا چیاییێن ئورال، خەملاندنا یەدەکێ وێ ژئاسنێ خاڤ نێزیکێ ٣٠٠ مەلیۆن تەنە و نێزیکە جۆرێن ویێین باش نەمینن ژبەر هندێ کو پشتی جەنگێ جیهانیێ دوویێ گەلەك بکارئینایە. گرنگیا ئەڤێ دەڤەرێن ژێ ژبەر هندێ یە کو کەفتییە نێزیکێ دەڤەرا (ماکنیتوکۆرسك) کو گرنگترین دەڤەرا پیشەسازییە ل وەلاتێ، هەروەسا کانیێن باشوورێ رۆژئاڤاییێ موسکو، و ئەو دەڤەرێن کەفتیینە روژهەلاتا تورکستان نێزیکێ حەوزێن رەژیا کۆرنتسك، هەر چەندە ژێ خاڤێن وێ گەلەك دباش نینن، بەلێ دگرنگن، چونکی کەفتینە نێزیك کارگەهێن دەڤەرا سیبیریا.

ج- دەڤەرێن جودا جودا ل کازاغستانێ.

٢-ج- ئوسترالیا:

بۆ بەهەم ئینانا ئاسنی دجیهانێدا دپلا دوویێ دایە و ساڵا ١٩٨٥ز نێزیکێ (٥٧)مەلیۆن تەن دەرئینایە، ئانکو (١١٪)ێ ژبەرهەمێ جیهانێ. ئەڤ سەرکەفتنە ژێ بۆ ڤەدیتنێن بەرفرەهو بلەزیێن خاڤێن ئاسنی د دەڤەرێن بەربەلاڤێن کیشوەری دا (ڤەدگەریت).

٣- ویلایەتێن ئێکگرتیێن ئەمریکا:

ویلایەتیێن ئێکگرتێن ئەمریکا هەمی سالان نێزیکێ (٤٧) مەلیۆن تەنان بەرهەم دئینیت (سالا ١٩٨٥ز) بەلێ بەری هنگێ دسالا ١٩٦٩ز دا (٥٢) مەلیۆن تەن بەرهەم ئینان. ئەڤ کورتیدانە ژی ڤەدگەرێتەڤە بۆ بکارئینانا خاڤێن ئاسنی ل گەلەك دەڤەرێن جیهانێ ب پارەکێ کێمتر ژبکارئینانا خاڤێن ئەمریکا کو وەل ئەمریکا کریە ئاسن و پیلایێ ژ دەرڤە بهینن و دپشەسازیێن خۆداپشت پێ گرێدەن.

پرانیا ئاسنێ بەرهەم ئینای دکەڤیتە ڕۆژهەلاتا وەلاتی، ل وان جهێن کو کانیێن وانێن رەژیێ لێ و ئاکنجیێن وێ ژی دچڕوپڕن. هەروەسا هندەك کانیێن دیژی دپشکا ڕۆژئاڤایا وەلاتیدا هەنە.

گرنگترین دەڤەرێن بەرهەم ئینانێ ئەڤەنە:

أ-کانیێن دەڤەرادەریاچێن مەزن: ئەڤ دەڤەرە ٣\٤ێ ژ بەرهەم ئینانا ئاسنێ ویلایەتێن ئێکگرتی پێك دئینیت و پتر کانیێن وێ دکەڤنە نێزیکێ دەریاچا (سوپەریۆر) وخاڤێ ئەڤێ دەڤەرێن ژجۆرێن باشن و ژرووییێ تیڤلێ ئەردی گەلەك دنێزیکن ب ستووریا ٢٠٠ پێیان زێدەباری رێکێن ڤەگوهاستنا ئاڤی یێن ئەرزان بۆ گەهاندنا وی بۆ کارگەهێن نێزیك.

ب-کانیێن ویلایەتا ئەلەباما: ٥-١٠٪ێ ژبەرهەمێ ویلایەتێن ئێکگرتێن ئەمریکی دهێنە دەرهێنان. کانیێن وێ ل نێزیك باژێرێ (پەرمەنگەهام)ێ پیشەسازییە. هندەك خلتە دبەرهەمێن واندا هەیە وەکو فوسفۆر بەلێ ژبەر نێزیکیا وێ ژکانیێن رەژیێ، گرنگییەکا زۆر پەیداکریە.

ج-کانیێن دی ب بەرهەمەکێ کێم پشکداریێ دکەن و ل ویلایەتێن نیویۆرك و نیوجرسی و پەنسلڤانیا و کالیفۆرنیا بەلاڤبووینە.

هەرچەندە و یلایەتێن ئێکگرتی ل پلاسیێ دهێت دناڤبەرا دەولەتێن جیهانێ دبەرهەمهـ ئینانا ئاسنی دا، ل گەل هندێ ژی نێزیکێ ١ / ٣ ێ بکارئینانا خۆ ژ ڤەنزویلا و لبیریا وکەنەدا و شیلی و پیرۆ و بەرازیل دئینت و بۆ ئەڤێ چەندێ ژی هۆیێن ڤەگوهاستنێن مەزن یێن دەریایی بکاردئینیت.

٤- کەنەدا:

پشتی پاشکەفتنا بەرهەمێ کانیێن ویلایەتێن ئێکگرتی گرنگی ب بەرهەمئینا ئاسنی هاتەدان ل کەنەدا، ءئەڤێ چەندێ ژی وەل کومپانیێن قورخکاریێن ئەمریکی کر کو سەرمایێ خۆ بێخنە کاری بۆ بەرهەم خاڤێن ئاسنی ل کەنەدا ل سالا (١٩٥٠ز) و هەتا (٨٠٪) ێ ژ بەرهەمێ کەنەدا کەفتیەبن دەستێ وێ کول سالا ١٩٦٨ز بەری کو ئوسترالیا پێش وێ بکەڤیت پلاسیێ دجیهانێدا وەرگرتبوو.

ئاسن د سێ دەڤەرێن سەرکیدا دهێتە دەرهێنان کو ئەو ژی ئەڤەنە:

أ-باکوورێ رۆژهەلاتا دەڤەرا دەریاچێن مەزن: ئەو بوو دەمێ جەنگێ جیهانیێ دوویێدا ئاسن ژێ ڤەدیتیە و ئاسنێ وێ ژی ژ جۆرێن باشە.

ب-گزیرتا نیوفاوندلاند کودکەفیتە باکوورێ رۆژهەلاتێ وەلاتی ل سەر کنارێ زەریایێ ئەتلەسی و کانیێن وێ هەتا کوبن زەریایێ بستووورییەکا زۆر درێژ دبیت و پرانیا بەرهەمێ وێ ژی ژ رێیا دەریایێڤە بۆ ژ دەرڤە دهێتە هناردن.

ج-هەرووسا د دەڤەرا (لیبرادۆر) ژێدا دهێتە بەرهەم ئینان کو دکەڤیتە رۆژئاڤایێ گزیرتا نیوفاوندلاند. پرانیا خاڤێن ئاسنێ کەنەدا بۆ ویلایەتێن ئێکگرتی و هندەك دەولەتێن ئەورۆپا دهێتە هناردن بۆ خستنەکارێ پیشەسازیێن وانێن سەرەکی.

٥-چین:

بەرهەمێ چینێ بتنێ ١ / ٣ ێ ژ بەرهەمێ کیشوەرێ ئاسیایە ول سالا ١٩٩٢ز گەهشتە نێزیکێ (٧٥) مەلیۆن تەنان و وەسا ژێ دهێتە چاڤەرێکرن کو بەرهەمێ وێ بگەهیتە ڕادەکێ کو دگەل قەبارێ پیشەسازیێن پێشکەفتی دا بگونجیت. وەکو یادیار ژێ کو یەدەکەکێ زۆر هەیە و پرانیا وێ ل دەڤەرا مەنشۆریا و باکوورێ رۆژهەلاتێ وەلاتی دایە وخاڤێن ئاسنێ ژ جۆرێن باشن.

٦-سوید:

کانیێن سوید دباشن و پرانیا ئاسنێ وێیێ هاتیە دەرئینان ژ جۆرێ ماگنەتایتە . بەرهەمێ وێ دگەهیتە نێزیکێ (٥٪)ێ ژ بەرهەمێ جیهانێ و دباکوورێ ناڤەراستا وەلاتیدا کوومبویە . بناڤو دەنگترین کانیێن باکووری دکەڤنە دەڤەرا (**کیرۆناجلفاری**) کو پرانیا بەرهەمێ وێ ب رێیا بەندەرێ (**نارڤک**) ێ نەرویجی کو دکەڤیتە سەر زەریایێ ئەتلەسی رەوانەی دەولەتێن ئەورۆپا دهێتەکرن .ئەو ئاستەنگێن کو دهێنە پێش کریارا کانزاکاری دڤێ دەڤەرێدا، نزمیا پلا گەرمێیە، چونکی دکەڤیتە ناڤ بازنێن پانیێن باکووری، بەلێ کانیێن ناڤەراست، پرانیا بەرهەمێ وان بۆ پێدڤێن پیشەسازی ل وەلاتی دهێنە بکارئینان.

٧-فرەنسا:

پرانیا بەرهەمێ وێ ل کانیێن (**لۆرێن**) و کانیێن (**نۆرماندی**) دایە و بتنێ بەرهەمێ کانیێن (لۆرێن) نێزیکێ نیڤا بەرهەمێ کیشوەرێ ئەورۆپا دبیت ژ خاڤێ ئاسنی، وئەڤ دەڤەرە ژێ بتۆرەکا هێلێن ڤەگوهاستنا هشکاتی و دەریایی یێن باش پێکڤە هاتینە گرێدان، ستووریا تەخێن خاڤێن وێێن ئاسنی دناڤبەرا (٦٠ -١٢٠) پێیان دبیت و هندەك بەرهەمێ فرەنسا دئێتە هنارتن بۆ ژدەرڤە بۆ وەلاتێن هەڤسوورێن وێ.

٨-بريتانيا:

بەرهەمێ ئاسنی بەرەف کفتیە کێمیێ دچیت چونکی دکانزاکاریدا بەری دەولەتێن جیهانێ. گرنگترین دەڤەرێن بەرهەم ئینانا ئاسنی تێدا دەڤەرا (**کلیفلاند**)ەل پشکا باکوورێ رۆژهەلاتێ وەلاتی و ب وێ چەندێ دئێتە جوداکرن کو خاڤێن وێ نێزیکێ روویێ ئەردی نە، زێدەباری هندێ کو کەفتینە نێزیك نهشتیێن رەژیێ ل دەڤەرا درم. چەند دەولەتەکێن دیژی هەنە دجیهانێدا کو ئاسنی بەرهەم دئینن وەکو ئەلمانیا و هندستان و لیبیریا و ڤەنزویلا ویێن دیتر. وەسا دئێتە چاڤەریکرن دووبارە ژاپۆن جهەکێ پێشکەفتی هەبیت دپاشە رۆژەکا نێزیکدا ژ بەرهەم ئینانا ئاسنی.

یەدەکێ جیهانی یێ ئاسنێ خاڤ :

ب زحمەت بشێن بشێوەکێ راست و دروست و بتمامی خەملاندنا یەدەکێ جیهانی یێ خاڤێن ئاسنی دیار بکەین، چونکی هێشتا لێگەریان و پشکنین و هەلکولان دەربارێ ئەڤێ کانزای ل رووبەرەکی بەرفرەه یێ گویا ئەردی نەهاتیەکرن.

پرانیا شارەزایان یەدەکێ جیهانی دکەنە دوو کۆم ، یائێکێ **یەدەکێ پشت راست** (**المؤکد**) ویا دووێ ژێ ئەو **یەدەکێ کو دبیت هەبیت** (**الأحتیاطي المحتمل**).

مەرەم ژ یەدەکێ راست (المؤکد) ئەو چەنداتییە یا کو دشیاندایە ددەمێ نهوودا بهێتە بکارئینان. بەلێ یەدەکێ چاڤەرێکری (المحتمل) ئەو چەنداتییا کانزاییە کو مەرجێن سروشتی و ئابووری تێدا نەرەخساینە و دبیت د پاشەرۆژیدا ژ ئەنجامێ پێشکەفتنا زانیاری و تەکنۆلۆجی بهێنە دەردەست کرن (بەردەستکرن) .

ئەورۆپا رۆژهەلات ب تایبەتی روسیا فیدرال و ئوکرانیا دەولەمەندترین دەڤەرێن جیهانێ نە ب مفایێ یەدەکێ پشت راست یێ ئاسنی و پشتی

وان ئەمریکا باکوورو باشوور دهێن. هەر چەندە کیشوەرێ ئەفریقیا ژ روویێ جیۆلۆجی ڤە تمام نەهاتیە پشکنین. بەلی دگەل هندێ ژیدا یەدەکێ وێ ژخاڤێن ئاسنی ب (٤٠٪)ێ ژ یەدەکێ جیهانێ دهێتە خەملاندن.

چەنداتیا جیهانی دناڤ جەرگێ گۆیا ئەردی و ئەوا کو نهوو هاتیە ڤەدیتن تێرا بکاربرنا جیهانێ دکەت، بەلێ ئەڤ زێدەبوونە هەتا داویا سەدێ نهوو بڤێ تێکراییێ بچیت، هوسا دێ بەرهەمێ ئێن نەچاربن وان خاڤان بەرهەم بینن کو باشییا وان کێمترن، ئەوێن کو ل رێژا یەدەکێ چاڤەرێکری دابن و دەولەتێن مەزن دێ هاریکاریا دەولەتێن تازەپێگەهشتی کەن بۆ لێگەریان و پشکنینێ د دویڤ خاڤێن ئاسنی دا کو دوەلاتێن واندا هەنە ژبۆ دابینکرنا خاڤێن پێدڤی بۆ وان پیشەسازیێن هەین.

بازرگانیا ئاسنی یا جیهانی

ئاسن رۆلەکێ بلند دبازرگانیا دناڤبەرا وەلاتاندا دبینیت وریێژا ئەو خاڤێن د ڤێ دەمیدا پشکداران دچالاکیێن وانددکەن (٣٠٪) ژبەرهەمێ جیهانێ زێدەترە و داخوازی ژێ دبنیاتدا ل سەر خاڤێن باشە.

گرنگترین ئەگەرێن سەرەکی یێن ئەڤێ چالاکییا بازرگانی ژێ ئەڤەنە:

أ-کانیێن بەرهەم ئینانا خاڤان دوان دەڤەراندا هەنە کو هێشتا نەچووینە دقوناغا پێشکەفتنا پیشەسازیدا وەك هندەك ژ دەولەتێن تازە پێگەهشتی کونەچاردبن بەرهەمێ خۆ بۆ ژدەرڤە بهنێرن.

ب-پشکەکا مەزنا کانیێن ئاسنی دکەڤنە وان دەڤەرێن کو مەرجێن بنەجهبوونا پیشەسازی تێدا نینە وەکو دەڤەرێن دارستان و بازنێن جەمسەران یان ل وان دەڤەرێن دوویر ژ کانیێن رەژیێ، لەورا پێدڤی دکەت ڤەگوهێزن بۆ دەڤەرێن دروستکرنێ.

ج-بازرگانیا ئاسنی ژ وەلاتەکی بۆ وەلاتەکێ دی دچوارچوڤێ کیشوەرێ خۆدا دبیت، بۆنموونە ئەلمانیا ئاسنی ژ کیشوەرێن ئەوروپا دئینیت و ژاپۆن ژی ل هندستانێ و مالیزیا ژ ئاسیا دئینیت . هەروەسا بزاڤا بازرگانی دناڤبەرا کیشوەران ژیدا هەیە وەکو هنارتنا خاڤێن ئەفریقیا بۆ کیشوەرێ ئەمریکا و بڤێ رەنگی دشییاندایە وەلاتێن جیهانێ ل بازرگانیا خاڤێن ئاسنی ل دویف ڤان کوما جودا بکەین:

١-ئەو وەلاتێن ئاسنی ژ دەرڤە دئینن وەکو ویلایەتێن ئێکگرتیێن ئەمریکی و ئینگلتەرا و ئەلمانیا و ژاپۆن ژبۆ پرکرنا پێدڤیێن خۆیێن پیشەسازیێن پێشکەفتی، ئەڤ وەلاتە ژی زێدەتر ژ ٤/٣ ێ ژ داهاتێن خۆیێن بلند ژدەرڤە دئینن.

٢-ئەو دەلەوتێن ئاسنی دهنێرنە ژدەرڤە، وەکو وەلاتێن عەرەبی و فرەنسا و کەنەدا و سوید و فەنزویلا وییێن دیتر، چونکی ئەڤان وەلاتان ئاسن ژ پێدڤێن خۆ زێدەتر هەیە وب ٣/٢ ێ هەڤپشکییێ ژ هنارتنا ئاسنی بۆ ژدەرڤەی جیهانێ دکەن.

٢- سفر (النحاس):

ڤەدیتنا سفری ڤەدگەریتە ڤە بۆ پێنج هزار سالان بەری زاینی کو ل دڤەرا رۆژهەلات ڤەدیتییە و ڤەدیتنا وێ ژی ب دەسپێکا چەرخەکێ نوی دهێتە دانان دژیانا مرۆڤیدا، چونکی جهێ بەری گرتییە ژوان ئامرازێن کو دژیانا خۆیا روژانەدا بکاردئینان.

سفر د ڤی دەمی مەیێ نهودا رۆلەکێ بلند دپیشەسازیێ دا دبینیت و بۆ گرنگییێ پشتی ئاسنی دهێت، ئەو سالوخەتێن سفری هەین وەلێ کریە گرنگییەکا زۆر هەبیت. تێکەلکرنا سفری (النحاس) دگەل کانزایێن دیدا یابساناهییە، ٤٠٪ ێ ژ بەرهەمێ جیهانی یێ ڤی کانزای دچیتە دناڤ

دروستكرنا تێكەلێن جودادا. برۆنز ژ تێكەلكرنا سفرى دگەل تەنەكێ و سفرێ زەر ژئەنجامێ تێكەلكرنا وى دگەل توتيايێ دا بەرهەم دئينيت، سفر ب هندێ ژى يێ بەرنياسە كو (گەهينەرەكێ) باشە بۆ گەرمێ و كارەبێ و گەلەك يێ گونجايە بۆ لێدان و كێشانێ و بەرگريا داخوارن و (ژەنگێ) هۆكارێن ئاڤ و هەواى ژى دكەت، زێدەبارى هندێ ژى كو دشێن دووبارە ب حەلينەڤە ، ئەڤ چەندە ژى هاريكاريا پاراستنا خاڤێن وێ دكەت. سەبارەت ئەو رێژا كانزاى يێ كو دناڤ خاڤێن سفرى دا هەين دگەل ئاسنى ياجوداية. ددەمێ كو رێژا ئەڤى كانزاى پێكهاتبيت ژ١,٥-٢٪ێ ژخاڤێن وى ، هوسا بەرهەم ئينانا وى ژ رووبێ ئابووريڤە يێ باشە. ئەڤ چەندە ژى بەروڤاژى ئاسنيە كو هندەك جاران رێژا كانزاى دناڤ خاڤێن ويدا دگەهيتە ٤٨-٧٠٪ ئەڤجا دبێژن ژ رووبێ ئابووريڤە يێ باشە. ژبەرهندێ پێدڤييە دەرئينانا خاڤێن سفرى ژكانيێن وێ نێزيك بيت بەرى ڤەگوهاستنا وى بۆ رزگاربوون ژمەزاختيێن زۆرێن ڤەگوهاستنێ
- خاڤێن سفرى دسروشتيدا ب دوو شێوادانە: كانزايێ فلزى ل چەند دەماران يان چەند بەريكان يان خاڤێن بەربەلاڤ يێن كانزايى ل دەڤەرەكا كەڤرينا يا بەرفرەهـ و جاروباران ژى ژئەنجامێ كريارا پوختەكرنا خاڤێن سفرى كانزايێن گران بها وەكو زيڤ و زێرى بەرهەم دئينن كو بۆ پڕكرنا مەزاختيێن دەرئينانا ڤى كانزاى مفاى ژێدبينن.

چەوانيا پوختەكرنا سفرى (مس) (النحاس):

كەرەستێن خاڤێن سفرى پشتى دەرئينانێ ژ وان ل ناڤ جەرگێ ئەردى ب چەند قۆناغاندا دبۆرن بەرى كو ب كێر پيشەسازيێ بهێت.

١-پوختەكرنا فلزێ سفرى ژ خلتەيان (الشوائب): ئەڤە ژى بهێرانا فلزان ب دەستڤە دهێت ، ئەڤجا ئاڤەكا ب هێز دێبەردنە سەر بۆ ڕامالينا وان خلتەيێن كێشاوان كێم و سڤك و كانزا ژى دنهشيت (دكەڤيتەبنى) پاشى ئەو

تشتێن زێده ڕامالی دووباره دیهێرنەڤە ژ بۆ ب دەستڤە ئینانا ئەو کانزایێ تیدا مای ئەڤ کریاره نێزیك کانیان دهێته بجهئینان.

٢-قۆناغا حەلاندنێ: فلزێن سفری دی حەلینن و خلّتە و تشتێن زێده دێ ژێ هێنه جوداکرن، ب تایبەتی ئەوا کو بکانزای ڤە گرێدای . ئەڤ کریاره ژی ل نێزیك کانیان دهێته بجهئینان ب مەرجەکی ژێدەرێ ووزێ هەبیت، چ ئەڤ وزه کارەبایی بیت یان رەژیا بەری بیت.

٤-قۆناغا پاڕزنینێ: پشتی حەلاندنێ، کانزایێ پالاڤتی دێ ب دەستڤە هێت کو ب ڕێیا کارەبێ دێ هێتە پالاڤتن ئەڤ کریاره ژی دوان دەڤەراندا دهێته کرن کو ژێدەرێن ووزێ یێن سەرەکی تێدانە. ب تایبەتی کارەبا. بڤی ڕەنگی، پوختەکرنا کانزایێ پالاڤتی پێدڤی ب گەلەك کریارێن گران و دوویرو درێژ هەیە و بتنێ کانزایەکێ کێم ژڤێ کریارێ ب دەستکەڤیت.

دابەشکرنا جوگرافی یا بەرهەمێ سفری دجیهانێ دا:

ل دەستپێکا سەدێ بیستێ، ژ بەر کارتێکرنا هەردوو جەنگێن جیهانی، بەرهەمێ سفری بەرەڤ زێدەبوونێ چوو، ئەڤ چەندە ژی ژبەر بکارئینانا وێ یا زور د **پیشەسازیێن جەنگیدا**، هەروەسا بەلاڤبوونا **پیشەسازیێن کارەبێ** کو گەلەك ژێ بکاردئینیت وەلی کریە کو داخازی (حەز) ل سەر زۆر بیت و بەرهەم ئینانا وێ بەرف زێدەهیێ بچیت هەتا ل سالّا ١٩٩٥ز گەهشتیە

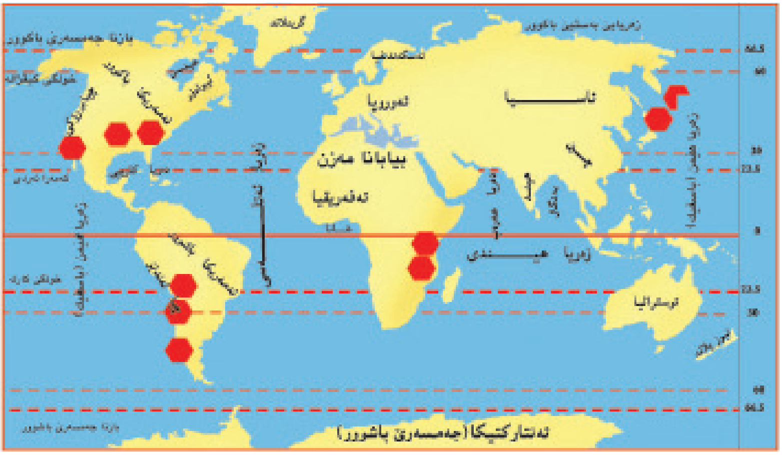

نەخشێ هژمارە (٢٠)
دابەشکرنا جوگرافی یا بەرهەمێ (سفر) ی دجیهانێدا

(٩،٤٢)ملیۆن تەن. دخواندنا نەخشەیدا دێ تێبینیا هندێ کەین کود بیت بەرهەمێ (سفرێ) ی ل چەند دەڤەرەکێن دیارکری دجیهانێدا کومبییت ، ل ئەمریکا باکوور و ناڤەراست و باشوورێ ئەفریقیا و رۆژئاڤایێ ئەمریکا باشوور. ل روسیا فیدرالی ٤/٣ ی ێ تەمامیا بەرهەمێ (سفر)ێ جیهانێ تێدایە.

بەلێ دابەشکرنا بەرهەمێ ب سەر دەولەتێن جیهانێ دا بڤی رەنگیە:

١-ویلایەتێن ئێکگرتییێن ئەمریکا:

دبەرهەم ئینانا (سفر)ی دناڤبەرا وەلاتێن جیهانێدا ل پلا ئێکێ دهێت دسالا ١٩٩٥ز دا بەرهەمێ وێ گەهشتە نێزیکێ (١،٥) ملیۆن تەنان.

ئەڤ بەرهەمەژێ نێزیکی (١١٪) ێ یێ بەرهەمێ جیهانییە.

ویلایەتا مەشیگان ب ناڤ و دەنگترین دەڤەرا بەرهەم ئینانێ یە دویلایەتێن ئێکگرتییێن ئەمریکادا، بەلێ تەمامبوونا (سفر)ی دوێرێدا بوو ئەگەرێ لێگەریانێ د دویف دا ل دەڤەرێن دیێن ویلایەتێن رۆژئاڤا ڤەدیتیە کو ب تیکەلی دگەل کانزایێن دیدا هەیە، وەکو قورقوشم (رساس) ومەنگەنیز و زێر. باشی وەبەرئینانا کانزا دوان دەڤەراندا ڤەدگەریتەڤە بۆ پێشکەفتنا رێکا کانزا کاریا حەلاندنێ و دامەزراندنا هێلا ئاسنی ویلایەتێن ئەمریکی ١/٣ ێ یێ بەرهەمێ (سفر) ێ جیهانێ بکاردئینیت .

٢-ژاپۆن:

ژاپۆن دناڤبەرا وەلاتێن جیهانێدا ل پلا دووێ دهێت و بەرهەمێ وێ گەهشتیە نێزیکی (١) ملیۆن تەنان، ل هەردوو گزیرتێن (هۆکایدو و هۆنشۆ) دهێتە دەرئینان.

٣-شیلی:

د سالا ١٨٨١ز دا ئێکەم وەلاتێ جیهانێ بوو دبەرهەم ئینانا سفرێ دا چونکی هەر ژکەڤن وەرە خاڤێن سفری تێدا ڤەدیتینە. هندیێن سوور کو ئاکنجیێن رەسەنێن وەلاتی نە سفر نیاسییە پاشی ئیسپانیان دەمێ وەلاتێ وان داگیرکری نیاسییە.

شیلی نهو ل ناڤبەرا وەلاتێن جیهانێ دبەرهەم ئینانا (سفر)ێ دا پلاسیێ وەرگرتییە. ل سالا ١٩٩٥ز دا بەرهەمێ وێ گەهشتیە (٦٩٢) هزار تەنان. کانیێن وێ یێن (سفر)ێ دکەڤنە پشکا باکووری و ناڤەراستا وەلاتی وب ناڤودەنگترین کانیێن وێ ژی دکەڤنە باکووری ل بنارێ رۆژئاڤایێ چیایێن ئەندیز کوب دەولەمەنترین کانیێن جیهانێ دهێنە هژمارتن و رێژا کانزای دخاڤێن واندا دگەهیتە (٢٪) هەروەسا کانیێن **باشوورێ سانتیاگو** ل چیایێ ئەندیز کو بۆکریارا پاڕزنینێ مفای ژوێ کارەبێ وەردگرن یاکو ژ سیلاڤێن وێ یێن ئاڤێ پەیدا دبیت. دەڤەرەکا دیا گرنگ دکەڤیتە **بیابانا ئەتەگاما**. و وەبەرئینانا کانیێن سفری یێن شیلی کومپانێن قەرخکراوێن ئەمریکی و فرەنسی و ئینگلیزی وەبەردئینن.

و پرانیا بەرهەمێ خۆ ژی دهنێرنە ژدەرڤە ب تایبەتی بۆ ویلایەتێن ئێککگرتی.

٤-زامبیا:

بەرهەم ئینانا (سفر)ێ د زامبیا دا پشتی جەنگێ جیهانیێ ئێکێ دەستپێکریە و بەرەڤ زێدەبوونێ چوو هەتا گەهشتیەنێزیکی (٥٧٦) هزار تەنان ل سالا

١٩٩٥ز ، كانيێن سفرى د زامبيادا دكەڤنە پشكا باكوورى ل دەڤەرا (مەنرۆلا) و بۆ هەرێما شابا ل كۆنگۆيا ديموكراتى درێژدبن.

ئەڤ كانيە ژى ب وێ چەندێ دهێنە جوداكرن كو كانزا ب رێژەكا بلند تێدايە و دگەهيتە نێزيكێ ٤،٥٪، زێدەبارى نێزيك ياوان ژ روويێ ئەردى. ئەڤە و پرانيا بەرهەمێ سفرێ زامبيا برێيا بەندەرێ (بيرا) ول مۆزەمبيق بۆ وەلاتێن دى دهنێرنە ژدەرڤە.

٥-كەنەدا:

خاڤێن سفرى دكانييێن كەنەدا ب رێژاكا بلند كانزا تێدانە كو دگەهيتە (٥٪) ێ وپرانيا وێ ژى ژكانێن ويلايەتا (**ئونتاريۆ**) و (**كيوبك**) دهێت. كەنەدا نێزيكێ ٤٠٪ ێ ژ بەرهەمێ خۆ بكاردبت كول سالا ١٩٩٥ز گەهشتيە(٤٧٩) هزار تەنان و ئەوا دمينيت ژى بۆ ژدەرڤە دهنێريت.

يەدەكێ سفرێ جيهانى:

ئەو هژمارێن كو ل دۆر يەدەكێ سفرێ جيهانى دبێژن ب هژمارا داوييێ نادانن، چونكى گەلەك دەڤەر دجيهانێدا هەنە كو هەتا نهو ب سەر نەهلبينە و نەهاتينە پشكنين. جيولۆجى زان ل سەر دياركرنا يەدەكێ سفرى دجيهانێدا رێكنەكەفتى نە. ل سالا ١٩٣٣ز ب (٧٤) مەليۆن تەنان دانا بوو، هەروەسا ل داويا شێستان ب (١٠٠) مەليۆن تەنان دانابوو بڤى رەنگى ژى ب سەر جيهانێ دابەشكريە : ٣٤٪ ێ ئەڤ يەدەكە ل ئەمريكا باكوور و ٣٦٪ ل ئەمريكا باشوورو ٢٥٪ ل ئەفريقيا ٥٪ ل هەمى جيهانێ. بەلێ ددەمێ نهوودا يەدەكێ جيهانى ب (٣٦٠) مەليۆن تەنان دهێتە دانا نكو هەتا نهوو (٣٣٧) مەليۆن تەن بكاربريە، ئەڤ چەندە ژى راماناً وێ ئەوە كو ئەو سفرێ دتيڤلى گويا ئەرديدا ماى، بڤى تێكراييێ نهوو بهێتە بكاربرن بۆ ماوەكێ كورت نەبيت تێرا جيهانێ ناكەت، ژبەر هندێ دەركەفت كو گيروگرفتێن سفرى ئێكە گيروگرفتێن سەرەكى و پێدڤى

ب هزركرنێ هەیە بۆڤەدیتنا سفرێ دی تێرا جیهانێ بکەت ب تایبەتی ئەگەر مەزانی کو دڤێ داویێدا بیاڤێ بکارئینانا وێ یێ بەرفرهەیە و بەرەڤ زیدەهیێ دچیت. بەلێ ئەڤا جهێ هیڤیێ و ئومێدی ئەوە کو دشیاندایە سفرێ بکارئینای ب برەکا زۆر دووبارە بکاربهێتەڤە کو وەدکەت **سفر ب ئێک ژکانزایین کێم هەیی نەهێتە دانان دجیهانێدا**، زێدەباری هندی کو هەتا نهو گەلەك دەڤەرێن جیهانێ ب تەمامی بۆ ڤێ مەرەمێ نەهاتینە پشکنین.

بازرگانیا سفرێ دناڤبەرا دەولەتاندا:

هەمی سەرمایەداران پێکڤە دەست ب سەر نێزیکی ٨٥ ٪ ێ ژکانیێن سفرێ جیهانێدا گرتییە، ژبەر ڤێ چەندێ ب سەر بازرگانیا سفرێ دناڤبەرا دەولەتاندا دزالبوون ، بۆ ئەڤێ مەرەمێ ژێ کومپانییێن وان دناڤبەرا واندا ئێك گرتییە.

دشێین ئەڤێن خوارێ دبازرگانیا سفرێ دناڤبەرا دەولەتاندا تێبینی بکەین:

١-هندەك دەولەت پرانیا بەرهەمێ سفرێ خۆ دهنێرنە ژدەرڤە، وەك شیلی و زامبیا و کۆنگۆیا دیموکراتی و کەنەدا.

٢-ئەو دەولەتێن سفرێ ژ دەرڤە دئینن، وەك ویلایەتێن ئێکگرتی و ئێنگلتەرا و بەلجیکا و فرەنسا و ئەلمانیا و ئیتالیا و سوید و ژاپۆن و دەولەتێن دیێن پیشەسازی ل جیهانێ.

٣- فافون (ئەلەمنیۆم):

فافون ب ناڤودەنگترین ژوان کانزایانە یێن کو دسروشتیدا بەلاڤبووینە ول بیاڤێ پوویتە و گرنگیاوی، پشتی ئاسنی و سفرێ ب پلاسیێ دهێت و ژوان کانزایە کو نوی هاتییە نیاسین. بەرهەم ئینانا فافۆنی هەتا سالا ١٨٨٦ز ئابووریانە نەبوو. دەمێ دوو زانا ئێك ژوان فەرەنسی بوو وئەوێ دیتر

ئەمریکی بوو فلزێ فافۆنی دایە بەر تەوژمەکێ کارەبایێ بهێزو شیان کانزایەکێ پاقژ وب بهایەکێ ناڤنجی ب دەستخۆڤە بێخن، ئەڤێ چەندێ ژی وەلێ کریە بچیتە دمەیدانا پیشەسازییدا. فافۆن ل پیشەسازیا کیمیایی و بۆخانی دروستکرن و ئامان و کەل و پەلێن دروستکری بکاردهێت. ئەڤا پتر ژی گرنگی پێدای ئەوە کو ب بابەتەکێ بنچینەیی دهێتە دانان د دروستکرنا فروکە و شەمەندەفر و ترومبێل و کەشتیێن دەریاییدا.

گەلەک بکاربرنا فافۆنی ڤەدگەریتەڤە بۆ وان نیشان و سالوخەتێن کوپێ دهێتە جوداکرن وەکو:

أ-کێشاوێ یاسڤکە.

ب-بەرگریا داخورانێ و ژەنگێ بوونێ دکەت.

ج-ب ساناهی دهێتە **داکوتان و راکێشان** (ڤە قوتان ژێك کێشان)

ء-دشیاندایە تێکەلی کانزایێن دی بکەن وەکو سفری و مەنگەنیزی و یێن دیتر.

ه-گەهینەرەکێ باشە بۆ گەرمێ و کارەبی.

و-بۆ رۆناهیێ و گەرمیدانێ بێ موکمە،

پوختەکرنا فافۆنی

فافۆنێ پاقژو یێ گەرد دسروشتی دا نینە، بەلکو دناڤ فلزێن زۆردا وەکو کریۆلایت و کورۆم و بۆکسایت دا هەیە و پرانیا فافۆنی دەرئینای دجیهانێدا ژ خاڤێن بۆکسایتە، بەلی گرنگیا خاڤێن دی

یا کێمە، بۆکسایت ژئێکگرتنا ئوکسیدێ فافۆنێ دگەل ئاڤێ پێك دهێت وپتریا وێژی ل دەڤەرێن نێزیك سەر روویێ ئەردی هەیە. ژبەر هندێ ب ساناهی ب رێیا چالێن ب سەرڤە دهێتە دەرئینان. کریارا دەرئینانا بۆکسایتی ژ ئەردی ب قۆناغا ئێکێ دهێتە دانان دپوختەکرنا ویدا. بەلێ قوناغێن دی پێکهاتینە ژ جوداکرنا ئوکسدێ فافۆنی ژتشتێن دیێن زێدە

کو پێڤە دنیسانیە. ئەڤ چەندە ژی ب هندێ دهێتە بجهئینان کو خاڤێن فافۆنی بێخنە بەرگەرمایەکا بلند و گڤاشتنەکا بهێز. پتر ژی ئەڤ کریارە ل نێزیك کانیان دهێتە بجهئینان . بەلێ قوناغا دوویێ بۆ پوختەکرنا فافۆنێ جوداکرنا ئوکسجینە ژ ئوکسیدێ فافۆنێ ژ بۆ هندێ د داوییێدا کانزایەکێ پاقژ ژێ بەرهەم بهێت.

ئەڤ رێکە ژی، پێدڤی ب تەوژمەکی کارەبایی یان رەژیەکا زۆر هەیە ، ژبەر هندێ ئەڤ کریارە ل وان دەڤەران دهێتە بجهئینان یێن کو ژێدەرێن ووزێ تێدا دزۆرن و ب بهایەکێ ئەرزان .

خاڤێ بوکسایت دگەلەك دەڤەرێن جیهانێدا بەلاڤبوویە و بەرهەم ئینانا وی ژی ب رێژا بەرهەمێ فافۆنێ وێ نەیاگرێدایە و مەرج نینە ئەو دەولەتێن کو بەرهەم ئینێن بوکسایتینە دەولەتەکا ناڤدارا پیشەسازیا فافۆنێ ژی بیت، چونکی **بەرهەم ئینانا فافۆنی پێدڤی ب گەلەک هەلومەرجێن تایبەت هەیە، ژهەمیان گرنگتر ئەڤەنە:**

أ-رێکێن ڤەگوهاستنێ یێن ئەرزان و بساناهی، چونکی خاڤێ بۆکسایت ژوان جۆرە خاڤانە یێن کو ب قەبارەکێ مەزن ئەگەر دگەل رێژا ئەوی کانزایی هەڤبەر بکەین کو ژێ دهێتە دەرئینان و رێکا دەریایی ژی ب گونجا یترین ژوان جورێن رێکان دهێتە دانان.

ب-هەبوونا وزەکا کارەبێ یائەرزان، چونکی ئێك تەنا فافۆنی پێدڤی ب هێزەکا کارەبێ یا وەسا هەیە کو ب نێزیکێ (٢٥) هزار کیلۆواتان دهێتە دانان، ئەڤ چەندە ژی ل چ جهان ب دەست ناکەڤیت ژبلی وان وەلاتێن کو بارێ سروشتییێ وان بۆ پەیداکرنا کارەبێ یێ گونجایە. وەکو سویسرا و نەرویج و ئیتالیا و روسیا فیدرال ویێن دیتر ، یان ل وان دەڤەرێن دی کو گازا سروشتیێ یا وان زۆرە، بۆ نموونە وەکو دەڤەرا کەنداڤی و عیراق و بەحرێن و قەتەر ویێن دی.

ج-خاڤێن بوکسایت و باشیا جۆرێن وێ دڤێت پشت ب بارێ ئاڤ و هەوای گرێدەن، چونکی دئاڤ و هەوایێ هین و شهدار (خولگەیی و نیمچە خولگەیی)دا دێ جۆرێ وی باشتر بیت.

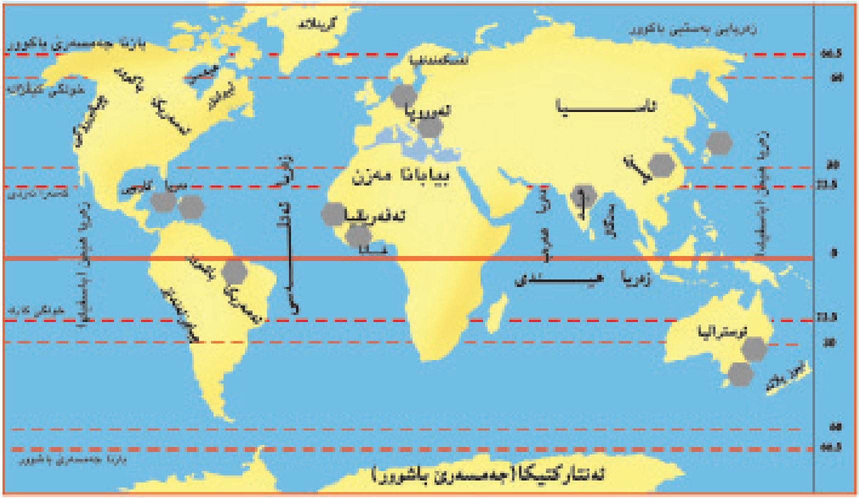

نەخشێ هژمارە (٢١)

دابەشکرنا جوگرافی یا فافۆنێ

دابەشکرنا جوگرافی یا بۆکسایتی:

ئەو وەلاتێن کوب تنی ل چوارچوڤێ کۆما بەرهەم ئینانا فافۆنێ دەرکەفتین بەلێ دگەل کۆما بەرهەم ئینانا بۆکسایت دا نینن وەکو نەرویج و ژاپۆن وییێن دی. ئەو وەلاتێن کو سیلاڤێن وان دزۆر پێدڤیا خۆ ژکەرەستێ خاڤێ

بۆكسايتى ژدەرڤە دئينن. بەرهەمى جيهانى ل سالا ١٩٩٤ز گەهشتە زێدەتر ژ(١٠٠) مەليۆن و گرنترين دەولەتێن بەرهەم ئين ژى ئەڤەنە:

١-ئوستراليا:

ئوستراليا نهوو پلا ئێكێ يا جيهانێ وەرگرتييە و بەرهەم ئينانا بۆكسايتى ل سالێ (١٩٩٤)ز گەهشتيە ٣٦،٥٪ ژ تێكرايێ بەرهەمێ جيهانێ ئوستراليا ل سالێ ١٩٩٧ز ژئەنجامێ وەبەرهێنانا ئەو كانيێن تێدا هاتينە ڤەديتن بۆ دەولەتەكا بۆكسايت بەرهەم ئين دەركەفت.

٢-غينيا:

دووەم دەولەتەتە دجيهانێدا ژبەرهەم ئينانا بۆكسايتى بەرهەمێ وێ زێدەبوو نيزيكێ (١٥) مەليۆن تەنان، گرنگترين دەڤەرێن بەرهەم ئينانا وێ ل باكوورێ (**رۆژهەلاتا كۆناكرێ و گزيرتا كاسا**)يە.

٣-جامايكا: سيێەم دەولەتە ژبۆ بەرهەم ئينانا بۆكسايتى دجيهانێدا بەرهەمێ وێ زێدەبوو نێزيكێ (١١) مەليۆن تەنان وب ناڤودەنگترين دەڤەرێن بەرهەم ئينانێ (**سانت ئەندو**) و (**سانت ئەليزابێت**) ل ڤان دەڤەران بساناهى ب دەست كەڤيت كو ئەڤە هاريكاريا هندێ دكەت ژبۆ هنارتنا بۆكسايتى بۆ وەلاتێن ژدەرڤە ب تايبەتى ويلايەتێن ئێككرتى.

وهەرووسا چەند دەولەتێن ديێن گرنگ مەهەنە بۆ بەرهەم ئينانا بۆكسايتى وەكو **سيراليۆن و بەرازيل و چين و هندو يۆنان.**

بازرگانيا بۆكسايتى و ڤافونێ دەولەتان:

د بازرگانيا بۆكسايتدا ئەڤێن خوارێ د هێنە تێبينى كرن:

١-هەبوونا وەلاتێن تازە پێگەهشتى كو شيانێن پيشەسازيا ڤافۆنێ نينە و كەرەستێن خاڤێن بۆكسايتى بۆ ژدەرڤە دهنێرن وەكو جامايكا ، سۆرينام دۆمنيكان، غيانا بريتانى، هەنگاريا، يۆنان و يۆگسلاڤيا.

٢-دەولەتێن بۆكسايت ئین : وەكو كەنەدا ، ویلایەتێن ئێككگرتییێن ئەمریكا روسیا فیدرال و ئوكرانیا، ژاپۆن، بریتانیا و ئەلمانیا.

٣-ئەو وەلاتێن كو بۆكسایت دئینن و بشێوێ كەلوپەلێن دروستكری دهنێرنە ژ دەرڤە، ژوانا ژی كەنەدا، فرەنسا، ئەلمانیا و ژاپۆن.

٤-وەلاتێن فافۆن بەرهەم ئین، وەك ویلایەتێن ئێككگرتی، ئینگلتەرا (بریتانیا) و دەولەتێن دیێن ئاسیا و ئەفریقیا.

كانزاییێن نەفلزی

دڤێ ڤەكۆلینا خۆدا بتنێ دێ دوو كانزایان وەرگرین كو ئەوژی گۆگرد و فۆسفات، چونكی دژیانا مرۆڤی یاهەڤچەرخدا گەلەك دگرنگن.

گۆگرد:

ژوان توخمایە كو دسروشتیدا بشێوەكێ بەرفرەهە بەلافبویە و نێزیكێ (١٪) ژ تیڤلێ ئەردی و(٠,٠٠٦٪)ێ بەرگێ ئاڤا ئەردی پێكدئینیت. وەسا دەركەفتییە ژی كوئەو نەیزەكێن ژ ڤالاهیا دەرڤە هاتین ، گوگرد تێدایە. هەر چەندە گوگرد دسروشتیدایێ زۆرە، بەلێ دەڤەرێن بكارئینانا وی بشێوەكێ ئابووری هێشتا دكێمن، بەلێ پێدڤییا مرۆڤی دابین دكەت. گوگرد دپیشەسازییێ دا گرنگییەكا زۆر هەیە ب تایبەتی د پیشەسازیا ترشێ گوگردیكدا كوب بنیاتێ ب ماددێ دەسپێكی دهێتەدانان بۆ گەلەك پیشەسازیێن كیمیایی، گۆگرد ل پیشەسازیێن كاغەز و لاستیكا دەستكرد و تەقەمەنی و ئارمیشێ دەستكرد و بۆیاخ و گەلەك پیشەسازیێن دی دهێتە بكارئینان.

گۆگردێ سروشتی ب شێوێ کریستالی قەبارە و شێوێن جودا هەیە کو کون ودەرز و تیکێن جۆرێن بەران پڕدکەت، یان بشێوێ تەخێن گۆگردێ تەنك دچیتە دناڤبەرا تەخێن بەران ودگەلدا تێکەل ژی دبیت.

گۆگردێ سروشتی ژ روویێ پێکهاتنێڤە دبیتە دوو پشك:

أ-گۆگردێ ڤۆلکانی: ئەڤ جۆرە د دەڤەرێن ڤولکانیدا یا زۆرە ود دۆرێن کانیێن گەرمێن ڤولکانیدا، دهەردوو لایێن ڤولکانان دا دنهشیت. جۆرەکێ دی ژی یێ گۆگردێ ڤولکانی هەیە ل دەریاچێن ڤولکانی دنهشیت ، مەزنترین کەلەکە بوونا (کەفتنا سەر ئێك) ئەڤی جۆری ل چیایێ ئەندیز کوم دبیت دگەل کنارێن رۆژئاڤایێ کیشوەرێ ئەمریکا باشوور، هەرووەسا ل ژاپۆن و ئالاسکا و نیوزلەندا و مەکسیك ژی هەیە.

ب-گوگردێ بەرێ نهشتی: دتەخێن نهشتیدا هەیە کو دبیت ب کویراتیا (١٠٠٠) پیان زێدەتربیت ژ روویێ ئەردی. ئەڤ جۆرە ژی ل لویزیانا و تەکساس یێ زۆرە ل ویلایەتێن ئێکگرتی، وب رووبەرەکێ بەرفرهە کوب سەدان میلێن دووجایی دهێتە دانان، دسەقەلیەدا هەیە.

پوختەکرنا گۆگردی

چەند رێکەک هەنە بۆ پوختەکرنا گوگردی، ژهەمیان گرنگتر:

١-رێکا چال هلکولانا ڤەکری (هەلکولان).

٢-رێکا فراش [٣] (دەرئینانا گۆگردی ب رێیا بیران).

٣-پوختەکرنا وی ژ گازا سروشتی.

٤-پوختەکرنا وی ژ ئەلبێریتی (گۆگردیکێ ئاسن).

٥-پوختەکرنا وی ژ گێچی.

رێکا (فراش) گرنگترین رێکە دجیهانێدا بەلاڤ کو پشت ب دوو راستییێت سەرەکی گرێدەت کو پەیوەندی ب سروشتێ گوگردێڤە هەیە، یائێکێ حەلاندنا گوگردی ب رێیا ئاڤا گەرم وب پلەکا گەرما بلند کو

دگەهیتە نێزیکێ ١١٨ پلێن سەدی یان زێدەتر، ڕاستیا دوویێ ژێ پالْ پێڤەنانا گۆگردێ حەلاندی ب رێیا بۆریان وەکو پالدانا ئاڤێ و نەفتێ.

دابەشبوونا جوگرافی یا گۆگردی:

یەدەکی جیهانی ژ گۆگردێ ئازاد ب نێزیکێ (٢٧٥) مەلیۆن تەنان دهێتەدانان، و دژێدەرێن دیژی دا ب نێزیکێ (١٧٠٠) مەلیۆن تەنان دهێتەدانان ، ویلایەتێن ئێکگرتی و پۆلەندا و روسیا فیدرال و مەکسیك و عیراق ب پلا ئێکی دهێن ژ بەرهەم ئینانا گۆگردی دجیهانیدا.

ویلایەتێن ئێکگرتی ل بەری هەمی وەلاتێن بەرهەم ئین دهێت کو وەسا بەرهەمێ وێ ل سالا ١٩٩٤ز گەهشتە نێزیکێ (٧،٥) مەلیۆن تەنان هەرووەسا گۆگرد ل داویا باشوورێ ئیتالیا و گزیرتا سەقەلیە و ژاپۆن دهەردوو گزیرتێن هۆکایدو وهۆنشۆدا. پرانیا بەرهەمێ گۆگردێ روسیا فیدرال ل چیاێێن ئۆڕال دایە. هەرووەسا ل فرەنسا ژێ هەیە. کیشوەرێ ئەورۆپا پشت ب بیریتی گرێددەت ژ بۆب دەستڤە ئینانا گۆگردێ پێدڤی بۆ پیشەسازیێن خۆ، چونکی بشێوەکێ بەرفرەه دناڤ کیشوەریدا بەلاڤبوویە. ئیسپانیا بتنێ ٥٠٪ ێ ژیەدەکێ جیهانێ هەیە و پشتی وێ ئیتالیا و قوبرس و نەرویج و پورتوگال و سوید و ئەلمانیا دهێن. هەرووەسا گۆگرد دویلایەتێن ئێکگرتی و روسیا فیدرالدا ب بیریتی بەرهەم دئینن.

گۆگرد ل عیراقێ بشێوێ نهشتیێن دیار دبەرێن سەر روویێ ئەردیدا هەیە ل دەڤەرا میسل – فەتحە و کەرکوك – کفری و هیت.

هەرووەسا دگەل بیرێن نەفتی و کانێن گازا سروشتی دا هەیە ل پارێزگەها کەرکوکێ و دگەل بیهنێن گۆگردیکاندا ل ئاڤ و سەرۆکانیێن گەرمدا (عین کبریت) ل میسل و حەمام علیل و ششاشە و رەحالیە و هیت.

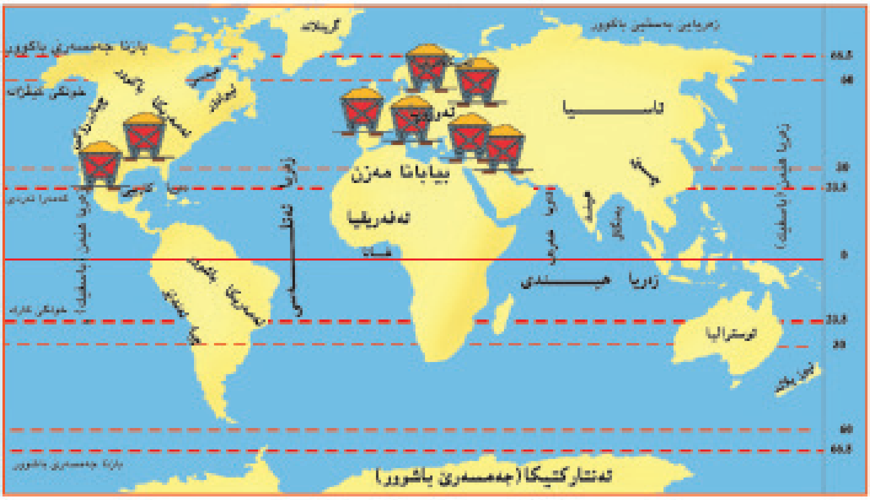

نەخشێ هژمارە (٢٢) دابەشبوونا جوگرافی یا گۆگردی

فۆسفات:

فۆسفات ژوان بەرێن گرنگ دهێتە هژمارتن کو ل پیشەسازیا پەینێ کیمیاوی مفا ژێ دهێتە وەرگرتن و ئەوا کو ڕووەك ژێ پێدڤی پێ ژڤان بەران توخمێ فۆسفۆرە و ئەڤ توخمە ژێ دسروشتیدا یێ کێم نینە بەلێ ڕووەك نەشێت وەسا بساناهی ژێ پوختە بکەت. گرنگییا فۆسفاتی ژ ئەنجامێ پێدڤییا زۆرا مرۆڤی بۆ کەرەستێ خوارنێ دەرکەفت و ئەو زێدەبوونا زۆرا هژمارا ئاکنجیێن جیهانێ پێدڤی ب زۆربوونا چاندنێ هەیە کول رێیا زێدەبوونا بەرهەمێ داریا ئەردی دهێت ب پێوەرکرنا پەینێ (زبلی) چونکی بەرێ فۆسفاتی بساناهی دئاڤێدا ناحەلیت و ڕووەك ژێ نەشێت بمێژیت لەورا دهێتە گوهۆرین بۆ (سوپەر فۆسفات) یان (فۆسفاتێ ترش)، بتێکەل کرنا هندەك ژ (ترشێ گۆگردیك) یان (ترشێ فۆسفۆریك) دبیت.

بەرهەم ئینانا فوسفاتی ل جیهانێ:

فوسفات ل سێ دەڤەرێن سەرەکی ل جیهانێ دیاردبیت، ئەوژی ویلایەتێن ئێکگرتییێن ئەمریکی و دەولەتێن عەرەبی و روسیا فیدرالی، دەولەتێن عەرەبی خودان سامانەکێ مەزنێ فوسفاتینە و دهێنە دابەشکرن ل سەر وەلاتێن جودا جودا و دبیت دەولەتێن عەرەبی ل ریزا دووێ پشتی ویلایەتێن ئێکگرتییێن ئەمریکی د بەرهەم ئینانێ دا بهێت.

شاهنشینیا مەغربی ل ریزا ئێکێ دهێت دناڤ دەولەتێن عەرەبی دا و ریزا سییێ د جیهانێدا و گرنکترین دەڤەرێن دەرهێنانا فوسفاتی ل مەغربێ دەڤەرا (خریبکە)یە ل باشورێ رۆژهەلاتا

(دار البیضاء) و بیابانا رۆژئاڤا. و ل تونسێ ل بنارێن چیایێ ل باکورێ (شط الجرید) و ل ناڤەراستا وەلاتی یا هەی. هەروەسا ل دۆلا النقب و دۆلا عربە ل رۆژهەلاتا فەلستینێ و ل باکورێ رۆژهەلاتێ عەمانێ ل ئوردنێ دهێتە دەرهێنان، هەروەسا ل مسرێ ل کنارێن دەریایا سۆر، زێدەبارێ ڤێ ل سۆریا ل نێزیك تەدمور دهێتە دەرهێنان.

بەلێ ل عیراقێ پیڤانێن (مەسحێن) جیولۆجی وێ چەندێ دیاردکەن ل سەر هەبوونا فوسفاتی ب برێن زۆر بتایبەتی ل دەڤەرا عەکاشات، ب دویراتیا (٩٠ کم) ل باکورێ رەگبە، یەدەکێ ڤێ دەڤەرێ دهێتە خەملاندن ب (٢٠٠٣) مەلیۆن تەنان، بۆ وەبەرهێنان و دروستکرنا فوسفاتی کۆمەلگەها پەینێ فوسفاتی ل باژێرێ قائم هاتە دروستکرن ئەڤا دهێتە هژمارتن کەرستێ ئێکێ د پیشەسازیا پەینێ کیمیاوی دا.

پشکا شەشێ
پیشەسازی

پێناسا وێ: (گوهۆڕینا مادەیێن ئەندامی و نەئەندامی بکریارێن میکانیکی یان کیمیاوی بۆ بەرهەمێن دی، چ ب ئامیرێن میکانیکی ب دەستڤە هاتبیت، یان ب دەستی و چ بەرهەمێ وێ ل کارگەهێ یان ل وەرشێ یان ل مالێ هاتبیتە چێکرن، بۆ دابینکرنا پێدڤییان و پڕکرن و تێرکرنا ئارەزوییێن مرۆڤی بۆ مفایێ پتر).

شۆڕشا پیشەسازی کارکرە سەر هندێ دا گوهۆرینێن گشتی دپێکهاتنێن پیشەسازی و شێوە و هۆیێن ویدا بکەت، هەروەسا بوویە ئەگەرێ هندێ بەرهەمێ ئێکجار زێدەبکەت. بەلێ پرانیا پیشەسازییێن دەستکرد ژ ناڤچوون، چونکی دکەڤتە دباروخەکیدا نەشیا هەڤرکیا وان بەرهەمان بکەت یێن کو پیشەسازییێن وان ب ئامیری بوون.

گرنگترین روخسارێن پیشەسازیا نوی ئەڤەنە:

١-هێزا مەکینێ جهێ هێزا زەندو باسکان گرت، ئەڤ چەندە ژی پێدڤی ب هندێ هەبوو ژێدەرەکێ تامێ هێزا لڤینەر هەبیت.

٢-پێدڤی ب هندێ نەدکر کو کارگەهـ دگرێدای بن ب جهێ کەرەستێن خاڤ ڤە. ئەڤ چەندە ژی بوو ئەگەرێ هندێ بازرگانیەکا بەرفرەهـ دجیهانێدا بهێتە دامەزراندن ژوان کەرەستێن خاڤێن پیشەسازییێن هەمە جۆر و پشتێ پێ ب گرێدەت.

٣-بەرهەم بشێوەکێ بەرفرەهەیە و ئەڤ چەندە ژی هاریکاری هندێ دکەت شارەزایی دلڤێن جوداییێن پیشەسازییێدا پەیدابیت، ئەڤ جۆرێن بەرهەمی ژی پێدڤی ب دامەزراندنا کارگەهێن مەزن هەیە دا کو ڕووبەرەکێ بەرفرەهـ ژ ئەردی ڤەگریت، هەروەسا ئەڤ جۆرێن بەرهەم ئینانێ ژی دبیتە ئەگەرێ هندێ یەکا بەرهەم ئینی کێم تێبچیت. ئەڤێ چەندێ ژی وەل ڤان جۆرێن بەرهەم ئینانێ کریە بازارێن بەرفرەهـ دجیهانێدا ب دەستڤە بینن.

٤-دەرکەفتنا تەخا کرێکاران کو گرێداینە ب سەندیکا کرێکارانڤە، کو قەبارەکێ گرنگ هەیە دناڤ نەتەوێن پیشەسازییێن پێشکەفتیدا.

جۆرێن پیشەسازیێ:

بەرهەمێن پیشەسازییێ جۆاروجۆر دبن لدویڤ جوداهیا چالاکیا پیشەسازییێ و دەزگەهێن وێ. هندەك ژوان ب دەستینە و هندەك ب ئامیران دهێنەکرن. هندەك خەلك ب رێڤەدبەت، یان کومپانی یان حوکمەت سەرپەرشتییێ دکەت، هندەك ژ وان پێدڤی ب کرێکارێن زۆر هەنە و هندەك دی ژێ هژمارەکا کێم پێدڤی یە. هەنە ژێ پێدڤی ب شارەزایی و کارامایێ گەلەك هەیە و هەنە ژێ پێدڤی بهندێ نینە.

ڤەکۆلەر پیشەسازییێ دابەش دکەن بۆ چەند جۆرەکێن جودا جودا کو دهێنە گۆهۆرین لدویڤ جوداهیا ئەوی پیڤەری بۆ ئەڤێ جوداکرنێ پشتێ پێ گرێددەت.

ولخوارێ هندەك ژوان دابەشکرنا دێ ئێخینە بەرچاڤ :

١-ئەو پیشەسازیێن ل سەر بنیاتێ سروشتێ بەرهەمدارییێ دکەنە سێ جۆر.

أ-پیشەسازیێن دەرئینانی :

ڕامانا وێ گشت چالاکیێن بەرهەمدارییێ کو گرنگییێ ب دەرئینانا کەرستێن خاڤ و کەرەستێن سووتەمەنییێ ل ناڤ جەرگێ ئەردی و ڕوویێن ئاڤی و ژ دارستانان دەت، وەکی دەرئینانا ڕەژییێ و گشت کەرستێن کانزایی ، هەروەسا دەرئینانا نەفتا خاڤ و داران، ئانکو ئەو چالاکیێن هەڤبەندی هەی ب دەستڤە ئینانا کەرستێن خاڤ ب شێوەکێ خورست.

ب-پیشەسازیێن بەرهەف کرنێ:

ئەو کریارە کو دگەل کەرستێن خاڤ دا دهێتە کرن وەك ڤۆناغەکا بەرهەڤ کرنێ بەری بهێتە گۆهۆرین بۆ کەل و پەلان یان متایێ دروست کری. و دبیتن ژێ ئەو کریارە ژێ شێوە و ڕوخسارێن وان ماددان بگوهۆریت، بۆ نموونە هێرانا دەخل و دانی ، برین و قەت قەت کرنا داران، و خوشکرنا پیستی و داگرتنا (التعبئة) خۆرمێ یان خەست کرنا خاڤان، ئانکو زۆرکرنا رێژا فلزان دخاڤێن وان دا پشتی پاڤژکرنا وان ژ خلتان وەکی خەست کرنا (سفر) ی (تیرکرنا – مەهاندن).

ج-پیشەسازیێن گوهۆرینێ:

ئەو پیشەسازی نە کو شێوێ خاڤان دگوهۆریت کانزا بیت یان چاندنێ یان ڕووەکی یان یێن ئاژەلی بن. ژبارێ ویێ ڕەسەن بۆ بارەکێ نوی کو پێدڤیا مرۆڤی دابین بکەت، وەکی گوهۆرینا هریا خاف بۆ یا رستی و گوهۆرینا ئاسنی بۆ چەند ئامیرو مەکینان، پیشەسازیێن گوهۆرینێ بخۆ پێکهاتینە ژ چەند شێوەکێن کریاریێن بەرهەم داریێ. کریارێن بەرهەم داریێ هەنە بتنێ شێوێ وێ یێ خاف دگوهۆریت یان کەرستێ دەستپێکێ یێ وێ وەکی گۆهۆرینا پەمبیێ خاف بۆ یێ ڕستی. هەرووەسا بەرهەم داری ژی یێ هەی گرێدایە ب لێکدانا پارچێن ترۆمبێلا و ئامێرێن چاندنێ و تەلفزیۆن و بەفرگر. دشێین ژی ئەو چالاکیێن تایبەت بێخینە سەر کو بۆ چاککرنا (تصليح) شتومەکێن (تشت و مشێت) دروست کری وەکی چێکرنا ترومبێلان و مەکینان و شەمەندەفر و کەشتیان. هندەك ژ ڤەکولەران درژدن ل سەر هندێ کو تێکەهێ پیشەسازیێ بتنێ پیشەسازیێن گوهۆرینێ ڤەناگرن ، ئەڤە ژی کێمکرنا بۆ بیاڤێ وێ. ئەڤ دابەش کرنە ژی ژهەمی دابەشکرنێن دی بەرفرەهترە و هەمی جۆرێن چالاکیێن پیشەسازیێ ڤەدگریت وەکی دبینیت:

٢-ئەو پیشەسازیێن ل سەر بنیاتێ مولکایەتیێ دهێنە دابەشکرن بۆ:

أ-بیاڤێ گشتی.

ب-بیاڤێ تایبەت.

ج-بیاڤێ تێکەل.

د-بیاڤێ بیانی .

٣-ئەو پیشەسازیێ ل سەر بنیاتێ چاوانیا بەرهەمێ وێ پیشەسازیێ دکەنە ئەڤ پشکە:

أ-پیشەسازیێن بنەڕەت.

وەکی پیشەسازیا ئاسن و پیلای و پیشەسازیا دروستکرنا وزا کارەبێ، پاڕزنینا نەفتێ، ترشێ گوگردی، چیمەنتۆ، سالوخەتا وێ ژی گاز و دوکێلێ و نەخۆشیێ پەیدادکەت کو بێهنا ئاکنجییان تەنگ دکەت و ژینگەهێ ژی پیس دکەت.

ب-پیشەسازیێن بکاربرنێ:

ئەو پیشەسازینە کو شمەکێن (متایێن) بکاربرنێ بەرهەم دئینیت بۆ بکارئینانا مرۆڤی.

وەکی پیشیەسازیا کەل و پەلێن ناڤ مالێ و پێلاڤ و جل و بەرگێن بەرهەڤ کری.

٤-ئەو پیشەسازیێن ل سەر بنیاتێ قەبارێ سەرمایەی و جۆرێ بەرهەم ئینانێ دهێنە دابەش کرن.

أ- پیشەسازیێن قورس (گران).

ب- پیشەسازیێن سڤک.

ئەڤ دابەش کرنە بتنێ پیشەسازیێن گوهۆرینێ ڤەدگرن. پیشەسازیێن قورس بنیاتەکە. پێشکەفتنا بیاڤێن دیێن ئابوورێ پشتێ پێ دگرێددەن. وەکی پیشەسازیا ئاسن و پیلای و پیشەسازیا دروستکرنا مەکینان، هندەك ژ ڤەکۆلەران تبلێ بۆ هندێ ڕاددکێشین کو پیشەسازیێن قورس ئەو پیشەسازینە کو ئامیرو مەکینێن مەزن بەرهەم دئینن بڕەکێ مەزنێ کەرستێ وی یێ دەستپێکی بکاردبەت و پێدڤی ب سەرمایەکێ مەزن ژی هەیە، وەکی پیشەسازیێن بنەڕەتن، ژوان پیشەسازیانە یێن ژینگەهێ پیس دکەن.

بەلێ پیشەسازیێن سڤك ئەوێن یێن کو پێدڤی ب بڕەکێ کێم هەنە ژ کەرستێن دەستپێکی و سەرمایەکێ کێم ل چاڤ پیشەسازیێن دی ئەو متایێ بەرهەم دهێت کێشاوی یا سڤکەو بۆ دابینکرنا پێدڤیێن تاکە کەسان

بكاردهێت وەكی پیشەسازیا جلو و بەرگان و ڕستن و چنینێ و جگاران بڤێ چەندێ ژی وەکی پیشەسازیێن بکاربرنێ نە.
٥-دابەش كرنەكا دییا پیشەسازیێ هەیە ل سەر بنیاتێ ژێدەرێ كەرستێ دەستپێكی كو پشتێ پێ گرێددەت.
أ-ئەو پیشەسازیێن پشت ب كەرستێن چاندنێ ڤە گرێددەت.
ب-ئەو پیشەسازیێن پشت ب كەرستێن دەستپێكیێن یێ ئاژەلی گرێددەت.
ج- ئەو پیشەسازیێن پشت كەرستێن دەستپێكێێن كانزایی گرێددەت.
د-ئەو پیشەسازیێن پشت ب كەرستێن دروست كری گرێددەت.
هـ- ئەو پیشەسازیێن پشت ب كەرستێن روەكێ خورست گرێددەت.
٦-پیشەسازی ژی ل سەر بنیاتێ وان هۆكارێن كاردكەنە سەر خۆجهبوونا وان دكەنە ئەڤ پشكە.
أ-پیشەسازیێن ئاراستەكری بەڕەف كەرستێن دەستپێكی وەكی پیشەسازیا شەكرێ و ڤوتووكرنێ (داگرتنا ڤودیكان).
ب-پیشەسازیێن ئاراستەكری بەڕەف بازاری وەكی پیشەسازیا موبیلیات و جل و بەرگێن بەرهەڤ كری.
ج- پیشەسازیێن ئاراستەكری بەڕەف كاركەران وەكی پیشەسازیا چنین و دەمژمێر دروستكرنێ.
د-پیشەسازیێن ئاراستەكری بەڕەف سووتەمەنیێ و ژێدەرێن وزەی وەكی پیشەسازیا ئەلەمنیۆمی.
هـ- پیشەسازیێن ئاراستەكری بەڕەف رێكا ڤەگوهاستنێ و هاتن و چوونێ وەكی پیشەسازیا كەشتیان.
پیشەسازی ژی ل سەر بنیاتێ قەبارێ دەزگەهێن پیشەسازیان یان ل سەر بنیاتێ جۆرێ بەرهەمێن پیشەسازی دهێنە دابەشكرن.
دەولەت ژی جودانە ل چاوانیا دابەشكرنا ئەو پیشەسازیێن كو تێدانە.

هۆكارێن خوجهبوونا پیشەسازیان:

پیشەسازی پێدڤی ب هژمارەكا بنەماییێن سروشتی و مرۆڤی هەیە هەتا دروست ببیت.

بەلێ گرنگیا ڤان بنەمایان بۆ ڕاكێشانا پیشەسازییێ ژ جهەكێ بۆ جهەكێ دی و ژ سەردەمەكێ بۆ سەردەمەكی دی تر دهێتە گۆهۆرین چالاكیا پیشەسازییێ دچ جهان دا دروست نابیت هەتا هژمارەكا بنەماییێن سروشتی و مرۆڤی نەبن. گرنگیا وان بنەمایان ژی ژ پیشەسازیەكێ بو پیشەسازیەكا دی و ژجهەكی بۆ جهەكێ دی دهێتە گوهۆرین، ژبەر هندێ چالاكیا پیشەسازی ب یەكسانی دابەش نەبوویە ب سەر ڕوویێ گۆیا ئەردی. بەڵكو دهندەك دەولەتان دا كوم بوویە یان ل چەند دەڤەرێن ئێك دەولەت دا.

گرنگترین هۆكارێن كو كاردكەنە ل سەر دامەزراندنا پیشەسازییێ ئەڤەنە:

١-كەرستێن دەستپێكی ئانكو كەرستێن خاڤ.

٢-سووتەمەنی و ژێدەرێن وزەی.

٣-سەرمایە.

٤-بازار.

٥-كار.

٦-هاتن و چوون و ڤەگوهاستن.

٧-ئەرد و ئاڤ.

٨-جهێ جوگرافی و ئاڤ و هەوا.

٩-ڕامیاریا حوكمەتێ.

یا کێمه ئەڤ هەمی هۆکاره پێکڤه دجهەکی دا کوم ببن . بەلکو دبیت ژی بتنێ هۆکارەك بەس بیت بۆ هندێ پیشەسازیێ ڕابکێشیت و دروست بکەت .
پیشەسازیێ جۆرێن وێ دزۆرن و ژبەر هندێ ژی پێدڤی یه بۆ هەر جۆرەکی بتنێ ژوان پیشەسازیان هندەك تشت دگرنگن بهێنه بەرچاڤ کرن . بۆ هندەك ژوان . بازار هۆکارێن هەره گرنگه پیشەسازی لێ بهێته دامەزراندن، بۆ هندەکێن دی کەرەستێن دەستپێکی یان ژێدەرێن وزەی یان کار.
بۆ هندەکان کومبوونا دوو بنەمایان پتر پەسەندا ئەوی جۆری دکەت، و هوسا هەر هۆکارەکی بتنێ دێ لێ ڤەکۆلین.
١-کەرەستێن دەستپێکی یان کەرەستێن خاڤ:
کەرەستێن دەستپێکی یان کەرستێن خاڤ، ئەو کەرستەنە کو پێدڤیێن هەمەجۆر ژێ دروست دکەن بۆ مرۆڤی، ڕەنگه چاندن بیت وەکی پەمپی و لەڤەنێ شەکرێ و ڕونی ڕووەکی و یان خاڤێ ئاژەلی بیت وەکو پیستی و هەستی و شیرو گۆشت، یان خاڤێ کانزایی وەکی ئاسن و سفر یان خاڤێن نافلزی و خوێێن فۆسفاتی و پۆتاس و گوگردی بیت ،یان کەرستێن نیڤ تمام دروست کری بیت وەکی پیلای و کانزاییێن هەمەجۆر و ترشان.
پیشەسازی خۆ بخۆدا پێکهاتیه ژ گەهۆرینا ئێك ژ کەرستێن دەستپێکی یان چەند کەرستێن دی ژ شێوێ وی یێ بنەرەت بۆ شێوەکێ دی یان گوهۆرینا بارۆدۆخێ وی ب مەرجەکی کو دبارۆدۆخی ئێکی دا وەسا ب ساناهی ب کاربینن.
کەرەستێن خاڤ بۆ دوو مەرەمان بکاردهێن ، وەکی داران جار هەیه بۆ سووتەمەنی و جار ژی هەیه بۆ دروست کرنا کەل و پەلێن ناڤ مال و موبیلیاتان بکاردهێت. لدویڤ ڤێ کەرستێن خاڤ ئەوێن کاردکەنه سەر هەلبژارتنا جهێ پیشەسازیێ دکەنه چوار پشك.

١-جۆرێ ئێكێ: پێكهاتیه ژوان كەرستێن خاڤ یێن زوی ژناڤ دچن یان ئەوێن سالوخوتێ وان نامینیت ب درێژایا دەمی وەكی كەسكاتی و ماسی و بەرهەمێن رێچالی (سپیاتیێ)و یێن دی. ئەڤە خۆ ل بەر ڤەگوهاستنا دوور ناگرن ژبەر هندێ كارگەهێن وان نێزیكی جهێ بەرهەم ئینانا وان دبن وەكی پیشەسازیا قوتی كرنا فێقی و كەسكاتی و بەرهەمێن رێچالی، بۆ نموونە كارگەها ئاڤكا تەماتێ ل دهۆكێ و كارگەها قوتی كرنا فێقی ل كەربەلا.

٢-جۆرێ دویێ: پێكهاتیه ژوان خاڤێن كو دچنە ناڤ پیشەسازییێ ب ئەندازێن قەبارێ مەزن و كێشا گران. ڤەگوهاستنا وێ ژی گەلەك تێ دچیت وەكی بەرێن كسل (كلس) (جیری) كو دچیتە ناڤ پیشەسازیا چیمەنتۆیێ، ژبەر هندێ نێزیك خاڤێ وی پتر دهێتە دامەزراندن، بۆ باشتر ژی سەركەفتی تر دبیت ئەگەر ئەڤ خاڤە نێزیكی بازارێن سەرەكییێ ب كاربرنێ بن.

٣-جۆرێ سیێ: پێكهاتیه ژ كەرەستێن گران و قەبارە مەزن كو قەبارە و كێشا وان گەلەك كێم دكەت پشتی دروست كرنا وان وەكی خاڤێن كانزاییێن هەژار. دڤی باری ژی دا پێدڤیە بهێتە دروست كرن یان خەسەت كرن یان بهێتە حەلاندن ل نێزیكی كانیێن وان ڤە. هەتا كو ڤەگوهاستنا وێ كێم لێ بچیت، هەكە نە تێچوونا ڤەگوهاستنا وان هند دێ زێدەبیت دێ بیتە ئەگەرێ زێدەبوونا تێچوونا بەرهەم ئینانێ.

بۆ نموونە پیشەسازیا خەست كرنا (سفر) ی كو رێژا فلزی دخاڤێ وی دا دگەهیتە دناڤبەرا ٥٪ - ٧٪ دا.

٤-جۆرێ چواری: پێكهاتیه ژ خاڤێن سڤك و ڤەگوهاستنا وان ب ساناهی یە، دڤێرەدا مەرج نینە پیشەسازیێن وان نێزیكی دەڤەرێن بەرهەم ئینانا وان بیت، بۆ نموونە پیشەسازیا پەمبی و هرییێ دگەلەك دەڤەرێن جیهانێ دا دابەش نەبوویە ل دویڤ هەبوونا خاڤێن وی دوێ دەڤەرێ دا، هەروەكی

پەمبی و پارزنینا نەفتێ ژی. پێدڤی ناکەت ل نێزیکی دەڤەرێن بەرهەم ئینانا کەرستێن دەستپێکێ ڤە بهێتە دامەزراندن. گەلەك جاران پیشەسازی پێدڤی ب پتر ژ کەرەستەکێ خاڤ هەیە، هەروەسا نێزیکیا کارگەهان ژ کەرستێن خاڤێن وان پێدڤی بهندێ ناکەت ژ نێزیکی سووتەمەنیێ یان بازاری یان ژێدەرێن کارکەرێن شارەزا ڤە بیت ئانکو تشتێت بنەرەتیێن ویێن دی تر. ب ڤی شێوەی دێ بینین گەلەك ژ دەولەتێن پیشەسازی مەرج نینە ئەو دەولەت بن کو بەرهەم ئینێن وی خاڤێ بن. بەلێ ئەڤ کارە جودایە ل دەولەتێن تازە پێ گەهشتی یێن کو پیشەسازی تازەلێ پەیدابووێ، چونکی پێدڤیە کەرستێ خاڤ هەبیت، و تێچوونا وێ ژی کێم بیت، ب زۆری ژی دەولەتێن داگیرکەر پێکولێ دکەن کەرەستێن دەستپێکی ژ دەولەتێن تازە پێگەهشتی بینن ب رێیا گرێدانا پەیمانامێن دوم درێژ. پێدڤی یە سەرنجێ بۆ هندێ ڕاکێشێن کو پیشکەفتنا تەکنۆلۆژی د هۆیێن ڤەگوهاستنێدا ژ رویێ لەزاتیێ و بەرفرەهیێ بۆویە ئەگەرێ کێم کرنا تێچوونێن ڤەگوهاستنێ ژ لایەکێ دی ژی ڤە بوویە ئەگەرێ بساناهی کرنا ڤەگوهاستنا کەرەستێن خاڤ . هندەك دەڤەرێن پیشەسازی هەنە کو گەلەك کەرەستێن دەستپێکی تێدا نینن بەلێ پێشکەفتینە وەکی ژاپۆن.

٢-ژێدەرێن وزەی.

هەر کەرستەك ددەمێ سووتنا وی دا ئاگر ژێ پەیدا بیت وەکی دار و ڕەژیێ و نەفتێ دبێژنێ سووتەمەنی. بەلێ وزە ئەو شیانا ڤەشارتیە یا کو دکەرستەکی دا هەیە بۆ بجهئینانا کارەکی، ناهێتە دیتن ژی بەلێ ب چەند شێوەکان ئەنجامێ وی دەردکەڤیت.

ژێدەرێن ووزێ دزۆرن بەلێ پێنج ژوان مرۆڤی ژ سەردەمێن کەڤنێن دیرۆکی بکارئینانینە، ئەوژی زەندو باسکێن وی، زەندو باسکین ئاژەلی، دار، با ،پاشی

ژێدەرێن دیێن نوی ئێخستە سەر وان ژێدەرێن کەڤن، ئەو ژێدەر ژی ب شیان تر و کاریگەرتر بوون. یائێکێ ڕەژی بوو کوب بکارئینانا وی ل دەستپێکێن سەدێ سێزدێ دەست پێکر ل ئەوروپا و بکارئینانا وی بتنێ بۆ پەیداکرنا گەرمێ بەردەوام بوو هەتا داویا سەدێ هەڤدێ.

ئانکو پشتی شۆرەشا پیشەسازی بۆ ب کارئینانەکا نۆی تر بکارهات ئەو ژی پەیداکرنا هەلمێ بوو وەك شیانەکا لڤۆك ل کارگەه و کەشتی و شەمەندەفرێن هێلا ئاسنی. ل داویا سەدێ نوزدێ و دەستپێکا سەدێ بیستێ نەفت ژی هاتە پێش وەك ژێدەرەکێ گەرمێ و شیانەکا لڤۆك، هەروەسا ئاڤا سوولاڤان هاتە پێش بۆ دەستڤە ئینانا هێزا کارەبێ، هەروەسا گازا سروشتی هاتە پێش. ددەمێ جەنگێ جیهانیێ دویێ دا و پشتی هینگێ ژێدەرێن دی ژی هاتنە پێش وەکی سووتەمەنیا زەڕە (ئەتومی) و لڤینا هەلکێشانێ و تیرۆژکا رۆژێ.

ڕەژی وەسا دهێتە دەست نیشان کرن کو ل پێشیا ژێدەرێن دیێن سووتەمەنییێ بوویە هەتا سەدێ بیستێ و ڕێژاوی ژی کێم بوو و ل سالا ١٩٩٤ هاتە ٢٥٫٣٪ بەلێ دەستپێکا هەشتێیا ڕێژا نەفتێ زێدە بوو و گەهشتە ٥٢٪ ل سالا ١٩٨٠. ل دەستپێکا حەفتییان وزا زەڕێ پەیدابوو مل ب ملێ زێدەبوونا پشکا گازا سروشتی و وزا ئاڤێ. هەرچەندە جۆرێن سووتەمەنیێ ژبلی پیشەسازیێ بۆ مەرەمێن دی ژی بکاردهێن. بەلێ ڕێژا هەرە مەزنا ژێدەرێن سووتەمەنیێ بۆ مەرەمێن پیشەسازییێ دهێنە بکارئینان، هەروەسا دهێنەدانان کو نێزیکی ٣ / ٥ وزا پەیداکری پیشەسازی دبەت، بەلێ ١ / ٥ بۆ گەرم کرنێ دچیت و ١ / ٥ بۆ رۆناهیێ دچیت.

کارێ ژێدەرێن وزەی ل سەر هەلبژارتنا جهێ پیشەسازییێ جوداهی هەیە ژپیشەسازیەکێ بو ئێکا دی. هندەك پیشەسازی وەکی ئەلەمنیوم بۆ نموونە

پێدڤی ب برەکا مەزن ژ وزا کارەبا بلند هەیە و. بێ هندێ دشیان دا نینە بهێتە دامەزراندن. بەلێ پیشەسازیێن دی هەنە پێدڤی بهندێ نینە وەکی پیشەسازیا ڕستن و چینینێ. بەلێ نەفت کو جهێ ڕەژیێ گرتەڤە دگەلەك پیشەسازیادا وەکی ژێدەرێن وزەی هاریکاریا هندێ کریە کو ژێدەرێ سووتەمەنیێ یە کارەکێ وەسا ناکەتە سەر خوجهبوونا پیشەسازیێ. چونکی ب ساناهی دهێتە ڤەگوهاستن و مەزنترین کەرستەیە کو هاتیە ناڤ بیاڤێ بازرگانیێ نیڤ دەولەتی. ئەڤە ژی ئەوێ دەستنیشان دکەت کو دشیانێن وێ دایە پیشەسازیێ دامەزرینیت دوان وەلاتان دا کو برەکا زۆرا وزەی نینە دگەل هندێ ژی دا ژێدەرێن وزەی گرنگیا وێ دێ هەر ددامەزراندنا پیشەسازیێدا مینیت.

٣-سەرمایە

سەرمایە دهێتە پێناسەکرن ژ لایێ هەڤبەندیا ب بەرهەم ئینانێ ڤە، کو سامانەکە ژ ئەنجامێ کارەکی هاتیە کول بەراهیێ ئەنجامدایە و بکار ژی دهێت بۆ بەرهەم ئینانا سامانەکێ دی تر ژبەر هندێ مەرەم ژ سەرمایەی بتنێ پارە نینە، بەلکو دبیت جوداهی بهێتەکرن ل ناڤبەرا دو جۆرێن سەرمایەی. یا ئێکێ سەرمایێ نەختینەی (کاش) و یێ دی ژی سەرمایێ بەرهەم هاتی یان خۆجهە. یا ئێکێ رامانا هەبوونا نەختینەیە کو دهێتە بکارئینان بۆ بجهئینانا بەرهەمێن دی تر یێن پێدڤی بۆ دامەزراندنا پڕۆژەکێ پیشەسازی یێ نۆی کارپێکرنێ یان بەرفرەهکرن و پێشئێخستنا ئەو پیشەسازیا دامەزراندی. بەلێ سەرمایێ هاتیە بەرهەم ئینان ڕامانا وێ گشت ئەو تشتن یێن کو سروشتی نینن وب دروستی ژی ب کاردهێن ل بەرهەم ئینانا شمەك (متا) و پێشکێشکرنا خزمەت گوزاریان ئانکو شمەکێن ناڤنجی (الوسطیە) کو ژ ئەنجامێ کارلێکرنا کارو سەرمایێ نەختینەی دهێتە گۆڕێ وەکی ئاڤاهیێن

کارگەهان و ئامیر و مەکینە و هۆیێن ڤەگوهاستنێ، ول ناڤبەرا ڤان دو جۆرێن سەرمایێ بەرهەم ئینەردا، هەروەسا سەرمایێ بەرهەم ئینەر هاتیە دەست، بەلێ جوداهی دناڤبەرا وان دا ئەوەکو سەرمایێ بەرهەم ئینەر ژلایی پیشەسازی ڤە ب نەگوهۆر دهێتەدانان هەتا پلەکا زۆر ب تایبەتی خانووبەر و مەکینێت مەزن کو ل کریارا پیشەسازیێ بکاردهێت، و ژبەر هندێ دهێنە بەرهەم ئینان بهایێ وی ناگوهۆریت ئەگەر ل جهەکی بچیتە جهەکێ دی تر.
سەرمایێ نەختینە بنەجهـ بوو ل سەدێن کەڤن ول سەدێن ناڤەراست هەتا سەردەمێ نوی، ژبەر هندێ هەبوونا وی دجهەکی دا دبیتە ئەگەرێ هاندانێ بۆ دامەزراندنا پیشەسازیێ تێدا. هەمی خودان سەرمایە رژدن ل سەر هندێ دچالاکیین ناڤخۆدا وەبەربهینیت بۆ هندێ دبن چاڤدێریا وی بیت، سەرمایێ نەختینەی ئەو ڕاکێشانا بەراهیێ گەلەکا کێم بوویە کول بەراهیێ دجهێ خۆدا هەبوو وەك هۆکارەك، پشتی دەولەتێن جیهانێ ب ڕێکا هەڤبەندیێن نوی پێکڤە هاتنە گرێدان، هەروەسا پشتی ئەوێ قازانجەکێ (مفایەکێ) زۆر ژ پرۆژێن پیشەسازی ب دەستڤە هات و پێدڤی ب وەبەرهێنانێ کر، پاشی پێکگوهۆرین وەلێ هات کو ب ڕێکا بانکان بیت.
سەرمایێ نەختینەی وەسا ڕەوان بوو کول هەر کوژیەکێ جیهانێ قازانجێ وی مسوگەر بۆ چوو. دگەل هندێ ژی دا پێدڤی یە تێبینیا ئەوێ بهێتە کرن کو ڕەوانیا (سیولة) سەرمایێ نەختینەی یابێ سنوور نینە، بەلکو ب چەند هۆکارەکان ڤە یاگرێدایە:
وەکی چاڤدێریا دەولەتان، چونکی پرانیا دەولەتێن جیهانێ ئاستەنگان دئێخنە بەر مشەختبوونا سەرمایەی بۆ دەرڤەی سنوورێ وان. زێدەباری هندێ ئەڤێ کریارێ مەترسیا تێدا. هەروەسا سەرمایێ بیانی ژ وەلاتەکی ناهێتە ڤەگوهاستن بۆ وەلاتەکێ دی تر ئەگەر پشت راست نەبیت ژرێژا وی قازانجی یێ دکەت هەروەسا پشت راست بیت ژی ژ بنەجهبوونا باری ڕامیاری و ئابووریێ گشتی دوی وەلاتی دا، لەوڕا هندەك جاران

سەرمایە دهێتە پێناسەکرن ب ترسنوکییێ و دوودلیێ ژ ڤی لایی ڤە. هەر چاوا ژی بیت سەرمایێ بیانی بیاڤی بۆ پیشەسازیێ پەسەند ناکەت ددەولەتێن پاشکەفتی دا بەلکو ئەو بیاڤێن تایبەتیانە پەسەنددکەت وەکی دەرئینانا خاڤان، دامەزراندنا بانکان و کومپانییێن بازرگانی و دەزگەهێن پشتڕاستییێ. پاشی دێ هێینە سەر بەحسێ ئاریشێن پارەدانێ د دەولەتێن تازە پێگەهشتی دا. ل سەر ئەوا بەرێ دشێین بێژین زۆریا سەرمایێ نەختینەی دوەلاتەکی دا دبیت هەتا نهۆ بنەمایەکێ بنەڕەت بیت بۆ دامەرزاندنا پیشەسازیێ. بەلکۆ کێمی و نەبوونا وی ژی گرنگترین ئاستەنگێن سەرکینە ل رێیا تازە کەشەپێکرنا چالاکیا پیشەسازیێ و پێشکەفتنا وێ دا ب تایبەتی دوەلاتێن تازە پێگەهشتی دا. قەرزێن بیانی ژی کارەکێ خرابێ هەی وەکی دێ بینین.

سەرمایێ بنەجهـ ئانکو بەرهەم ئینەر ڕۆلەکێ سەرەکی هەیە بۆ ڕاکێشانا پیشەسازیین جودا. چونکی ل سەر بەرهەمێ وان کارگەهان دامەزراندیە یێن کو ب پلەکا لاوەکی (الثانوية) دهێن یان زۆریا شارەزایا کرێکاران. هەتا ئەو کارگەهێن پیشەسازی ژناڤ چن ژبەر هۆکارەکی ژوان هۆکاران ژ کاردکەڤیت پشتی نەمانا ئەو بارێ نەچاڤەرێ کری پەیدابیت وەکی بارێ شەڕی بۆ نموونە، بەهرا پتر ناهێتە هەڕفاندن و پاشماوێن وان دفروشن. بەلکو پیشەسازیەکا دی تر کود بیت وەکی وان بیت یان مفای ڕادکێشیت دهەبوونا وێ داکو یا هەی، یان هۆکارەکێ دی وەکی شارەزاییا کرێکاران یان بازاری. ئانکو ئەو دەڤەرە پاراستنا گرنگیا خۆدکەت ژوی باری ڤە کو ناڤەندەکێ پیشەسازیی یە، وەکی دەڤەرا (لەنکشایەر) ل بریتانیا کو ژ پیشەسازیا چنین و پەمبی گوهۆری بۆ پیشەسازیێن دی وەکی پیشەسازیا کارەبێ.

٤-بازار:

بازار دهێته پێناسەکرن کو جهەکە بۆ کرین و فرۆشتنا کەرستێن دەستپێکی و کەرستێن نیڤ دروست کری و بەرهەمێن بەرهەڤ کری. دڤێره ژی دا مەرەم ژ بازاری یان جڤاکێ مرۆڤیە یان پیشەسازییە کو بەرهەمێن نیڤ دروست کری یان بەرهەمێن لاب لایی (العرضیه) دروست دکەت یان ئەو پاشماوێن ژ کریارا بەرهەم ئینانا سەرەکی دمینیت.

بازار ژی یان ناڤخویی یان هەرێمی یان یێ دەولەتی یە یان یێ جیهانی دبیت.

ساغکرن و دابەشکرنا بەرهەمی گوشەیەکێ سەرەکییە دکریارا بەرهەم ئینانێ دا. بەلکۆ دهێتە دانان ب گرنگترین بنەمایێ پیشەسازیێ و بەردەواميا کریارا بەرهەم ئینانێ. دبیت بەرهەمێن کارگەهان تووشی کەلەکەبوونێ (کەفتینە سەر ئێك) و بێ بازارێ بن وژ بەرهەم ئینانێ ژی بکەڤن ئەگەر بەردەوام شمەکێن (متایێن) وان بازار نەبیت. ژبەر هندێ پێدڤی یە ڤەگوهاستنەکا مسۆگەر هەبیت، بازارێ گەرم دتێکەهێ خۆدا رامانا گشتی کریارێن بازرگانیێ ڤەدگریت کو شمەك و خزمەت گوزاریێ ئاراستەدکەت دبزاڤەکێ دا ژبەرهەم ئینەری بۆ بکاربەری. ڤەکۆلین ژی ل بازاری دوولایەنێن سەرەکی ڤەدگریت، یا ئێکی بەرفرەهیاوی ئانکو هژمارا وان کەسان یێن کو دبیت ئەوی شمەکی ئانکو ئەو شمەکێ ئێخستیە ڕوو (دیارکری) بکڕن. ئەوا دی ژی شیانا کڕینێ یە کو گرێدایە

ب ڕاددێ ژیانێ ڤە، بەس ژمارە بتنێ هندێ دیارناکەت کا قەبارێ بازاری چەندە و چەند شمەك (متا) وبەر و بووما ڤەدگرییت، دبیت دو باژێران هژمارا ئاکنجییێین وان یەکسان بن بەلێ دو بازارێن یەکسان پێك نائینن، بازارێ (دەکا) ل بەنگلادێش بێگۆمان تەنگترە ژ بازارێ لەندەن، هەرچەندە هژمارا ئاکنجییێین وان ژ ئێکۆدو دنێزیکن، بازار ژی وەکو هۆکارەك ب ڕەگەزەکێ سەرەکی دهێتە دانان ژوان رەگەزێن کو پیشەسازیێ جهگیردکەن بتایبەتی بۆ ئەوان پیشەسازیێن کو تێچوونێن ڤەگوهاستنا بەرهەمێن وان بۆ بازاری ڕێژەیەکا بلند پێك دئینن ژ سەرجەمێ تێچوونێن وان، چونکی ئەگەر تێچوونا ڤەگوهاستنا بەرهەمی بۆ بکاربەران پتربیت ژ تێچوونا ڤەگوهاستنا خاڤان بۆ کارگەهان. دڤی بیاڤیدا یا باشتر ئەوە کارگەه ل نێزیکی

وێنێ ژمارە (٥٩) بازارەکێ مەزن

بکاربەران بهێنە دامەزراندن، چ بکاربەر جڤاکێ مرۆڤی بیت یان پیشەسازی بیت.
ب شێوەیەکێ گشتی دشیاندایە ئەو پیشەسازیێن کو هەڤبەندییەکا بهێز ب بازاریڤە نیشاددەن بکەینە ئەڤ کۆمێن لخارێ دیار:-
١-ئەو پیشەسازیێن بەرهەمێن وان زوی ژناڤدچن بشتی دروستکرنا وان وەکی پیشەسازییا بەرووبومێن سپیاتی و تەزیاتییان، هەروەسا ئەو پیشەسازیێن کو پێدڤییە بەرهەمێ وان ب نوویبوون و لەزاتییێ دهێتە دابەشکرن و بگەهیتە بکاربەری وەکی پیشەسازییا نانی.
٢-ئەو پیشەسازیێن بەرهەمیێ وان زوی دشکێت دڤەگوهاستنێدا ب تایبەتی بۆ جهێن دوور، وەکی پیشەسازییا شووشەی و ئەو بەرهەمێن ژ شووشەی دهێنە دروستکرن و هەروەسا گەل سازی گۆزك-(الخزفيات). ئەڤ پیشەسازییە پێدڤی ب داگرتنەکا یان پێچان و گرێدانەکا تایبەتی هەیە کو دبیتە ئەگەرێ زێدەبوونا کێشاوان و زێدەبوونا تێچوونا ڤەگوهاستنا وان ژی. ژبەر هندێ یاباشتر ئەوە ئەڤ پیشەسازییە لدەف بازاری یان نێزیکی وی بهێنە دامەزراندن.
٣-ئەو پیشەسازیێن بەرهەمێ وان ژوان شمەکان (متا) پێکهاتییە کو قەبارێ وان یێ مەزنە و ئەرزان بهایە وەکی پیشەسازییا خشت و پیشەسازییا گێچێ و پیشەسازییا کەل و پەلێن بها ئەرزان ئەڤەژی ل نێزیکی بازاری جێگیر دبن بۆ هندێ کرێیەکا مەزن نەدەنە ڤەگوهاستنا بەرهەمێن وان کو د ئەرزانن.
٤-ئەو پیشەسازیێن کو پێدڤی ب کرێکارێن زۆر هەیە، هەمی ئەو دەڤەرێن کو ئاکنجیێن وان دزۆرن دگونجن ببنە ناڤەندێن جێگیربوونا ئەڤان جۆرێن پیشەسازییان، چونکی ئاکنجی دڤێرەدا دوو رۆلان دگێرن بۆ ئەوان پیشەسازییان، ژ لایەکێ دیڤە کا پێدڤی ب چەند کرێکاران دبیت ددەتە وان پیشەسازییان و هەروەسا دبیتە بازار ژی بۆ بکاربرنا وی بەرهەمی.

ئەڤ پیشەسازییەژی وەکی پیشەسازییا یاریێین زارۆکان و پیشەسازییا کەل و پەلێن جوانکاریێ و پیشەسازییا کەل و پەلێن سڤك یێن کەهربێ و پیشەسازییا جل و بەرگان.

٥-ئەو پیشەسازیێن کو پێدڤی ب کەرەستێن دەسپێکی هەیە ب ئەندازەکێ کێم. ئەوان هەمی پیشەسازییان پێدڤی ب ئەندازەکێ کێم یێ کەرەستێ دەستپێکی هەیە و دشیاندایە ژی ب ساناهی بهێتە ڤەگوهاستن ب تێچوونەکا ڤەگوهاستنا ئەرزان کو یا گرێدای نینە ب جهەکێ تایبەتیڤە، بەرەف بازاری دهێتە کێشان، وەکی پیشەسازییا پلاستیکی و پیشەسازییا کەل و پەلێن کەهرەبێ و ئامیرێن سڤك یێن میکانیکی.

٦-ئەو پیشەسازیێن کو زێدە دکەن ژ کێش و قەبارێ ئەو کەرەستێن دەستپێکی ییێن تێدا دهێنە بکارئینان. وەکی پیشەسازییا ڤەخوارنێن گازی و تەزیاتیان.

ئەڤەژی وەکی پیشەسازییا لێکدانا (یەکخستنا) پارچێن ترومبێلان و بەفرگران. قەبارێ ترومبێلێ ٦- ١٥ هندی قەبارێ ئەوان ئامیرو کەلوپەلانە یێن ژێ دهێتە دروستکرن.

٧-ئەو پیشەسازیێن کو راستەوخۆ پەیوەندی ب خەلکیڤە هەی چونکی زانینا حەزو ئارەزوویێن بکاربەران پێدڤییە بۆ هندەك پیشەسازییان وەکی پیشەسازییا جل و بەرگێن بەرهەڤکری، پێلاڤ، و گەوهەر (مجوهرات) هەروەسا موبیلییات.

٨-ئەو پیشەسازیێن کەرەستێن دەستپێکی وان و بەرهەمێن وان دڤەگوهاستنێدا تووشی ژناڤچوونێ نابیت هەروەسا کێش و قەبارێ ئەڤان بەرهەمان ژ کێش و قەبارێ ئەوان کەرستێن دەسپێکیێن کو د دروستکرنا وان دا هاتینە بکارئینان ناهێتە گوهۆرین وەکی پیشەسازییا رستن و چنینێ (تەڤنکاری).

٩-پیشەسازیێن خزمەتگوزاریێن گشتی وەکی پیشەسازیا ترومبێلان یان پارزنینا (پالاڤتنا) ئاڤێ یان دروستکرنا کەهربێ.

١٠-ئەو پيشەسازيێن خزمەتا پيشەسازيێن ديتردكەن، يان ئەو پيشەيێن بازار بۆ دهێنە تەرخانكرن.
وەكى پيشەسازييا چنينێ كو پيشەسازييا رستنێ رادكێشيت و پيشەسازييا كەل و پەلێن كەهرەبێ كو پيشەسازييا كارتۆنى رادكێشيت.

٥- كار:-

مەرەم ژ كارى دەستێ كارييە و كارگێرييا رێك و پێكە، كار ژى ب رەگەزەكێ گرنگ دهێتە دانان بۆ هەمى كريارێن پيشەسازى، بەلێ رۆلێ ئەڤى رەگەزى بۆ هەلبژاردنا جهێ وێ پيشەسازيێ ژپيشەسازييەكێ بۆ پيشەسازييەكا دى جودايە و ژكارگەهەكێ بۆ كارگەهەكا دى، ديسان دەربارەى برێ كاركەران يان ژمارا وان بتنێ لبەرچاڤ ناهێتە وەرگرتن بەلكو بەرێخۆ ددەنە پلاشەهرەزايى و لێزانينا وى يا هونەرى كو لدەڤ هەيە. مەرج ژى بۆ دامەزراندنا هندەك پيشەسازييان كرێكاريێن وەسا هەبن كو گەلەك ب شيان و بەهەرەمەندبن دبەرهەمئينانێدا.
بەلكو پرانييا دەولەتێن تازە پێگەهشتى هژمارەكا زۆر يا كرێكاران تێدايە ، بەلێ گازندێ لهندێ دكەن ژمارا كرێكارێن شەهرەزا ياكێمە. دەمێ دهێينە سەر بەحسێ گيروگرفتێن پيشەسازى دڤان وەلاتاندا دێ لسەر هندێ ئاخڤين كو تێچوونێن كارى رێژەيەكا جودا پێكدئينيت ژ سەرجەمێ تێچوونێن دهێنە بكارئينان دبەرهەمئينانێدا كو دگەهيتە دناڤبەرا (٧٪ - ١٦٪) دا ژ پيشەسازيێن هەمە جۆردا. دشياندايە ژى لدويڤ گرنگيا كريا كاركەران و جۆرێ وى كارى دبريارێن دەسنيشانكرنا جهێ كارێدا بهێتە دياركرن، پيشەسازييان بڤى جۆرێ لخارى پۆلين بكەين :-
١-ئەو پيشەسازيێن دجهگيربوونا واندا (جهێ وان) دابەشبوونا كاركەران كارتێناكەت، چونكى يان ب ماكينا دهێتە كرن وەكى پيشەسازييا

نەفتێ، یان چەند هۆكارەكێن دی لگۆر جهی دهێنە راكێشان وەكی كەرەستێن دەستپێكی وەك پیشەسازییا شەكرێ یان بەرەف سووتەمەنییێ وەكی فافۆنی (ئەلەمنیۆم) ی،

٢-ئەو پیشەسازیێن ب پلا ئێكی پویتەی ددەنە جۆرێ كاری، ئەڤە ژی جۆرێن وان دزۆرن هەمی ژی بگشتی ژوان پیشەسازییان پێكهاتینە كو دەست رەنگینییەكا زۆر یان شەهرەزاییەكا هویر دڤێت، وەكی پیشەسازییا گەوهەران (مجوهرات) و دەمژمێران و پیستی و ئامیرێن مۆزیكێ و ئامیرێن ئەلكترۆنی. ئەڤەژی ناهێنە دامەزراندن ئەگەر هژمارەكا زۆرا كرێكارێن شارەزا (راهاتی) لسەر ئەڤان كاران نەبن، بەهرا پترژی ل نیزیكی باژێرێن مەزن یان دناڤدا دهێنە ئەنجامدان .

٣-ئەو پیشەسازیێن پویتەی ب هندێ ددەن كو هژمارەكا زۆر یاكارکەران هەبن وەكی پیشەسازییا ترۆمبێلان كو ب هزارەهان لێ كار دكەن، هەروەسا پیشەسازییا چنینێ (تەڤن) و ئامیرێن كەهرەبێ و جگاران و پیستی كو ب دویڤ وان جهان دگەرن یێن كو كارێ ئەرزان لێ هەیە. بەهراپتر ژی ل باژێرێن مەزن هەنە كو مشەختبوونا ئاكنجییان بەرەڤ وان دچن.

ڤەگوهاستن:-

مەرەم ژ ڤەگوهاستنێ ئەو ریك و ئەگەرن یێن كو مرۆڤی و بەرهەمێ وی ڤەدگوهێزن ژ جهەكی بۆ جهەكێ دیتر. ئەڤە ژی رێكێن ترومبێلان و هێلێن ئاسنی و رێكێن رووبار و دەریا و نۆكەندێن ئاڤی و رێكێن دەریایی و بۆرییێن ڤەگوهاستنا نەفتێ و گازا سروشتی و ئاڤێ و ڤەگوهاستنا ئەسمانی و هەتا ئەو تێلێن كو وزەیا كەهرەبێ ڤەدگوهێزیت، ڤەدگریت. ئەوا كو ئاشكرایە ژی ئەو ریك و هۆیێن پشتی شۆرەشا پیشەسازی دەركەفتین گەلەك پێشكەفتن و ئەڤەژی بوویە ئەگەرێ هندێ كو تێچوونێن ڤەگوهاستنێ كێم بن كو كریا هاتن و چوونێ ڤەدگرییت

وێنێ هژمارە (٦٠) شەمەندەفرا بلەز

لسەر رێکان، ئەڤەژی تێچوونەکا راستەوخۆیە زێدەباری کرییێن دیتر وەکی کرێیا بارکرن و دانان و کوگەهکرن و دابینکرنێ. ب شێوەکێ گشتی، پیشەسازی ئەوان جهان بۆ خۆ د هەلبژێریت یێن کو هاتن و چوونا وان تێدا یا ب ساناهی یە و ئەرزانە وەکو جهێ ناڤەندێن بازێران کو بووینە ناڤەندێن رێکێن ڤەگوهاستنێ ژ گەلەك لایێن جوداڤە، یان دشیاندایە خۆ دووربێخیت ژ هندێ کو پارێ زێدە بچیتە کەرەستێ دەستپێکی یان لسەر وی شمەکێ (متایێ) دروستکری، ژبەر هندێ بەندەر گەلەك جاران دبنە ناڤەندێن گرنگ بۆ دامەزراندنا پیشەسازییێن وەسا کو پشت ب وان ماددێن دەستپێکی ڤەگرێدەت یێن کو ژ دەرڤەی سنوورێ وی وەلاتی دئینن، وەکی بەندەرێن رۆژهەلاتا ویلایەتێن ئێکگرتیێن ئەمریکا و رۆژئاڤایا ئەورۆپا و ژاپۆنێ (یابان) ێ.

هەروەسا رێكێن ڤەگوهاستنێ هاریكاریا دامەزراندنا پیشەسازیێن نوو كریە ب ڤەكرنا دەرگەهان بەرەف ژێدەرێن كەرەستێن دەستپێكی یان بەرەف ژێدەرێن وزەی یان بازاران. بۆ نموونە پرانییا گەشەكرنا پیشەسازی ل سیبێریا ب راكێشانا ئەوان هێلێن ئاسنی ڤەگرێدایە كو تێدا دەربازدبن. هەروەسا دەریاكێن مەزن وەكو رێكەكا ئاڤی رۆلەكێ مەزن هەبوو ددامەزراندنا ناڤەندێن پیشەسازی دا ل ویلایەتێن ئێكگرتیین ئەمریكا و كەنەدا.

٧-ئەرد و ئاڤ

هەر پیشەسایەكێ پێدڤی ب رووبەرەكی ئەردێ هشك و راست هەیە بۆ هندی سازیێن كارگەهێ لسەر بهێنە دامەزراندن. هەروەسا پێدڤی ب رووبەرێن دیتر هەیە بۆ كریارێن باركرن و دانانێ، زێدەباری هندێ كو رووبەرەكێ زێدە ژی دهێتە دانان بۆ ئەوێ بەرفرەه بوونا دهێتە چاڤەرێكرن كو دبیت دپاشەرۆژێدا رووبدەت.

پێدڤیژی ب وان رووبەران لگۆر جوداهییا پیشەسازیێ و ساخلەتێن وی دهێتە گوهۆرین. پیشەسازییا سڤك پێدڤی ب رووبەرەكێ كێم هەیە وەكی پیشەسازییا جل و بەرگێن بەرهەڤكری یان دەمژمێران یان هەڤیران یان شرینی، بەلێ پیشەسازییا گران پێدڤی ب رووبەرەكێ بەرفرەه هەیە ژبەر هندێ هەلبژاردنا جهێ وێ دڤێت ل دەرڤەی دەڤەرێن ئاڤەدانی بیت دباژێراندا. ب ناڤودەنگترین پیشەسازیێن ئەڤی جۆری پیشەسازییا پیلای و پترۆ كیمیاوی و كاغەزێ و فرۆكان. زێدەباری ئەڤێژی ئەڤ پیشەسازییە دووكێلێ (كادیێ) و گازێن بێهن نەخۆش و ئاڤا پیس بجە دهێلن .هەروەسا بۆ هندێ داكو ددووربن ژمەترسییا پەقینێ و ئاگربەربوونێ.

بەلێ ئاڤ ب رەگەزەكێ سەرەكی دهێتە دانان دگشت كریارێن پیشەسازیدا

و ماددەیەکێ خاڤێ سەرەکییەژی دگەلەك پیشەسازییاندا وەکو پیشەسازییا تەزیاتییان و ترشی. ژبەر هندێ پرانییا ئەڤان پیشەسازییان ل نێزیك رووباران یان ژێدەرێن ئاڤێ دهێنە دامەزراندن بۆ هندێ ئاڤا پێدڤی بۆ مسوگەر بیت. ئەو پیشەسازیێن ئاڤەکا زۆر بکاردبەن وەکی پیشەسازییا ئاسنی و کاغەزێ و ئارمیشێ دەستکر. بەرهەمئینانا تەننەکا کاغەزێ ژ کاکلکا داری پێدڤی ب (٣٨٠٠٠) گەلەنێن ئاڤێ هەیە و بەهەمئینانا تەننەکا ئاسنی پێدڤی ب (٦٥٠٠٠) گەلەنێن ئاڤێ هەیە و بەرهەمئینانا تەننەکا ئارمیشێ دەستکر پێدڤی ب نێزیکی (٢٢٠٠٠٠) گەلەنێن ئاڤێ هەیە.

٨-ئاڤ و هەوا (سەقا)

د دەمێ بۆریدا ئاڤ و هەوای کارەکێ مەزن دکرە سەر هەلبژاردنا جهێ هندەك پیشەسازییان، چونکی مرۆڤی هێشتا شیانا هندێ نەبوو سەقایێ دناڤ کارگەهێدا لگۆر پێدڤێ بگونجیینیت. ب ناڤو دەنگترین نمونە ژێ بۆ هندێ پیشەسازییا چنینا پەمبی بوو کو. د هەوایێ شهداردا نەبا نەدهاتە دامەزراندن و دەڤەرا لەنکشایر ل بریتانیا بهندێ ناڤودەنگییا خۆ ئینابوو، بەلێ پاش شییا ئەڤی جۆرێ پیشەسازیێ ددەڤەرێن هشکدا ژی بەلاڤ بکەت، چونکی هەلم دکرە دناڤ هۆلا کارگەهاندا. بەلێ هەتا نهۆژی هەڤبەندی دناڤبەرا جۆرێ (ئاڤ و هەوای) و دامەزراندنا هندەك پیشەسازییاندا هەر یا هەی. پیشەسازییا پەیکەرێ فرۆکان پێدڤی ب وی جۆرێ ئاڤ و هەوای هەیە کو روژ ژ دەرڤە بیت و رۆژ ژی یاساهی بیت ژبەر هندێ ل دەڤەرا باشوورێ رۆژئاڤایا ویلایەتێن ئێکگرتی هاتینە دامەزراندن، دا پیشەسازیا مەکینا فرۆکێ ل بشکێن باکورێ روژهەلاتی هاتیە دامەزراندن د وان دەڤەراندا ژی یێن تووشی پێلێن سڕوسەرمایا دژوار دبن چالاکییا پیشەسازی دراوەستیت، بۆ نموونە وەکی پیشەسازییا

دەرئینانا ئاسنی ل سوێدێ، هندەك رەگەزێن ئاڤ و هەوای ژی کاردکەنە سەر هەلبژاردنا جهێ وێ کارگەهێ، چونکی شێوێ ئاراستێ (روویێ) رابوونا بای د دەمێ هەلبژادنا جهێ وێ کارگەهێدا لبەر چاڤ دهێتە وەرگرتن، جهێ پارزنینگەها (دۆرە) ل پشکا باشوورێ رۆژهەلاتا بەغدا هاتییە هەلبژاردن کو شێوێ رابوونا بایێ گشتی بەرەف باشوورێ رۆژهەلاتی بوو، بۆ هندێ دووکێل و بێهنێن نەخۆش دگەل خۆدا رامالیت.

٩- رۆلێ چالاكییا حوكمەتێ دجهگیربوونا پیشەسازیدا:-

دەولەت، ب تایبەتی د سیستەمێن سۆسیالستیدا دەست دئێخیتە دناڤ هەلبژاردنا جهێن پیشەسازی دا. بۆ ئەڤێژی چەند پالدەرەك هەنە کو وێ (دەولەتێ) پالددەن، ئەگەر وێ بڤێت بێکارییێ ددەڤەرەکێدا نەهێلیت کو ئاکنجیێن وێ دبووشن. یان ژبەر هندەك هۆکارێن سەربازییێن ستراتیجی وەکی دوورئێخستنا جهێ کارگەهان ژ سنووری وەکو لدەمێ جەنگێ ل ئەلمانیا روویدای. یان ژبۆ پێشئێخستنا دەڤەرەکا نوو وەکی ل ئێکەتیا سوڤیەتی یابەرێ روویدای لدەمێ کو وێ دڤییا دەڤەرا سیبێریا پێشکەڤیت، یان داکو هندەك دەڤەرێن پیشەسازی ژ هندێ ژێدەتر پێشڤە نەچن، چونکی گەلەك چالاکی تێدا کومبۆینە. ب وێ رێکی هەولددەت چالاكییا پیشەسازی لسەر دەڤەرێن جودایێن وەلاتی دابەش بکەت هەروەکی ل عیراقێ روویدای، چاوا یاسا هەولا هندێ ددەت سنوورەکی بۆ دامەزراندنا کارگەهان ل بەغداد دابنیت و دگەل هندێ ل دەڤەرێن دیییێن وەلاتی دابمەزرینیت، یان سازییێن دەولەتێ وەکو باژێرڤانی دەست دئێخیتە ددیارکرنا دەڤەرێن تایبەت بۆ چالاكییا پیشەسازی دناڤ باژێرەکیدا لدویف هندەك پیڤەران کو لبەرچاڤ دهێن وەرگرتن بۆ نموونە وەکو نەهێلانا پیساتی و قەلەبالغی.

هندەک گیروگرفتێن پیشەسازی ل دەولەتێن تازە پێگەهشتی:-

وەلاتێن تازە پێگەهشتی مل بملێ دروستکرنا پیشەسازییان توشی هندەك گیروگرفتان دبن، دامەزراندنا پرۆژێن پیشەسازی، یان بجهئینانا پلانێن گەشەپێدانێ برێڤە دچن و ژ هەمیان دیارتر ژ وان گیروگرفتان ژی کو دبنە ئاستەنگ درێیا گەشەکرنا پیشەسازیدا پێکهاتینە ژ:-

١-بنیاتێ ژێرخانێ (البنیة الارتکازیة):-

زاراڤێ ژێرخانێ پێکهاتییە ژ رێکێن ڤەگوهاستنێ و هاتن و چوونێ و سازێین بەندەران و فرۆکەخانان و دەزگەهێن پەروەردێ و فێرکرنێ و ساخلەمیێ و پرۆژێن ئاڤ و کەهرەبێ و مال و ناڤەندێن ڤەکۆلینێن زانستی و دەزگەهێن دییێن کو خزمەتگوزارییێن پێدڤی پێشکێشی کریارا بنیاتنانا ئابووری دکەن.

ئەگەر لێنێرینەکێ دکریارا پیشەسازکاری دا بکەین ب وی چەندێ کو دروستکرنەکا ئابووریێ نیشتیمانییە، دێ بۆ مەدەرکەڤیت کو دامەزراندنا ژێرخانێ و پێشئێخستنا وێ ب گرنگترین نیشاندەرێ ئەڤێ کریارێ دهێتە دانان. وەلاتێن پێشکەفتێن پیشەسازی و ناڤەندێن شارستانیێن مەزن ب پیشکەفتنا بنیاتێ ژێرخانێ دهێنە جوداکرن. ئەڤ پێشکەفتنە ژ ئەنجامێ ئەوان قوناغێن دیرۆکی هاتیە یێن کو مللەتان برینە ژ وێ دەربازبووینە. بەلێ وەلاتێن تازە پێگەهشتی پاشکەفتن و لاوازییا ژێرخانێ نیشانا جوداکرنا وانە. ژبەر هندێ ژێرخانێن وان نەشێن خزمەتا خۆ دگەشەپێدانا ئابوورێ نیشتیمانیدا بجهبینن.

هەروەسا ئێکە ژ ئەگەرێن زۆرکرنا گرفت و ئاستەنگێن ڤان وەلاتان د کریارا دووبارەکرنا گەشەپێدانا ژێرخانا ئابووریا واندا، نموونە ل هندستانێ کو هژمارا گوندێن وێ ژ (٥٠٠) هزار گوندان پترە، بتنێ گوندەکی ژ نەهـ گوندان رێك یا هەی و دشێت ب درێژییا سالێ بکاربینیت.

ل هندەك وەلاتێن ئەفریقیا و ئەمریکا لاتینی ژی کریارا هنارتنا کەل و پەلێن ئاهێن خارنێ بۆ ئەوان دەڤەرێن هندەك سالان توشی کارەساتان دبن کارەکێ

زۆر ب زەحمەتە. یان ئەو پارێ کو لێدچیت ژ هندێ پترە کو ئەگەر کەلوپەلان ژ دەرڤە بینن ژبەر ئاستەنگێن ڤەگوهاستنا ناڤخۆ. ئەڤجا ژبەر پاشکەفتنا کەرتێ ژێرخانا وەڵاتێن تازە پێگەهشتی، ئەڤ وەڵاتە نەچاربوون بۆ بلندکرنا ئەوان وەبەرهێنانێن بۆ دامەزراندنا ژێرخانێن وان هاتینە دانان کاربکەن بەلێ ئەڤ وەڵاتە ژ بەرکێمییا پارەی دنالن بۆ ئەوان پرۆژان بەلێ وەڵاتێن نەفت فرۆش وەکو عیراقێ و ئێرانێ فەنزوێلا خودان سەرمایێ تمامن.

ل وەڵاتێن تازەپێگەهشتی خواست (ڤیان) یا لسەر هۆیێن ڤەگوهاستنێ و پروژێن ئاڤێ و کەهرەبێ و دەزگەهێن فێرکرنێ و ساخلەمیێ ژبەر ئەوێ پاشکەفتنا وان یامەزن، پتر لێدهێت. بەلێ پرۆژێن گەشەپێدانا پیشەسازی ناهێنە بجهئنان ئەگەرلسەر وی بنیاتی دگرێدای بن کو ئێکسەر هەڤبەندی ب ژیانا کرێکار و ئاکنجییان ڤە هەیە ب شێوەیەکێ گشتی و ل دەمێ دامەزراندنا هەر دەزگەهەکێ پیشەسازی لبەرچاڤ دهێتە وەرگرتن. ددەمەکێدا ل وەڵاتێن پێشکەفتی ئەڤە دپرۆژەیدا ناهێتە مەزاختن، چونکی ئەو بنیات یێ هەی، بەلێ ل وەڵاتێن تازەپێگەهشتی دپرۆژەی دا دهێنە مەزاختن. بۆ نموونە ژی دێ ناڤێ کارگەها پەینێ کیمیاوی ئینین ل (سندری) ل هندستانێ کولسالا (١٩٥٢) دەست ب بەرهەمئینانێ کریە و سەرمایەکێ زۆر لێ چوویە و گەلەك پترە ژ سەرمایێ پرۆژەکێ هەر وەکی وی دهەر وەلاتەکێ پێشکەفتیدا، چونکی ئەو سەرمایە بتنێ بو کرینا ئامیر و مەکینان و ئاڤاهیێ کارگەهێ بکارنەئینایە بەلکۆ بۆ پرۆژێن دروستکرنا رێورێباران و هێلێن ئاسنی ییێن پێدڤی بۆ کارگەهێ و دامەزراندنا باژێرەکێ تمام بۆ کرێکاران کو قوتابخانە و نەخوشخانە وکوگەهـ (عمبار) و هۆیێن دی یێن خزمەتگۆزارییێن جڤاکی تێدانە.

٢-شەهرەزاییا هونەری:-

لبەراهیێ مە ئاماژە ب هندێ کر کو کرێکار دپشەسازیێدا پێکهاتینە ژ:-
أ-کرێکار ب کارامەیی و نەکارامەیی ڤە (خودان شیان و خودان نەشیان).

ب-هونەری و ئەندازیار و دەرچوویێن خواندنگەهێن زانستی.
ج-رێڤەبەرێن کارگەهان یان پرۆژان.

کرێکارێ کارامە ژی ئەو کارکەرە یێ کو پیشەیێ وی پێدڤی ب رەوشەنبیریەکا دەستپێکی هەی پشتی هنگی بۆ دەمەکی مەشقا (راهێنان) تایبەتی و پیشەگەری پێ دهێتەکرن ب مەرجەکی کو ژ سالەکێ کێمتر نەبیت چ ئەڤە ل جهێ کاری بهێتەکرن یان ل پەیمانگەهەکێ. بەلێ هونەری ئەو کەسن یێن کو قۆناغا خواندنا ئامادەیی تمام کری، ژبلی تمامکرنا دوو سالێن مەشقا هونەری. هەر زێدەبوونەکا بەرهەمداریيا پیشەسازی ژی پێدڤی ب بکارئینانا زانینا زانستی هەیە کو پێکهاتییە ژ بکارئینانا هژمارەکا هەرە زۆر یا شارەزایا و ئەندازیار و دەرچوویێن خواندنگەهێن زانستی.

ئەو گیروگرفتێن کو وەلاتیێن تازەپێگەهشتی پێڤە دنالن ئەوە کو هژمارەکا زۆر یاکرێکارێن نەیێن کارامە بساناهی دەست دکەڤن بەلێ ئەو کرێکارێن مەشق پێکری یێن کارامە کو دپێدڤینە، ب زەحمەت دەست دکەڤن، بەلێ ل وان وەلاتێن کو ژلایێ پیشەسازیڤە دپێشکەفتینە کرێکارێن کارامە و نەکارامە دباژێرێن مەزندا ب ساناهی دەست دکەڤن، لڤێرە ژی مەشقدانا کارکەران تشتەکێ بساناهییە، چونکی کارکەران شەهرەزاییەکا دەستپێکییا پیشەسازی و تەکنیکێ یا هەی، ئەڤە ژی ڤە دگەریت بۆ سروشتێ پرۆگرامێن پەروەردێ و فێرکرنێ دڤان وەلاتاندا، ژبەر هندێ بساناهی کرێکار ب دەست پیشەسازیێ دکەڤن، و ئەگەر پێدڤیژی بکەت دێ خۆلێن مەشقکرنێ بۆ ماوەکێ کورت هێنە ڤەکرن بۆ هندێ کارکەرێن وێ فێری بکارئینانا ئامیرێن نوو و تازەببن. بەلێ ل وەلاتێن تازەپێگەهشتی ئەڤ بارە دهێتە گوهۆرین و دەست کەفتنا کارکەرێن مەشق پێکری تشتەکێ بزەحمەتە، چونکی ئاکنجییا شەهرەزایی دبنەماییێن دەستپێکییێن تەکنیکیدا یا کێمە.

ژیانا پیشەسازی ژی ل ڤێرە ژ لایێ پرانییا هەرە زۆر یا ئاکنجییان ڤە ب تشتەکێ لاوەکی دهێتە دانان و ئەگەر خولێن مەشقکرنێ ژی بهێنە ڤەکرن، دێ ماوێ مەشق پێکرنێ درێژبیت، ژبەر هندێ بەرهەمداری ب نزمی دمینیتەڤە و بەرهەمئینانێ ژی گەلەك لێدچیت هەر چەند ئاستێ کرێیێ یێ نزمبیت.

لایەنێ بێ هێز دپەیکەرێ وەلاتێن تازەپێگەهشتیدا دڤی بیاڤیدا پێکهاتییە ژ نەبوونا هەڤبەندیەکا خورت دناڤبەرا سیستەمێ فێرکرنێ و پێدڤیێن گەشەپێدانا ئابووری د وەلاتیدا. ژبەر ڤێ چەندێ هندەك پرۆژێن پیشەسازیێن وەسا دهێنە هەلبژاردن کو هژمارەکا زۆر یا کارکەران خۆ ڤەبگریت و ئەوانژی پێدڤی ب مەشق پێکرنا درێژ نینە، وەکی پیشەسازییا چنینێ و جگاران و پیستی.

٣-قەرزێن (قەر) بیانی:-

گرنگترین ئەو گیروگرفتێن کو وەلاتێن تازەپێگەهشتی پێڤەدنالن پێکهاتینە ژ گیروگرفتێن پارەدانێ بۆ پرۆژێن گەشەپێدانا ئابووری ب شێوەیەکێ گشتی و گەشەپێدانا پیشەسازی ب شێوەکی سەرەکی ژبەر لاوازی و کێمیا پاشەکەوتکرنێ و کێمییا ژێدەرێن سەرمایەی دوان وەلاتاندا. ئەڤجا ژبەرکو داهاتێ مرۆڤی و ئاستێ ژیانا وی یێ نزم بوو، لەورا پاشەکەوتکرن ژی (عمبارکرن) لاواز دبیت. بەلێ خودانێن سەرمایێن ئەڤان وەلاتان پارێ خۆ د کەرتێن دیتردا دئێخنە کاری و دپیشەسازییێدا بکارنائینن، وەکی بانك و کۆمپانی و بازرگانی و کەرتێ دروستکرنا خانوبەران، چونکی پرۆژێن پیشەسازی مەترسییا تێدا هەی بەرامبەر ئەڤی باری ژی حوکمەت دڤان وەلاتاندا پاشەکەوتکاران ئاراستەدکەت و دبیتە هاندەر بۆ وەبەرئینانا پیشەسازی، ب پێشکێشکرنا دەستەبەرییێ و هاریکاریکرنا یاسایی بۆ خودانێن سەرمایەی و

ئەوێن پاشەكەوت هەین. وەك ئەوا دەولەت پێ رادبیت دەمێ كو باجێن ئیناندی لسەر ئامیرو مەكینێن كارگەهان و كەرەستێن خاڤ رادكەت، یان دەمێ پیشەسازییا نیشتمانی ژ هەڤركییا بیانی دپارێزیت ب دانانا باجا گومركی یا بلند لسەر ئەو كەل و پەلێن ژ دەرڤە دهێن، یان دامەزراندنا بانكێن پیشەسازی و پێشئێخستنا كەرتێ تێكەل. بەلێ دگەل ئەڤان هەمی بجهئینانێن بەراهییێدا پرۆژێن پیشەسازی دگەلەك وەلاتێن تازەپێگەهشتیدا ژ كاركەفتنێ دمیننەڤە و سەرمایە ژبۆ وان پەیدانابیت، ژبەر هندێ ئەڤ حوكمەتە نەچاردبن كو قەرزان ژ دەولەتێن بیانی وەربگرن، بتایبەتی ژ دەولەتێن پێشكەفتی. گەلەك جاران ژی ئەڤ وەلاتە دەست بسەر ئابوورییێ وەلاتێن تازە پێگەهشتیدا دگرن، چونكی ئەو قەرز ب چەند مەرجەكانڤە دگریداینە كو دبەرژەوەندییا دەولەتا قەرز دەردایە، وەك ئەوێن ئەوان قەرزان بۆ كەرتێن پیشەسازی یان ستراتیجی یان پیشەسازیێن بكاربرنێ ئاراستە بكەن. مفایێ ئەڤان قەرزان گەلەك یێ بلندە ژبەر هندێ دبێژنە ڤی جۆرێ قەرزان داگیركارێ نوو. هەتا دەولەتێن سەرمایەداری خۆ بسەر رێكخراوێن دەولەتی ژی دا دسەپینن وەكو بانكا دەولەتی یا ئاڤەدانكرنا سەر ب نەتەوێن ئێكگرتیڤە كو ویلایەتێن ئێكگرتی دەست ب سەردا گرتییە.

٤- پیسبوون:-

پێناسا بەر بەلاڤ بۆ پیسبوونێ پێكهاتییە ژ هاڤێتنا پاشمایان (گلێش) كو دبیتە ئەگەرێ تێكدانا جوانی و پاقژییا ژینگەهێ و دەورووبەران. بەلێ پیسبوون د تێگەهێن زانستیدا پێكهاتییە ژ گوهۆرینێ و نەتەمامییا سیستەمێ ژینگەهێ (ئیكۆلۆجی) دپێكڤە ژیانا دناڤبەرا زێندییاندا ب رووەك و

گیاندارانڤە د ژینگەهەکا دیارکریدا، وەکو ئەوا زێندیێن هۆیر ژناڤ دبەت (ڤرِدکەت) کو ماسی د ژینگەها ئاڤێدا لسەر وان دژین، یان ئەو پاشمای و گەردیلێن دچنە هەوا و نەتامییێ دپێکهاتێن هەوایدا پەیدا دکەن و بۆ نموونە، ریژادووا ئوکسیدا کاربۆنی زۆر دکەن. ئەوژی دبیتە ئەگەرێ چەند نەخۆشییەکێن دیارکری بۆ مروڤان و گیانەوەران و رووەکی. ژبلی هندێ ژی قەلەبالغ کاردکەنە سەر مێشکێ مرۆڤی بتایبەتی دباژێرێن بوشدا و دەڤەرێن پیشەسازیدا. پیسبوون ژی دیاردەیەکا سروشتیە دکەڤندا هەیە، چونکی ڤولکان لدەمێ هەلچوونا خۆ گازێن هەمە جۆرو هەلمێ دەردکەن، یان تەپ و تۆزێ بۆ هندەك ژینگەهێن هەڤسوییێن دەڤەرێن بیابانان دئینن، بەلێ پشتی شۆرەشا پیشەسازی و بنەجهبوونا کارگەهان د رووبەرەکێ بەرفرەهدا دناڤ واندا ل نێزیك وان باژێرێن ئاکنجییێن وان زۆر دبوش، پیسبوون ببوو گرفتەکا دژوار، چونکی

وێنێ هژمارە (٦١) پیسبوونا ژینگەهێ

رێژا گازێن ژەهراوی و دیکێل (کادی) و بێهنێن نەخوش زۆربوویە و بایێ ئەوان باژێران ژی ب هندێ پیسبوویە ژبلی هندێ کو هۆیێن ڤەگوهاستنێ، ب تایبەتی ترومبێل، دویکێل ژی دهێتە دەر کو بەهرا پتر پێکهاتیە ژ ئێك ئوکسیدێ کاربۆنێ و دووا ئوکسیدێ گوگردی و گەردیلەیێن قورقوشمی (رساس)، ژبلی ڤێ، کارگەه شلە و ماددێن ژەهراوی دئاڤێن رووباراندا یان

دەریایاندا و ئەویٚ ئاڤێ پیس بکەت. هەروەسا ئەو خرابکرنا کانزاکاری دتەخێن رەژییێ و کانزایان و ئەو مێش و مور کو لسەر ئەردی بەلاڤ دبن پەیدا کرینە، دبنە ئەگەرێ پیسبوونا ئەردی.

لڤێرە مەرەما مە ئەو نینە دەربارەی پیسبوونێ و روخسارێن وێ بنڤیسین یان بەحسێ ئامارێن رویدانێن خەندقاندنێ کو ب هزارەهان خەلکی ژ ناڤ دبەت وەکو لەندەن یان دۆلا (میز) ل بەلچیکا یان ل (لۆس ئەنجلس) یان (تۆکیۆ) روویدای، چونکی ئەڤ رویدانە گەلەکن و دووبارە بووینە و مەنەڤیایە ژی بەحسێ کارتێکرنا پیسبوونێ بکەین د ژینگەها دەریایی وئاڤیدا ژبەر ڤەگوهاستنا نەفتێ و تێکەلبوونا ئاڤا ئاڤرێژان و ئاڤێن گەنی یان ئاڤا گەرما پیس یا کارگەهان بۆ ناڤ ئەوان ئاڤان. مە نەڤیایە ژی بەحسێ ئەگەرێن پیسبوونێ بکەین بەلکو ئاماژێ بۆ ئەوان گیروگرفتان بکەین یێن کو د وەلاتێن پیشەسازیێن پێشکەفتیدا دەرکەفتینە. پێدڤییە وەلاتێن تازەپێگەهشتی گیروگرفتێن پیسبوونێ بەرچاڤ بکەن ل دەمێ جهئینانا پرۆژێن گەشەپێدانێ و پیشەسازی دا، ئەڤە ژی رامانا وێ ئەو نینە ژ ترسا پیسبوونێ ئێدی پێدڤییە دامەزراندنا پیشەسازییا نیشتمانی بهێتە قەدەغەکرن، بەلکو هێشتا ئەو گیروگرفت بشێوەکێ توند و دژوار دەرنەکەفتییە.

لڤێرە دێ ئاماژێ ب گرنگترین وان راسپاردە و شیرەتان کەین یێن کو دڤێن ل وەلاتەکێ وەکی عیراقێ ل بەرچاڤ بهێنە وەرگرتن ئەگەر بڤێت ل دەمێ پیسبوونا پیشەسازیێ رزگاربین ب تایبەتی:

١-دەسنیشانکرنا جهێن پیشەسازی ل وان دەڤەرێن کو د دوورن ژ خوجهییا ئاکنجییێن باژێران و بەرچاڤ وەرگرتنا هەلبژاردنا جهێ ئەوان پیشەسازیێن دویکێلێ دکەن ل دەڤەرێن باشووری رۆژهەلاتا باژێران بۆ نموونە وەکی بەغدا.

٢-نەچارکرنا کارگەهێن نوو و کەڤن ب دانانا پارزنینان (پالاڤگەهێن) پاقژکرنا گازێ یان کاربۆنی یان ماددێن دیتر کو بلندبن و کومکرنا وان داکو بای پیس نەکەن. ئەڤەژی دەربارەی هۆیێن ڤەگوهاستنێ ب تایبەتی ب ترومبێلان دهێتە بجهئینان.

٣-دامەزراندنا دویکێلکێشێن (بۆری) بلند کو ژ (٥٠)م کێمتر نەبن و بگەهنە (٧٥)م بۆ هندی ئەو دویکێل دویر بکەڤیت ل وان دەڤەرێن نێزیکی خۆ کۆم نەبیت.

٤-ڤەگوهاستنا ئەو کارگەهێن دکەڤنە ناڤ باژێران یان جهێن ئاکنجیبوونێ بۆ دەڤەرێن نوو یێن دوورتر. بۆ نموونە باژێرێ میسل چەند کارگەهەکێن ڤێری تێدانە.

٥-پێدڤییە دەڤەرێن پیشەسازی ب پشتینەکا کەسکاتیێ وەکو جوداکەرەك و بارزنینەك بۆ گازێ بهێنە دابرین.

٦-پێدڤییە ئەوان کارگەهان دووربێخن یێن کو گەردیلەیێن پیسکەر دکەنە سەر دەڤەرێن بێهنڤەدانێ (مناطق ترويحية) و گەشتییاری، نموونە ژی بۆ ئەڤێ کارگەها چیمەنتۆیا سلێمانیێ یە کو دکەڤیتە نێزیك سەرچنار کو جهێ گەشت و گوزارییە.

٧-رێکخستنا ئاڤرێژێن ئاڤا پیس بۆ دەڤەرێن پیشەسازی و نەهێلن بچیتە ناڤ ئاڤ و رووباران. نموونە ژی بۆ هندێ کارگەهێن پیستی و کارگەهێن روونێ رووەکییە کو پاشماییێن وان ئێکسەر دچنە ناڤ روباران.

٨-پێدڤییە پاشماوە وجهماییێن ژەهراوی بهێنەسازکرن ومفای ژێ وەربگرن ب گوهۆرینا وان بۆ ماددێن دیتر وەکی گوهۆرینا پاشماییێن کارگەها شویشەی ل رومادی بۆ خشتێ شویشەی.

٩-کێمکرنا دیاردا دەنگ و قەلەبالغ و بێگاریێ کو کاردکەتە سەر مێشکێ مرۆڤی و تووشی وەستییانەکا بەردەوام دکەت.

٥-مەزنبوونا باژێران و جهگیربوونا پیشەسازی تێدا:-

دابەشبوونا دەزگەهێن پیشەسازی ب نەرێك و پێكی ئێكە ژوان گیروگرفتێن كو وەلاتێن تازە پێگەهشتی ب دەستێ وان دنالن، چونكی گرنگترین پیشەسازی و دەزگەهێن پیشەسازی ل باژێرەكی یان ل دوو باژێرێن وەلاتی جهگیر دبن، ددەمەكیدا دەڤەرێن دیێن دەزگەهێن پیشەسازی تێدانینن، ئەڤە ژی ب رۆلێ خو دبیتە ئەگەرێ زۆربوونا تێكرایێ مشەختبوونێ بەرەڤ ئەوان باژێران كو دەرفەتا كاركرنێ تێدایە بەلێ مەزنبوونا قەبارێ ئەوان باژێران دبیتە ئەگەرێ خواستەكا بلند بۆ خزمەتگۆزارییێن باژێرڤانیێ و خۆ جهبوونێ و فێركرنێ و رێكێن ڤەگوهاستنێ كو وەلێ دهێت پێدڤیێن باژێران نەهێنە بجهئینان. دیارترین نموونە ژی لسەر هندێ دەڤەرا بەغدایە كو (٢٥٪) ژ ئاكنجیان پێك دئینیت و نێزیكی (٦٠٪) ێ سەرجەمێ دەزگەهێن پیشەسازی و نێزیكی ٣/٢ ێ هەمی كرێكارێن پیشەسازییا عیراقی تێدانە. ئەڤ دەڤەرە ژی بتنێ ئەو بخو (٧٧،٢٪) ێ ژ بهایێ بەرهەمئینانا پیشەسازییا وەلاتی ل سالا ١٩٧٠ ژ بەرهەمئینایە.

وێنێ هژمارە (٦٢) مەزنبوونا باژێران

ئەڤ كۆمبوونە ب دیارترین گیروگرفتێن دابەشبوونا پیشەسازی دهیتە دانان ل وەلاتێن تازە پێگەهشتی، ژبلی هندێ کو ئەڤ باژێرە بەهرا پتر پایتەختێن رامیاری و برێڤەبەری پێك دئینن، دبنە ژینگەهەکا نەساخلەم وپیس ژ لایەکیڤە و هەرێمێن دیێن وەلاتی ب پاشکەفتی دمیننەڤە و ئاکنجیێن وان گازندێ ژ بێکاریێ و نزمییا ئاستێ ژیانێ دکەن ژلایەکێ دیڤە، ئەڤە ژی نەهەڤسەنگییا بێکاری و نزمییا ئاستێ ژیانێ دروست دکەت کو دبیتە ئەگەرێ نەهەڤسەنگی یێ ددابەشبوونا داهاتی و ئاکنجیباندا. بەلکو دبیت ئەو هەرێم ژبەر زۆرییا تێکراییێ مشەختبوونا ئاکنجیێن وان هەر نەمینن.

پیشەسازییا شەکرێ:-

ماددێ شەکرێ ب رێژەکا جودا دهژمارەکا زۆر یا رووەکاندا هەیە.

بەلێ سەرجەمێ بەرهەمئینانا جیهانی یا شەکرێ د دەمێ نهۆدا ژ دو ژێدەران دهێت کو پێکهاتینە ژ لەڤەنا شەکرێ و سلکێ (البنجر) ئەو شەکرا ژ لەڤەنێ دهێتە بەرهەمئینان ب رێژەیەکا بلند دبازرگانییا دەولەتێن خودانێن شەکرێ دا پشکداریێ دکەت، بەلێ شەکرا سلکێ ب شێوەکێ کێم نەبیت ژ سەرجەمێ بازرگانییا دەولەتان پشکداریێ ناکەت، چونکی پرانییا وەلاتێن بەرهەمئین ئەو بخو ئەڤێ جۆرێ شەکرێ بکاردئینن.

ژمارا وەلاتێن بەرهەمئینێن شەکرێ بەردەوام دزێدەبوونێدانە، چ ئەو بەرهەم ژ لەڤەنا شەکرێ بیت یان ژسلکێ بیت یان ژ هەردو ژێدەران بیت و دئەنجامدا بەرهەمئینانا جیهانێ دشەکرێدا بەردوام بلنددبیت، چونکی ژ

٢١ مليۆن تەنىان لسالا ١٩٣٥ گەهشتە نێزیکی ١١٦٫٩ مليۆن تەنىان لسالا ١٩٥٥ و وەساژی دهێتە چاڤەرێکرن بەرهەمئینان و بکاربرنا جیهانی دشەکرێدا ڤەدگەریت بۆ زێدەبوونا داخازییێ لسەر ئەڤی بەرهەمی، چونکی وەلێهاتییە کو ماددەکێ خوارنا گرنگ یا مرۆڤی پێکدئینیت.
هەروەسا بۆیە ماددەکێ دەستپێکی بۆ چەند پیشەسازییەکان کوپشتێ پێ گرێددەن.

ماددێن دەستپێکی:

مە ئاماژە ب هندێ کر کو هەردوو ماددێن سەرەکییێن بەرهەمئینانا شەکرێ پێکهاتینە ژ لەڤەنا شەکرێ و سلکێ بەلێ لەڤەنا شەکرێ ژ بەرووبومێن هەرێمێن خولگەیینە و باوەریژی وەسایە کو وەلاتێ رەسەنێ وی دۆلا (گەنج) بیت و ژهندستانێ و ئیرانێ دهێتە ڤەگوهاستن بۆ وەلاتێن دەریا ناڤەراست. لەڤەنا شەکرێ هەتا دەستپێکا سەدێ نوزدێ تاکە ژێدەرێ بەرهەمئینانا شەکرێ بوویە د جیهانێدا دەمێ مرۆڤی ل ئەوروپا ژێدەرێن دیێن دەرئینانا شەکرێ ڤەدیتین، ئانکو سلکا شەکرێ ئەڤەژی ل دەمێ دۆرپێچا کیشوەری بوو.
لەڤەنا شەکرێ رووەکێ درێژە دگەهێتە دناڤبەرا (٣- ٥) مەتران دا و بەری کو کولیلکێ بدەت دهێتە برین و رها وی د ئەردیدا دمینیت و بۆ ماوێ ٣-٦ سالان، سال لدویف سالێ بەرهەمی ددەت، ئەڤە ژی رامانا وێ ئەوە کو لەڤەنا شەکرێ بەروبوومەکێ هەردەمییە و ئێکەم بەرێ وی دماوێ ٩-٢٢ هەیڤاندا ددەت، بەلێ بەروبوومێن ئێك لدویف ئێکێ بەهرا پتر پشتی ١٢ هەیڤان ب دەستکەڤیت. لەڤەنا شەکرێ پێدڤی ب ئاڤ و هەوایەکێ گەرم هەیە کو پلا گەرماتییێ ژ ٢٠س کێمترنەبیت ل دەمێ گەشەکرنێ، چونکی ئەگەر پلا گەرماتییێ ١٨س کێمتربیت، ژ گەشەکرنێ رادوەستیت.

هەروەسا ئەو رووەك پێدڤی ب ١٥٠٠-٢٠٠٠ ملم بارانێ هەیە یان ئاڤەکێ کو هندی ئەوێ بارانێ بیت و پێدڤی ب ئاخەکا زاخ و قەلەو ژی هەیە.

بەلێ سلك (البنجر)، ژ بەروبوومێن هەرێمێن هوینێن (فێنك) جیهانێ یە رووەکەکێ وەرزییە و پێدڤییە وەرزێ شینبوونێ (کەسك بوونێ) دماوێ ٤-٦ هەیڤان دا بێ سرۆسەقەم بیت و بێ بەستی بیت و ئاڤ و هەوایێ وی یێ شهدار و هەتاڤ و بارانژی مام ناڤنجی بیت و سالێ ژ ١١٠٠ ملم دەرباز نەبیت یان هندی ئەوی برێ بارانێ ئاڤ هەبیت. باشترین جۆرێ گونجای ژی بۆ چاندنا سلکێ پێکهاتییە ژ ئاخەکا لیتەییا سڤك یا تێکەل ب لێمێ و دەولەمەند ب جیری. ئەگەر شەکر دەربارەی لەڤەنا شەکرێ ژ گڤاشتنا قەدا وێ بهێتە وەرگرتن، دێ مفا ژ ڕهێن سلکێ وەرگرین بو ب دەست ڤەئینانا شەکرێ، و ئەو پارێ ل بەرهەمئینانا شەکرێ دچیت ژ لەڤنێ شەکرێ کێمترە ژ ئەوێ کو ل بەرهەمئینانا شەکرا سلکێ دچیت ژبەر چەند ئەگەران وەکی:-

١-لەڤەنا شەکرێ بەروبوومەکێ هەردەمییە ب شێوەکێ ئاسایی هەرسێ سالان جارەکێ دهێتە چاندن، بەلێ سلك بەروبوومەکێ وەرزییە.

٢-بەرهەمێ یەکا رووبەری د بەروبوومێ شەکرێ دا دگەهیتە ٤-٥ جاران هندی بەرهەمێ هەمان روبەر دبەروبوومێ سلکێ دا.

٣-ئاستێ کرێ ل هەرێمێن بەرهەمئنانا لەڤەنان گەلەك نزمترە ژ ئاستێ کرێیا هەرێمێن بەرهەمئینانا سلکێ. گرنگترین دەڤەرێن بەرهەم ئینانا لەڤەنێن شەکرێ دجیهانێدا، هندستان و بەرازیل و کوبا و چین و مەکسیك و کۆلۆمبیا و پاکستان و فلیپین و تایلەند و ئوسترالیانە.

ئەوا کو ژ هەژی گوتنێ ژی بیت ئەوە کو عیراق ژ وان وەلاتێن جیهانێ یە کو ل ریزا داوییە دچاندنا سلکێ و لەڤەنێ، یائێکێ ژ وان ل دەڤەرا باکوور و

ل هەرێما کوردستانێ ل پارێزگەها نەینەوا و سلێمانییێ، ددەمەکیدا لەڤەن ژی ل باشووری ل پارێزگەها مەیسان شین دبیت.

بنەمایێن پیشەسازییا شەکرێ:-

١-ژ پێخەمەت پەیدابوونا پیشەسازییا شەکرێ پێدڤییە ئێك ژ وان هەردو ژێدەران یێن کو مە بەحس کرین بهێتە دابینکرن وەکو چاندن.

٢-بەرهەمئینانا شەکرێ پێدڤی ب سەرمایەکێ زۆر هەیە کو د دامەزراندنا کارگەهێن گڤاشتن (عصیر) و پارزنینێ و ئاڤاهییان و گەنجینان و هۆیێن ڤەگوهاستنێ و پێدڤیێن دیتر یێن دئەوان پیشەسازییان دا دهێنە بکارئینان.

٣-پیشەسازییا شەکرا سپی بهندێ دهێتە جوداکرن کو پێدڤی ب لەزاتییەکا زۆر هەیە دکارکرنێدا و پەیوەندییەکا موکوم دناڤبەرا زەڤیێن لەڤەنێ و سلکێ و کارگەهێن گڤاشتندا هەیە. ئەڤەژی رامانا وێ ئەوە کو دڤێت هۆیێن ڤەگوهاستنا لەڤەنێ و سلکێ ژ زەڤیێ بۆ کارگەهێ بلەز و رێك و پێکبن، چونکی رووەکێ شەکرێ ماددەیەکە زوو تێك دچیت. و دبیت ژی ماددێ شەکرۆزێ تێدا بهێتە گوهۆڕین بۆ ماددەیەکێ شەکرا وەسا ئەگەر ئاڤ و هەوایێ گەرم و شهدار بیت پشتی بڕینا وی ب رۆژەکێ، دبیت شیانا هەبوونا کریستالی نەبیت. ژبەر هندێ پێدڤییە هەردەمێ ئەو لەڤەن گەهشت بهێتە بڕین و دڤێت دماوێ بیست و چوار دەمژمێراندا پشتی بڕینا وی گڤاشتن وی تمام بیت. ئەڤ کریارە ژی ب لەزاتییەکا پێدڤی تمام نابیت ئەگەر کارکەرێن زۆر بۆ بڕینا لەڤەنێ و پاقژکرنا وێ نەهێنە بەرهەڤکرن، لەورا ڤەگوهاستنا وی ژ زەڤیان بۆ کارگەهێن وێ گڤاشتنێ گەلەك بساناهی ئێختییە.

لەڤەنێ پێدڤی ب کرێکارێن زۆر هەیە ب تایبەتی د وەرزێ دروێنێ دا و ئەڤ رەگەزە ژی (ئانکو کرێکار) ل دەڤەرێن بەرهەمئینانا وی وەك هندستانێ و بەرازیلێ و کوباو فلیپینێ و ئەندەنوسیا یێ زۆرە.

٤-هەروەسا رووەکێ سلکێ پێدڤی ب کرێکارێن زۆر هەیە، پتر ژ ئەوا کو لەڤەنا شەکرێ پێدڤی پێ هەی. بەلێ دێ بینین کو کرێکارێ ئەرزان ل دەڤەرێن بەرهەمئینانا سلکێ ل ئەورووپا یان ل ویلایەتێن ئێکگرتیێن ئەمریکا زۆرنینە ژبەرکو ئاستێ ژیانێ دوان وەلاتاندا یێ بلندە. ئەڤەژی بوویە ئەگەرێ هندێ کو ئامیرو مەکینان دزەڤیێن سلکاندا بێخنەکاری و دئەنجامدا بەرهەمئینانا شەکرێ ژسلکێ پارەکی پتر لێدچیت لچاڤ بەرهەمئینانا شەکرێ ژلەڤەنی. ئەڤەژی رامانا وێ ئەوە کو دڤێت کارگەهێن گڤاشتنا شەکرێ ژ زەڤییان نێزیك دبن، چونکی شەکر رێژەکا کێم دناڤبەرا ١٤-٢٠٪ ێ ژ کێشامادێن دەستپێکی پێکدئینیت.

جهێ پیشەسازییا شەکرێ:-

بەهراپتر کارگەهێن بەرهەمئینانا شەکرا خاڤ و کارگەهێن پاززنینا شەکرا خاڤ دڤێت ل دەڤەرا چاندنا لەڤەنان یان سلکان بن. دڤی باری ژیدا کارگەهێن پارزنینێ بەهرا پتر بتنێ ب شەکرا خاڤ یا بەرهەم هاتی یا ناڤخۆ ڤە ناهێتە گرێدان، بەلکو پشت ب شەکرا خاڤا ژ دەرڤە ئینای ژی گرێددەت بۆ پرکرنا پێدڤیێن بازارێ ناڤخۆی بۆ مەرەما هنارتنا ژ دەرڤە یا زێدەهیا شەکرا هاتیە پارزنین. بەلێ پێدڤی نینە کو کارگەهێن پارزنینێ ل دەڤەرێن لەڤەنان یان سلکان جهگیربن، بەلکو پرانییا وەلاتێن شەکر ئین دەربارەی دامەزراندنا پیشەسازییا پارزنینێ وەسا باشی دزانن کو ل وان بەندەران بیت یێن کو شەکرا خاڤ بۆ دهێت ب مەرەما سڤککرنا هندەك گرانییێ لسەر ترازییا پارەدانێن خۆ و هاندانا پەیدابوونا پیشەسازییا

ناڤخۆی تێدا. پاشی ئەڤ کارە تشتەکێ سروشتیە، چونکی بەندەر دشێن شەکرا خاڤ ژ ژێدەرێن جودا و ب درێژییا سالێ بینن. ژبەر هندێ دشیاندایە وزەیا بەرهەمداریيا کارگەهێن پارزنینێ ب درێژییا سالێ یان دپشکەکا مەزنا سالێدا بێخیتە کاری.

گرنگترین وەلاتێن بەرهەمئینێن شەکرێ:-

پێکهاتینە ژ هندستانێ، بەرازیلێ، ویلاییەتێن ئێکگرتێن ئەمریکا، چین و کوبا و جامایکا و فلیپین و ئەندەنوسیا .....هتد

لەڤەنا شەکرێ

پیشەسازییا پارزنینا (پالاَفتنا) نەفتێ:

پارزنینا نەفتێ کریارەکا تەمامکەریا پشکنین و پاقژکرنێ یە کو قۆناغەکە و بارەکێ پیشەسازییا نەفتێ نیشاددەت، پارزنینا نەفتێ یا گرنگە، چونکی ب رێیا پارزنینێ دشیاندایە مفای ژ نەفتا خاڤ وەربگریت و مرۆڤی بڤێ رێکێ بەرهەمێن نەفتێ (المشتقات النفطية) وەکو پەنزینا ترومبێلان و ڕوونێ دیزلی و نەفتا سپی و ڕوونێ سوتەمەنی و چەوری و گریسێ نەفتێ و پیشەسازییا

پترو كيمياوى ماددێن ديتر دەستكەڤن. كو ئەڤە هەمى پێكهاتينە ژ بنەمايێ دامەزراندنا پيشەسازيێن پترو كيمياوى ئەڤ پيشەسازيە دوو قۆناغان ب خۆڤە دگريت و پێكهاتييە ژ چەرخێ گيرۆسين (ئانكو نەفتا سپى) و چەرخێ گازۆلين (ئانكو پەنزينا ترۆمبێلا).

چەرخێ گيرۆسين ل سالا (١٨٦٠) وەرە دەستپێكريە هەتا سالا (١٩٠٠) ڤەكێشايە. دڤێ قۆناغێدا نەفتا سپى (گيرۆسين) خواستەكا زۆر و كڕيارەكا زۆر ل سەر هەبوويە، چونكى بۆ چرا و ڕۆناهيێ هاتييە بكارئينان. بەلێ بەرهەمێن ديێن نەفتێ دبياڤێ بكارئينانا وان دا كێمبوويە و خواستا لسەر نەفتا سپى هەى لسەر وان نەبوويە. بەلێ د چەرخێ گازۆلينى دا كو ب دروستكرنا ترومبێلان ل دەسپێكا سەدێ بيستێ دەست پێكريە، بەرهەمێن نەفتێ زێدەكر و بياڤێ بكاربرنێژى گەشەكر و زێدەبوو، بتايبەتى گازۆلين كو سوتەمەنييێ ترومبێلێ يە و بۆ ترومبێلێ دهێتە بكارئينان. دقوناغا ئێكى يا پەيدابوونا پيشەسازى يا پاررزنينێدا خواستا جيهانى د بەرهەمهاتێن نەفتێ دا بتنێ لسەر كيرۆسينى و (كو بۆ رۆناهيێ و تشتێن ديتر بكارهاتييە). ژبەر هندێ رێژا پاشمايان ژ ئەنجامێ كرڕيارا پاررزنينێ گەلەك بلند بوويە و گەهشتيە رێژا ٥٠٪ ى ژ كێشا نەفتا خاڤا بكارهاتى، ژبەر هندێ ئەڤ پيشەسازييە دڤێ قۆناغێدا ب بيرێن نەفتێ ڤە هاتييە گرێدان بۆ تێنەچوونا پارێ زۆر لسەر وێ ڤەگوهاستنا ئەوان پاشمايێن كو بهايێ خۆ نينە،

وێنێ ژمارە (٦٣)
پاررزنينگەها (پالاڤگەها) نەفتێ

هند پێ ڤه نەچوو ئەڤ پارە هاتە گوهۆرین ل دەستپێکا سەدێ نهۆ سالا ١٩١٣ ژبەر گەشە پێدانا پیشەسازییا پارزنینێ (پالافتنێ) ژ ئەنجامێ داهێنانا رێکێن نوو دکریارێن پارزنینێدا کو بوویە ئەگەرێ کێمکرنا پاشمایان ب بەردەوامی، ئێدی دشیاندا بوو دلۆپاندیێن گران بگوهۆریت بۆ یێن سڤك کو بگونجیت بۆ بەرهەم ئینانا پەنزینێ و روونێ سوتەمەنی و کەرەستێن دی و گاز دنەفتا خاڤدا، ل داوییا سالا ١٩١٣ پێشکەفتێن نوو روویدان بۆ دەستکەفتێن دەرئینایێن دیتر، بڤی جۆرێ رێکخستن و چاککرن د دویڤ ئێکدا هاتن هەتا وەلێهاتی شیا ژ ٩٥٪-٩٩٪ ێ ژ کێشا نەفتێ بگوهۆریت و بکەتە بەرهەمەکێ نەفتی یێ وەسا کو راستەوخۆ یان بشێوەکێ نەراستەوخۆ بهێتە بکارئینان.

پارزنینا نەفتا خاڤ:-

پیشەسازییا پارزنینا نەفتێ پیشەسازییەکا کیمیاوی و سەربخۆیە و کارگەهێن پارزنینێ ژێ (پارزنینگەهـ) دجیهانێدا وەکی ئێك نینن، چونکی لسەر بنیاتێ ئەنجامێ تاقیگەهییا جۆرێن نەفتێ نەخشە بۆ هاتییە راکێشان.

نەفتا هاتیە دەرئینان ژ چالان کەرەستێن لاوەکی تێدا نەو ژ هەمیان گرنگتر ئاڤ و خوییێن حەلیای ولێم و تەڤن ژ بلی ئەندازەکێ گازێ. بەرێ کریارێن پارزنینێ پێدڤییە ئەڤ ماددە ژێ بهێنە جوداکرن و ئەو گازە ژێ دگەل نەفتێ دا دو جۆرن.

وێنێ ژمارە (٦٤) پارزنینگەهـ

١-گازێن نەحەلیاى: ئەڤەژى دهێنە جوداکرن ب رێیا جوداکەران ل جهێن جوداکرنا گازێ ل نێزیکی بیرێن نەفتێ.

٢-گازێن حەلیاى: ئەڤەژى دهێنە جوداکرن ب کریارا خەست کرنێ ڤە کو پێکهاتیە ژ دلۆپاندنا نەفتێ بۆ جوداکرنا مەزنترین ئەندازێ گازێن حەلیاى دناڤ دا بۆ هندێ ب ساناهی بهێتە ڤەگوهاستن دبن پەستانا سروشتی دا.

ئەڤجا خەستکرنا نەفتێ پێکهاتیە ژ کریارا دویێ د قۆناغا پاقژکرنا نەفتێ دا پشتی جوداکرنا گازان نەفت بەرهەڤ دبیت بۆ ڤەگوهاستنا وێ بەرەف کارگەهێن پارزنینێ دا یان بەرەف دەزگەهێن پارزنینێ کو ژ فرنەکا گەرم کرنا نەفتا خاڤ و ژقۆلەکێ (برج) پێکهاتیە کو دڤی قولەى دا کریارا جوداکرنا دلۆپ کەران (مقطرت) ژ ڕوونێ سووتەمەنیێ نهشتی (نەفتا ڕەش) بجهدهێلیت. کۆمەکا بۆریان دناڤ ڤی قولەى دا هەنە، نەفتا خاڤ تێدا دبۆرینن، ب رێیا ئاگردانان (المحارق) ناڤ وان فرنان دا ئەو نەفتا خاڤا دناڤ وان بوریاندا دهێتە گەرم کرن. ب چوونا ژورا نەفتا خاڤا گەرم کرى ب ناڤ وێ قولا دلۆپان دنێ دا ب شێوێ هەلمێ ژێ جودا دبیت و دناڤ وى قولەى دا بەرەف سەرى سەردکەڤیت و لدویڤ پلا کەلاندنا وێ پلە پلە دهێتە خەست کرن دخالەکا دییا سەرى دا دوێ خالێ دا نەفتا سپی خەست دبیت، بەلێ پەنزین لەسەرێ قولەى ب شێوێ هەلمێ سەردکەڤیت و دچیتە دەرڤە د سارکرنێن تایبەتدا دهێتە خەست کرن. ڕوونێ سوتەمەنیێ نهشتی ژێ دنهشیتە. بنێ وى قولەى دا و ژوێرێ دهێتە ڕاکێشان بۆ ناڤ کوگەهان پشتی سارکرنا وێ دبێژنە ڤێ کریارێ (دلۆپاندنا هەواى).

سالۆخەتێن پیشەسازیا پارزنینا نەفتێ

١-پیشەسازیا پارزنینا نەفتێ پێکهاتیە ژ ئێك ژوان پیشەسازیان کو رێژا کێش و بەرزەبوونێ گەلەك کێم تێدایە.

٢-پیشەسازیا پارزنینا نەفتێ ژوان پیشەسازیانە کو قەبارێ کەرستێن دەستپێکیێن بکارهاتی زۆر دبن بۆ نموونە پارزنینا ١٠٠٠ بەرمیلێن نەفتا خاڤ پتر ژ ١٠٠٠ بەرمیلێن کیرۆسین و گازویل و سووتەمەنی و پەنزین و دەرئینەرێن دی تر بەرهەم دئینیت.

٣-بەرهەم و لێدرئینەر فرە جۆرن.

٤-دپارزنینگەهێن نوی دا تەکنیك یاگەهشتیە پلەکا بلند. ژبەر هندێ گەلەك کرێکار نەڤێن و ژئەنجامێ ئەڤان پارزنینگەهان تێچوون کێمتر دبن.

٥-پیشەسازیا پارزنینا نەفتێ پێدڤێ ب سەرمایەکێ زۆر هەیە ژبەر بلندیا نرخێ ئامیر و ماکینێت یەکێن بەرهەم داریێ، بۆ نموونە پارزنینگەها بەسرا دعیراقێ دا کو وزا بەرهەم داریا وێ ژ ٣,٥ تەنان ژ نەفتا خاڤ نابۆریت نێزیکی (٢٥) ملیۆن دینار لێ چوون (ب نرخێ سالا ١٩٧٤)

جهێن کارگەهێن پارزنینێ

جهێ کارگەهێن پارزنینا نەفتێ (پارزنینگەهان) دهێنە هەلبژارتن لدویف ڤان بنەماییێن خوارێ.

١-رووبەرەکێ بەرفرەهێ ئەردی هەبیت ب مەرەما بەرفرەهبوونا داهاتی، دوورکەفتن ژێ ژ هندێ کو دبیت رووبدەت ژ ئەنجامێ کریارێن پارزنینێ دا.

٢-هەبوونا ژێدەرێن ئاڤا بەردەوام بۆ مەرەما سازکرنێ و پاقژکرنێ، چونکی پارزنینا ئێك بەرمیلێ نەفتا خاڤ پێدڤی ب نێزیکی (٧٠) گەلەنێن ئاڤێ یە ئانکو دوو بەرمیلێن ئاڤی.

٣-ژبەرکو ئەڤ پێشەسازییە دوکێل و هەلم و گازێ دەردئێخیت پێدڤی یە دهەلبژارتنا جهێن وێ دا روویێ بای بهێتە بەرچاڤکرن، بۆ نموونە پارزنینگەها (دۆرە) جهێ وێ هاتە هەلبژارتن ل باشوورێ رۆژهەلاتا بەغدا،چونکی ئەو بایێ ڕاددبیت یێ باکوورێ رۆژئاڤاییە.

٤-پرانیا پاشماوێن ڤان پارزنینگەهان ژەهراوینە پێدڤی کریە ل سەروان کو ئاڤا پاشمای بهێتە پاقژکرن ڤە ژ ژەهرێ بەری بەردەنە ناڤ ڕووبار و دەریاچان.

٥-بەهراپتر جهێت پارزنینگەها دهێنە هەلبژارتن ل سەر رێکێن ئاڤی ل بەندەران بۆ ئیناندنا نەفتا خاڤ ژ دەرڤە ژ لایەکی و ساناهیا ڤەگوهاستنا دەرئینەران و پرانیان پارزنینگەهان دابەش دبنە سەر سێ جۆران:-

أ-ئەو پارزنینگەهێن دکەڤنە نێزیکی چالێن نەفتێ.

ب-ئەو پارزنینگەهێن دکەڤنە نێزیکی بازاران.

ج-ئەو پارزنینگەهێن دکەڤنە جهێن ناڤەندی ل ناڤبەرا چاڵ و بازاران، بەلێ ئەوا هەژی دەستنیشان کرنێ یە ئەوە کو گوهۆرین یا هەی دوان جهان دا، چونکی هژمارا ووزا وان پارزنینگەهان دکەڤنە نێزیکی چالێن وان ڤە زۆر بوو هەتا کو ل سالا ١٩٣٩ ٧٠٪ ێ بەرهەمێ جیهانێ ژ بەرهەم ئینانا پیشەسازیا پارزنینا نەفتێ دوان پارزنینگەهان دا دهات کو ژ چالێن وان ڤە نێزیکبوون. بەرامبەر ب ٣٠٪ ێ ژ پارزنینگەهان کو جهگرن ل بازاران.

بەلێ دسالا ١٩٦٢ دا پشکا پارزنینگەهێن جهگرێن بازاری بوو ٦٣٪ بەرامبەر ٣٠٪ ێ پشکا وان پارزنینگەهێن کو دچالێن نەفتا خاڤ دا هەنە یان نێزیکی وان ئەوا ژ ٧٪ ێ دمینیت پشکا پارزنینگەهێن ناڤەراستا چال و بازاران بوویە.

ئەگەرێن ئەڤان گوهۆرینان ژی ڤەدگەرنە بۆ چەند کارەکان وەکی:

١-وەلاتێن داگیرکەر کو خودان مەزنترین کومپانییێن قۆرخکرنا دەرئینانا نەفتێ و ڤەگوهاستنێ بوون دترسیان ژ خومالیکرنا دەستگەهێن وان ژلایێ حکومەتێن نیشتمان پەروەر و سەربخۆ، چونکی بزاڤا رزگاری خوازا خۆمالیا (مصدق) ی ل ئیرانێ ل ١٩٥٢ وخۆمالیکرن نۆکەندێ سوێس ل سالا ١٩٥٦ هۆکارەکێ دی ژی هەیە ئەوە کوڤەگوهاستنا نەفتا خاڤ ژ ڤەگوهاستنا بەرهەمێن وێ یێن زۆر ئەرزانترە.

٢-بۆ هندێ کۆمپانییێن قورخکار قازانجەکێ زۆر ب دەستڤە بینێن پشتی پارزنینا نەفتا وەلاتێن بەرهەم ئینەر کو پرانیا وان تازە دگەهن بێ بەهربکەن ژ وان قازانجان و چ بۆ نەهێلن بتنێ پشکەکا کێم نەبیت ژ فرۆشتنا نەفتا خاڤ بۆ نموونە عێراق ل سالێن پێنجییان دا بتنێ ٢٠ سەنت بەردکەفت ژ هەر بەرمیلەکا نەفتا خاڤ بەلێ قازانجێ کومپانییێن قۆرخکار دگەهشتە ١١ دۆلاران پشتی دروست کرنێ زێدەباری کارئێخستنا کرێکاران ژ وەلاتێن داگێرکەر و وە بەرهەمێناناسەرماییێن خۆ.

٣-پشت راست بوون ژ هەبوونا گەنجیینەکا ستراتیژ یا نەفتێ.

٤-زۆرکرنا کەرەسێن دەستپێکی بۆ پیشەسازییێن پتروکیمیاوی.

دابەشکرنا جوگرافی یا پیشەسازیا پارزنینا نەفتێ

ویلایەتێن ئێککرتی و ژاپۆن و روسیا خودانێن مەزنترین وزا پارزنینێیە دجیهانێ دا. بەلێ ویلایەتێن ئێکگرتی پتر ژ (٢٥٠) پارزنینگەهـ تێدانە و دابەش دبن ل کنارێ رۆژهەلات و کنارێ کەنداڤێ مەکسیك و کالیفۆرنیا و دەڤەرێن ناڤخۆ نێزیك شیکاگو (سەحکەنە خشتێ ژمارە ٢٣) دەڤەرا دەریا کاریبی ژ دەڤەرێن سەرەکیێن پارزنینێنە و ل هەر دوو گزیرتێن بچووك

جهگر بووینه و پێکهاتنه ژ ئەوروٚپا و کراسا و ب دەوراتیا ٤٠ میلان ژ باکورێ کنارێ فنزویلا، چونکی ٤/١ ژ بەرهەمێ فەنزویلا ڤەدگەریت.

کومپانیا (شل) یا هولەندی ئەو دەڤەر هەلبژارتن ل جهەکی ناڤەراستا ناڤبەرا چال و بازاران بوٚ هندێ دوور بێخیت ژ بزاڤێن رزگاری خواز و خومالیکرنێ ل وەلاتێن ئەمریکا لاتینی ب تایبەتی دفنزویلادا ژبەر کویراتیا ئاڤێ ژی نێزیکی کنارێن وێ، بەلێ د ئەوروٚپا ڕوٚژئاڤادا پاررزنینگەهـ جێگردبن د کنارێن وێ دا (سەحکە نەخشێ ژمارە ٢٣) ژبەرکو ئەوروٚپا مەزنترین بکاربەرێ نەفتێ یە گرنگترین ئەو وەلاتێن کو پاررزنینگەهـ تێدانە پێکهاتییە ژ ئیتالیا و فرەنسا و ئەلمانیا و بریتانیا و هولەندا و ئێسپانیا جهێ پاررزنینگەهان ژی دکنارێن وان دایە، بەلێ د ئەمریکا باشووردا پاررزنینگەهـ ل دوو دەولەتان کومبووینە کو کنارێن فەنزویلا و بەرازیله. مەزنترین پاررزنینگەهێن ئاسیا ژی ل بەندەرێن ژاپوٚن و سەنگافورادایە.

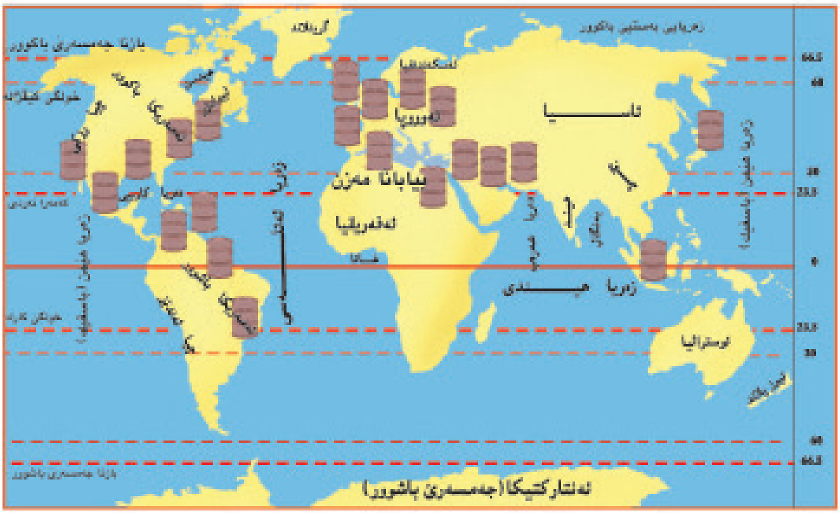

نەخشێ ژمارە (٢٣) دابەشکرنا جوگرافی یاپیشەسازیا پاررزنینا نەفتێ

گرنگترین پارزنینگەهێن ل عیراقێ پێکهاتینە ژ:

١-کومەلگەها سەلاحەددین:

ل قەزا بێجی یاپارێزگەها سەلاحەددین و وزا وێ یا سالانە (١٥) ملیۆن تەنە، ژبەر هندێ مەزنترین کومەلگەها پارزنینێیە د عیراقێ دا.

٢-پارزنینگەها دۆرە:

دکەڤیتە دۆرە ل باشوورێ بەغدا و دسالا ١٩٥٥ دا تمام بوویە، وزا بەرهەم داریا وێ هاتە بەرفرهەکرن هەتا گەهشتیە ٤ ملیۆن تەنان و نەفتێ ژێ ب بۆریان ژ چالێن کەرکووکێ بۆ ڤەدگوهێزن. ئەڤ پارزنینگەهە دهێتە هژمارتن کومەلگەها پیشەسازی (مجمع صناعی) بۆ بەرهەم ئینانا ڕوونی و بتلێن غازا شل و مێش و مور کو ژ گریسی و زفتی و شەمای.

٣-پارزنینگەها حەدیسە (پارێزگەها ئەنبار):

ل سالا ١٩٣٨ تمامی بوویە و وزا بەرهەم داریا وێ دگەهیتە ٧٥٠ هزار تەنان و ژ کەرکووکێ نەفت بۆ دهێتە هنارتن و دکەڤیتە نێزیك حەدیسە ل سەر فوراتی. زێدەباری هندێ دەرهاتیێن وێ بکاربرنا ناڤخۆ پردکەت پشکەکێ ژێ دهنێریت بۆ وەلاتێ سوریا.

٤-پارزنینگەها بابە گوڕگوڕ (کەرکووک):

ئەڤ پارزنینگەهە ل سالا ١٩٧٢ ل باژێرێ کەرکووکێ ل نەفتخانا کەرکووکێ هاتە دامەزراندن،شیانا بەرهە ئینانا وێ(١٫٥) ملیۆن تەنە د سالەکێ دا یا هەی.

٥-پارزنینگەها بەسرا:

ئەڤ پارزنینگەهە ل سالا ١٩٧٤ تمام بوویە، دکەڤیتە (شوعەیبە) ل سەر شەتێ عەرەب دباشوورێ بەسرادا، ل دەستپێکێ هاتبوو دانان ب وزەکا سالانە کو دگەهشتە ٣٫٥ ملیۆن تەنێن نەفتا خاڤ، بەلێ کادرێن نیشتمانی شیان وزا وێ بەرفرهە بکەن بۆ ٧ ملیۆن تەنان، نەفتا خاڤ ژێ وەردگریت ژ چالا رۆمێلا باشووری.

٦-پارزنینگەها سەماوە:

ل سالا ١٩٧٨ ل نێزیکی باژێری سەماوە تمام بوویە شیانا بەرهەم ئینانا سالأنە نیڤ ملیۆن تەنە. نەفتا خاڤ ژ بۆریێن هێلا ستراتیژی بۆ دهێت.

٧-پارزنینگەها موسل:

بەرهەمێ وێ ل سالا ١٩٧٥ دەست پێکر بۆ هندێ پێدڤیا دەڤەرێن باکووری عیراقێ و هەرێما کوردستانێ دابین بکەت ژ بەرهەمێن نەفتێ. نەفتا وێ ژ چالێن بابە گورگور دهێت.

٨-پارزنینگەها قەیارە (گەیارە):

ل سالا ١٩٥٥ ل نێزیك قەیارە هاتە تمام کرن، یاتایبەتە ژی بۆ دروست کرنا زفتێ. شیانا بەرهەم ئینانا وێ یا سالانا ژ (٦٠) هزار تەنێن زەفتێ پتر نەبوو، بەلێ دڤان داوییان دا بەرهەمێ زفتا وێ یا سالأنە گەهشتە (٤٠٠) هزار تەنان.

٩-پارزنینگەها کەسکێ (ل رۆژئاڤا مووسل)

ل سالا ١٩٨٢ هاتە تمام کرن. پێدڤیێن بەرهەمێن نەفتێ بۆ دەڤەرێن باکوورێ رۆژئاڤا عیراقێ دابین دکەت. شیانا سالانە ژی نیڤ ملیۆن تەنە و، نەفتا وێ ژ چالێن نەفتا کەرکووکێ بۆ دهێت.

١٠-پارزنینگەها حەبانییە:

ل سالا ١٩٨٣ هاتە دامەزراندن، شیانا وێ یاسالانە نیڤ ملیۆن تەنە و نەفتا وێ یا خاڤ ژ هێلا ستراتیژی بۆ دهێت.

١١-پارزنینگەها ناسریە:

ل سالا ١٩٨١ هاتیە تمام کرن شیانا وێ ١٫٥ تەنە دسالەکێ دا.

پیشەسازیێن پتروکیمیاوی:

زاراڤێ پیشەسازیین پتروکیمیاوی ب هەمی وان پیشەسازیا دهێتە گوتن یێن کو پشت ب دەرهاتێن نەفتێ دگازا سروشتی گرێددەت ب وی سالۆخەتی کو کەرستێن دەستپێکی سەرەکینە دکریارێن بەرهەم ئینانێ دا. ژ پیشەسازیین نوونە کو ڤەدگەرنەڤە بۆ بیستێن ئەڤی سەدەی و دەمی تاقیکرنێن بکارئینانا نەفتێ سەرکەفتن بۆ بەرهەم ئینانا هەردو ماددێن ئەسیلین و پڕوبلین ب رێیا پارچەکرنا ڕاستەوخۆ ل ویلایەتێن ئێککرتیێن ئەمریکی و د دوایێدا بۆ وەلاتێن دی ژێ بەلاڤ بوو.

پشتی ڕوویدانێن جەنگێ جیهانیێ دوویێ وەکر کو چەند پێنگاڤەکێن گرنگ ب هاڤێژێن بەرەف پێشڤە ب تایبەتی دبیاڤێ بەرهەم ئینانا تەقەمەنیێ دا و پاشی ل پیشەسازیین ئەمۆنیا و پەینێ ئازۆتی. هەروەسا پیشەسازیا لاستیکێ دەستکر کو جهێ لاستیکێ سروشتی گرت و دداوییێدا پیشەسازیێن پاقژکەران و ڕیشالێ دەستکرد و پلاستیك و تشتێن دی.

پتروکیمیاوی ژێ پیشەسازیێن ستراتیژینە، چونکی پرانیا بەرهەمێن وێ ژ کەرەستێن ناڤنجینە کو مفا ژێ دهێتە وەرگرتن بۆ پیشەسازیێن دی تر. دهندێ دا هەتا ڕادەکێ زۆر وەکی پیشەسازیا ئاسن و پیلایە. دڤان سالێن داویێ ژێ دا جهەك گرت د پروگرامێن گەشەپێدانا ئابوورییا وەلاتێن تازە پێگەهشتی دا، چونکی نەکو بتنێ پشکدارییێ دکەت دپێش کێش کرنا کەرەستێن ناڤنجی بۆ پیشەسازیێن دی تر بەلکۆ جهێ پرانیا ماددێن دی ژێ ڤەدگریت وەکی پیلای و دار و کاغەز و سابوون و پەمبی و هریێ و ئارمیشی و کەتانی و (قەنب و گوش) (القنب والجوت) و یێن دی.

گرنگترین ئەو پیشەسازیێن پشت ب دەرهاتیێن نەفتێ و گازا سروشتی گرێددەن پێکهاتیە ژ:

١-پیشەسازیێن ماددێن پلاستیکی کو گرنگیا وان یازۆرە بۆ کەرستێن

خانووبەر و پیشەسازیێن کارەبایی و یاریێن زارۆکان کەرستێن بەرگ تێگرتنێ
٢-پیشەسازیا لاستیکێ دەستکرد.
٣-پیشەسازیا ڕیشالێن دەستکرد.
٤-پیشەسازیا پەینێ کیمیاوی .
٥-پیشەسازیا پوختەکرنا گوگردی.
٦-پیشەسازیا پاقژکەران (المنظفات).
٧-پیشەسازیا بۆیاغ و جۆرێن ڕوونی.
٨-پیشەسازیا دەرمانان.
٩-پیشەسازیا ڕستن و چنینێ (تەڤنکرن).
١٠-پیشەسازیا ترومبێلان، چونکی دچیتە ناڤ پرانیا ئامرازێن ترومبێلان هەتا هەیکەلێ وان ژی کو ژ کەرستێن پلاستیکی دهێنە دروست کرن.
١١-پیشەسازیا پرۆتینی، چونکی ئەڤ ماددێ خوارنێ ژ دەرهاتیێن نەفتێ دهێتە بەرهەم ئینان وەکی ئالیکی بۆ گیانەوەران، چەند کارگەهەك ل فرەنسا و ئیتالیا هاتینە دروست کرن بۆ بەرهەم ئینانا ڤی ماددەی دسالا ١٩٧٥ دا، ئەڤ پیشەسازیێن پتروکیمیاوی پشتێ بڤان کەرستێن دەستپێکیێن خوارێ گرێددەن.
١-گازا پارزنینگەهان.
٢-گازا سروشتی باشترین کەرستەیێ دەسپێکی یە بۆ بەرهەم ئینانا (ئەسیلین).
٣-دلۆپێن نەفتێن شل.
٤-نەفت و دلۆپێن وێ یێن قورس.

سالۆخەتێن پیشەسازیێن پتروکیمیاوی.

١-مەزنیا قەبارێ سەرمایێ بکارئێخستی: ئەڤ پیشەسازییە پێدڤی ب سەرمایەکێ مەزن هەیە، چونکی ب شێوێ کومەلگەهێن تمامن و وزا بەرهەم داریا وێ یا زۆرە.

٢-پیشەسازیێن پتروکیمیاوی نوویترین ئامراز و هۆیێن بەرهەم ئینانێ ب کاردئینیت ژبەر هندێ هژمارە کێم یا کرێکاران دڤێت بەلێ دئاستەکێ هونەریێ بلند دا.

٣-پیشەسازیێن پتروکیمیاوی ب گەشەکرنەکا دینامیکی یا بلەز بەرنیاسن، چونکی دهەر سالەکێ دا دروست کریێن پتروکیمیاوی یێن نوی دەردکەڤن کو گەلەك باشترە ژ دروست کریێن ناڤ بازاری دانان دی.

٤-ئەڤ پیشەسازییە ل سەر بنیاتێ بەرهەم ئینانا مەزن پەیدا دبیت ژ بەر هندێ پێدڤی ب بازارێن بەرفرهە بۆ فرۆشتنا بەرهەمێن خۆ هەیە.

٥-بلندیا تێچوونا پاراستنێ دڤان پیشەسازیان دا، چونکی ئامیر و مەکینێن بکارهاتی زوو ژناڤ دچن.

٦-پیشەسازیێن پتروکیمیاوی ب ئەوا کو دەردئێخن ژ تۆز و دویکێل و گەرمێ و گازا و بێهنێن تەنگ یێن نەخۆش بۆ ئاکنجییان دبنە ئەگەرێ پیس بوونا ژینگەهێ.

دابەشکرنا جوگرافی یا پیشەسازیێن پتروکیمیاوی.

پیشەسازیێن پتروکیمیاوی جهگرن ل ویلایەتێن ئێکگرتی و ڕوسیا فیدرال و ژاپۆن و ئەڵمانیا و فرەنسا و ئیتالیا و بریتانیا. ژ بلی هەردوو وەلاتێن ئێکێ وەلاتێن دی کەرستێن ویێن دەستپێکی وەکی نەفت و گازا سروشتی گەلەك یالێ کێمە، ئانکو دڤێت ئەو ژ دەرڤەبینێن بۆ پرکرنا پێدڤیێن خۆ ژ کەرستێن دەستپێکی ئەڤە ژێ ژلایەکی دی ڤە کو جهێ نموونەی بۆ پەیدابوونا ڤێ پیشەسازیێ وەلاتێن بەرهەم ئینەرێن نەفتێ نە ب تایبەتی، چونکی پیدڤیا وان یۆ بەرهەم هاتیێن ئەڤێ پیشەسازیێ دزور بوونا بەردەوام دایە.

پشکا حەفتێ
بازرگانی و ڤەگوهاستن

دپشکێن بەراهیێ دا مە ئەو زانی کو بازرگانی و ڤەگوهاستن دوو پیشەیێن تمام کەرێن بەرهەم ئینانە. چونکی هەر کەرستەکێ بەرهەم هاتی هەتاکو نەهێتە ڤەگوهاستن بۆ بکاربەری یان چ نەبیت بۆ بازاری نرخێ ئابووری وێ نابیت. ل دەستپێکێ بازرگانی دسنوورەکێ تەنگدا و دناڤ چڤاکاندا بەلاڤبوویە کو موژویلی خودانکرنا تەرش و تەوال و چاندنێ بوون. چونکی چڤاکێن نێچرێ و کوم کرنا خوارنێ ب جۆرەکی د ژیان دگوتنێ ژیارا (خۆبخۆ خودانکرن) (الاكتفاء الذاتی) هەر وەکی چاوا جڤاکێن دەستپێکی هەتا نهۆ پێ دژین. ل دەستپێکی بازرگانی بتنێ جۆرەك بوو ژ کەرەستێن پێکگوهۆرینێ و دگوتێ سیستەمێ تشت گوهۆرینێ، پرانیا دەمی ژێ ئەڤ تشت گوهۆرینە دسنورەکێ تەنگێ ناڤخۆدا دکر، بەلێ پشتی پەیدابوونا ڤەوارێن رامیاری ب تایبەتی دەولەتێن نەتەوەی. پێکگوهۆرینا شمەکان (متا) دەمێ بۆریدا دناڤ خۆدا زێدەکر ب تایبەتی پشتی دەرکرنا پارەی و سکەلێدان و زۆربوونا چریا هۆیێن ڤەگوهاستنێ و شێوێن جۆر ب جۆر. ئەڤ یاسایە ژێ ب ئابوورێ پێکگوهۆرینێ یێ بەرنیاسە. پرانیا دەولەتێن جیهانێ دەربارەی ب بەرهەم ئینانێ و بکاربرنێ و ڤەگوهاستنێ سیستەمێن تایبەت بۆ خۆدانایێنە هەتا ژ دەولەتێن دی جودابن. نهۆ پرانیا دەولەتێن جیهانێ دڤێت پارێزگاریا سێستەمێ خۆیێ ئابووریێ سەربخۆ و خۆ جودابکەن، بو ئەڤێ مەرەمێ گەلەك یاسایێن گومرکی یێن قەدەغەکاری و سەودا و مامەلە نەکرن دانایێنە، وەکی ڕامیاریا (**دەرگەهێ دائێخستی**) کو ل داویا سەدێ نوزدێ و دەستپێکا سەدێ بیستێ هندەك ژ دەولەتان پەیرەودکر، بەلێ گەلێن (مللەتێن) چاخێن کەڤن وەکی بابلی وفینیقی و گریك و ڕۆمانی بزاڤەکا بازرگانیا بەرفرەه هەبوو،

ئەڤ ڤەدیتنێن جوگرافی کو ل داویا سەدێ پازدێ و دەستپێکا سەدێ شازدێ هاتینە گۆرێ پالدانەکا نۆی ئەوان دا پێکگوهۆرینا بازرگانییێ و سنوورێ ڤی بابەتی بەرفرەهتر لێ کر، چونکی جیهانەکا نوو ڤەدییت و زەریایێ ئەتلەسی کرە زەریایەکێ ناڤنجی، ڤەگوهاستنا دەریایێ پتربوو هەروەسا بازرگانیا بەندان و بەرفرەهبوونا دەستهەلاتا داگیرکاری دوو دیاردێن سەرەکی بوون کو مل ب ملێ پەیدابوونا ئەو گەلێن ب بازرگانییێ ڤە موژیل بوون وەکی پورتگالی و ئیسپانی و هولەندی و ئێنگلیزی کو وزە و شیانا مرۆڤی و بەروبوومان بۆ خۆ رادکێشا کو ئەفریقیا دیارترین مەیدانا وان بوو، ئەو شۆرشا پیشەسازی ل نیڤا دوویێ ل سەدێ هەژدێ (١٧٦٠) ێ روویدای کاریگەریەکا زۆر هەبوو سەر بەرفرەهبوونا بازرگانییێ. بۆ نموونە (جیمس وات) شیا مفای ژ (هەلمێ) وەربگریت بۆ زڤراندنا ئامیران و گەلەك پێ نەچوو ئەڤ کارە ل نیڤا ئێکێ ل سەدێ نوزدێ بۆ هۆیین ڤەگوهاستنا دەریای و هشکاتییێ بکارئینا لدویف ڤێ شیانا هەلگرتنا بارێن گران (قۆرس) و چوونا بلەز و هۆیێن ڤەگوهاستنێ زێدەلێ کر داهێنانێن نوو ژی ب تایبەتی دەست گرتنا مرۆڤی ب سەر پاراستنا پلا گەرمێ دسایلوییێن مەزندا یائینایە گورێ و هۆیێن ڤەگوهاستنا بلەز و شیان ب سەر وان ئاستەنگان دا زالٚ ببن کو دکەڤتنە د رێکا وان دا و ئەڤێ ژی قەوارێ پێکگوهۆرینا بازرگانی زێدەکر. بەلێ ئەگەر چالاکیا بازرگانیی راستەوخۆ یاگرێدای بیت ب بەرهەمێ زێدە و حەزا بکاربەرنێ هوسا دێ چەند هۆیەکێن گرنگ دێ کاردکەنە سەر پەیدابوون و گەشەپێدانا بازرگانی کو ل ڤیرێ دێ ل سەر هندەك ژوانا ئاخڤین.

ئەگەرێن پەیدابوونا بازرگانیێ

١-جوداهیا دابەشکرنا دەرامەتێن سروشتی:

تشتەکێ ئاشکرایە دەرامەتێن سروشتی ل سەر روویێ ئەردی وەکی ئێك نینن و ژ جهەکی بو جهەکێ دی دهێتە گوهۆرین و دهەمی لایێن جیهانێ ب جۆرەکێ یەکسان نینن ئەڤجا چ ژ لایێ چەنداتیێ بیت یا چاواتیێ وەکی ئێکێ بەلکو ل دویڤ هەبوون و چەنداتی و سالۆخەتێن وان ژ جهەکی بۆ جهەکێ دیتر دهێتە گوهۆرین، ژێدەرێن سروشتی ب جۆرەکێ یەکسان ل سەر گویا ئەردی نەهاتینە دابەشکرن و ئەڤەژێ هۆکارێ پەیدابوونا بازرگانیا نیڤ دەولەتییە. ئاخا ب زاخ وب پیت شیانا بەرهەم ئینانا چەند جۆرەکێن بەرهەمێن چاندنێ هەیە کو دچەند دەڤەرکێن دیارکری دا تێ نەبیت نیننە و ئەردێ کو ب کێر چاندنێ بهێت بتنێ ٤٠٪ یە ژ رووبەرێ هشکاتیێ ڤە دگریت ئەگەر دەڤەرێن جەمسەری ژێ دەربێخین . هەروەسا ئاڤ و هەوایێ گونجای بۆ چاندنێ و بەرهەمێن ئابووری ژ هەرێمەکێ بۆ هەرێمەکا دی جودایە، بەلێ کانزا بتنێ د چەند جهەکێن دیارکریێن جیهانێ دا هەنە.

ل دویڤ ئەڤێ دەرامەتێن سروشتی ژ لایێ کێم و زۆریێ ڤە جوداهیا هەی. هەرێمێن خولگەیی و نیمچە خولگەیی گرنگترین دەڤەرێن جیهانێنە ل هنارتنا لاستیك و قەهوێ و ڕوونی و بهارات و لەڤەنا شەکرێ و چاو پەمبی و گوشتی و گەلەکێن دی ژ دەخل و دانی و رووەکی بۆ هەرێمێن پیشەسازی ب تایبەتی ئەو وەلاتێن دکەڤنە هەریمێن کێم گەرم و سارێن مام ناڤنجی ل ئەورۆپا و ئەمریکا باکوور. ددەمەکی دا لدەڤەرێن ناڤنجی گەنم و دار و بەرهەمێن شڤان کاریێ بۆ هەرێمن دیێن جیهانێ دهنێرن. جوداهیا دەمێ دروینا دەخل و دانی هاریکاریا پێککوهۆرینا بازرگانیێ دکەت. بۆ نموونە گەنم ل نیڤا باشوورێ گۆیا ئەردی ژ دەسپێکا هاڤینا باشووری، یان دەسپێکا وەرزێ زڤستانا باکووری دگەهیت د دەمەکیدا دنیڤا گۆیا

باكووريدا نامينيت لەورا ئەو دەولەتێن كو دكەڤنە نيڤا گۆيا باكووری پشت گرێددەن ب كرينا گەنمی ژ ئوستراليا و نيوزيلەندا و ئەرجەنتين. هەروەسا دشێن ل سەر هندێ دابەشبوونا نەفتێ بكەين ب نموونەكا ئاشكرا كو ژ ٦٤٪ ێ يەدەكێ نەفتا جيهانی ل دەڤەرا كەنداڤی كومبوويە.

٢-جوداهيا دابەشبوونا ئاكنجيان:

دگەل هندێ ژيدا كو سروشتی گەلەك بەربەست و سنوور دانانە بۆ بزاڤێن مرۆڤی ب تايبەتی ل بەرهەم ئينانا ئابووری و بازرگانيا دەولەتی دا بەلێ نهوو مرۆڤ ب ئێكەم ئەگەرێ گرنگ دهێتە دانان دڤێ ناڤبەرێدا و ئەگەرەكێ كاريگەرێ هۆيێن بەرهەم ئينانێ ژيكە. هەر وەكو چەوا ئەگەرێ بكاربرنا سەرەكييا بەروبۆمی ژی هەر ئەو ب خۆيە. يا ئاشكرايە ژی مرۆڤ بشێوەكێ يەكسان و رێكو وپێك ل سەر روويێ ئەردی دابەش نەبووينە بەلكو ٢/١ يێ ئاكنجيێن جيهانێ دباشوورێ رۆژهەلاتا ئاسيادا دجێگيرن و نێزيكێ ٤/١ ێ ژ ئاكنجيێن جيهانێ دئەورۆپا دانە. ددەمەكی دا جيهانا نوی كو رووبەرێ وێ تەمەتی هەمی ڕووبەرێ ئاسيا دبيت بەلێ بتنێ هندی چارێكەكا ئاكنجيێن ئاسيا تێدا دژين. يا ديارە ئەو دەڤەرێن دچر و پڕ ژمروڤان و دبووش بتنێ ب وان بەروبوومان ناژين كو ژ ئەردی دئێتە بەرهەم ژ خوارنێ و كەرەستان لەورا نەچاردبن كو كێم و كورتی و نەتماميا خۆ ژ پێكگوهۆرينا بازرگانی پڕبكەن.

٣-جوداهيا ئاستێن داهاتی و ژيياری:

مەرەم ژ داهاتێ نەتەوەيی هەمی ئەو بەرهەمێن نەتەوەييە كو ژ چاندنێ و پيشەسازيێ و بازرگانيێ يان خزمەتگوزاريێ و يێن ديتر دماوێ سالەكێدا ب دەستڤە دئێن. ناڤنجييێ بەهرا كەسی ژی ژ داهاتێ نەتەوەيی ژ ئەنجامێ دابەشكرنا هەمی داهاتێن نەتەوەييە ب سەر هژمارا ئاكنجيان ب دەستمە دكەڤيت. ل دويف ڤێ داهاتێ نەتەوەيی ئێكە ژ

وان پیڤانێن گرنگ کو بازرگانییێ و ئاکنجیان پێکڤە گرێددەت، دگەل هندێ ژیدا ئەڤ ناڤنجییێ هژماری جوداهیا ئاستێ ئابووری دناڤبەرا ئەندامێن جڤاکی دەرنائێخیت بەلێ بشێوەکێ گشتی ئاستێ ژیانا وان جڤاکان بۆ دیاردکەت. بشێوەکێ گشتی دشێن بێژین: هندی داهاتێ نەتەوەیی زێدەتربیت و هژمارا ئاکنجیان کێم بیت ناڤنجییێ بەهرا کەسی ژوی داهاتێ نەتەوەیی و بازرگانیا دەرەکی دێ زێدەبیت، هەروەسا دێ بەهرا تاکەکەسی ناڤنجی بیت ژ داهاتێ نەتەوەیی هەر دەمێ شیانا کرینێ زێدەبو و دبازرگانیا دەولەتیدا دێ بەهرا وی زێدەتربیت. بۆ هندێ هەڤبەندییێ دناڤبەرا داهاتی و بازرگانییێ دەستنیشان بکەین، بۆ نموونە دبێژن: ئەو دەولەتێن پیشەسازی یێن ئاستێ ژیارێ تێدا بلند وەکو ئەوروپا و ژاپۆن بۆ پرانیا پێدڤیێن خۆ پشت ب ئیناندنا کەرەستان گرێددەت، چونکی دشێن ب وی دراڤێ گرانبها کو هەی مەزاختییا وان ئیناندیان پربکەن ژوان دەولەتێن دی کو ل ئاستەکێ بلندتردانە دبازرگانییێدا و ئەردێ وان ژی یێ زۆرە، و بەروبوومێن هەمە جۆر هەنە و ئاکنجییێن وان ژی دکێمن وەکو کەنەدا و ئوسترالیا و نیوزلەندا.

ناڤنجییێ بەهرا کەسی ژ بازرگانییێ ل کەنەدا نێزیکێ ٧٠٠ دۆلارە دسالەکێدا بەلێ د ئوسترالیادا ٤٣٠ دۆلارە ب بەروڤاژی ئەڤێ بەهرا کەسی ژ بازرگانییێ کێم دبیت ل وان دەولەتێن کو ئاستێ ژیارا وان نزم، ل هیندستانێ بەهرا کەسی ١٠ دۆلارە دسالەکێدا و ل پاکستانێ ژی ١٨ دۆلارە.

٤-سیستەمێ ئابووری:

ئەو سیستەم و رامیارییێن ئابووری یێن دەولەتێن هەمە جۆر پەیرەو دکەن کارتێکرنەکا زۆر دکەنە سەر بەرهەمی و بازرگانییێ و پێشکەفتنا بازرگانییێ.

ئەو سیستەمێن ئابووری چ راستەوخۆ بن یان نەراستەوخۆ کاردکەنە سەر بازرگانیا دەولەتی.
ڕەنگە گرنگترین ئەگەرێن راستەخۆ یێن کاریگەر ل سەر بازرگانیا دەولەتی دارشتنا یاسیێن بازرگانی و سەپاندنا گومرکی یا زوربیت کو دەولەت دادنن دا کو بەرهەمێ خۆیێ ناڤخۆیی بپارێزن ژ هەڤرکیا بەرهەمێن دەولەتێن دی و دەرگەهـ دائێخستنەك بیت ل هەمبەر تەوژمێ بازرگانیا دەولەتی. هندەك دەولەت سیستەمێ پشك پشك دادنن هەتا سنوورەکی بۆ چەنداتیا بهایێ ئیناندیان و چەوانیا ژێدەرێن وان دانن، هندەك دەولەتێن دی پەنایێ دبەنە بەر پاراستنا نرخی بۆ هندێ بەرهەمی کێم بێخنە بەرچاڤ و هەلبگرن یان ژناڤ ببەن، وەك بەرازیل کو پشکەکا زۆرا بەرهەمێ قەهوێ ژناڤ بر هەتا پارێزگاریێ ژ نرخی وێ بکەت. بەلێ نهوو بووچونا جیهانێ بەرەڤ گەلەکومێن ئابووری دچیت ئەوێن کاردکەنە سەر زێدەبوونا بسپۆری د بەرهەمئینانێدا، ئاشکراترین ئەو گەلەکوومێن ئابووری بازارێ هەڤپشکە.

٥-بساناهیا ڤەگوهاستنێ:

مرۆڤ ب رێیا ساناهیبوونا رێك و هۆیێن ڤەگوهاستنێ شیا شمەکێن خۆ بگەهینیتە پرانیا دەڤەرێن جیهانێ هەتا وەلێ هات هەڤبەندی موکم تر بوون، ئەو ماوێ ژێ کو د رابردوێدا بهایێ خۆ هەی دسەردەمێ نهوودا نموونەکا وەسا نینە، نهوو هەمی جۆرێن وزەیان بکاردئینن ژ بۆ مەرەما بساناهیکرنا شێوێن جورا و جۆرێن ڤەگوهاستنێ، مرۆڤ شیا هێلێن ئاسنی و رێکێن هشکاتیێ و هەلکۆلانا نۆکەندان بۆ دەریاڤانان رابکێشیت و بتنێ دەریا و زەریا هێلێن رێکوپێکێن ڤەگوهاستنا ئاڤێ دبریت کو بشێت ب وان هۆیان ب بهایێ کێم کەلوپەلێن زۆر ب رێکێن دوور و درێژ بهنێریت.
هۆیێن ڤەگوهاستنێ هاریکاریا هندێ کر کو بەروبووم و دەرامەتێن دەڤەرێن دووير بکاربهینیت کو ب دەڤەرەکا سەخت و نەرەحەت ددانا ژبەر دووریا وێ ژ رێکێن ڤەگوهاستنێ، بۆ مەرەما وە بەرهێنانێ و ئاڤەدانکرنا دەڤەرێن

تازه ل جیهانێ. بەرهەمێ چاندنێ و کانزایی و پیشەسازی زێدەکر و رژێما بسپوری دبەرهەممیدا گەلەك دەڤەرێن جیهانێ ڤەگرتن. هەڤبەندییا بازرگانیا ئابووری دناڤبەرا دەولەتێن جیهانێدا ب هێزتر بوو، بکارنەئینانا لایەنێن ئاڤزیلا ئەمەزون و کۆنگو و دەڤەرێن دوویرێن سیبریا ب رادێ ئێکێ ڤەدگەریتە بۆ نەبوونا ڤەگوهاستنێ و رێوریێباران، هۆیێن سارکرنا گەروك هاریکاریا ئینانا بەرهەمێن نوی دناڤدا کریە ئەوا کو دشییاندا نەبوو ڤەگوهێزن بۆ ماوەکێ دوویر.

گرنگترین پێشکەفتن دبوارێ ڤەگوهاستنێ دا ل سەدێ بیستێ بکارئینانا ڤەگوهاستنێ یە ب رێیا ترومبێلان کو ئەڤێ چەندێ کارێ بارهەلگرتنێ و ڤالاکرنێ بساناهی کریە ل وان دەڤەرێن کو کەرەستێ خاڤ تێدا، یان ئەو دەڤەرێن کو شمەکێ (متایەکێ) دروستکری تێدا کومبووی بۆ ڤەگوهاستنا وان ئێکسەر بۆ جهێن بکاربرنێ ب رێکەکا بساناهی و بلەز پشتی هینگێ ئەڤ هۆییێ ڤەگوهاستنێ کەهشتە وان دەڤەرێن هەژار ب نوکەندو هێلێن ئاسنی بڤی هۆیی بەرهەم زێدەبوو و هەڤبەندییا بازرگانی گەشەکر.

جۆرێن ڤەگوهاستنێ:

مەرەم ژ ڤەگوهاستنێ ئەوە کو مرۆڤ ب خۆ و بەرهەمێن خۆ ب وان هۆیان ژجهەکی بۆ جهەکێ دی ڤەدگوهێزیت وەکو ئەڤێن خوارێ:

١-رێکێن هشکاتیێ (رێکێن ترومبێلان):

رێکێن هشکاتیێ. مرۆڤ و گیانەوەر و ترومبێلێن بچووك و پاس و لۆری بارهەلگر و ترومبێلێن ڤەگوهاستنا کەرەستێن شل تێدا دچن، ژ وان رێکا هەنە

ئاخن و نەدقێرکرینە ویێن هەین ژی رێکێن تازە و قێرکری و کونکریتینە یان رێکێن ئاسنی نە کو ب جۆرەکێ ئاسایی و بەرفر هەنە.

٢-هێلا ئاسنی:

شەمەندەفرتێدا [٤] دچێت ب هەمی جۆرێن ویڤە و دهێلێن وێژیدا هەیە پیڤانەیی شەمەندەفر ل سەر دچیت چ ل نافخۆیێ دەولەتان یان ژ دەولەتەکێ بۆ دەولەتەکا دی و سنوورێ رامیاری دبریت، یێن هەین بەرتەنگ و تەك تەك ویێن هەین ژی جووت جووت.

٣-رێکێن ئاڤی یێن ناڤخۆیی:

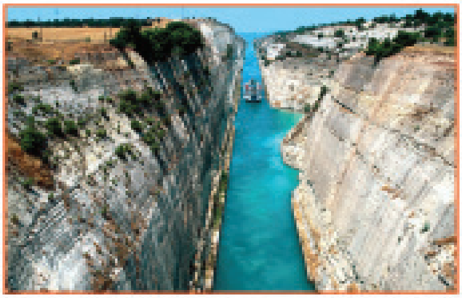

ل رووباران یان ئەو پشکێن ب کێر دەریاڤانیێ دهێن ل دەریاچە و نوکەندێن هەلکۆلاییێن دەستکرد کو بۆ کەشتییێن بچووك بکاردێن، هندەك جاران ئاڤرێژێن رووباران کارتێکرنا هەلکێشان و داکێشانێ پێڤە یا دیارە، بەرفرەە و دکووێرن رێکێ ددەنە کەشتییێن دەوروبەر بۆ هاتنا دناڤدا دماوێ هشکاتیا رووباریدا، وەکو شەتێ عەرەب بۆ بەسرە و تایمز بۆ لەندەن.

٤-رێکێن دەریایی:

ژ زەریان و دەریان و نۆکەندێن دەریاڤانیێ کو ب پێکڤە. گرێددەت وەکو نۆکەندێ سوێس یان نۆکەندێ پەنەما یان نۆکەندێ کێڵ، کو بۆکەشتیێن نەفت هەلگر و کەشتیێن دەریایی یێن بارگران بکاردهێت.

٥-رێکێن ئاسمانی:

بۆ فرۆکان بکاردێن.

٦-هێلێن بۆریان:

ب رادێ ئێکێ بۆ ڤەگوهاستنا نەفت و گازا سروشتی و ئاڤێ بکاردێن و دڤان سالێن داوییدا بۆ ڤەگوهاستنا کەرەستێن دیژی بکاردێن.

٧-هێلێن تێلان (الأسلاک):

هەنە بۆ ڤەگوهاستنا ووزا کارەبێ و هەنە بۆ ڤەگوهاستنا تشتا (متایان) دناڤ ئەردێن ئاسێدا بکاردێن.

وێنێ هژمارە (٦٥)

هویێن ڤەگوهاستنێ

رێێن دەریاییێن ستراتیژی ل جیهانێ:

١-نۆکەندێ سوێس:

ل سالا ١٨٦٩ ز ی ژلایێ ئەندازیارەکێ فرەنسی ڤە کوناڤێ وی (فردیناند دیلیسبس) بوو پرۆژێ هەلکولانا نۆکەندێ سوێس کو دەریا ناڤەراست ب دەریایا سوورڤە گرێددەت بجهئینا.

گرنگییا ڤەکرنا نۆکەندێ سوێس:

نەخشێ هژمارە (٢٤) نۆکەندێ سوێس

١-ژ روویێ جوگرافی ڤە:

ب گرنگترین نۆکەند دهێتە هژمارتن کو مرۆڤی بۆ مەرەما گرێدانا رۆژهەلاتی ب رۆژئاڤای ڤە ل بەرتەنگترین پارچا ئەردی هەلکۆلایە کو دناڤبەرا کیشوەرێ ئاسیا و ئەفریقیا و هەڤسوویێ ئەورۆپایە.

٢-ژ روویێ ئابووری ڤە:

ماوێ ڤەگوهاستنێ و کریا ڤەگوهاستنێ کێمکریە وچالاکیا بازرگانی ڤە گەراندییە بۆ بەندەرێن دەریا ناڤەراست پشتی ژ کارکەفتنا وان پشتی ڤەدیتنا (رأس الرجاء الصالح).

٣-ژ روویێ ئاڤەدانییێ ڤە:

ڤەکرنا نۆکەندێ سوێس گەلەك بنگەهێن ئاڤەدانیێ یێن گرنگ هاتنە دروست کرن ل سەر کنارێن وێ کو ژ هەمیا گرنگتر (باژێرێن پۆر سەعید و ئیسماعیلیە و سوێس)ە.

نوكەندێ سوێس یێ نوو :

تایەكێ نوویە ژ نوكەندێ سوێس، درێژاهیا وێ ژ (٦١) كم كرە (٩٥) كم، ل ٦ ێ تەباخێ ل سالا ٢٠١٥ ز ل هەمبەر هاتن و چوونا دەریایی یا جیهانی بدرێژاهیا (٣٥) كم یێ هاتیەڤەكرن، زێدەباری فرهەكرن و كووركرنا تایێن وێ ل دەریاچێن (مرە و بەلاح) ب درێژاهیا (٣٧كم) دا. سەرجەمێ درێژاهیا پرۆژەێ (٧٢كم) ن، ئانكو درێژاهیا وێ ژ ٥٠كم بووینە (١٢٢كم)، ئارمانجا پرۆژەێ نوكەندێ نوو چارەسەركرنا ئەو گرفتێن كەڤن یێن نوكەندێ سوێس ژ راوەستانا كەشتییان ژلایێ چەپێ ڤە بۆ ماوێ (١١) دەمژمێران ل دەڤەرا دەریاچێن مرە (المرة) تێچوونا پرۆژەێ گەهشتە (٤ملیار دۆلارێن ئەمریكی) ئەڤ چەندە ژێ هاریكاریا هندێ دكەت كو داهاتێ نوكەندی دپاشەروژێدا ب رێژا (٢٥٩٪) زێدە بیت.

نوكەندێ پەنەما:

ڕێرەوێ ئاڤێ یە، بلنداهیێن پەنەما دبریت، ئوقیانوسێ ئەتلەسی و ئوقیانوسێ هێمن دگەهینتە ئێك، ئەڤ نۆكەندە ئێك ژ مەزنترین دەسكەفتێن ئەندازیاری ل جیهانێ دهێتە هژمارێت، پشتی كولان و شەڤكرنا وێ ل سالا (١٩١٤ز) بدوماهیك هاتی، هاتە ڤەكرن بەرامبەر كەشتیوانیا دەریایی یا جیهانی و كورتكلانا ماوێ هاتن و چوونێ دناڤبەرا باژێرێ نیویۆرك ل كنارێ باكورێ ڕۆژهەلاتی و سان فرانسیسكۆل كنارێ رۆژئاڤایێ ل ویلایەتێن ئێككرتێن ئەمریكی كێمتر ژ (٨٣٧٠) كم، بەلێ ئەو ماوێ بەرێ نوكەند بهێتە كولان و شەڤكرن كەشتییان دهەمان گەڕیاندا ماوێ (٢٠٩٠٠) كم ل دۆر ئەمریكا باشوور دبڕی، ل دەسپێكا دروسكرنا نوكەندێ پەنەما سالانە شیانێن هاتن و چوونا (١٠٠٠) كەشتیان هەبوو د ڕۆژەكێدا، ل سالا (٢٠٠٨)ز بوو (١٤٧٠٢) كەشتییان بلندبوو. ئەڤ نوكەندە هاتە كۆلان و شەڤكرن ژ لایێ ویلایەتێن ئێككرتێن

ئەمریکی ڤە ب تێچوونا نێزیکی (٣٨٠) ملیۆن دولارێن ئەمریکی، ژبلی هندێ کو ب هزاران کرێکاران بۆ ماوێ (١٠) سالان کار تێدا کرییە. ئەڤ نوکەندە یێ جودایە دگەل نوکەندێن دیتر رێکخەر و ناڤەندێن دەست بسەرداگرتنا تایبەت هەیە، رێرەوێ ڤی نوکەندی (٢٥)م ل سەر ئاستێ رووی دەریا بلندترە، بتنێ بۆ کەشتیێن قەبارێن تایبەتە، ئێکەم هەولدان بۆ دروستکرنا ئەڤی نوکەندی ل بن سەرکردایەتیا فرەنسی هاتەکرن، ل (ای – تەباخێ- ١٩٠٢ز) پاشی ئەمریکا مافێن نوکەندی ژ فرەنسا کرین، و ئەڤ نوکەندە کەتە بن دەستێ ویلایەتێن ئێکگرتێن ئەمریکی ل دۆر ریککەفتنامەکێ دناڤبەرا هەردوو دەولەتان ادا دەسپێکر ژ سالا ١٩٧٨ز ل سالا ١٩٩٩ز بدوماهیك هات، پاشی کۆمارا بەنەما سەروەریا ڤی نۆکەندی ڤەگەراندڤە پشتی ژلایێ ویلایەتێن ئێکگرتێن ئەمریکی ڤە بۆ ماوێ (٨٥) سالان هاتییە ب رێڤەبرن، سالانە (١٤) هزار کەشتی تێدا دبۆرن.

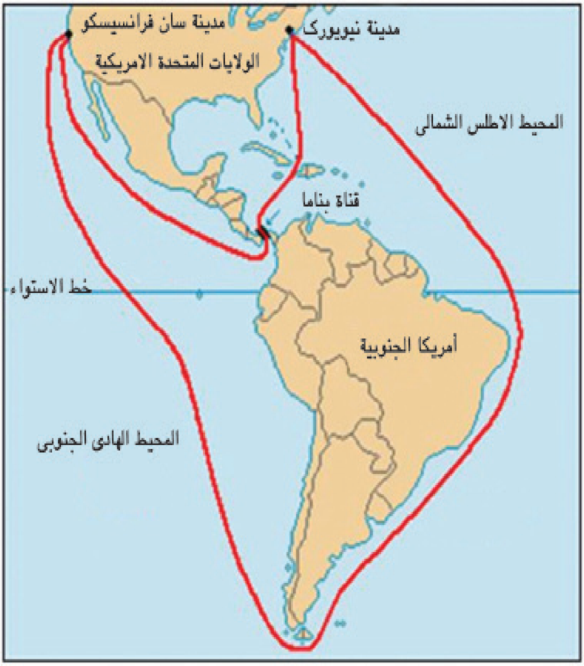

نەخشێ هژمارە (٢٥) نۆکەندێ پەنەما

نوکەندێ کیل:

دەریا باکورا و بەلتیق ب درێژاهیا (٩٨کم) پێکڤە گرێددەت و رێکێ ددەت بۆ کورتکرنا ماوی ب (٥١٩کم). کارکرن ل سەر ڤی نوکەندی ل سالا (١٧٨٤) زایینی ب دوماهیك هاتیە، درێژاهیا وی هینگێ دگەهشتە (٤٣)کم و فرهەیا وی (٢٩م) و کویراتیا وی (٣م)، ئەڤان سالۆخەتان رێك نەدا کەشتیێن مەزن تێدا ببۆرن بتنێ ئەو پاپۆر نەبن ئەوێن سەنگا وان ژ (٣٠٠) تەنان نەبۆرن. ل دەستپێکێ ئارمانج ژ کولان و شەقکرنا نوکەندی بۆ مەرەمێن سەربازی بوو، ئەلمانیا دڤییا بنگەهێن خۆ ل دەریا بەلتیق دگەل بنگەهێن خۆ ل دەریا باکور گرێدەت بێ گو نەچار بیت لدۆر دانیمارك بزڤریت.

کارێن دروستکرنا ئەڤی نوکەندی ل سالا (١٨٨٧ز) دەستپێکرن و کار ل سەر دهاتەکرن بۆ ماوێ هەشت سالان ب پشکداریا نێزیکێ (٩٠٠٠) کرێکاران، پشتی جەنگێ جیهانیێ ئێکێ پەیمانا فەرسای بریارا دا بۆ ڤەکرنا ڤی نوکەندی بەرامبەر دەریاڤانیا نیڤ دەولەتی، بەلێ ئەڤ نوکەندە هەر ل بن دەسەلاتا ئەلمانی ڤە مابوو، هێتلەری هاتن و چوونا دەریایی یا نیڤ دەولەتی تێدا ل سالا (١٩٣٦ز) هەلوەشاندە پاشی پشتی جەنگێ جیهانیێ دووێ سەرو ژنوو بەرامبەری دەریاڤانیا نیڤ دەولەتی هاتە ڤەکرن.

نەخشێ هژمارە (٢٦) نۆکەندێ کیل

دەرتەنگ (گەروی):

پێكهاتیە ژ ڕێرەوێن ئاڤێ یێن تەنگ ب پەحناتیەكا سنووردار، دو پشكێن هشكاتیێ ژێك جودا دكەت و دو رووبەرێن ئاڤێ ژی پێك دگەهینیت. دەرتەنگ هەنە سنووری ئێك وەلاتی ڤە دگریت و هەنە ژی سنووری دو وەلاتان ڤەدگریت و دبیت سنووری وەلاتێن زێدەتر ژی ڤەدگریت. دەست ب سەر داگرتنا دەرتەنگان هەردەم جهێ هەڤركیێ بوو دناڤبەرا وەلاتاندا.

٢-دەرتەنگێ جەبەل تارق:

گرنگترین دەرتەنگێ دەولەتییە كو هەردو كیشوەرێن ئەوروپا و ئەفریقیا ژێك جودا دكەت، ژ رۆژئاڤای ڤە زەریایێ ئەتلەسی و ژ رۆژهەلاتیڤە دەریا ناڤەراست پێكڤە گرێددەت. درێژاهیا وی دناڤبەرا سەری (ترافالگار) و (سەری سپارتل) ژ لایێ رۆژئاڤای ڤە هەتا كەڤری جەبەل تارق و هەرێما ئیسپانی (سەبتە) ژ لایێ رۆژهەلاتیڤە دبیتە ٥٣ كم، پەحناتیا ویژی دڤی سەری رۆژئاڤاییدا ٣٨ كم و دوی سەری رۆژهەلاتی ٢١ كم دبیت (سەحكە نەخشەی) بەلێ تەنگترین پشكا دەرتەنگی دكەڤیە لایێ رۆژئاڤایی سەبتە كو دگەهیتە ١٢ كیلۆمەتران.

نەخشێ هژمارە (٢٧) دەرتەنگێ جەبەل تارق

ئەڤ دەرتەنگە یێ کووره و بۆ دەریاڤانییێ تێدا چ جۆرە مەترسییەك تێدانینە. کووراتیا ئاڤا وێ ٦٠٠ بالێن دەریاییە، ناڤێ ویژی ژ هندێ هاتیە کو فەرماندێ بۆسولمانان تارق کورێ زیاد ل سەر دەمێ گرتنا ئەندەلووس ل وی دەرتەنگی دەربازبوویە.

٣-دەرتەنگێ هورمز:

ئەڤ دەرتەنگە کەنداڤێ عومان و کەنداڤێ عەرەبی پێکڤە گرێددەت، تاکە رێرەوە ژی بۆ ئاڤا زەریایی بەرەڤ کەنداڤێ عەرەبی یێ پر ژ نەفتێ. دکەڤیتە دناڤبەرا کنارێن باکوورێ ئیرانێ و کنارێن عەرەبی یێن باشوری کو ب سەر عومانێ ڤەنە، کنارێن وییێن باکوری ژی پشکەك ژ رۆژهەلاتا گزیرتا (کیشم) ب درێژاهیا (٩٦) کیلومەتران ڤەدگریت، بەلێ کنارێن وییێن باشووری (سەرێ مسندم) کو نێزیکی (٤٨) کیلۆمەتران یێ پەحنە.

نەخشێ هژمارە (٢٨) دەرتەنگێ هورمز

گرنگترین گزیرتێن وێ (هورمز و لارك و هینجام و (تونب) ێ بچووك و مەزنە) (سەحکە نەخشەی) بەلێ ئەو دەرتەنگێ گزیرتا (کیشم) و کنارێ ئیرانێ ژێك جوودادکەت دبێژنێ دەرتەنگێ (ڤلارانس) ئەڤە دەرتەنگەکێ تەنگە و پڕ گیرو گرفتە وب کێر دەریاڤانییێ ناهێت، درێژاهیا دەرتەنگی ٦،٤١ میلە بەلێ پەحناتیا وێ ٢٦ میلە بەلێ کووراتیا وێ ،دناڤبەرا (٩-٥٠) بالێن دەریاییە، دەریاڤانی ل دەرتەنگێ هورمز گەلەك ئاستەنگ دهێنە پێش ب تایبەتی پێلێن گەلەك بلندو نزم و بهێز وچەماندن و چال و کەند و کورێن دزۆر، ژبلی هندێ دەرتەنگی شوستە (گڤاندە) نینن هندەك نەبن ل گزیرتا (کیشم)، دگەل هندێ ژیدا گزیرتا (تونب) ێ بچووك فەنەرێن بهێز تێدانەبۆ هندێ هاریکاریا دەریاڤانییێ ل شەڤێ بکەت.

دەرتەنگێ بابولمەندەب:

ئەو دەرتەنگە کو ژ باکووری ڤە دەریایا سوور و ژ باشووری ڤە زەریایێ هندی و کەنداڤێ عەدەن ودەریا عەرەبی پێکڤە گرێددەت.

دکەڤندا دگوتێ دەرگەهێ (وەفا) هەروەسا دگوتێ دەرگەهێ (فرمێسك) ڕەنگە هەرناڤ لێنانا نهوو ژی ب دەرگەهێ مەندەب ئانکو (دەرگەهێ خەمۆکی) بیت ژبەر هندێ کو دەریاڤانی تێدا زۆرگران و ترسناك بوو و جهێ خەم و نەخۆشییێ بیت.

پەحناتیا وی دناڤبەرا سەرێ (مەنهالی) ل کنارێ ئاسیا و سەرێ (سیان) ل کنارێ ئەفریقیا نێزیکی ۳۱٫۲ کیلۆمەترن، گزیرتا بریم (ئامیون) ئەڤی دەرتەنگی دکەتە دوو ڕێك:

۱-ڕێکا ڕۆژهەلاتی کو ناڤکریە ب دەرتەنگێ ئەسکەندەر دکەڤیتە دناڤبەرا کنارێ یەمەن و گزیرتا (بریم) درێژاهیا وی ٤٫٨ کیلۆمەترە، پەحناتیا وی دناڤبەرا ٢٫٤-٣٫٢ کیلۆمەترە.

۲-ڕێکا ڕۆژئاڤای کوناڤکریە ب ڕێیا (میۆن) دکەڤیتە دناڤبەرا کنارێ ئەفریقیێ ب ئەریتریا و جیبۆتی و کنارێن گزیرتا بریم و درێژاهیا وی ژی ١٦ کیلۆمەترە ب گشتی نێزیکێ ١٦٫٨ کیلۆمەتران یا پەحنە.

تەنگترین بارێ پەحناتیا وی (١٤٫٨کم) ە کو دکەڤیتە دناڤبەرا لایێ باشووری گزیرتا (بریم) و گزیرتا (سیبا)، شەش (٦) گزیرتێن دیژی دبەرسینگێ ویدانە، دڤێ ڕێکێدا پاپۆرێن هەمە جۆر و پاپۆرێن نەفت هەلگر ژی تێدا دچن.

بەلێ گزیرتا بریم کوب سەر وەلاتێ (یەمەنێ) ڤەیە پەحناتیا وی (٥) میلێن چوار گۆشەیە و بەندەرەکێ باش ژی هەیە کو ب کێر دەریاڤانیێ دهێت و فەنەرەك هەیە ژبوو ڕێنیشاندانا پاپۆران.

درێژاهیا بابولمندەب ژ (مەخا) ڤە هەتا باشووری ٥٠ میلە وکووراتیا وی ١٠٠ بالێن دەریایی دبیت و دناڤەراستدا ل نێزیك ئاڤێن ویێن كناری (٣) بالێن (قامة) دەریایی یا كوویرە ئەڤ چەندە گەلەك و چ مەترسی تێدا نینە بۆ پاپۆران یا گونجایە ب تایبەتی كو ئاڤا وێ ل دویف لڤینا پێلێن هەوای دچیت.

دەرتەنگێ بابولمەندەب ب گرنگترین جهێن ستراتیژی دهێتە هژمارتن، چونكی داویا باشوورێ دەریایا سوورە و وەك دەرگەهەكێ بۆ دەریا سوورە بۆ سەر زەریایێ هیندی. لەورا رێكێن ویێن دەریای دناڤبەرا رۆژهەلات و رۆژئاڤا لڤیرێ دبوورن. زێدەباری ئەڤێ چەندێ ژی ب دەرگەهێ پشتی یێ نۆكەندێ سوێس دهێتە هژمارتن كو ژ سەریڤە دكەڤیتە دەسپێكا دەریایا سوور.

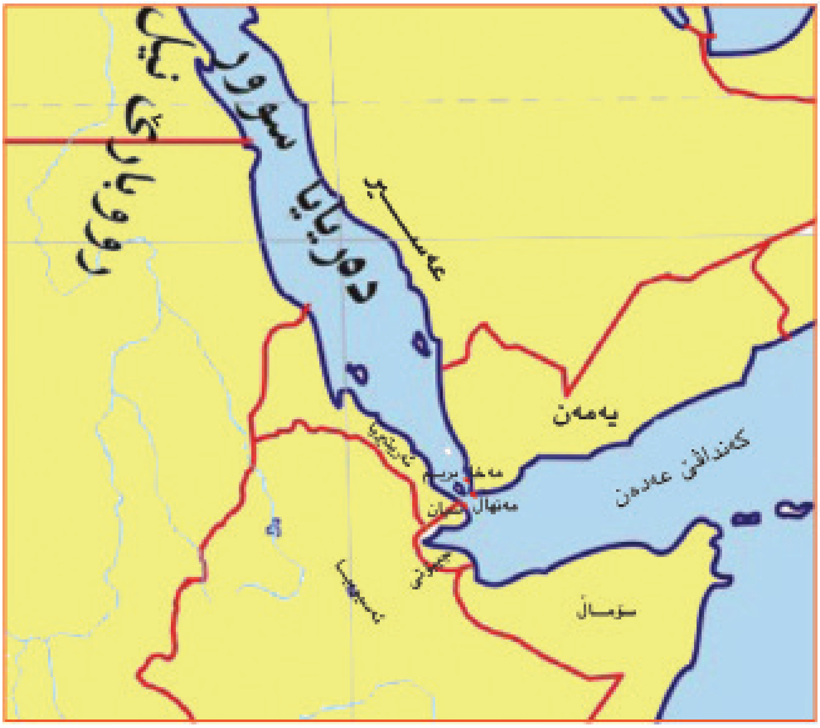

نەخشێ هژمارە (٢٩) دەرتەنگێ بابولمەندەب

٣-دەرتەنگێن تورکی:

دەرتەنگێن تورکی پێکهاتینە ژ دەرتەنگێ دەردەنیل کو ژ دەریایا مەرمەرڤە درێژی هەیە هەتا دەرتەنگێ بۆسفۆر و هەمی دکەڤنە ناڤ سنوورێ دەولەتا تورکیا، هەردوو کیشوەرێن ئەورووپا و ئاسیا ژئێك جودا دکەت و ئاڤا دەریا ناڤەراست ژ باشووری و ئاڤا دەریا ڕەش ژ باکووری دگەهینیتە ئێك. درێژاهیا ئەڤێ ڕێکا ئاڤێ دناڤبەرا ڤان هەردوو دەریاندا ٢٥٦کم. و ب درێژایی دێ بەحسێ هەمی پشکێن وێ کەین.

أ-دەرتەنگێ دەردەنیل:

ئەڤ دەرتەنگە دەریا ناڤەراست و دەریایا مەڕمەڕە دگەهینیتە ئێك. دەرگەهێ باشوورێ ئەڤی دەرتەنگی ماوێ ١٩,٢-٤٠ کم دوویرە ژ گزیرتێن دەریایا ئیجە، درێژاهیا وی ٥٧,٦ کیلۆمەترە و کوویراتیا وی دناڤبەرا ٢٥-٥٠ بالێن دەریایی دایە و چ گیروگرفتەك تێدا نینە بتنێ لەزاتیا پێلێن بهێز نەبیت، ل کنارێن ئەڤی دەرتەنگی گەلەك بەندەرێن وەسا هەنە کو بۆ ماوەکێ کێم پاپۆر دشێن تێدا بمینن، چونکی بەرێ ئاسیا باشترە ژبەرێ ئەورۆپا، چونکی ئەڤ لایە گەلەك یێ ڕکە ول دەردەنیلی دا کەڤر و بەرێن بلندێن وەسانینن کو ب ئاڤێ هاتبنە نخافتین.

ب-دەریایا مەڕمەڕە:

ئەڤ دەریایا تورکی هەردوو دەرتەنگان پێکڤە گرێددەت، ل هەردوو کنارێن ویێن ئەورۆپی و ئاسیایی ژی زورترین درێژاهی دگەهیتە ٢٤ کیلۆمەتران دایە بەلێ پەحناتیا وی دناڤبەرا ٣٢-٦٤ کیلۆمەتران دایە بەلێ کوویراتیا وی دناڤبەرا ١٥-٤٠ بالێن دەریایی دایە و هندەك جهێن کوویر هەنە دبیتە ١٠٠ بالێن دەریایی.

دەریاڤانی ل ڤێ دەریاییێ یابێ مەترسییە بتنێ ل داویا پشکا باشوورێ ڕۆژئاڤای نەبیت کو دگەهیتە دەردەنیل، چونکی د ڤێ

پشکێ دا ئاڤا وی یا مەندە (الضحلة)، گەلەك فەنەرێن ڕۆناك بەخش (أضوية دلالة) تێدا هەنە نێزیکێ میلەکێ ددوویرن ژ کنارێ پشکا ئاسیایی یا ئەو ریرەوێ کو دگەهیتە بۆسفۆر. بەندەرێن وەکو (گەمیلیك و ئیزمیت) د بەرێ ئاسیادا هەنە، بەلێ ل بەرێ باکوورێ ئەورۆپا ژێ چەند بەندەرەك هەنە وەکو تیکیرداغ.

ج-دەرتەنگێ بۆسفۆر:

ئەڤ ژی دووەم دەرتەنگە کو دەریایا مەرمەرە و دەریا ڕەش پێکڤە گرێددەت و درێژاهیاوی ٢٧،٢ کیلۆمەترە و پەحناتیاوی (فرەهی) دناڤبەرا ١،٦-٣،٦ کیلۆمەترە و پێکهاتیە ل بەرێ رۆژئاڤایێ بۆسفۆر ژ کنارێ تورکیا و دکەڤیتە پشکا ئەوروپا، بەلێ بەرێ رۆژهەلاتی ژ کنارێ ئاسیایە، و دکەڤیتە دناڤ جەرگێ باشوورێ بەرێ ئەورۆپادا ملەزێرین (القرن الذهبي) کوب کەنداڤەکێ بچوویك دهێتە هژمارتن.

نەخشێ هژمارە (٣٠)

ل بەندەرێ ئەستەنبول (مرفأ اسطنبول) درێژاهیا وی ژ (٣) میلان زێدەتر نینە و پەحنیاتیاوی (فرەهی) چارێك میلە، ل وان جهێن كو ب كێر دەریاڤانیێ دهێن ب كوویراتیا (٤٠) بالێن دەریایی دبیت، كنارێن وی گەلەك دڕكن بەلێ دهندەك جهاندا پێچ و كوژیێن وەسا دیار تێدانە كوب كێر راوەستانا پاپۆران دهێت.

دەریاڤانی لڤێرە مەترسیێن وێ دزۆرن هەرچەندە فەنەرێن ڕۆناك بەخشێن وەسا تێدانە كوب رۆژ رێكێ نیشا پاپۆران ددەن بەلێ بشەڤێ ناهێلێن تێدا بچن، هەروەسا هندەك جهـ هەنە ناهێلن پاپۆر تێدا براوەستن و ماسیان تێدا بگرن، چونكی هژمارەكا زۆرا سیمێن دەریایی و كێبل تێدانە كو كارەكێ وەسا كریە دڤێت ب لەزاتیەكا دیاركری تێدا ب بۆرن.

بەندەرێن سەرەكی دڤێ دەڤەرێدا ئێك ژوانا بەنەدەرێ ئەستەنبولە و دكەڤیتە سەر كناری ل بەرێ ئەوروپا. هەروەسا بەندەرێ (حەیدەرپاشا) ل سەر كنارێ ئاسیا ژلایێ دەرگەهێ وییێ تەنگ ژ باشوریڤە.

بەندەرێ ئەستەنبول یێ ڤەكریە، كەشتیێن مەزن دگەهنێ و هژمارەكا زۆر ژ گەلەك (العوامات الرأسیة) و شوستەیێن بەرفرهە تێدانە بۆ باركرنێ و ڤالەكرنێ ل هەردوو رەخێن ملەزێرین (القرن الذهبي) دڤان سالێن داوییێدا پرەكا درێژ هاتە دروستكرن كو سێیەمین پرا جیهانییە ددرێژاهییێدا و درێژاهیا وی (١٦٠٠) مەترە و بلنداهیا وی نێزیكێ (٦٤) مەتران دبیت. ل وی دەمێ كو ئوسمانیان ل سالا ١٤٥٣ ز قوستەنتینیە (ئەستەنبول) گرتی بەرەف رۆژهەلاتی چوون و دەریا ئازۆف و كنارێن دەریایا ڕەش گرتن، و ئەو دەریا كرە دەریایەكا توركی ول بن دەستەلاتا سولتانێ ئوسمانی بوو، ب فەرمانا وی نەبایە پاپورێن بازرگانی تێدا هاتن و چوون نەدكر، وپاپۆرێن جەنگی یێن بیانی ب هەمی شێوان قەدەغە بوون، و هاتن وچوون هەروەسا مایەهەتا روسیا نیمچە گزیرتا (قرم) گرتی و پشكا باكوورێ ئەڤێ دەریایێ ل سەدێ هەژدێ و دەسپێكا سەدی نۆزدێ گرت، هوسا پەیمانا

(كوچك كينارچى) ل سالا ١٧٧٤ز ب سەر سوڵتانێ ئوسمانيدا سەپاند ل دويف ئەڤێ پەيمانێ دڤييا دەريايا ڕەش و هەمى دەرتەنگێن توركيا ل بەردەم كەشتيێن بازرگانى يێن ڕوسيا دڤەدكرى بن.

دەرتەنگێ مەلەقە (ملقة):-

ڕێرەوەكێ ئاڤێ يێ سرۆشتى يە، دكەڤيتە باشورێ ڕۆژهەلاتێ ئاسيا دناڤبەرا نيمچە گزيرتێ ماليزيا و گزيرتێ سومەترا ئەندەنوسى، دەريا ئەندمان ل ئوقيانوسێ هندى ژ لايێ باكورێ ڕۆژئاڤاى و دەريا چينێ ژلايێ باشورێ ڕۆژهەلاتى ڤە دگەهينتە ئێك، درێژاهيا دەرتەنگێ مەلەقە (ملقة) نێزيكێ (٨٠٠كم)ن و فرهەيا وى دگەهيتە دناڤبەرا (٥٠ — ٣٢٠) كيلۆمەتران، گرنگييا دەرتەنگى يا ئستراتيجى لوێرێ دياردبيت كو ڕێرەوەكێ سەرەكييە بۆ دابين كرنا هەر ئێك ژ چينێ و ژاپانێ ب نەفتێ، چونكى هەردوو وەلات دهێنە هژمارتن ژ مەزنترين بەكاربەرێن نەفتێ ل جيهانێ، مەزنترين بەندەرێن دكەڤنە سەر دەرتەنگێ مەلەقە (ملقة)، ماليزيا و سنغافۆرە نە.

گرنگييا (جهێ) دەرتەنگێ مەلەقە (ملقة):

دەرتەنگێ مەلەقە (ملقة) ئەو ئێكە ژ ڕێرەوێن ديێن ئاڤێ يێن پتر چالاكتر بۆ لڤين و هاتن چوونا گەشتييان (بزاڤا كەشتيوانيێ ل ڤێ دەرتەنگێ وەكى يانوكەندێ سوێس ل مسرێ دهێتە خەملاندن) چونكى دهێتە گرێدان دناڤبەرا چوار دەولەتێن چرپا ئاكنجيێن وان زۆر (چين، هندستان، ژاپون، ئەندنۆسيا)، ئەڤ ئامارێن لخارێ دياركرى گرنگييا جهێ دەرتەنگێ مەلەقە (ملقة) ب روونى دياردكەت:

١- پتر ژ (٥٠٠٠٠) هزار كەشتييان سالانە تێدا دبۆرن.

٢- دناڤبەرا (٢٠ — ٢٥٪) ژ هاتن و چوونا دەریایی یا جیهانی تێدایە.

٣-نیڤا بازرگانیا نەفتا جیهانی ب رێیا ڤی دەرتەنگی دبۆریت پتر ژ (١١) مەلیۆن بەرمیلان رۆژانە ل سالا (٢٠٠٣ز) دبۆرن، و لڤین و هاتن و چوون بەردەوام تێدا زێدە دبیت ژبەر کو یا گرێدایە ب گەشەکرنا ئابووریێ چینێ ڤە.

نەخشێ هژمارە (٣١) دەرتەنگێ مەلەڤە

پەراوێز

(١) ئەو چەرخێ کو کانیێن رەژیێ تێدا دروستبووین ب چەرخێن رەژیێ دهێتە دنیاسین و ڤەدگەریتە ڤە بۆ چەرخێ جیولوجیێ ئێکێ.

(٢) درێژیا بۆریێ ٦٧٠ کم وتیریێ وێ ٤٢ ئینجە، ووزا ڤەگوهاستنا وێ ٤٨ مەلیۆن تەننێن نەفتا خاڤ دسالەکێدا.

(٣) بناڤێ داهینەرێ وێ دکتۆر هێرمان فراش هاتیە بناڤکرن کو ل سالا ١٨٩٤ ز داهینایە.

(٤) پیڤانەیی ئەوە ماوێ دناڤبەرا هێلێن ئاسنی ٥٦،٥ ئینج یان (١٤٣،٥) سم دبیت.

ناڤەرۆك

لاپەر	پشك
٣-٣٣	پشكا ئێكێ: جوگرافیا ئابووری
٣٤-٨٠	پشكا دوییێ: چاندن
٨١-٩٩	پشكا سێییێ: سامانێ ئاژەلی
١٠٠-١٣٩	پشكا چوارێ: ژێدەرێن ووزێ
١٤٠-١٧٥	پشكا پێنجێ: كانزا و كانزا كاری
١٧٦-٢٢٥	پشكا شەشێ: پیشەسازی
٢٢٦-٢٤٧	پشكا حەفتێ: بازرگانی و ڤەگوهاستن